

13. ÉVFOLYAM

2001

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;

Honlapunk: www.c3.hu/~mev

E-mail: mev@mail.tiszaret.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2001/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma-Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy*

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés az Nyomda munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

Tartalom

TANULMÁNYOK – ESSAYS

KOSZTOLNYIK Zoltán	The three law books attributed to King St. Ladislav I of Hungary and the political background of their enactment <i>Szent László magyar király három törvénykönyve és törvényalkotásának politikai háttere</i>	5
HARDI Gábor Titusz	Lippay György, az egyházszerző <i>György Lippay, the Church Organizer</i>	21
MÉSZÁROS István	Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben <i>Tradition and Modernisation in 17th Century Hungarian Academic Affairs</i>	59
MOLNÁR Antal	Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéről) <i>Data supplementary to the 17th century history of the Bishopric at Csanád (Testimonies of Pontifical processes regarding the Diocese)</i>	67
KELEMEN Miklós	Egy 19. századbeli erdélyi unitárius püspök: Aranyosrákosi Székely Sándor <i>A 19th Century Transylvanian Unitarian Bishop: Sándor Aranyosrákosi Székely</i>	85
GLÜCK Jenő	Lépések az erdélyi zsinat-presbiteri evangélikus egyházkerület megteremtése útján (1919–1932) <i>Steps Taken on the Road to Establishing the Transylvanian Synod – Presbyterian Evangelical Diocese (1919–1932)</i>	91
CSÍKY Balázs	A Szent József Hospitium Egyesület. A Szentségi Jézus Szolgáloi Kis Társaságának magyarországi működése (1925–1950) <i>The Saint Joseph Hospice Association. The Servants of the Institute of the Sacrament of Jesus in Hungary (1925–1950)</i>	101
MIKLÓS Péter	Az újszentiváni római katolikus egyházközség története <i>The History of the Roman Catholic Parish at Újszentiván</i>	123
NÉMETH Csaba	A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása <i>The Establishment of the Evangelical Parish at Gyula</i>	141

FORRÁSOK – SOURCES

KENÉZ Győző	Békés megyére vonatkozó oklevelek a budai káptalan protokollumában.	171
	<i>Certificates, Related to the County of Békés, in the Protocol of the Chapter of Buda</i>	
SZARVAS Béla	A magyar katolikus egyház anyagi segítsége IX. Pius (1846–1878) pápának	187
	<i>Financial support for Pope Pious IX (1846–1878) by the Hungarian Catholic Church</i>	

MÓDSZERTÁR, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

MIKLÓSHÁZY Attila SJ	Vázlatok és adalékok a külföldi római katolikus magyar lelkipásztorkodás történetéhez	223
	<i>Drafts and Contributions to the History of the Hungarian Roman Catholic Pastoral Work Outside of Hungary in the Emigration, Mainly Between 1900–2000</i>	

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

TARI Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén (Ism.: Kőhegyi Mihály)	263
FRANZEN, August: Kis egyháztörténet. (Ism.: Mészáros István)	265
JÓZSA László: Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. (Ism.: Tolnay Gábor)	268
TARI Edit: Pest megye középkori templomai. Medieval Churches in Pest County (Ism.: Timár Péter)	270
BÁLINT László: Lakos Endre (1919–1969) (Ism.: Kőhegyi Mihály)	275

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2001/1-2

KOSZTOLNYIK ZOLTÁN

THE THREE LAW BOOKS ATTRIBUTED TO KING ST. LADISLAS I OF
HUNGARY AND THE POLITICAL BACKGROUND OF THEIR ENACTMENT

*In civitate Zabolcz sancta synodus habita est, presidente chistianissimo
Ungarorum rege Ladislao, cum universis regni sui pontificibus et ablatibus,
nec non cum cunctis optimatibus, cum testimonio totius cleri et populi.*

Decretum I sancti Ladislai regis

*Temporibus piissimi [sic] regis Ladislai omnes nos regni Pannonico opti-
mates in monte sancto conventum fecimus et quesivimus, qualiter malorum
hominum impedirentur studia et gentis nostre expedirentur negocia.*

Decretum II sancti Ladislai regis

King Géza I of Hungary, who had ruled the realm since 1074, died on April 25, 1077, and was succeeded on the throne by his younger brother, King Ladislas I.¹ The Hungarian Chronicle, known as the *Chronicon pictum*, dealt with his reign in greater detail in eleven paragraphs, cc. 131 to 141. The chronicler recorded that the multitude of the nobles elected Ladislas with the clear understanding and mutual consent that he govern the country, and, the chronicler reported, they forced Ladislas to accept the kingship; however, he never placed the crown upon his head.² And yet, the drawing on

1 Cf. *Chronicon pictum*, c. 131; on the reign of Géza, cc.124-130. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 vols. Ed. EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapest, 1937-1938; expanded and annotated reprint by CORNELIUS SZOVÁK and LADISLAS VESZPRÉMY. Budapest, 1999), cited hereafter as SSH, I, 239ff.; and, SIMON DE KEZA, *Gesta Ungarorum*, cc. 62-63, *ibid.*, I, 141ff.; further, the *Legenda s. Ladislai regis*, cc. 2-3, *ibid.*, II, 515ff., bearing in mind the observation made by C. A. MACARTNEY: *The medieval Hungarian historians*. Cambridge, 1953. 171k., that the Legend is of limited historical value, despite the fact that portions of it appeared in the *Buda Chronicle*, cc. 131 and 137-40 (in parallel columns with the *Chronicon pictum*; likewise, the passage in the Chronicle, c. 139, where Ladislas will be called upon to take a leading role in the Crusade, SSH, I, 417f., is strikingly similar to the Ladislas Legend, c. 7, *ibid.*, II, 521). Macartney's interpretation ought to be compared with the view held by BÁLINT HÓMAN-GYULA SZEKFŐ: *Magyar történet*. 5 vols., 6th ed. Budapest, 1939. I, 292ff., further, with the monographic interpretation of the source material, *ibid.*, I, 280ff., 285ff., and 303ff. One must mention here BÁLINT HÓMAN's arguments in his *Geschichte des ungarischen Mittelalters*. 2 vols. Berlin, 1940-1943. I, 284ff., 290ff., 297ff.; I. ÁSZLÓ SZEGFŐ: *I. László alakja a középkori forrásokban*. [King Ladislas I in the medieval historical sources.] Szeged, 1978. 37ff.

2 SSH, I, 404,25 - 405,11, and compare with the Legend, c. 4, *ibid.*, II, 517f. The observations made in *Magyarország története 1242-ig*. [History of Hungary until 1242.] Ed. GYÖRGY SZÉKELY-ANTAL

the bottom of fol. 46'b of the Chronicle manuscript, under the rubric, *Sanctus Ladislaus coronatur in regem*, depicted the coronation of Ladislas, as if to contradict the text of the narrative. In the middle of the drawing there stood Ladislas wearing a cloak, holding the sword in his right, and the orb in his left hand, while two angels placed the crown on his head, with two bishops holding the crown. A group of headmen of the royal court were depicted as standing in the background.³ This drawing presumably expressed the idea reported in the text that Ladislas aspired to have a heavenly, and not an earthly crown, the idea that guided his behavior – an attitude taken by the elected but un-crowned monarch – toward the royal cousin Salomon, son of King Andrew I of Hungary, 1046-60 (Andrew's brother Béla I, 1060-63, was the father of both Géza I and Ladislas I), who during his father's lifetime had been crowned [junior] king in the year 1058.⁴ Ladislas I wanted peace in the land to carry out his elder brother's intent of returning the kingdom to Salomon's rule, to retain for himself only his princely share, one-third of the realms' territory.⁵ This idea was explained by the scene drawn in the "A" initial on fol. 47a of the Chronicle manuscript that depicted Ladislas as a monarch in knightly armor, a halo encircling his head, a rhomboid-shaped coat of arms of the Árpáds, with the double cross, on his chest, holding a battle ax in his right, and the orb in his left hand.⁶

Ladislas, because of the interplay of various circumstances, was unable to carry out his peaceful plan. As supreme judge of the realm, he held the fear of God before his eyes, because he had been aware that a king did not govern, but that he himself stood under a higher government, "quod rex non tam regat, quam regatur;" therefore, in his judicial decisions he tried to soften the rigor of the country's laws, so that he may increase domestically and abroad the influence and good name of his government.⁷ During the late 1070s, or early 1080s, the former segment of the earliest laws may have been issued in his reign, and this portion, articles one through ten, out of eighteen, may be regarded as the first half of what is known as King Ladislas' *Decretum III*.⁸

BARTHA. Budapest, 1984. 893ff., 898ff., 918ff., by various contributors, are of importance; GYULA KRISTÓ: *Die Arpaden-Dynastie: die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Budapest, 1993. 99ff., a revised edition in German of the author's university lecture notes. IMRE HAJNIK: *A magyar bírósági szervezet és perjog*. [The Hungarian judicial system and laws.] Budapest, 1899. 4ff., still provides good reading, and it is a must to consult VILMOS FRAKNÓI: *Magyarország és a Szentszék*. [Hungary and the Holy See.] 3 vols. Budapest, 1901-1903. I, 24kk. GYULA MORAVCSIK: *Byzantium and the Magyars*. Amsterdam-Budapest, 1970. 64ff. Among the German historians, one ought to consult KARL HAMPE: *Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer*, 12th rev. ed., ed. FRIEDRICH BAETHGEN. Heidelberg, 1968. 56kk., and the classic work by BRUNO GEBHARDT: *Handbuch der deutschen Geschichte*. 4 vols. 8th rev. ed., ed. HERBERT GRUNDMANN. Stuttgart, 1954. 6th reprint 1962. I, 253ff. Further, the arguments of JOHANNES HALLER are of great value; cf. his *Das Papsttum: Idee und Wirklichkeit*. 3 vols. Stuttgart, 1936-1939. II, 377ff.; revised ed., 5 vols. Stuttgart, 1952-1959.

3 Cf. *Chronicon pictum: Képes Krónika*. Ed. DEZSÓ DERCSÉNYI. 2 vols. Budapest, 1963. vol. I [facsimile of the mid-XIVth century manuscript], fol. 46'b, p. 92.

4 See Chronicle, c. 91, SSH, I, 351f.; also, the "P" initial on fol. 32'a of the manuscript. 5. Cf. Chronicle, c. 131, SSH, I, 405,5-11.

6 Cf. "A" initial, fol. 47a of the manuscript, in DERCSÉNYI I, 93.

7 SSH, I, 405,12-22.

8 The legal enactments of his reign were edited: *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. [The laws and synodical enactments of the reigns of kings St. Stephen, St. Ladislas and Coloman.] Ed. LEVENTE ZÁVODSZKY. Budapest, 1904. 58ff., 157ff.; the

In the meanwhile, in early 1079, the king re-conquered Fort Moson from its German occupants on the country's western border, and in the fourth year of his reign he concluded peace with Salomon. Members of the Hungarian hierarchy intervened, and Salomon left his refuge at Fort Pozsony on the Hungarian-German border; he received land-domain and income – as the chronicler noted, expenses worthy of his royal status, “*stipendia ad regales expensas sufficiencia*” – though no constitutional powers (*potestas*), because of the interference of the headmen of the realm, who did not want Andrew's son to share the government of the country with *their* king, Ladislas.⁹

Ladislas' noble gesture filled Salomon with anger. As soon as 1081, he organized a conspiracy against the king, who discovered the plot and, having no alternative, had Salomon arrested and imprisoned in the Tower at Visegrád. Only on the occasion of the canonization of the first Hungarian saints did he set him free.¹⁰

The elevation of the first Hungarian saints took place with papal consent (granted at the Roman Synod of 1083), in the presence of the papal legate, the *Annales Bernicienses* reported.¹¹ Pope Gregory VII, who paid close attention to the reign of Ladislas, permitted the elevation of the Hungarian saints because he wished to assure himself of the political support of the Hungarian monarch in the rather vehement *investiture* controversy he had pursued with the German ruler, Henry IV. (The papal consent to the canonization did not come down to posterity in writing, at least no such papal writ had been logged in the papal register; only Bishop Hartvic in his *Vita s. Stephani regis*, c. 24, and the anonymous author of the *Legenda s. Ladislai regis*, c. 6, recorded the event.¹²) Most probably, though, it may have been on this occasion that, what may be regarded as a concise *second* half of the so called Third Law book of King Ladislas, *Decretum III*, had been made public.¹³

---

texts of the laws and synodical decrees, based on available manuscripts, were published: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Ed. ST. L. ENDLICHER. 2 vols. (Sankt Gallen, 1849; one-vol. repr., Leipzig, 1931.), cited hereafter as RHM, II, 325ff.; *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Ed. HENRIK MARCZALI. Budapest, 1901. 87ff., published selections of the enactments. For background, cf. HÓMAN-SZEKFI, I, 303ff.; SZÉKELY-BARTHA, 898ff.; further, Z. J. KOSZTOLNYIK: *From Coloman the Learned to Béla III (1095-1196): Hungarian domestic policies and their impact upon foreign affairs*. New York, 1987. 2ff., though the author followed a different time-sequence there – an interpretation he now wishes to correct. On royal legislation, see *ibid.*, 237ff.

9 Cf. Chronicle, c. 133.

10 SSH, I, 408,11-19.

11 Cf. *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*. Ed. G. H. PERTZ. 30 vols. Hannover, 1854. etc. cited hereafter as MGHSS, V, 438f.; FRAKNÓI I, 26. On the *investiture* controversy, see HAMPE 56ff.; GERD TELLENBACH: *Church, state and Christian society at the time of the investiture contest*. Tr. R. F. BENNETT. Oxford, 1959. 89ff.; KARL F. MORRISON: *Tradition and authority in the western Church, 300-1140*. Princeton, 1969. 265ff.

12 Hartvic's *Vita s. Stephani regis*, c. 24 in SSH, II, 432ff.; *Legenda s. Ladislai regis*, c. 6, *ibid.*, II, 520f. N. L. SZELESTEI: “Ein neuer Fund zu Textüberlieferung der Ladislas Legende” *Magyar Könyvszemle* 100(1984) 176ff., with text, based on a XVth century MS in the University of Graz Library, *ibid.*, 184-96; also, LÁSZLÓ MEZEY: “A Szent László legenda legkorábbi irodalmi ábrázolásának kérdéséhez.” [Some questions on the earliest literary works devoted to the Saint Ladislas legend.] in his *Athleta patriae, tanulmányok Szent László történetéhez*. [Studies in the history of King St. Ladislas.] Budapest, 1980. 19ff.; and, my review of this volume in the *Catholic Historical Review* 68(1982). 130f. On the canonization of King Ladislas, cf. KOSZTOLNYIK, 267f.

13 Cf. FRAKNÓI, 27f.; and, SZÉKELY-BARTHA, 900.

Now, that he had once again regained his freedom, Salomon traveled to Regensburg to visit his wife, but Queen Judit refused to receive him; thereupon, Salomon paid a visit to Kutesk (Cselgü), leader of the Cumans (Pechenegs) in Moldova. They had reached a deal: Were Kutesk to support him against Ladislás, Salomon promised to hand Transylvania over to him and to marry Kutesk's daughter. Kutesk could not resist temptation, invaded the Upper-Tisza region in 1085, but Ladislás met and opposed him, driving his troops out of the country. Salomon and the Cuman leader failed to learn their lesson. In the spring of 1087, they marched together on Byzantium, but were heavily defeated near Edirne.¹⁴

The Hungarian chronicler, c. 136, recording the event rendered a slightly different picture of these developments. Salomon and a few of his men were able to escape from the struggle, heading north crossed the frozen Danube river, but in the dense woods Salomon, leaving his shield behind, abandoned his men, never to return. Still, the chronicler claimed to know that later, during the reign of Ladislás's nephew, King Coloman the Learned, 1095-1116, Salomon had been seen on Hungarian soil, then had disappeared from sight. In the city of Pola on the Istrian peninsula he died and was buried there. His wife and his mother were buried in Admont abbey.¹⁵

The establishment of the Zagreb bishopric by King Ladislás – for the region south of the Drave river, an area that came under the suzerainty of the Hungarian monarch – may have taken place in the year 1091 (according to a 1134 charter issued by Archbishop Felician of Esztergom), at a time when Pope Urban II, who had been elected in 1088, was unable to take possession of his see in Rome, because the city had been occupied by the troops of Henry IV; consequently, no papal legate could be present at the dedication.¹⁶ However, both a writ issued by King Emery in 1200,¹⁷ and the letter from Andrew II, dated before his departure to the Holy Land (in which he mentioned that when he had arrived at the bishopric *established by King Ladislás* in Zagreb, the bishop of Zagreb had, upon members of the cathedral the chapter's request, read out loud the charters of donation received by the Zagreb bishopric *since* the reign of King Ladislás; he, Andrew II, had the validity of those charters affirmed through his chancellor Ugolin by having the royal golden seal affixed to them), bear testimony to the establishment by King Ladislás I of the Zagreb bishopric.¹⁸

Also in the spring of 1091, upon the death of the last Tirpimir monarch, and complying with the request received from the Croatian nobles, and from Ladislás' sister, the widow of King Zelemer (Zvonimir) of Croatia, King Ladislás occupied the Croatian seacoast, took possession of its harbor, Segrade, and appointed his brother

---

14 Chronicle, cc.134-35; and, compare with Anna Comnena's comments in her *Alexiad*, cf. B. LEIB (ed.): *Anne Comnène, Alexiade*, 3 vols. (Paris, 1937-45), II, 87f.

15 Cf. Chronicle, c. 136.

16 See *Árpád kori új okmánytár* [New document collection of the Arpad-age]. Ed. GUSZTÁV WENCZEL 12 vols. Buda, 1860-1872. cited hereafter as ÁUO, XI, 31ff., dated 1094, technically based on the writ of Archbishop Felician. About Christmas, 1091, King Ladislás was readying himself for a meeting with the German emperor – cf. MGHSS, V, 453; on the political background, see HALLER, II-1, 408ff.

17 Cf. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Eds. EMERICUS SZENTPÉTERY-IVAN BORSA. 2 vols. Budapest, 1923-1987. cited hereafter as RA, n. 188; for text, cf. ÁUO, XI, 72ff.

18 RA, n. 323; text, ÁUO, XI, 147f.; on Andrew II's crusade, cf. Z. J. KOSZTOLNYIK, *Hungary in the thirteenth century*. New York, 1996. 60ff.

Álmos *ban[us]* of Croatia.¹⁹ On the other hand, Emperor Alexius Comnenus of Byzantium wished to neutralize the plans of Ladislás, and urged the Cumans [Pechenegs] of Kopolcs to invade Hungary; Kopolcs' Cumans [Pechenegs] devastated northern Transylvania, the Bihar region, and the land between the Danube and the Tisza rivers, but, when they began to depart with their rich booty, King Ladislás caught up with them, and thoroughly defeated them in a bloody engagement at the Paganti [Paganch] stream.²⁰

During the fall of 1091, the king established the abbey of Somogyvár in honor of Saint Aegidius; the dedication took place in the presence of Teuzo, the papal legate. Most probably, it is from the letter hand-delivered by the legate that it is known that Rome did not approve of the Hungarian takeover of Croatia – a land the Holy See regarded as papal fief.²¹

The Hungarian takeover of Croatian territory had – besides the botched Byzantine-inspired Cuman military countermove, and papal displeasure – one more unforeseen consequence. Vasiliev of Kiev encouraged the (new) Cuman leader Akos to undertake armed action against King Ladislás; however, the king met and defeated the Cumans at the Lower Danube, then turned his forces against the Slav prince, who sued for peace.²²

It was against the background of these political - diplomatic and military events that the Synod of Szabolcs was held in 1092. Although the synod met and enacted legislation in a spirit loyal to Pope Urban II, relations between the Hungarian court and the papal curia deteriorated a few months later so much that, in the spring of 1093, Count William IV of Toulouse, a faithful henchman of Urban II, visited Hungary to persuade the Hungarian monarch not to join the party of Henry IV, the political and diplomatic foe of the papacy. In return, the pope's secular envoy mentioned the idea of the Crusade at that time already in a planning stage, and – if the Chronicle recorded reliable information – the papal envoy offered the Hungarian monarch a leading role in it.²³

In discussing this time period, the Chronicle seems to confuse some events. In the spring of 1095, King Ladislás hurried to the aid of Conrad of Moravia, an opponent of the

---

19 Chronicle, c. 132; HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 345ff. Also, STJEPAN PANTEL: *Die Urheimat der Kroaten in Pannonien und Dalmatien*. vol. 26 of *Symbolicae Slavicae*. Frankfurt am Main-Berlin-Vienna, 1997. 114ff., and my review of this volume in *Canadian American Slavic Studies*, 33 (1999). 460ff. The remarks by HEINRICH VON MÜGELN in his *Chronicon*, c. 45, seem to be out of order; he may have confused Croatian events of the reign of Ladislás with those of the age of King Coloman – cf. SSH, II, 189f.

20 *Ibid.*, I, 412ff.

21 Cf. FRAKNÓI, I, 27, reasoned that the legate must have brought a papal letter of reprimand with him. On the Croatia's being a papal fief, cf. HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 352ff.; on the monastic foundation, cf. RA, n. 24; text in MARCZALI, *Enchiridion*, 100ff.

22 The Hungarian chronicler definitely shows a bias in recording the event – Chronicle, c. 138, SSH, I, 414,28 - 415,4; HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 336f

23 Cf. Chronicle, c. 139, esp. SSH, I, 417,15 - 418,6; in von MÜGELN'S *Chronicon*, c. 48, this passage is missing – *ibid.*, II, 192. See further, W. v. GIESEBRECHT, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, rev. ed., ed. W. SCHILD, 6 vols. Meersburg, 1929-1930. III-2, 1179; and, HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 356ff.

Czech monarch, but Ladislav became ill on the Czech border. After he designated Coloman, the elder son of his brother, Géza I, to be his successor (according the Chronicle report, Ladislav named Álmos, the younger son, as his successor, but Álmos, aware of primogeniture, handed the throne over to Coloman), Ladislav I died at end of July, 1095.²⁴

King Ladislav was buried in the abbey he founded at Somogyvár – “sepultus Waradini in monasterio suo” – on Sunday, July 29, 1095, the chronicler reported, although according to the drawing on fol. 51b of the Chronicle manuscript – the drawing that bears testimony to the text of the *Vita* of Ladislav and not the record in the Chronicle – the body had to be taken first from the Somogyvár abbey to the Várad cathedral, the church Ladislav had built. In the background of this drawing, there stood the cathedral with its four towers; before it, a four-wheeled wagon *without horses* carried the body of the monarch to its burial place. There was a crown placed upon the dead monarch’s head, surrounded by halo; his hands held the orb and the scepter. The rubric, “Sanctus Ladizlaus moritur, et Colomanus filius Geyse regis, in regem legitime coronatur,” formed the title to the next chronicle chapter, c.142.²⁵

Under this drawing, there is, as a matter of fact, a picture in a “C” initial, in which a bishop placed the crown upon the head of Coloman. Behind the bishop stood another bishop holding a crosier; and, behind the bishops there were two followers depicted on the left, together, on the right, with three followers of King Coloman.²⁶

It was within the framework of the events outlined here that the legislative activity attributed to King Ladislav I had occurred, the results of which were preserved in three law books, rather, in three law-collections, among which – presumably on the grounds of their length and importance – the resolutions of the 1092 Synod of Szabolcs ought to be regarded as the *first* law book attributed to King Ladislav I, the *Decretum I* (Sancti Ladislavi regis Decretorum liber primus). In order of chronology, however, the book known as the *Decretum III* may have been the first collection of laws, the entries of which, judged by their contents, may have been enacted at the beginning of Ladislav’s reign.²⁷

These articles presented, indeed, a depressive picture of the realm devastated by decades of domestic war. Their main topic was theft.²⁸ They condemned the thief who stole goods in the value of ten *denarii* (plural for *denarius*), to be sold into slavery (reduced to the status of a slave).²⁹ Nine articles dealt with the judges, with the manner in which criminal investigations were to be conducted,³⁰ with the thief who fled for refuge in a church, with female thieves, or with the person who had caught a thief.³¹

---

24 Chronicle, c. 140; compare with Keza, c. 63.

25 Chronicle, c. 141, SSH, I, 420.

26 Chronicle MS, fol. 51b, in DERCSÉNYI, I, 101; for text reference, cf. *Legenda s. Ladislavi regis*, c.8, SSH, II, 522f.

27 Cf. RHM, II, 325ff.; for the *Decretum III*, see *ibid.*, II, 340ff.; selections in MARCZALI, *Enchiridion*, 88ff., and, for the “Third” Decree, *ibid.*, 97ff. MONIKA JÁNOSI: “A szent László-kori zsinati határozatok keltekezéstörténete.” [The origins of the synodical decrees dated to the age of King St. Ladislav.], *Acta historica Szegediensis* 96 (1992). 3ff.; *idem*, *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*. [Legislative activity in the early Árpád age.] Szeged, 1996. 104ff. On the background, cf. HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 290ff.; SZÉKELY-BARTHA, 898ff.; KOSZTOLNYIK, *From Coloman*, 7ff., and 15ff.

28 See, for instance, *Decretum III*, aa. 1-2, 4-11, RHM, 341ff.

29 *Ibid.*, art. iii:8.

30 *Ibid.*, aa. iii:1, 3, 20, 21, 23-27.

31 *Ibid.*, aa. iii:5, 6-7, and 9.

Some decrees mentioned the *liberti*, or *uheg-s* who had escaped (from their position in society), or dealt with fort personnel, guards (*euri, eurek, cives*);³² they allowed an escapee to be reclaimed by his lawful lord, even after many years of being absent without leave (as far back as the reigns of kings Andrew I and Béla I, 1046-63), on the annual law-day held on the Feast of the Assumption, August 15, or to be handed over to the individual with whom the escapee[s] had previously found refuge. The latter may pay a fine, or appeal his case to the king.³³

The law said that if the name of an old royal servant was not listed in the (1056) description of Judge Sarkas - "a descriptioe iudicis Sarkas" - the servant would remain in the possession of the landlord, with whom he had previously found refuge.³⁴ One may note here that a later entry, art. 21, recorded the feast of King St. Stephen, August 20, as the annual law-day in the realm, an entry that may refer to a later modified variant of the law, or mean that the *law-day* lasted for several days between August 15 and 20, bearing in mind that King Stephen I had died on the feast of the Assumption in 1038.³⁵

The articles covered court of law proceedings, the responsibility of the judges, or determined the area of jurisdiction of the King's Judge, *nuncius regis*. The expression, "ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo *ewrii* vocantur, cum omnibus sibi commissis, et precipiat eis, ut si quem furti culpabilem sciunt, ostendant [ostendentur],"³⁶ were reminiscent of the laws of King Henry I of England (*Leges Henrici primi*),³⁷ and of the 1166 resolutions, the *Assize*, of the grandson, Henry II, issued at his hunting lodge at Clarendon, in which *legaliiores*, the ruler's *itinerant justices*, called for the cooperation of regional residents of the shire in their court of law proceedings, or in the hundred, or even in villages; "homines de hundredo, ... homines qualibet villata," to enable them to *administer justice*, to pronounce judgment, thereby to maintain law and order in the land.³⁸ Therefore, the *Third Law* (chronologically, the *first*) collection of legal enactments attributed to the reign of Ladislas I showed a striking similarity with the *itinerant justices* institution of the English monarchs, as if to exemplify the fact that a Hungarian monarch of the late eleventh century - a scion of Árpád's blood line - had been aware of the legal usages and customs of his age, as a matter of fact, he may have been ahead of his own time.³⁹

---

32 As, for instance, aa. iii:1, 2, 13, 15, 22 - cf. *ibid.*, 341ff.

33 See art. iii:2 and 21.

34 *Ibid.*, art. iii: 2.

35 "... usque ad festum s. Stephani dimittant." Cf. *ibid.*, art. iii:21. On King St. Stephen's day of death, cf. the *Chronicle*, c. 69, SSH, I, 321f., and 321, n. 7; also, Hartvic, c. 23, SSH, II, 431f., and 432, n. 1.

36 Cf. art. iii:1, RHM, 341.

37 Cf. "Leges regis Henrici primi," art. vii:4-8, In: *Select charters of English constitutional history*, 8th. Ed. WILLIAM STUBBS. Oxford, 1895. 104f.; BRYCE LYON: *A constitutional and legal history of medieval England*. New York-London, 1960.110f., and 189ff.; J. E. A. JOLIFFE: *The constitutional history of medieval England*, 4th ed. New York, 1961. 100ff., 157ff.

38 See the *Assize of Clarendon*, 1166, art. 1, in Stubbs, 143. GEORGE BURTON ADAMS: *Constitutional history of England*. New York, 1921.116ff.

39 Compare, for instance, with the remarks of William of Malmesbury related to William II of England, 1087-1099, in his *De gestis regum Anglorum*. Ed. WILLIAM STUBBS. RS, 2 vols. London, 1887-1892. iv:306, and iv:319; or, with the report by Eadmer of Canterbury - cf. *Eadmeri Historia novorum in*

The law punished pseudo-judges and unjustified delays in judging a case; it established summons, issued with sealed writs, to cite someone to appear before a court of law, and judicial appeals to a higher court.⁴⁰ The two articles attached to the resolutions of the Synod of Szabolcs, 1092, that deal with civil or criminal court procedure, most probably belonged to the *Third Law* of King Ladislás.⁴¹ Contrary to King St. Stephen's laws that guaranteed freedom and security of life, the integrity of private and public property was the mainstay of the earliest law collection attributed to King Ladislás.⁴²

The law book known as *Decretum II*, more probably a collection of segments of legal enactments of various occasions, had been enacted in the Benedictine abbey at Pannonhalma – “omnes nos regni Pannonum optimates in monte sancto conventum fecimus” – without the king being present (as evidenced by the brief preamble attached to the collection: “temporibus piissimi regis Ladislai”),⁴³ though, from the word usage of the articles, one may conclude that the last eight entries of a total of eighteen articles must have been either a later addition, or the result of changes mirroring modifications of the already enacted articles. As, for instance, King Ladislás, art. ii:11 reminded one of King St. Stephen's Laws, art. i:35, further art. ii:3; while King Ladislás, art. ii:12 and 14 reflected King St. Stephen's Laws, art. ii:6-7.⁴⁴

The legislators were the headmen of the realm, *omnes nos regni optimates*, who took an oath that were anyone among their relatives, *principes*, to steal an item valued over the price of a chicken, “*ultra precium gallinarum*,” and be caught in the act, nobody among them could hide or defend him, because the thief would be hanged, his chattel confiscated – according to a later addition, the thief's family would be executed – “*nisi ceciderit in ecclesiam*.”⁴⁵

Now, the expression, *ultra precium gallinarum*, valued over the price of a chicken, would require a word of explanation. The laws dealt with the loss of public economic goods, such as chicken, horse, ox, even servants, that belonged to the common *royal* domain. Were someone – a thief – to inflict damage on the economic public good by stealing a chicken, he, or she – the thief – must be meted out exemplary punishment, even if he [or she] belonged to the higher social stratum, or was a member of the

---

Anglia. Ed. M. RULE. RS. London, 1884. 13 and 16, liber I. See further, R. W. SOUTHERN: *St. Anselm and his biographer*. Cambridge, 1963. 298ff.; and, ANTONIA GRANSDEN: *Historical writing in England, c.550 - c. 1307*. Ithaca, NY, 1974. 166ff.

40 As, e.g., Ladislás, *Decretum III*, aa. 3, 17, 23, 26.

41 Ladislás, *Decretum I*, aa. 42 and 43: “De litigatoribus venientibus ad regale palacium;” and, “De spetu sigilli reus vel iudicis,” RHM, 333, the latter as related to art. iii:27: “De despicientibus [sparentibus] sigillum iudicum [iudicis],” *ibid.*, 348.

42 Compare King St. Stephen's Laws, art. i:14-16, 20, 27, 31-32, 35; ii:14-15, RHM, 310ff., with the laws of King Ladislás, iii:1, 8-11, 13-14, *ibid.*, 340ff.

43 Cf. King Ladislás' Laws, art. ii:1, *ibid.*, 334f.; Endlicher, following a fifteenth century Vienna *Nationalbibliothek* MS, printed art. ii:10, “De cuiusvis servo in furto deprehenso;” art. ii:10a, “De nobile vel milite invadente (alterius [nobilis] domum);” and, art. ii:10b, “De libero vel servo in furto capto,” articles that correspond to articles ii:10, 11 and 12, in ZÁVODSZKY, 166ff., who, consequently, posted eighteen articles.

44 Cf. *ibid.*, 151 and 154, *vs. ibid.*, 169, and 170.

45 Ladislás' Laws, art. ii:1, *ibid.*, 166f.

clergy.⁴⁶ (Students in minor clerical orders caught in a minor act of thievery were to be flogged by their master.⁴⁷)

Earlier, in the days of King St. Stephen, a man caught in the act of thievery, if unable to redeem himself, was to be sold into slavery;⁴⁸ were a serf to commit thievery for a third time, he had to be hanged;⁴⁹ were a married female to be caught in committing theft for a third time, she, too, would have to be sold into slavery.⁵⁰ The resolution in King Ladislas, art. ii:12, that ordered hanging as punishment for someone who stole anything valued over ten *denars* (a three-year old ox was worth thirty *denars*) could have meant that this law collection included later, already modified, decrees concerning theft. The thief, through his deed, had breached the public peace (as evidenced from the concluding sentence in this article: "... et ideo ne suspendatur, nec lingua abscindatur, decernimus [decrevimus], ut [et] si postea dominus suus eum invenerit, requirat per eum si[ali]quid perdidit."⁵¹

Many entries in this law collection related to the extirpation of thieves and receivers (one who accepted stolen goods while knowing them to be stolen), and accepted as extenuating circumstance if the thief's family, or the thief's lord brought the thief to justice. The law made the entire village responsible for hiding a thief, and called upon the village to surrender the thief to the authorities. "Si quem ... tota villa furem esse proclamaverit, probetur iudicio" - a piece of legislation that showed similarity with the first entry in the English king, Henry II's, *Assize of Clarendon*, 1166: "si in hundredo suo vel in villata sua sit aliquis homo qui sit rettatus vel publicanus quod ipse sit robator vel murdrator."⁵²

In the interest of the upkeep of law and order in the country, the law sentenced anyone, "regali iudicio tradatur in carcerem," who drew his sword in public,⁵³ or invaded the neighbor's (or, anybody's) house, to pay compensation with 110 bullocks.⁵⁴ Two articles allowed the wife and children of the condemned individual to retain one-third of the family chattel [property].⁵⁵ The law said that one could buy and sell, conduct business deals only at the public market, in front a judge, exciseman and witnesses - "si vero in mercato tractus fit contractus, fiat coram iudice et theloneario et testibus" -

---

46 Ibid.

47 Ladislas' Laws, art. ii:13, *ibid.*, 170; art. ii:11 in RHM, 338.

48 Cf. King St. Stephen's Laws, art. ii:7.

49 *Ibid.*, art. ii:6.

50 *Ibid.*, art. i:31.

51 Ladislas' Laws, ii:12, RHM, 338. "Et ideo ne suspendatur, nec lingua abscindatur, decernimus [decrevimus], ut [et] si postea dominus suus eum invenerit, requirat per eum, si[ali]quid perdidit."

52 For the *Assize of Clarendon*, 1166, cf. Stubbs, 143, and compare with *Glanvill, De legibus Angliae*, ed. G. D. G. Hall (Nelson Medieval texts), (London-Toronto-New York, 1965), ii:7; selections also in Stubbs, 161ff., keeping in mind, though, the remark made by G. O. Sayles, *The medieval foundations of England*, rev. ed. (London, 1950; repr. 1966), 286, that "it is doubtful whether it should be attributed to him, and a case has been made for the authorship of his kinsman, Hubert Walter. The question is one of academic interests only." See also Lyon, 223f.

53 Sentenced, that is, "regali iudicio tradatur in carcerem," and the loss of his chattel - cf. Ladislas' Laws, art. ii:8; RHM, 336.

54 To lose two-thirds of his property and a heavy fine; those involved in the crime had to pay a fine of 55 Byzantine gold coins - cf. art. ii:10a, *ibid.*, 337.

55 "... *tercia [pars] uxori filisque suis remaneat.*" *Ibid.*; in Závodszy, it is art. ii:11 [!].

rendering the reason, why? “Et si res empta esse furtiva apparuerit, emptor quidem testimonio iudicis et thelonearii evadat, testes autem reddant venditorem.”⁵⁶

On the other hand, art. ii:14, “De vendicione equorum vel boum sine licencia regis,” decreed that horses, oxen might be exported [from the country] only with the king’s (that is, of the court’s, or of the royal official’s) written approval.⁵⁷

The law collection recorded as the *first* law book attributed to King Ladislas, the *Decretum I* (Decrees of the Synod of Szabolcs, 1092), consisted of forty-two articles, of which forty were related to ecclesiastical interests. Eight entries dealt with religion and the religious life, thirteen with clergymen, ten with church property, four were devoted to women, four to Jews, Moslems, and pagans, while three referred to court of law procedures.⁵⁸ It is an interesting feature of this collection that almost all of its decrees were based upon non-Magyar, mostly *western*, legal usage – a circumstance that may not imply shortcomings on part of the domestic judicial system, but may point to the fact that the judicial experts and advisors surrounding the monarch during the last decade of the eleventh century were knowledgeable of western jurisprudence, of Roman and Canon law, and were aware of western judicial proceedings.⁵⁹

The Synod of Szabolcs, articles 1 through 4, acting on clerical celibacy and a priest’s first marriage, as, for instance, art i:1, “Bigamos presbiteros et dyaconos, et viduarum vel repuditarum maritos iubemus separari,” showed similarity with art. 3 of the 692 Synod of Trullo (Quinisexta; Trullanum), “... qui viduam accepit vel dimissam, ... non posset esse episcopum, vel presbyterum, vel diaconum, vel omnino ex sacerdotali catalogo;”⁶⁰ and, one may draw a rational comparison between art. 12-13 of Trullo, 692, and Szabolcs, art. i: 4: “De consensu episcoporum nolentibus separari ab illicito coniugio,” as reminiscent of art. 12 of the 1090 Synod of Amalfi: ‘Si veri

---

56 Ladislas’ Laws, art. ii:7, RHM, 336.

57 Cf. art. ii:14, RHM, 338; art. ii:16, Závodszy.

58 For text, cf. ZÁVODSZKY, 157ff.; RHM, 325ff., with the understanding that Endlicher based his text on a fifteenth century Vienna, *Nationalbibliothek*, manuscript, and listed 43 entries; in his reading, the last sentence in art. i:25 (ZÁVODSZKY): “Si dominus servi sui corpus, aut villicus pauperis hospitibus vel villani ad ecclesiam non detulerit, tantumdem peniteat,” formed a separate article, art. i:26 (RHM, 330). Incidentally, art. i:25 was very similar to King St. Stephen’s Laws, art. i:8-10, while the sentence, “...aut mortuos suos ad ecclesiam non sepellerit,” showed a close relationship with *Capitularia de partibus Saxoniae*, can. 22; cf. *Monumenta Germaniae historica, Leges*, 5 vols. Hannover, 1902–1927. cited hereafter as MGHL, V, 43, and the *Capitularia ecclesiastica, aa. 810–813*, can. 14, in MGHL, sectio II: *Capitularia regum Francorum*, 2 vols. Hannover, 1883-1897. I, 179. On the Synod of Szabolcs, cf. HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 310ff.; the discussion in SZÉKELY-BARTHA, 900, is too brief. ALFONS HUBER: “Über die älteste ungarische Verfassung,” *Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung*. 6 (1885). 285ff., has argued that the Hungarian kings held no unlimited power in the eleventh century. Further, Z. J. KOSZTOLNYIK: *Five eleventh century Hungarian kings: their policies and their relations with Rome*. New York, 1981. 105ff., and 193ff.

59 Ibid., 105; GYÖRGY BÓNIS: *A jogtudó értelmiség a Mohács el_tti Magyarországon*. [Der Juristenstand in Ungarn vor 1526.] Budapest, 1971. 16ff.; ELEMÉR MÁLYUSZ: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. [Structure of the ecclesiastical society in medieval Hungary.] Budapest, 1971. 21ff.; and, my review of this work in the *Austrian History Yearbook*. 14 (1978), 288ff.

60 Cf. *Sacrorum conciliorum collectio*. J. D. MANSI. 31 vols. Firenze–Venice, 1759–1798. cited hereafter as MANSI, XI, 943 – a still useful collection of ecclesiastical enactments that has been expanded and reprinted several times; on the council of Trullo, 692, cf. F. X. VON FUNK-KARL BIHLMEYER: *Kirchengeschichte*. 2 vols. 8th ed. Paderborn, 1926–1930. I, 215f.

episcopi consenserint eorum pravitate, ipsi officii interdictione mulcentur.”⁶¹ On the other hand, Szabolcs, art. i:6, concerning church goods, referred to art. 8 of the 847 Synod of Mainz: “Presbyteri vero non vendant rem ecclesiae ubi sunt constituti, ... non habentes necessitatem.”⁶²

Articles 7 and 8 of Szabolcs (i:7 and 8), that discussed construction and reconstruction of damaged churches, corresponded to can. 3 of the synod meeting at Worms in 829. As soon as he had restored peace in the land, the monarch ordered that churches destroyed during the pagan uprisings – one may refer to them as domestic wars – be rebuilt by the inhabitants of the region, though the king and the bishop provided utensils and vestments for the restored church,⁶³ very much like in the days of King St. Stephen;⁶⁴ if, however, a church collapsed because of neglect, it was the bishop who had to rebuild it.⁶⁵

Szabolcs, art. i:10, that forbade a Christian man to marry a Jewish woman, was based upon Emperor’s Justinian’s *Codex Iustinianus*, I:xii,1: “quod si aliquis Iudaeorum mancipium vel Christianum habuerit...;”⁶⁶ in a similar manner, it ordered that a servant sold to a Jew would not become a slave, “ipso servo pro praemio libertate donando,” in accordance with can. 73 of the 845 Synod of Meldense: “Si quis Iudaeorum Christinum servum ... emerit, ... a Iudaeis ipsius potestate sublatus, in libertatae permaneat.”⁶⁷

Keeping the Lord’s day in a dignified manner was ordered in Szabolcs, articles i:11-12, in accordance with (a) can. 12 of the Fifth Roman Synod held by Pope Gregory VII, 1078,⁶⁸ (b) with can. 81 of the *Admonitio generalis* of the year 789,⁶⁹ and (c) with par.19 of a *Missorum generale* of 802;⁷⁰ as a matter of fact, the Hungarian decrees, art. i:15-16 on observing Sundays and holidays: “si quis dominicibus diebus vel in maioribus festivitibus ecclesiam negligens mercatum frequentaverit, equo careat,” were similar in content to can. 7 of Edward of England’s *Leges ecclesiasticae*, issued in 905, or 906: “Si quis die dominica mecari praesumat, perdat mercatum et xii oras apud Danos, et xxx solidos apud Anglos.”⁷¹

Clerics who arrived from abroad without written recommendations were dealt with in can. 17, in accordance with par. 5 of Pepin the Short’s *Capitulare* of Suession, 744,

---

61 Cf. MANSI, XX, 724; for a backdrop, one may refer to KARL F. MORRISON: *Tradition and authority in the western Church, 300-1140*. Princeton, 1969. 269ff.

62 MANSI, XIV, 906, and, to can. 6 of Mainz, 888, *ibid.*, XVIII, 66.

63 MGH, Legum sectio II, II, 12.

64 King St. Stephen’s Laws, art. ii:1, RHM, 321.

65 Szabolcs, art. i:8 (RHM, 327).

66 Cf. *Corpus Iuris Civilis*. Eds. F. KRUEGER-TH. MOMMSEN-R. SCHOELL. 3 vols. Berlin, 1895. vol. II: *Codex Iustinianus*, I:xii,1; for background, see WILHELM SCHUBART: *Justinian und Theodora*. Munich, 1943. 75ff., and 179ff.

67 Cf. MANSI, XIV, 811ff., here 836ff.; and, *Codex Iustinianus*, I:xii,1 [referring to the Theodosian Code, I:1]. GAINES POST: *Studies in medieval legal thought*. Princeton, 1964. 453ff.; CHARLES HOMER HASKINS: *The renaissance of the twelfth century*. Cambridge, 1927. 193ff.

68 See MANSI, XX, 510.

69 MGH Leg. sect. II, I, 61.

70 MGH Leg. sect. II, I, 95.

71 MANSI, XVIII, 237ff., and to can. 15 of the 813 Synod of Mainz – MGH Leg. sec. II, I, 174; GERHARD SCHWARTZ: “Die Reformkonzilien von 813 und die Sammlung des Benedictus Levita,” *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 56 (2000). 1ff.

and with can. 50 of the 845 Synod of Meldense, as if to provide added substance to the argument that numerous enactments in the Synod of Szabolcs did incorporate canons of various western ecclesiastical legislation.⁷²

Szabolcs, art. i:35, dealing with witches may further call for attention;⁷³ unlike King St. Stephen's Laws, art. i:34 (the king believed in witches),⁷⁴ King Ladislas held the opinion that, frankly, witches did not exist.⁷⁵ On those grounds, Ladislas in his legislation placed witches on the level with faithless women, whose cases, if accused of witchcraft, ought to be handled by the regional bishop, in a manner the bishop saw fit; "meretrices et strigae secundum quod episcopo iuste visum fuerit, ita diiudicentur," very similar to the idea expressed in par. 3 of a Frankish Capitulary of 820, that decreed that a *meretrix* caught in the act must be taken to the market place to be sold, "ab eis portentur usque ad mercatum, ubi ipsae flagellandae sunt, vel, si noluerit, volumus ut ... in eodem loco vapulentur," or [publicly] flagellated for punishment.⁷⁶

It is further evident from the resolution of Szabolcs, art. i:39, that a western schedule of church holidays was adhered to in the Church in Hungary, with the addition, of course, of the feasts of the country's regional saints. It showed that the Catholic Church did not remain a foreign body in the realm's population, but become an active member in its cultural mainstream.⁷⁷ This resolution was reminiscent of can. 8 of *Ahytonis episcopi Basiliensis capitularia*, dated 822, and of several ecclesiastical resolutions of the ninth century.⁷⁸ In a similar manner, Szabolcs, art. i:40, that forbade clergymen to attend the rather wordly *kalendae* festivities, rested on, or at least seemed to follow, can. 15 of Archbishop Hincmar of Reims' Ecclesiastical Resolutions.⁷⁹

The articles of the Synod of Szabolcs – most probably comprising the resolutions of various church synodical enactments – thus permitted the first marriage of priests, but did not tolerate clerics who had married for a second time, or lived with their mistresses; in fact, they punished the archpriest, or even the bishop, who had ignored such irregularities.⁸⁰ Visiting clerics could enter the realm only with written permission of their ecclesiastical superiors, and only with the king's permission may the regional bishop accept such a cleric among his own priests.⁸¹ Monks could not

---

72 Cf. MGH Leg. sec. II, I, 29; and MANSI, XIV, 830.

73 ZÁVODSZKY, art. i:34.

74 "... secundum decretum senatus statuimus magni caucionem terroris veneficis ac maleficis, ut nulla persona maleficio aut veneficio quemquam hominum [subvertere] a statu mentis aut interficere audeat;" King St. Stephen's Laws, art. i:34, RHM, 320, though the wording was very similar to that of can. 23 of the Synod of Pavia, 850, and to *Capitulatio de partibus Saxoniae*, ca.780, can. 23 – cf. MGH Leg. sec. II, I, 122 and I, 69, respectively.

75 As to be concluded from the wording of art. i:34: "Meretrices et [italics mine!] strige, secundum quod episcopo iuste visum fuerit, ita diiudicentur;" cf. RHM, 331.

76 Cf. *Capitulare de disciplina palatii Aquisgranensis*, ca. 820, par. [1 and] 3 – MGH Leg sec. II, I, 298.

77 Cf. art. i:39, RHM, 332 (art. i:38, ZÁVODSZKY, 164).

78 MANSI, XIV, 393ff; see further, the Synod of Mainz, 813, can. 36, *ibid.*, XIV, 73; and *Capitularia Rudolfi archiepiscopi Bituricensis*, can. 27, *ibid.*, XIV, 956, etc.

79 Cf. RHM, 332; for Hincmar of Reims' *Capitularia*, can. 15, see MANSI, XV, 478.

80 Cf. art. i:1-4; and, compare with TRULLO, 692, can. 13, in MANSI, XI, 947, further with the resolutions of the 1090 Synod of Amalfi, can. 12, *ibid.*, XX, 724.

81 Cf. art. i:17-18; and, compare with can. 50 of the Synod of Meldense, 845, MANSI, XIV, 830.

leave their monasteries without the abbot's permission, though the monasteries remained under the regional bishop's spiritual jurisdiction;⁸² were the king, or a bishop, to visit the monastic community, the monks were expected to behave in a humble manner before him.⁸³ A priest had to stay away from dancing, or light entertainment after funeral meals: *kalendae* (commemorate meals held at the beginning of the month); the individual (a lay person) who withdraw from the *kalendae* solidarity, had to pay a fee (fine?) of ten bullocks.⁸⁴

In the field of religion, the synodical acts – assuming that the decrees, known as the resolutions of the Synod of Szabolcs, 1092, comprised the enactments of various church assemblies held in the realm during King Ladislas' reign – ordered the keeping of Sundays and holidays as defined and enumerated by the synod, attending Mass and church funerals; they called for observing Lent beginning with Ash Wednesday. Article i:39 made the observance of the enumerated holidays obligatory, including the feasts of King St. Stephen and of Bishop St. Gerard of Csanád. The enumeration of the feasts began with the day of Christmas, and ended with that of St. Thomas the Apostle (Dec. 21), as if to imply that the royal court and the episcopal chanceries in the realm followed the *Christmas-style* time reckoning, in which the calendar year began with Christmas Day, as in the enumeration provided by Bishop Ahyton's Capitulary of 822, can. 8, except that the latter referred to every Sunday as a holiday of obligation, and closed the enumeration with the feast of St. Martin (Nov. 11).⁸⁵

The argument ought to be made that since the church resolutions attributed to the reign of King Ladislas in a certain manner contradicted the contents of can. 36 of the Synod of Mainz, 813, that stated that the calendar year began on Easter Sunday,⁸⁶ and disagreed with can 17 of the Resolutions of Rudolf *Bituricensi episcopi* who, following the Frankish *mos Gallicus*, also argued that the new year began with the feast of Easter,⁸⁷ in spite of the growth of west-Frankish cultural - spiritual influence in the realm during the reign of King Ladislas I (exemplified, for instance, by the founding charter in 1091 for the abbey of Somogyvár, as the abbey maintained close ties with St. Gilles in the Frankish Southwest⁸⁸), the synod gathered at Szabolcs in 1092 followed mainly western, and not only west-Frankish examples when gathering information in determining the schedule of holidays of obligation to be held in Hungary during the calendar year.⁸⁹

---

82 See art. i:21, RHM, 329, and compare with "Conventus Augustanus," anno 952, can. 6, in MGH Leg. sect. IV: *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, I, 19; also, Synod of Mainz, 847, can. 13, MGH Leg. sect. II, II, 179.

83 Cf. art. i:36, RHM, 331.

84 See art. i:14, and art. i:40, RHM, 328, and 332, respectively; and, compare to the Directives of Bishop Atto of Vercelli, can. 29, in MANSI, XIX, 250.

85 Cf. art. i:39, RHM, 332; *Capitulare ecclesiastica*, ca. 810-13, can. 19, MGH Leg. sect. II, I, 179. The year began on Christmas Day, and ended with the Vigil of Christmas – the so called *Weihnachtstil*; cf. A. VON BRANDT: *Werkzeug des Historikers*. 2nd ed. Stuttgart, 1960. 38ff., for his comments on "Jahresanfang," and "Jahreszählung."

86 Cf. Mainz, 813, can. 36, MANSI, XIV, 73.

87 *Ibid.*, XIV, 956, can. 27.

88 Cf. RA, n. 24; for text, see MARCZALI, *Enchiridion*, 100.

89 Cf. JÓZSEF GERICS: "Judicium Dei a magyar állam XI századi külkapcsolataiban." [The concept of the "Judicium Dei" prevalent in the foreign relations of the Hungarian realm in the eleventh century.].

On Sundays and holidays, seasonal hunting was forbidden, nor could markets be held; Jews were not allowed to work on Sundays.⁹⁰ Only priests in transit were permitted to say Mass outside a church.⁹¹ Pagan religious rites and Islamic religious customs were forbidden.⁹² A Jew may not marry a Christian woman, nor could he keep a Christian as a servant.⁹³ The resolutions dealt with unfaithful wives and abandoned women, punished prostitutes and rape.⁹⁴

Property, grants, gifts received by the Church were irrevocable. Were someone to cause material damage to the Church, the damage had to be compensated for.⁹⁵ A priest must not appropriate ecclesiastical property.⁹⁶ The faithful could not settle down far from their parish church. Were a settlement to be located too far away from the church, the community had to send one of its members to attend divine service in the church; "... unus tamen ex eis *nomine omnium* [italics mine] cum baculo ad ecclesiam veniat, et tres panes et candelam ad altare afferat."⁹⁷ Various decrees regulated levying and collection of the tithe – out of which the bishop at his discretion use to would support different church needs, or aid a poor monastic communities at his discretion.⁹⁸

The common characteristic and fault of the three law collections attributed to King Ladislav I is that their texts came down to posterity in much later, and most probably in faulty, manuscripts, and the copyists must have copied their data from already abbreviated and re-edited material, perhaps from material added to the basic text. It must be assumed that the three *Decreta* attributed to King Ladislav I contain the transcripts of paragraphs of several legislative sessions associated with his reign, and it ought to be feared that the copyists frequently confused the order and contents of those resolutions. One may further question the cultural level of the copyist, their command of the Latin and Magyar tongues, and the question with it: did the copyists understand the legal terminology, were they aware of the true meaning of the terms used, and did he evaluate the trustworthiness of the text they were copying?⁹⁹

In: *Athleta patriae*, 111ff. (The Hungarian title reads Hungarian *state*; now, it would be rather difficult to speak of a "state" in the eleventh century; the rendering of *realm* would be, as it is, far more appropriate.)

90 See art. i:11, 12, 15-16, and 27 [26], RHM, 328ff.

91 Cf. art. i:30, *ibid.*, 330.

92 Cf. art. i:22, *ibid.*, 330.

93 See art. i:10; compare with the Synod of Meldense, can. 73. MANSI, XIV, 837, 839.

94 See art. i:13, 20, 33, and 35, RHM, 328ff.

95 Cf. art. i:5, 19, 23-24, *ibid.*; and, compare with Synod of Mainz, 847, can. 8; and, can. 17, Synod Meldense, 845. MANSI, XIV, 906, and XIV, 822, respectively.

96 Cf. art. i:6, RHM, 327; compare to Synod of Mainz, 847, can 8, and Mainz, 888, can.6. MANSI, XIV, 906, and XVIII, 66.

97 Were a church to be located far away from the village, one person of the village attended Sunday Mass and brought with him three loaves of bread and a candle for the offertory. Cf. art. i:11, RHM, 328, and compare to the Fifth Roman Council, 1078, held by Pope Gregory VII, can. 12. MANSI, XX, 510.

98 See art. i:28 and 31, RHM, 330f.

99 See for instance, the self-doubt expressed by the clerical compiler of the resolutions of the Synod of Tarczal held under King Coloman's reign - cf. RHM, 358f.; HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, 310ff.; KOSZTOLNYIK, *From Coloman*, 46ff.

A note of observation will be in order here. The interesting aspect of these cited ecclesiastical canons and temporal legislative acts is that while their wording is based upon the texts of western *Latin* canonical enactments, they present an interpretation applicable to compatible *Hungarian* conditions; the actual Latin text of the Hungarian law collections rather appropriates the wording of the canons preserved in the canonical *Decretum* by Burchard, bishop of Worms, of about 1012.¹⁰⁰

To cite but a few examples: the composition of King St. Stephen's Laws of the 1030s, or the wording of the law enactments attributed to King Ladislav I of the late 1070s, 1080s, and the Synod of Szabolcs of 1092, determining the realm's ecclesiastical and secular social conditions, in fact, the political role and personal values of clerics and laymen; the draft of enactments dealing with the [first] marriage of priests, or with the status and reliability of clerics arriving in [visiting] the country from abroad (to be guaranteed by their bishops, or religious superiors), further, canonical entries dealing with the trustworthiness of witnesses bearing testimony against clerics, or the trend of thought evident in articles discussing Christian-Jewish relations - can clearly be traced back to articles cited in Burchard's *Decretum* (a collection of canon law in twenty books), as, for example, its articles i:4-5 (based upon the decrees of Popes Anacletus and Leo);¹⁰¹ paragraphs i:155, 159 and 171; or, art. ii:39 (that followed the contents of Pope Adrian's resolutions);¹⁰² further, articles ii:40-41, and ii:43-47, and entries ii:108-28, ii:129-31, or ii:139-42 (that included resolutions reached at earlier church synods).¹⁰³ One may further refer to Burchard's lengthy entry, iii:50, and entry iii:62, repeating the contents of a writ by Pope Vergilius;¹⁰⁴ also, Burchard's art. iv:84 that followed the resolutions of a former church synod dealing with Jews, or art. iv:91 that reflected Pope Gregory the Great's opinion of the Jews - to cite but a few examples.¹⁰⁵

One may from these quoted observations draw the rather daring thought that the canonical judicial advisors of kings St. Stephen and Ladislav I, who had put together the text and determined the contents of the first law collections in Hungary - collections that, most unfortunately, did not come down to posterity *in toto*, but only in fragments - were well aware of, as a matter of fact, had been trained in accordance with Bishop Burchard's *Decretum*; therefore, Burchard's *Decretum* had to have a strong influence upon the enactment of Hungarian laws, determining the wording of western *Latin* laws

---

100 Cf. Burchardi Wormacensis episcopi *Decretorum libri XX*. In: *Patrologiae cursus completus, series latina*. Ed. J. P. MIGNE. 221 vols. Paris, 1844-1855. cited hereafter as MPL, 140, cols. 537ff., although this printed version is not altogether reliable; cf. J. PÉTRAU-GAY: "Burchard of Worms," *Dictionnaire de droit canonique*. Ed. R. NAZ. 7 vols. Paris, 1935-1965. II. 1141ff.; JAMES A. BRUNDAGE: *Medieval Canon law*. London-New York, 1995. 32ff. On the intellectual background, see DAVID KNOWLES: *The evolution of medieval thought*, 2nd ed. London-New York, 1988. 160ff.; and REGINALD LANE POOLE: *Illustrations of the history of medieval thought and learning*, rev. ed. London, 1920. 95ff.

101 Cf. MPL, 140, cols. 550f.

102 *Ibid.*, 140, col. 632d.

103 *Ibid.*, 140, cols. 645ff., and col. 648f., respectively.

104 *Ibid.*, 140, cols. 681f., and col. 686bc, respectively.

105 *Ibid.*, 140, col. 743f. On Pope Gregory's tolerant policy toward the Jews, see F. HOMES DUDDEN: *Gregory the Great: his place in history and thought*. 2 vols. London, 1905; reissued New York, 1967. II. 153ff.

applied to specific Hungarian needs, during the eleventh and early twelfth centuries.¹⁰⁶

All things considered, these remarks and circumstances do not minimize the essence and importance of the law collections attributed to King Ladislas I. The knightly king – according to the quite important and reliable remark made in the Chronicle, he was regarded by the papal curia as one of the potential leaders of the First Crusade then already in the planning stage;¹⁰⁷ he desired to possess not an earthly but a heavenly crown;¹⁰⁸ he followed the curia's directive in his diplomacy, and yet, occasionally, oriented his foreign policy toward the German court¹⁰⁹ – through these laws wished to retain his people, and his realm, within the Christian political and religious-cultural community of the peoples of the Latin west.¹¹⁰

KOSZTOLNYIK ZOLTÁN

SZENT LÁSZLÓ MAGYAR KIRÁLY HÁROM TÖRVÉNYKÖNYVE ÉS TÖRVÉNYALKOTÁSÁNAK POLITIKAI HÁTTERE

Szent László (1077–1095) magyar király nevéhez három törvénykönyv kapcsolható, melyek csak 15–16. századi kódexekben maradt fenn. A második és a harmadik datálatlan törvénykönyvek részeinek eredete és keletkezésük kora vitatott. Valószínűleg elsőként keletkezett még László király uralkodása alatt a harmadik számú törvénykönyv (Decretum III.) A 29. fejezet középpontjában a tolvajlás, a szökés elleni harc és a bíraskodás áll. Ezt követi a részben vagy egészében Pannonhalmán, feltehetően Szent László uralkodása kezdetén a második számú, 18 fejezetből álló törvénykönyv (Decretum II.), mely a szigorúságáról nevezetes. A legtöbb cikkely a tolvajlás különféle eseteitől szól. Az első számú törvénykönyv (Decretum I.) 1092-ben keletkezett. A 42 fejezetből 40 egyházi intézkedéseket tartalmaz.

---

106 See ANSELM SABBAS SZUROMI, "Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII században." [Les trois premiers Synodes d'Esztergom et la discipline ecclésiastique en Hongrie au XIIe siècle.] Magyar Könyvszemle, 115 (1999) 377ff.

107 "Cum celebrasset Pasca Domini in Bodrog, ecce nuncii de Francia et de Hispania, de Anglia et Britania [i.e. Brittany] ad eum vererunt, et precipue de Wyllermo fratre regis Francorum [i.e. William of Raymond of Toulouse], et ei omnipotentis Dei iniuriam se ulcisci manifestaverunt et sanctam civitatem et sanctissimum sepulchrum de manu Saracenorum liberare pensaverunt. Unde gloriosum regem rogaverunt, ut eis rector et gubernator in exercitu Iesu Christi existeret." Cf. Chronicle, c. 139, SSH, I, 417,15–29; and, compare with *Legenda s. Ladislai*, c. 7, *ibid.*, II, 457f. For background, see [Anonymi] *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*. Ed. H. HAGENMEYER. Heidelberg, 1890. Recently, *Gesta Francorum, etc.* Ed. ROSALIND HILL: Nelson Texts. London–New York, 1962. i:1–3, and *passim*; HANS EBERHARD MAYER: *Geschichte der Kreuzzüge*. 3rd ed. Stuttgart, 1973. 46ff.; *A history of the crusades*. Ed. KENNETH M. STENTON. vol. I. *The First Hundred Years*. Ed. MARSHALL W. BALDWIN. 2nd ed. Madison, WI, 1969. 220ff.

108 "... nunquam tamen in capite suo coronam posuit, propter quod potius celestem coronam optabat." Cf. Chronicle, c. 131, *ibid.*, I, 404f.

109 See the king's letter to the Abbot of Monte Cassino, RA, n. 31; text, FRAKNÓI, I, 403f.

110 "Sed ipse quod inceperat, nullo modo dimittebat, misitque nuncium ad Corradum [Conradum] duces Bohemorum filium Othonis, et petiit ab illo ac precepit, ut secum ultra mare ire pro iniuria Iesu Christi prepararet. Ille autem libenti animo se promisit." Cf. SSH, I, 418,7–15.

HARDI GÁBOR TITUSZ

LIPPAY GYÖRGY, AZ EGYHÁZSZERVEZŐ

Zombori Lippay Györgyről mind a mai napig nem készült monográfia. Életében betöltött tisztségeiből kifolyólag azonban a történetírás, a különböző átfogó munkák nem kerülhetik ki Magyarország kancellárjának, majd főpásztorának, az esztergomi érseknek személyét. Valójában ily módon sok szó esik Lippayról, de sokszor csak másodlagos szerepe van, az írók nem merik vagy nem akarják az őt megillető helyen méltatni.

Jelen dolgozat a magyar történelem e méltatlanul mellőzött jeles személyiségének tevékenységét, elsősorban egyházszerző szerepének jobb megismerését tűzte ki célul, mely remélhetőleg segít a most említett tisztázatlan kérdések megválaszolásában is.

ÉLETRAJZ

Zombori Lippay György 1600. október 9-én született.¹ Apja Lippay János, 1604-től haláláig, 1616. szept. 13-ig királyi személynök,² anyja Landovicz Serényi Mária, grófi nemzetségből.³ Testvérei Lippay Gáspár, János és Ferenc. Lippay Gáspár 1635-ben országbírói ítélmester, majd a kamaraelnöki tisztséget töltötte be 1646-tól haláláig, 1652-ig.⁴ Lippay János a jezsuita rendbe lépett be, egyre fontosabb tisztségeket látott el, mígnem 1659-től testvére, az esztergomi érsek közvetlen segítőtársa lett.⁵ A család legfiatalabb gyermeke, Ferenc szintén egyházi pályára lépett, majd mint győri jezsuita hitszónok halt meg 1674-ben.⁶

1 SUGÁR 309.

2 FALLENBÜCHL 131. Lippay apját már az 1604. évi XV. tc. personalisnak említi. Ebben a minőségében aláírta a bécsi békét is.

3 KOLLÁNYI 230.

4 FALLENBÜCHL 131.

5 LUKÁCS 660. Lippay János Pozsonyban született 1606. november 1-én. Noviciátusa után Grazban tanult filozófiát 1626-1628-ig. 1629-1630 között grammatikát tanított Győrben. 1632-től 1635-ig ismét teológiát tanul Grazban, egyben a héber nyelv professzora. 1636-tól komáromi gondnok és egyházi szónok volt. 1638-ban a győri rendház rektora lett, 1642-ben pedig a Pazmaneumé, itt a héber nyelv professzora. 1646-ban nagyszombati vicerektor. 1647-1648-ig szalkai előjáró. 1649-1652 között trencsényi előjáró és gyóntató. 1653-ban a nagyszombati konviktus igazgatója. 1654-1658: az ungvári rendház rektora, majd az esztergomi érsek mellett találjuk. 1666. május 2-án halt meg Trencsénben.

6 LUKÁCS 660. Lippay Ferenc 1608. március 8-án született Pozsonyban. 1625-ben lépett a jezsuita rendbe, 1626-1628-ig filozófiai tanulmányokat folytatott Grazban - mindkét helyen bátyjával együtt. 1629-1630 között a grammatika tanára volt Nagyszombatban, 1631-ben Linzben. 1632-ben humán

Lippay György születési helyeként hol Bécs, hol Pozsony szerepel.⁷ Elemi iskoláit Pozsonyban járta, majd Bécsben folytatta tanulmányait a jezsuitáknál. A filozófiát már Grazban kezdte, ahol a jámborságáról híres Mária Kongregáció tagja lett. Közben egri kanonoki kinevezést nyert, mely az ezzel járó javadalom miatt jelentős.⁸ 1620. május 5-én a filozófia babérkoszorúsa, 1621. augusztus 5-én pedig magisztere lett.⁹ Még ebben az évben megjelent Grazban *Theatrum Philosophi* c. műve, mellyel filozófiai doktrátusát védte meg.¹⁰

Pázmány Péter 1621-ben Rómába küldte a Collegium Germanico-Hungaricumba, ahová október 2-án érkezett.¹¹ Az érsek bizalmát oly mértékben sikerült megnyernie, hogy 1622-ben római útján őt választotta kísérőjéül.¹² Rómában filozófiát, teológiát és egyházjogot tanult az Apollinarisban.¹³ Az egyházi rend felvételéhez szükséges intézeti esküt 1622. május 21-én tette le.¹⁴ Tanulmányait mindenki meglepedésére elismeréssel végezte, példásan viselkedett. A Collegium Germanico-Hungaricum szokásának megfelelően tanulmányai végeztével Rómában pappá szentelték. 1625. február 17-én hagyta el az Örök Várost.¹⁵

Hazatérte után Pázmány Péter nagy reményeket fűzött jól képzett tehetséges papjához. Először szempci plébános, majd 1625. április 4-én, fiatal kora ellenére, esztergomi kanonok lett.¹⁶ 1627-ben már tornai főesperes és a fontos végvár, Érsekújvár plébánosa. Mint Újvár plébánosa, meggyőző erejű beszédeivel több mint 50 protestánst térít vissza a katolikus hitre.¹⁷ Feljegyezték jótékonyágát egy pestisjárvány idején. 1628. szeptember 3. kelt adománylevelében Pázmány Péter a Szent Istvánról nevezett esztergomi prépostságot juttatta Lyppainak (sic!).¹⁸ A prépostságba október 8-án iktatták be.¹⁹

A Pázmány Péter vezetésével megtartott 1629. évi nagyszombati egyházmegyei zsinaton Lippayt beválasztották a plébánosok teológiai tudásának megvizsgálására fölállított hat kanonokból álló bizottságba.²⁰ A zsinat harmadik napján a papi méltóságról, a papság erkölcsi és lelki megújulásának szükségességéről lelkes szavakkal ékes barokk exhortációt tartott.²¹

---

tárgyakat tanított Győrben. 1633–1636 teológiát tanult Grazban. 1637-ben próbaévet Leobenben töltött. 1638–1639 Nagyszombat, egyházi szónok, katekéta. 1640: Bécs, 1641: Kassa, majd 1644-ig Nagyszombat. Passau és Graz után ismét Nagyszombatba helyezték, ahol szónok és katekéta volt. 1653–1655-ig trencsényi rektor, majd ismét Nagyszombatba kapott kinevezést, 1656–1663: konviktus igazgató és biblikus professzor. 1664: pozsonyi misszió, 1665: trieszti magyar hitszónok. 1668–1669. Győr, 1670–1672: Ungvár, 1673–1674 győri hitszónok.

7 PFEIFFER 40. SUGÁR 309. KOLLÁNYI 230. NAGY I. VII. 1860. 129.

8 SUGÁR 309

9 KOLLÁNYI 230.

10 SUGÁR 314.

11 VERESS 26.

12 FRANKL, II. 205.

13 KISBÁN 348.

14 PFEIFFER 40.

15 VERESS 26.

16 KOLLÁNYI 231.

17 SCHMITT 213.

18 HANUY I. 730.

19 KOLLÁNYI 230.

20 PÉTERFFY II. 244.

21 PÉTERFFY II. 258. A beszéd címe: „*De dignitate et puritate sacerdotum*”

1630-ban a Szent Kereszt és Szent Balázs oltárának javadalmát kapja meg.²² Sopronban is volt oltárjavadalma, de erről lemondott Kopchányi Mihály győri kanonok javára, akivel együtt nevelkedett.²³

Kétségtelenül a primás pártfogásának köszönhető, hogy a kánonjog által előírt 30. életévének betöltése után 1631-ben II. Ferdinánd (1616–1637) pécsi püspökké nevezte ki.²⁴

Nem hiányozhatott Lippay György a 48 személyből álló kíséretből sem, mely Pázmány Péter bíborossal Rómába ment 1632 februárjában Pozsonyból, hogy a pápa közbenjárására a francia királyt a svéd szövetségtől elvonja és vegye rá a katolikusok segítségére.²⁵ A követség kudarccal járt, május 31-én távozott Rómából.²⁶ Közben viszont Pázmány elérte Lippay számára, hogy megkapja a pápai kamarás, valamint az apostoli protonotáriusi címekeket.²⁷

1633. február 1-jén nevezte ki a király veszprémi püspököknek. Pázmány közbenjárására itt ugyanazon év június 6-án pápai megerősítést is kapott.²⁸ A gyorsnak mondható ügyintézés ismét a bíborosnak volt köszönhető, aki 1633. február 5-i levelében Borghese bíborosnak nemcsak Lippay prépost jeles tulajdonságairól számolt be, hanem kérte az ügy mielőbbi consistorium elé terjesztését, valamint a bulláknak mérsékelt díjazását, tekintettel az egészen török alatt levő püspökség szükségére.²⁹ A pápai megerősítés birtokában, 1633 decemberében kerülhetett sor Lippay püspökké szentelésére Nagyszombatban.³⁰

Lippay veszprémi püspökként és örökös főispánként aktív résztvevője lett az országos politikának. Ekkoriban kezdte meg főúri kapcsolatainak kiépítését. Évtizedekig tartó, többé-kevésbé intenzív barátsága Batthyány Ádámmal egy Pozsonyban 1634-ben tartott, az elkövetkezendő országgyűlést megelőző ülésre nyúlik vissza.³¹ Az 1635. évi országgyűlésen a királyi tábla Dunán-inneni és -túli területeken illetékes preláthus tagjává választották Batthyány Ádámmal együtt, aki főúrként lett tagja. A LVII. törvénycikk szerint Pálffy Istvánnal, Batthyány Ádámmal és Mikulich Tamás személynöki helytartóval együtt az Ausztriával támadt kisebb határviták elsíntásával bízták meg. Időközben még fontosabb feladatot és lehetőséget kapott. Kancellár-helyettesi minőségben ő látta el Pázmány javaslatára a kancellári teendőket Bécsben, mivel Sennyei Istvánnak Szlavóniába kellett utaznia.³²

1635. szeptemberében elhunyt Sennyei István kancellár. Helyére többen is pályáztak, Lippay legfőbb vetélytársa Draskovich György volt. Nagy tekintélye, mély tudása, de főképp Pázmány közbenjárásának köszönhetően 1635-ben II. Ferdinánd Lippay Györgyöt királyi kancellárrá nevezte ki. Ez azt is jelenti, hogy az ügyintézés miatt Bécsben kellett

---

22 KOLLÁNYI 231.

23 KOLLÁNYI 232.

24 PFEIFFER 40.

25 MONAY 95.

26 FRAKNÓI 321.

27 GALLA: Harminc 109.

28 LUKCSICS 16.

29 HANUY II. 397.

30 HANUY 457–460.

31 TUSOR 12.

32 SZABADY 44.

tartózkodnia. Továbbra is Pázmány bizalmasa és munkatársa maradt, a bíboros gyakran kérte szolgálatait.³³ 1636 márciusában Lippayt a király a Pozsonyban tartózkodó bíborshoz küldte. Pázmány kihasználta az alkalmat, hogy Erdélyről készült jelentését a püspökkel küldje el Bécsbe.³⁴ Mikor pedig végrendeletét írta, nem feledkezett meg Lippayról.³⁵ Pázmány Péter 1637-ben bekövetkezett halála után III. Ferdinánd Lósi Imre egri püspököt emelte a magyar primási székbe, Lósi utódjául pedig Lippay Györgyöt nevezte ki május 1-én. A király egyúttal ráruházta főkegyúri jogát az egri püspökségben levő összes egyházi javak adományozására, a nagyprépost kinevezését viszont magának tartotta fenn.³⁶ Lippay ekkor már királyi kancellár volt, s amint az levelezéséből is kitűnik, többnyire távolmaradt egyházmegyéjétől.³⁷ Ehhez megkapta a római engedélyt: VIII. Orbán pápa (1623–1644) brevében engedélyezte számára, hogy mint „veszprémi és egri választott püspök” két esztendő tartamára távol lehet az egri egyházmegyéjétől.³⁸

A nagyszombati jezsuita templomot, melyet még Pázmány Péter kezdett el építtetni, Lippay György mint egri püspök szentelte fel 1637. augusztus 30-án.³⁹

Kancellárként Lippay Györgynek ideje nagyobbik részét az uralkodó mellett, az udvarban kellett töltenie. Kancellársága idején ez többnyire Regensburgot jelentette. Saját kérésére távozott Regensburgból 1641 januárjában Nagyszombatba, hogy részt vegyen a felső részekkel kezdődő tanácskozásokon.⁴⁰ Lósi Imre, a primás, mérsékelt és beteges ember volt, az ő erélyében nem bízhatott, ezért ragaszkodott személyes jelenlétéhez. Vallási kérdések mellett a hangsúly a honvédelmen volt. Lippay keserű hangú levélben sürgette az uralkodót internuncius küldéséért. Februárban tért vissza az uralkodóhoz Regensburgba, sikerült végleges határozatokat hozatnia az uralkodóval a tanács javaslatait illetően.⁴¹

Az 1642. január 16-án kezdődött szőnyi béketárgyalásokon Lippay György kancellár vezette a király küldöttségét Esterházy Dániellel, Mikulich Tamással és Szunyogh Gáspárral a törökkel kötendő békéről.⁴² Lósi Imre 1642-ben bekövetkezett halála után ismét szembe került egymással az érseki szék betöltéséért a két rivális, Lippay György és Draskovich György. Draskovich többször írt a bécsi jezsuitáknak támogatásukat kérve, emellett megszerezte Esterházy Miklós nádor támogatását is, ami annál is könnyebben ment, mivel a közelmúltban két alkalommal is összekülönbözött Lippay György kancellár a nádorral. III. Ferdinánd uralkodó mégis Lippay Györgyöt nevezte ki november 19-én esztergomi érsekké. Méltóságában X. Ince pápa (1644–1655) 1645. december 4-én erősítette meg, az ezzel járó palliumot⁴³ 1646. március 12-én vette át.⁴⁴

---

33 HANUY II. 545.

34 HANUY II. 633.

35 HANUY II. 730.

36 BÖHM 131–134.

37 Tusor Péter szakdolgozata

38 SUGÁR 310.

39 BITSKEY: Humanista 33.

40 HAJNAL XIV.

41 HAJNAL XVIII.

42 SZILÁGYI: A magyar nemzet története VI. 476.

43 A pallium érseki díszjelvény, kb. 6 cm. széles fehér gyapjúszalag, mely köralakban a vállakra van elhelyezve. Az érseknek a felszenteléstől számított 3 hónapon belül kellett kérnie, s míg el nem nyerte, nem végezhetette azokat a cselekményeket, melyekhez a pallium elő volt írva.

1643 nyarán az új primás pártfogásába vette a Pannonhalma feltámasztásán fáradó Pálffy Mátyás főapátot Draskovich György győri püspökkel szemben. Az elhunyt Nagyszombat Nagyszombat Gergely váci püspök végrendeletében 2000 aranyat hagyományozott a török pusztítás nyomait még mindig magán hordozó főmonostor restaurálására, a végrendelet végrehajtását Lippay Györgyre és Pálffy Mátyásra bízta.⁴⁵

1644-ben Lippay György tudomást szerzett arról, hogy I. Rákóczi György a svédeknek ígérte Pozsony és Nagyszombatot. Ez annál inkább érzékenyen érintette a primást, mivel káptalani és érseki székhelyéről volt szó. A csallóközi protestáns lelkészeket elbocsájtotta, és a sziget megtérítésére tizenkét jezsuitát küldött.⁴⁶ Szeptember 1-én kelt levelében tudatta Pálffy Mátyás pannonhalmi főapáttal, hogy a Rákóczi fölkelés ellen szükséges költségek fedezésére a klérusnak húszezer forintot kell fizetnie, ebből a főapátságra 300 forint esik.⁴⁷ Szeptember 23-án (Érsek)Újvárról kérte Lippay Pálffy Mátyást, hogy küldje el neki az elhalt Veresmarty Mihály végrendeletét és értesítse, milyen ingóságokat helyezett el nála még életében.⁴⁸

Az úrnapi körmenetet minden évben nagy pompával és buzgalommal ülte meg Lippay. Nagyszombatban, Pozsonyban, Trencsénben mikor jelen volt, maga vezette az ünnepi körmenetet.⁴⁹

1646. március 9-én Nagyszombatból sürgette meg Lippay György Pálffy Mátyást, hogy a nagyszombati részgyűlésen a nemesség és papság által megszavazott három havi zsoldnak reá eső részét fizesse ki mihamarább.⁵⁰ Az augusztus 30-ra, Pozsonyba összehívott országgyűlésen személyesen vezette a klérust. Szeptember 11-én Köpcsénybe mentek az országos rendek képviselői, nevükben Lippay köszöntötte az uralkodót. Október elején nyújtotta át a király a linczi békeokmányt az országgyűlésnek. Lippay György a klérus, valamint a vele tartó néhány főúr nevében ünnepélyesen ellentmondott a békeokmánynak, mint olyannak, mely a katolikus vallásra nézve sérelmes.⁵¹ A király október 22-én érvénytelennek nyilvánította a klérus tiltakozását és felszólította az országgyűlést az oklevél elfogadására.

1647. június 16-án megkoronázta IV. Ferdinánd magyar királyt.

1647 decemberében Lippay az uralkodónak Zrínyi Miklóst ajánlotta a báni tisztségre, továbbá közbenjárt Zrínyi kérésére kétszáz muraközi végvári katona elmaradt zsoldjának kifizetéséért. Ezzel kiérdemelt az érsek a Szigeti veszedelem első fogalmazásában két dicsérő strófát.⁵² Kettejük kezdeti jó viszonyára jellemző még, hogy az érsek

---

44 GALLA: Magyar tárgyú pápai felh. 105. „Zombori Lippay György, a veszprémi püspökségből áthelyezett esztergomi érsek palliumot kap »de Corpore Beati Petri«.

45 ERDÉLYI-SÖRÖS 93-94.

46 LÁNYI-KNAUZ 217.

47 ERDÉLYI-SÖRÖS 797.

48 ERDÉLYI-SÖRÖS 797.

49 KORNELI

50 ERDÉLYI-SÖRÖS 798.

51 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 344.

52 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: 52-53.

„Az mi szent házunknak ú hű komornikja,
Mi igaz hitünknek erős tartalékja,
Ki fogjuk esmerni ütét e napokba,
Mert Isten akarja, öltözzék bimborba.

később annyira híressé vált pozsonyi függőkertjének építéséhez Zrínyi egy pompásan illusztrált kertészeti és virágtermesztési könyvvvel kedveskedett.⁵³

1648. szeptember 14-én Nagyszombatban nemzeti zsinatot nyitott meg.⁵⁴

1649-ben megszervezte az előző évi nemzeti zsinaton elhatározott nagyszombati papi szeminárium felállítását, a Collegium Rubrorumot.⁵⁵ Már az első iskolaév végeztével a növendékek színpadi művet adtak elő, melynek akkora volt a sikere, hogy még a protestánsok is elismerően szóltak a darabról.⁵⁶ III. Ferdinándnak Lippay levelet írt, melyben közbenjárását kérte a soproni katolikusok sérelmeinek megvizsgálására.⁵⁷ Pozsonyban a győri érkanonok és püspöke, Draskovich György között kialakult perben Lippay ítéletében megvédte a kanonok privilégiumát, mely szerint az érkanonok joga és kötelessége a custos és harangozó feletti rendelkezés.⁵⁸

1650. május 5-én kelt levelében Lippay bejelentette X. Ince pápának, hogy a magyar katolicizmus és az ország súlyos bajai miatt nem mehet Rómába a szentévi jubileumra.⁵⁹ Elküldte viszont Rómába a visitatio liminum alkalmából készítendő jelentést egyházmegyéje vallási helyzetéről.⁶⁰ Még ebben az évben a nyitrai püspök által Trencsénben megtelepített jezsuiták számára átengedte a szalkai apátságot, nevelőház, novíciátus céljára.⁶¹

1651-ben nagy pompával vonult be a primás Trencsénbe az Úrnap megünneplésére, hogy megerősítse hitükben a római katolikusokat.⁶² Az ünnepek fényét azzal is emelte, hogy a jezsuiták színdarabot adtak elő a bibliai Dávid királyról, aki táncolt az Úr ládája előtt, de felesége kinevette.

Az 1647-es és 1649-es országgyűléseket övező belpolitikai harcok következtében Pálffy Pál nádorral szemben kialakult „az ún. érseki párt”. Lippay régi hívei (Szelepcsényi György kancellár, Széchényi György, Orosz György és Jakusith György) mellé újak csatlakoztak (Csáky László és István, Nádasdy Ferenc, Wesselényi Ferenc). 1652 után tovább bővült ez a baráti kör.⁶³ 1652. április 11-én, Pozsonyban írt levelében Lippay György Pannonhalma kiváló múltjára való hivatkozással felhívta III. Ferdinánd figyelmét a tűzvész miatt romokban heverő főmonostor és templom újjáépítésének szükségleteire.⁶⁴

...

Ahun látom az parton nagy méltósággal
Mi nagy érsekünket, mely gondokban sétál,
Tántorgó hajókat igazgat kormányval,
Veszne, ha nem igazgatná okossággal.”

53 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 178.

54 PÉTERFFY II. 376

55 BITSKEY: Hungariából Rómába 74. A szeminárium 1777-ben került át az egyetemmel együtt Budára. vö. MIHÁLYFI 216.

56 KORNELI 40.

57 BÁN 194. Sopronban a lutheránusok a Szent Mihály templomot magukhoz ragadták és az oltárokat, szentképeket, ereklyéket szétszórták. vö. KORNELI 27.

58 BEDY 81.

59 GALLA: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások 39.

60 HUSZÁR 696-712.

61 SUGÁR 313.

62 MÉSZÁROS 63.

63 S. LAUTER 20.

64 ERDÉLYI-SÖRÖS 808.

1652. augusztus 26-án a nagyvezekényi csatában négy Eszterházy fiú halt hősi halált. A temetés fényűző díszletekkel, barokk pompával, a kor szokásainak megfelelően három hónappal később, november 26-án volt Nagyszombatban. A gyászmisét maga a primás énekelte.⁶⁵

1653 pünkösd vasárnapján Lippay György lerakta a trencsényi jezsuita novícius ház alapkövét. Az újoncház építésére 1651-ben 30.000 forintos alapítványt hozott létre. Ezt az összeget 1653-ban emelte 50.000 forintra.⁶⁶ Még ebben az évben adta ki Bécsben *Sanctus Ladislaus Rex* című munkáját.⁶⁷ A nagyszombati egyetemen szokásos teológiai disputation ebben az évben maga is részt vett mint támadó. Meghívták a disputatorra a városi evangélikus iskola tanárait is, akik azonban nem mentek el, mivel feletteseik megtiltották nekik a megjelenést.⁶⁸ November 13-án Lippay közölte Sopron városi képviselőjével, hogy a Bessenyi-féle házban konviktust szándékozik létrehozni katolikus és nem-katolikus ifjak számára.⁶⁹

1654 februárjában Pálffy Pál halálával megüresedett a nádori szék. Lippay György kapott helytartói kinevezést, azonban az 1655. évi országgyűlés megállapítása szerint nem tudja ellátni a nádor katonai ügyekre is kiterjedő, széles körű feladatait. Bár a kormányzat egy része továbbra is az érsek jelölését kívánta, Zrínyi Miklós nagyhatású felszólalása nyomán végül Wesselényi Ferencet választotta meg az országgyűlés nádornak, aki haláláig, 1667. március 28-ig viselte e tisztséget.⁷⁰ 1655. június 27-én koronázta meg Pozsonyban Lippay György esztergomi érsek I. Lipótot.

Az 1640-es évektől Lippay György primás és munkatársai fáradozásának köszönhetően az Ung, Szepes, Sáros, Zemplén, Szabolcs megyei görög papok közül négyszázan a katolikus egyházzal egyesültek.⁷¹ Választott püspökük Parthenius Péter bazilita szerzetes lett 1651-ben.⁷² Lippay György erősítette meg a munkácsi görög katolikus székben,⁷³ sikerült biztosítani főségét a magyarországi egyesült görög egyház felett.

1657 júniusában Lippay ünnepi misét celebrált Nagyszombatban az egyetemi templomban, melynek keretében első alkalommal tették le hallgatók és tanárok egyaránt az esküt a Szeplőtelen Fogantatásra.⁷⁴ Július 1-én a primás régi álma valósult meg: Trencsénben felszentelte Xavéri Szent Ferenc tiszteletére az első magyar jezsuita újoncházat.⁷⁵ Nagy ünnep volt ez, zenével s a várból leadott ágyúlövésekkel. A diákság Xavéri Szent Ferencről színdarabot adott elő, melyet még a protestánsok is megcsodáltak.⁷⁶

1658 tavaszán Lippay György Rómában járt. VII. Sándor pápától Nádasdy Ferenc számára egyházgyarapító tevékenységét elismerő bullát szerzett.⁷⁷ Az eset háttérben

65 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 246–249.

66 PETRUCH: 5.

67 SUGÁR 314.

68 HERMANN-ARTNER 16.

69 BÁN 207.

70 PACH-R. VÁRKONYI: Magyarország története 1054–1057.

71 LÁNYI-KNAUZ 303.

72 HERMANN: A katolikus egyház 272.

73 SUGÁR 314.

74 HERMANN-ARTNER 16. Az eskü letételét 1656. dec. 2-án rendelte el III. Ferdinánd uralkodó.

75 PETRUCH: 5.

76 KORNELI 71.

77 PACH-R. VÁRKONYI: Magyarország története 1077.

az állt, hogy a gróf több ezer jobbágyot hozott vissza az egyházba megtérésével egyidejűleg, s közel ötven prédikátort kényszerített birtokairól távozni.⁷⁸ Lippaynak sikerült kibékítenie egymással a tihanyi apátot, Mokripodarit és a katonák prefektusát, Karaczi?ich Mátyást.⁷⁹

1658. június 2-án megnyitotta a nagyszombati egyházmegyei zsinatot.⁸⁰

1659. július 31-én a Szapolyai János idejében protestánssá vált Rozsnyóra jezsuitákat telepített, s 5 ezer forintot adományozott megsegítésükre, évenként pedig további meghatározott támogatást biztosított részükre.⁸¹

1660-ban Lippay egyre erőteljesebben kérte, követelte az Udvar részvételét a törökellenes küzdelmekben. A magyar követek az uralkodó után mentek kérelmeikkel Bécsbe, Grazba, majd Triesztbe. Az uralkodói parancs azonban már későn érkezett de Souches tábornokhoz, Várad török kézre került. A primás erre elkeseredettségében kijelentette, hogy a magyaroknak tudniuk kell, számíthatnak-e védelemre, különben idejében maguknak kell róla gondoskodniuk.⁸² A baráti magyar főúri családokkal Lippay szoros kapcsolatot tartott fenn. Így például 1660. szeptember 27-én ő keresztelte meg Esterházy Istócza Józsefet, kinek egyben keresztapja lett. Hatására még ebben az évben, Rákóczy György halála után özvegye, Báthory Zsófia, fiával Ferencel átért a katolikus hitre.⁸³

1661. október 15-én átadta Lippay a jezsuitáknak Sopronban, a Bécsi-kapu tájékán újonnan épített konviktust 40.000 forint tőkével és pontos szerződéssel.⁸⁴

1662-ben a gyengélkedő érsek visszavonult Trencsénbe a jezsuitákhoz, itt „manrézai magányában készítette elő lelkét az ítélet napjára”.⁸⁵

1663 Úrnapját Trencsénben töltötte az érsek. Nagy szomorúságára nem tudott részt venni a körmeneten, annyira gyenge volt, „a lábai nem tudták követni”, székben kellett ülnie.⁸⁶ 1663 nyarán Wesselényi Ferenc nádorral, Nádasdy Ferenc országbíróval az érsek közvetlenül a Rajnai Ligához fordult, hogy a nemzetközi törökellenes szövetséget szervezve a keresztény hatalmak küldjenek segédcsapatokat Magyarországra.⁸⁷

1664. február 22-én kelt levelében köszönetét fejezte ki az érsek az ország nevében János Fülöpnek, hogy egyesítette Európa hatalmait a török elleni felszabadító hadjáratban.⁸⁸ A törökellenes politika azonban ellenkezett a Habsburg-udvar szándékaival, így Lippay Györgyben sem bízott meg már feltétel nélkül az udvar; az érsek panaszkodott,

---

78 KOLLÁNYI 231.

79 KORNELI 73. A döntés értelmében a prefektusnak ki kellett vinnie a templomból a puskaport, az apátnak pedig megfelelő helyet kellett biztosítania.

80 PÉTERFFY II. 386

81 SUGÁR 313.

82 HÓMAN-SZEKFÜ

83 LÁNYI-KNAUZ 234.

84 BÁN 207. A szerződés kiköti, hogy a konviktust vezető regens évenként pontos számadást tartozik készíteni rendfőnökének a kamatok felhasználásáról és a konviktus vezetéséről. Ebbe csak született magyarokat volt szabad felvenni. Fizető bentlakók mellett köteles volt a regens 15 ingyenes helyet biztosítani.

85 KORNELI 86.

86 KORNELI 87.

87 KÓPECZI 319.

88 R. VÁRKONYI: Török világ 60.

hogy leveleit gyakran kapja feltört pecséttel.⁸⁹ Az 1664. augusztus 10-én megkötött szégyenletes vasvári béke után Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Lippay György együtt keresték az ország megőrzésének új lehetőségeit. Az útkeresés egyik lehetőségének a külföldi segítség mutatkozott. Ezért lépett kapcsolatba a primás Jacques Gremonville-lel, a bécsi francia követtel.⁹⁰ A francia királlyal való titkos tárgyalások elkezdéséről közvetlenül a vasvári béke után már döntött Zrínyi Miklós és Lippay György, aki fölöttébb neheztelte, hogy „Primas Regni lévén, sem vele, sem a Palatinussal, úgy a Bánnal is, és a magyar Tanáccsal ezen békességnek legkisebb pontocskája is nem communicáltatott.”⁹¹ Zrínyi Miklós halála után Gremonville szerint Lippay György az egyetlen, aki „titkos praktikára” alkalmas volt. Bethlen Miklós Gremonville megbízásából járt Zrínyinél majd Lippaynál.⁹² Az érsek a kapucinusok bécsi kolostorában panaszkodott Gremonville-nek, hogy a vasvári béke célja a magyar szabadság eltörlése, a magyarok vasbaverése, s mellén keresztbe téve karjait, kijelentette, hogy a magyarok minden reménye XIV. Lajos francia királyban van.⁹³

1665-ben az egyre gyengébb érsek gondolatai már leginkább azon jártak, mit kell még életében elrendeznie. Megírta végrendeletét, melyben profán célokra nem igen hagyott, annál többet az Egyházra, melynek felvirágoztatásán fáradozott egész életében. A rozsnyóbányai érseki háznak 3000 forintot adott, 5000 forintot a plébánosoknak, 1500-at a klerikusok kollégiumának, adományozott a trencsényi kollégiumnak, a csallóközi ferences Szent Antal kolostornak, a jezsuita kollégiumnak 100 imperial forintot, 100 akó bort a nagyszombati pálos skolasztikusoknak⁹⁴ és végül 15.000 forintos alapítványával lehetővé tette a nagyszombati jogi kar felállítását, mely halála után, 1667. január 17-én meg is nyílt.⁹⁵

Lippay György mély jámborsága és példamutató papi élete egész életében útmutató volt klerikusai és hívei számára. Sokszor vonult vissza elmélkedni és imádkozni. A kegyhelyeket gyalogszerrel kereste fel, az úrnapi körmenteket nagy pompával maga vezette,⁹⁶ pl. 1654-ben gyalog ment el Szent András és Benedek remeték barlangjához és ott misézett.⁹⁷ Nagyon tisztelte az Oltáriszentséget, nagyböjt előtti vasánapokon a templomban a papsággal együtt leborulva imádkozott.

1666. január 3-án Pozsonyban halt meg, miközben a betegszobában miséző pap a „Sanctus-t” énekelte. Jelen voltak PP. Lippay János, az ő testvére, Neppel Kristóf jezsuita, a pozsonyi jezsuita kollégium rektora.⁹⁸ Temetése nagy pompával, fáklyás felvonulással január 19-én az esti órákban volt Pozsonyban. Két gyászbeszéd hangzott el: az egyik magyarul ifj. Sennyei István veszprémi püspöktől, a másikat Pongrácz György váci püspök mondta el latinul.⁹⁹ A szentmisét Szelepcsényi György már mint esztergo-

---

89 R. VÁRKONYI: Török világ 71.

90 PAULER 98.

91 LÁNYI-KNAUZ 237.

92 BETHLEN: 204.

93 HÓMAN-SZEKFŰ 335.

94 KORNELI 96-97.

95 HERMANN 252.

96 SUGÁR 310.

97 KORNELI 57.

98 KORNELI 96.

99 SCHMITT 134.

mi érsek celebrálta.¹⁰⁰ Kívánságára példaképe, a nagy bíboros, Pázmány Péter lábainál temették el, a Szent Márton székesegyházban Alamizsnás Szent János ereklyéi alatt.¹⁰¹

PÁZMÁNY ÖRÖKÖSE

Amint az Lippay György életrajzából kitűnik, pályája meglepően gyorsan és egyenletesen emelkedett. Fiatal korától egyre jelentősebb tisztségeket nyert el, míg végül 1642-ben az ország primása, első számú főpapja lett. Lippay karrierjének ilyen egyenletes és gyors ívű emelkedése mögött hathatós és befolyásos támogatót kell keresnünk. A nem különösebben gazdag család félárva gyermekének grazi tanulmányait a fiatalon, húsz évesen elnyert kanonoki stallum jövedelme tette lehetővé. Az egyházi javadalmas állások száma a török megszállás miatt csekély volt, a főpapok mind versengtek értük, egy-egy ilyen hely megszerzése nem tekinthető egy viszonylag sértetlenül megmaradt egyházmegye belügyének. Több mint valószínűsíthető hát az a feltevés, miszerint a fiatal, tizenkilenc éves Lippay csak Pázmány révén nyerhette azt el.¹⁰² Nem ismeretes, mikor és hogyan figyelt fel a primás Lippay tehetségére, de már pályájának püspökség előtti szakaszában is feltűnő figyelme és gondoskodása. Pázmány egykori állomáshegyein, Grazban és Rómában taníttatta,¹⁰³ visszatérte után rögtön esztergomi kanonokká majd préposttá tette. Rómába is elvitte magával a bíboros 1631-ben, mikor az uralkodó kérésére kellett a pápánál közvetítenie. Pázmány a kancellárságig előremenően folyamatosan Sennyei István állásait juttatta neki. Először prépostságát, később a veszprémi püspökséget. A veszprémi püspökség rangját az adta meg, hogy az esztergomi érsekséget és a területileg sértetlen nyitrai püspökséget nem számítva, csak három egyházmegye, a győri, az egri és a veszprémi rendelkezett állandó székhellyel (Győr, Jászó, ill. Sümeg), valamint számottevő birtokkal a török hódoltság idejében. Lippay a veszprémi püspökség elnyerésével számos korban és rangban idősebb püspököt megelőzött, köztük volt római iskolatársát,¹⁰⁴ a későbbi riválist, Draskovich Györgyöt, aki ekkor még csak váci püspök volt. Lippay további előmenetelét az ő büszke ambíciói veszélyeztették, személyessé váló ellentétük Draskovich 1650-ben bekövetkezett haláláig megmaradt.¹⁰⁵

A bíboros primás Lippay György veszprémi püspökké való kinevezése után elérte, hogy kancellár-helyettesi minőségben Lippay lássa el Bécsben a kancellári teendőket, mivel Sennyei Istvánnak Szlavóniába kellett utaznia.¹⁰⁶ 1635 szeptemberében elhunyt Sennyei István győri püspök, királyi kancellár. Két fontos állás üresedett meg halálával: a gazdag győri püspöki szék és a további előmenetel szempontjából fontos kancellári munka az országos ügyekkel. Pázmány Draskovich-csal szemben következetesen

100 KORNELI 97. Feltűnő és szokatlan az utód ennyire gyors kinevezése.

101 ÓRY-SZABÓ 58.

102 TUSOR 10.

103 ÓRY-SZABÓ 17-23

104 BITSKEY: Hungariából Rómába 236.

105 TUSOR 11.

106 TUSOR 12.

Lippayt támogatta, elérte, hogy az uralkodó őt nevezze ki október 15-én kancellárnak.¹⁰⁷ Bár nem sikerült jelöltjét, Lósy Imrét a győri püspöki székhöz juttatni – október 22-én a király Draskovich Györgyöt nevezte ki győri püspöknek –, ez mindenképpen elfogadható kompromisszum volt Pázmány számára. Legfontosabb célját elérte: a kancellárság elnyerése a fiatal Lippaynak azt is jelentette, hogy biztos alapokra helyezte útját az érseki székhöz. Lósy Imre közvetlen utódlását a győri püspökség nélkül is biztosra vehette, hiszen vikáriusa volt, a számításba jöhető főpapoknál tekintélyesebb és rangban idősebb volt, ugyanakkor kora miatt érseksége már akkor is átmenetinek tűnhetett, 20 évvel volt idősebb Lippaynál. Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy Pázmány aktívan foglalkozott utódlásának kérdéseivel, Lósy és Lippay az ő kijelölt utódai voltak.

Lippay természetesen kancellárként is Pázmány bizalmasa maradt. Folyamatosan tájékoztatta az udvarból a primást az eseményekről, szolgálatait újra meg újra felajánlotta.

Pázmány halálával az utódlás ügy történt, ahogy azt a bíboros gondolta és kitervelte. Az érseki székhöz Lósy Imre került helyébe, míg az így megüresedett egri püspöki széket Lippay kapta meg. Mint egri püspök Lippay nem sokat tartózkodott egyházmegyéje területén, hiszen a kancellári teendők az udvarhoz kötötték. Innen írta azt a levelet 1637. április 30-án I. Rákóczi Györgynek, mely egyértelműen mutatja, hogy Pázmány politikai, szellemi örökösének tekintette magát. A levél jelentősége miatt fontosabb részeit közöljük:

„... Nem kételkedem benne hogy ngod az szegény Istenben el nyugodt Cardinal uralom halálát ne értette volna... szegény Cardinal uralom ő nga helyett pedig az én vékony szolgálatomat offerálok ngodnak; és noha tudom azt, hogy se az a mély okosság, se pedig autoritás, nem találhatik énnálam, melylyel Cardinal uralom ő nga tudott fogadatosan és gyümölcsössen szolgálni ngodnak, mindazáltal az mennyiben vagyok, ajánlom ngodnak magamat és szolgálatomat; kérvén azon, hogy ngod az szegény Cardinal uralommal tartott confidentiát és reám szállítsa, és bizvást közölje velem vagy én általom ő felségével valamelyeket az Istenben elnyugodt jó akaratjával közöltt volna, élteben is szegény Cardinal uralom ő nga én töllem semmit el nem titkolt és ő nga távul levén én fáradtam az tőle suggerált jóknak véghez vitelében, holta után is; az ő felsége parancsolatjából minden titkos írásit én vettem kezemhez, és nállam vannak...”¹⁰⁸

Lippayt tehát Pázmány legbelsőbb bizalmasának tekintette, akivel megosztotta terveit, akire rábízta a legkényesebb ügyek intézését is, akinek titoktartásához nem férhetett kétség és akinek így az I. Rákóczi Györggyel kialakított titkos levelezés megfejtéséhez szükséges kulcsot is átadta. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, Lippay nemcsak Pázmány életében járt el az ő szellemisége szerint, hanem halála után is végig a pázmányi úton maradt.

---

107 vö. Draskovich levele Pálffy Pálnak. in: TUSOR 14.

108 SZILÁGYI: Rákóczi és Pázmány 242–243. Bécs, 1637. ápr.30.

Lippay György egyházi karrierének csúcspontját a bíborosi kalap elnyerése jelentette volna. Bár szerette volna, mégsem vált a bíborosi testület tagjává, több okból kifolyólag.

Először is meg kell jegyeznünk, hogy a 17. században még nem magától értetődő az, hogy az esztergomi érsek, Magyarország primása megkapja a bíborosi méltóságot, amint a későbbiekben ez azzá vált. Noha Forgách Ferenc és Pázmány Péter is bíboros volt, se Lippay közvetlen előde, Lósy Imre, se két utóda, Szelepcsényi György (1666–1685), ill. Széchényi György (1685–1695) nem lett bíboros. Pázmánynak csak az ötödik utóda volt ismét bíboros az esztergomi érseki székhelyben, a bécsi kormánynak a fejedelmi abszolutizmus szellemében nevelkedett tagja, államminisztere, az udvari kamara elnöke, Kollonich Lipót. Továbbá Pázmány Péter is csak érseksége tizenharmadik évében nyerte el a bíbort, a császári ajánlás után három évvel.

Amint a fent említettekből kitűnik, semmféle, sem íratlan, sem írott szabály nem rendelkezett afelől, hogy Lippay bíboros legyen. Viszont hosszú érseksége alatt több alkalommal szerette volna elnyerni és több alkalommal szóbeszéd tárgya is volt bíborosi kinevezése. Amikor öccse, a jezsuita Lippay János gratulált bátyjának az esztergomi érsekséghez tartozó pallium elnyeréséért 1646. május 3-án kelt levelében, ki is fejezte azon kívánságát, mely szerint minél előbb kövesse azt a bíborosi kalap.¹¹⁰ Zrínyi Miklós a Szigeti veszedelem első fogalmazásában így írt Lippayról, az eddigi szakirodalom szerint talán 1648 elején:

„Az mi szent házunknak ú hű komornikja,
Mi igaz hitünknek erős tartalékja,
Ki fogjuk esmerni ütet e napokba,
Mert Isten akarja, öltözzék bimborda.

...

Ahun látom az parton nagy méltósággal
Mi nagy érsekünket, mely gondokban sétál,
Tántorgó hajókat igazgat kormányal,
Veszne, ha nem igazgatná okossággal.”¹¹¹

A főúri közvélemény tehát már ekkor számolt a primás bíborosi kinevezésével. Kérdés, hogy mikor? Kovács Sándor Iván 1648 elejére datálja, megjegyzi azonban, hogy a történettudománynak kell pontosítania e versszakok keletkezését, annak függvényében, hogy mikor terjedtek el hírek Lippay bíborosságáról. Tudomásunk szerint ez a linzi békekötés körüli konfliktusoknál jött szóba első alkalommal komolyan, mégpedig a békére rákényszerült udvari körök kezdeményezéséből, akik a bíborosi kalap elnyerésével akarták rávenni a hajlíthatatlannak mutakozó Lippayt a kompromisszumok elfogadására. Az érsek azonban inkább nyíltan ellentmondott a békekötés szerinte a katoli-

109 ZRÍNYI MIKLÓS: A Szigeti veszedelem első fogalmazása

110 TUSOR 25. „... a palliumot sok esztendeig viselje Nagyságod és az süueg is rövid nap utána következék.”

111 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 178.

kus vallást hátrányosan érintő szakaszainak, mondván inkább lemond a bíborosi méltóságról, minthogy elnézése által az Egyháznak ily kárt okozzon, s inkább akar bíbor nélkül a pásztorok Fejedelmétől jó pásztornak dicsértetni, s ha kell, az Egyház szabadságáért vérét ontani, mint az Egyház szabadságának kárával magának bíbort szerezni.¹¹² Ezek a szavak 1646 októberében hangozhattak el és mivel a primás a klérus nevében nyíltan ellene volt a békeokmánynak, így végső soron az uralkodóval is szembe került,¹¹³ egy ideig tehát ezek után nem lehetett szó bíborosságról. Ezek szerint a Szigeti veszedelem előbb említett sorai 1646 októbere előtt, valamikor késő nyáron, vagy kora ősszel keletkezettek. Az is lehet viszont, hogy Zrínyi csak az óhaját fejezte ki e sorok írásával, ebben az esetben viszont nem nyújthatunk támpontot ily módon ezek keletkezésének megállapításához.

Lippay György bíborosi kinevezése érdekében konkrét lépés történt 1652-ben, amikor IV. Ferdinánd május 26-án kelt levelében a pápától bíbort kért Lippay számára, kiemelve érdemeit a katolikus hit terjesztése terén: számos főurat megtérített, a nép nagy tömegét hozta vissza az ősi hitre prédikátorokkal, superintendensekkel együtt, több jezsuita kollégiumot alapított.¹¹⁴ Június 16-án Lippay levélben kérte a bíboros államtitkárt, hogy támogassa a király felterjesztését a pápánál.¹¹⁵ Ebben az időben a Habsburgok birodalma alá tartozó főpapok bíborosságához elengedhetetlen feltétel volt a császári felterjesztés. Ezért is feltűnő, hogy az érsek a bécsi udvar megkerülésével próbált célt érni az általa megkoronázott magyar király, a leendő császár támogatásának megszerzése által. (A császár 1657-ig III. Ferdinánd, a magyar király pedig IV. Ferdinánd, a fia volt.) Az ok talán abban keresendő, hogy így próbált esélyesebb és befolyásosabb birodalmi püspököket megelőzni.¹¹⁶ Ám a császári udvar megkerülése nélkül nem érhetett el döntő eredményt és Bécs is vonakodott, miközben a primás sürgette az ügyet és reménykedett a számára kedvező elintézésben. 1653. július 15-én kelt levelében neheztelt Szelepchényi György magyar kancellárra, mivel az nem tájékoztatta a római fejleményekről, s hiányolta az uralkodó segítségét is. Ugyanakkor abban bízott, hogy mégis javasolják, a császári ajánlással pedig nyomban megkapná a pápai beleegezést.¹¹⁷

Még nem ismeretes, kik akadályozták az udvarnál a magyar primás előmenetelét. Lippay először a pisai érsekre, a bécsi pápai nunciusra panaszkodott. Egy évvel később bécsi ellenfelei miatt már azt sem tartja tanácsosnak, hogy leveleit a kancellár bárkinek is megmutassa. Megnehezíti a dolgot Róma és Bécs ekkorban ismét hűvössé vált viszonya is. Eddigi kudarcát, hogy nem ért közvetlenül a Szentszéknél célt, elsősorban ennek tulajdonítja.¹¹⁸

1654. július 6-án kelt levelében Szelepchényi Bécsből tudatta a császár jezsuita gyóntatójától hallottakat, mely szerint az uralkodó hajlik arra, hogy mégis jelölje Lippayt a bíborra, de csak a regensburgi püspök után.¹¹⁹ Bécs után Rómában is jezsui-

112 HUSZÁR 687-688.

113 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 344-346.

114 GALLA: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások 111.

115 Uo. 111.

116 TUSOR 26.

117 MOL. P. 1314. TUSOR 26.

118 TUSOR 27.

119 EPL. Archivum Saeculare Act. Rad. Class. X/196. Bécs, 1654. július 6.

ta szálakat kezdett el mozgatni a primás és reményeit az is növelte, hogy 1655-ben új pápa került az Egyház élére (VII. Sándor). Nádasi János Rómában tartózkodó jezsuita szerzetes lett ügyének mozgatója. Elérte, hogy a rend generálisa, Goswin Nickel méltassa Lippay személyét és érdemeit a pápánál, aki a generális véleményének megfelelően méltónak találta a bíborra. Hasonlóképpen gondolkodott De Lugo bíboros is, akivel kapcsolatban Nádasi ígérte, ráveszi, hogy vesse latba befolyását Lippay érdekében. A magyar jezsuita bizakodott a generális ismételt közbenjárásában, bár nem akarta sürgetni betegsége miatt, nehogy elfeledkezzen róla a számos napirendi pont között. Nádasi bízta a primást, mert a sok pályázó ellenére 10–15 bíborost is ki kellene neveznie a pápának, és egyébként is sok az öreg bíboros. Nem kellett kételkednie Goswin Nickel generális és De Lugo bíboros jóindulatában sem. Minthogy azonban mind ők, mind maga a pápa elengedhetetlen feltételnek tartották a császári ajánlást, Nádasi tanácsokat adott Lippaynak ezzel kapcsolatban. Úgy gondolta, előnyös lenne, ha az uralkodó megírná Rómába, mennyit használt már eddig is a katolikus vallás ügyének a primás tekintélye és mennyire szükséges az, hogy lássák Magyarországon Róma támogatását és megbecsülését. Meg kellene írni, mennyi mindent tett Lippay az Egyházért és mennyi mindent tehetne még bíborosként. Nádasi a nomináció elfogadását javasolta a regensburgi püspök után is, hiszen inkább használhat, mintsem árthat, de szükségesnek tartotta titokban tartását.¹²⁰

Lippay nem lett bíboros 1655-ben. Újabb lehetőség 1659 februárjában mutatkozott, amikor Bécsben felmerült római követségének terve. Az udvarban a bíborosi kalap elnyerésével próbálták e célnak megnyerni, ekkor azonban már késő volt. Lippay öregett, ereje fogyott, a közéletben csalódott, nem vágyott már újabb csúcspontok meghódítására. A halál gondolata egyre többet foglalkoztatta és inkább az erre való felkészülést tartotta fontosnak.¹²¹ Gróf Rottal János császári tanácsos, udvari biztos sürgetésére betegségét és a Duna zajlását hozta fel, de végül az uralkodó kedvéért az utazás mellett döntött. Jövetelének célja az udvarban számos találgatásra adott okot, az országgyűlés és az ország védelmének sürgetése mellett felmerült a bíbor megszerzése is.¹²² Követtségére végül nem került sor, mivel a császári udvart számtalan bírálattal illette, ám bécsi útjának eredményeiről mégis kedvezően nyilatkozott.¹²³ Úgy tűnik ismét csak hite-

---

120 EPL. Archivum Saeculare Act. Rad. Class. X/196. Róma, 1655. június 12. vö. 3. melléklet.

121 MOL. E. 199. a. II. 65. Nr. 14. közli: TUSOR 213. Lippay Wesselényi Ferencnek, Pozsony, 1659. febr. 11. „Soha bizon nem lattam az magyar Nemzetet uduarnal oly contemptusban mint mastan. Perplexus uagiok fell mennieke hiuatlan Bechben. Egiebarat magam szerent ualo dolgaim bizon igen uolnanak. Nemellek auual almadoznak, hogy io uolna engemet küldene ö Felsege Romaban kouetseghben az papanak obedientiat praestalni. Edesitenek holmi süueggel azon occasioual, de ez chiak remensegh, amaz bocsüilletes allapat, de költseges es faratsagos, bizon be mennek, ugy mennek inkab hogy ott tennem le hidegh tetememet, es az mi hatra uagion eletemben, chendes Isteni szolgaltaban töltenem paenitentiat tartuan uarnam az en oramat. El hidgie kd nem kichin tentatiom uan ennekem erre az utolsora, akar küldenek, akar sem. Bizoni edes palatinus Vram szinten megh giülöltem ezt az hamis tökelletlen magyar uilagot, ki rakua uagion chalardaggal, hamissaggal tekelltelensseggel, nemt tud ember hinni es kihez tamaskodni. Az ki legh szebben szol, legh többet kihez ember bizik es szolgal, rakua uagion szüue meregghel giarlosaggal, az kit legh iobban szeret alhatatlan kep mutatassal, szept az aianlas, de merges mint kigionak az ö nieluek.”

122 TUSOR 33.

123 MOL. E. 204. Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1659. márc. 11. „Hogy en fel iöttem es ma harom hete itt letemet megn nem bantam, hasznalt ugy itelem, Orszagunknak hazanknak, magunknak,”

gethették, mert alig érkezett haza Pozsonyba, azt a hírt kapta, hogy a császár nem jelöli a regensburgi püspököt, de őt sem, mások lettek esélyesebbek. Lippay szemmel láthatóan nem értette a dolgot, mivel annyi ígéretet, biztatást kapott III. Ferdinándtól, és magától Lipót császártól is, így hát Rottalt kérte, hogy segítse ügyét.¹²⁴ A primás akkor tett le végleg a bíborosságról, mikor császári levél tudatta vele 1659 decemberében, hogy jelöltségét az osnabrücker püspöktől tették függővé.¹²⁵

Az események összegzésekor úgy tűnik, hogy a bíbor el nem nyerésében szerepet játszó két tényező, a Vatikán és Bécs közül a Vatikán mutatkozott a legkevésbé érdeklődőnek. A Vatikánnak évtizedekre visszamenő vitája volt a magyar főpappal a püspökök kinevezése, megerősítése, címhasználatára terén. Nem sok bevétel érkezett Magyarországról, a püspökök még a kinevezésükért fizetendő annátákat sem igen akarták megfizetni, egyházmegyéjük török megszállására, ill. az ország és a katolicizmus súlyos helyzetére hivatkozva. A bíborosi kollégiumban továbbra sem változott a hagyományos olasz befolyás. VII. Sándor pápasága alatt összesen 33 olasz, 2 spanyol, 2 német és 1 francia bíborost nevezett ki.¹²⁶ Nagyon jól mutatják az arányok, milyen kevés esélye lehetett egy magyar főpapnak a bíborosi rang elnyerésére. A bécsi udvar látszólag jobban támogatta Lippay előmenetelét, azonban nem állt érdekében az esztergomi érsek bíborosi rangra emelése. A bíbor elnyerésével ugyanis mind hazai, mind külföldi tekintélye, kapcsolatai megnövekedtek volna. Lippay túlságosan is szívéen viselte kezdetől fogva hazája sorsát, túlságosan is törökellenes volt ahhoz, hogy az udvar török háborúktól való húzódozásának ismeretében támogatta volna Lippay befolyásának növekedését. Hozzájárult mindehhez Magyarország szerepének csökkenése a vesztfáliai béke után a Habsburg birodalomban, párhuzamosan az abszolutista tendenciák felerősödésével. Lippayt, mint a rendi és nemzeti érdekek védelmezőjét, Bécs nem tartotta alkalmasnak abszolutista államapparátusának támogatására. Az udvar jelöltje erre a kancellár, Szelepcsényi György volt, aki a későbbiekben meg is felelt ezeknek az elvárásoknak. A pozsonyi rendkívüli törvényszék, melynek következtében protestáns prédikátorok hitük miatt gályarabságra kerültek, az ő elnöklésével nyílt meg 1673-ban.¹²⁷

Végül meg kell említeni, hogy Lippay, bár nagyon is igyekezett elnyerni a bíbort, mégsem mutatott hajlandóságot ennek bármilyen áron történő megszerzésére. A bíbor jelentőségét abban látta, hogy 1608-ig a primás volt az ország nádora s a királyi helytartó, de mivel 1608 óta a nádor világi méltóság, a primás tekintélyének megőrzésére nem volt más mód, mint bíborossá tenni.¹²⁸ A linzi békekötést követő tárgyalások során viszont a bíbor fejében sem volt hajlandó Lippay elfogadni a katolikus vallásra sérelmes rendelkezéseket, nyíltan ellenmondott az uralkodónak! Az 1648-as nemzeti zsinaton viszont az apostoli király főkegyúri jogát vette védelmébe a pápával szemben a „szárnytartomá-

---

124 MOL. P. 507. TUSOR 34. Év és hely nélkül. „Haza erekezuen itt erttettem immar bizoniossan, hogy ő Felsege megh ualoztatta szandekat, es immar, nem fogia az Ratisbonay püspököt Cardinalsagra neuezni, hanem masok uannak erette. Nekem pedigh, mind az mastani Vrunck, mind az Apia megh igerte, hogy ha ualozzik Ratisbonai, nem leszen mase, hanem enim. Az kegyelmed eleitül foghua aianlott es megh mutatott io akarattiaba, uagion nagy remensegem, keruen felette kegyelmedet munkalkodgiek az dologhba, legien mind segitseggel mind pedigh io tanach adassal.”

125 TUSOR 35.

126 ROGIER-AUBERT-KNOWLES III. 255. kk.

127 BIRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 110.

128 HUSZÁR 687.

nyok” püspökségeinek adományozásában.¹²⁹ A vita a hódoltsági területek lelkipásztori ellátatlansága miatt robbant ki. A király által kinevezett címzetes püspökök nem mentek egyházmegyéjük területére, ezért a pápa az ott élő hívek lelkigondozására apostoli adminisztrátorokat nevezett ki, ill. királyi felterjesztéseket másított meg. Az uralkodó és a prímás is tiltakoztak az ilyen kinevezések ellen, hiába.¹³⁰ 1650-ben Lippay levélben értesítette X. Ince pápát, hogy a magyar katolicizmus és az ország súlyos bajai miatt nem mehet Rómába a szentévi jubileumra.¹³¹ Ha egy főpap Rómában szeretne eredményt elérni, minnél többet kell ott mutatkoznia; azt is mondhatnánk, hogy Lippay pont fordítva cselekedett. Róma és Lippay nem felhőtlen viszonyára jellemző az is, hogy amikor az állandó paphiányra való hivatkozással a prímás engedélyt kért, hogy elbocsájtó levél nélkül az egész ország területére szentelhessen papot, a Szentszék újra meg újra csak az esztergomi egyházmegye területére adta meg e kiváltságot.¹³²

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy bár a döntő tényező kétségtelenül elsősorban a Vatikáné, másodsorban a bécsi udvaré, de harmadsorban nem elhanyagolható Lippay magatartása sem a bíbor el nem nyérésében.

AZ ESZTERGOMI EGYHÁZMEGYE ÁLLAPOTA LIPPAY GYÖRGY ÉRSEKSÉGE ALATT

Mielőtt Lippay György egyházszerző tevékenységének ismertetése sorra kerülne, fontos felmérni azt, hogy milyen helyzetet örökölt elődeitől. Milyen állapotban volt a magyar katolikus egyház, melynek vezetését 1642-ben megkapta?

A XVI. század végére Magyarország többségében protestáns országnak mondható. Valójában az a meglepő, hogy nem roppant össze a Katolikus Egyház. A Forgách Ferenc vezette ellenreformáció, majd Pázmány Péter hatására egyre erősebb katolikus megújulás hatására nemcsak megállt a protestantizmus térnyerése Magyarországon, hanem a XVI. század folyamán protestánssá lett területek sora lett ismét katolikus. Pázmány Péter személyes hatására a magyarországi főurak egészen kevés kivétellel újra katolikusok lettek. A kérdés azonban az, hogy ez a fentről megindult rekatolizálás mennyire érte el a lakosság alsóbb rétegeit? Lippay Györgynek, akit Pázmány indított el egyházi pályáján, legfontosabb feladatai közé tartozott annak a katolikus megújulásnak a folytatása, mely oly látványos gyümölcsöket hozott nagy nevű elődje primássága alatt. 1642-től, mint esztergomi érsek, továbbá a Szentszék privilégiumából Magyarország primásának megvolt a lehetősége, hogy folytassa a pázmányi életművet. Mint prímásnak alája volt rendelve a kalocsai érsekség is, valamint az összes egyházmegye, ezek közül azonban az egri és a váci a török hódoltság miatt elvesztették székhelyüket, a pécsinek pedig egész területe török uralom alatt volt. Három káptalan tartozott a prímás alá: az esztergomi, mely Nagyszombatban székel 23 kanonokkal; a pozsonyi 12 kanonokkal; és a szepesi szintén 12 kanonokkal és a préposttal.¹³³ Őt konventje, nyolc címzetes prépostja van. Működő szerzetes házak: 13 (pontos felsorolás), címzetes: 12.

129 PÉTERFFY II. 376 kk.

130 HERMANN 276.

131 GALLA: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások 39.

132 EPL. AEV. 215. 1654. nov. 23.

133 HUSZÁRI 685.

Amint az a Rómába küldött főpásztori jelentésekből is kitűnik, a legfőbb gond az égető paphiány volt. A Trienti Zsinat pontosan szabályozta a papnevelés körülményeit, aminek köszönhetően csak a megfelelő tanulmányok elvégzése után lehetett valakit pappá szentelni, viszont ez átmenetileg azzal a hátránnyal is járhatott, hogy ameddig a kellő számú szemináriumot, papnevelőt nem állítottak fel a főpapok Magyarországon, nem is lehetett elegendő számú pap. A Tridentinum rendelkezései szerint minden megye főpásztornak kötelessége lett volna szemináriumot állítania, viszont ez sok helyen még a század végén is hiányzott.

Az égető paphiány enyhítésére jött létre a licentiatuű intézménye,¹³⁴ e különlegesnek mondható magyar újítás a XVII. század legelején.¹³⁵ A licentiatuű intézmény laikusok alkalmazását jelenti az egyházi élet olyan területein, melyet rendszerint papok látnak el. A licentia tehát engedély olyan egyházi funkciók teljesítésére, melyek nincsenek a pappá szenteléshez kötve, ügykörüket a zsinati határozatok¹³⁶ és a püspöki rendeletek, valamint a gyakorlat is megszabta. A szertartások alatt fekete papi talárt és karinget viseltek. Kereszteltek, eskettek, temettek, körmeneteket vezettek, mise helyett előimádkoztak, felolvasták az evangéliumot, prédikáltak. Munkájukért rendszerint a papi jövedelem egy részét kapták, de szűkösen éltek. Bár szívesebben alkalmaztak nőtlen licentiatuűsokat, többnyire nősek voltak. Az arányokra jellemző, hogy Lippay 1650-es római jelentése szerint egyházmegyéjében 158 pap mellett 68 licentiatuű működött, de míg a papokat inkább a töröktől védett felső-magyarországi plébániákon találjuk, addig a hódoltság, vagy ahhoz közeli területeken több a licentiatuűs. (Pl. az esztergomi főesperességben csak három plébánián van pap, tizenkettőn licentiatuűs!)¹³⁷ Érdemes még megemlíteni a helyzet rendkívüliségének szemléltetésére, hogy Lippay György 1650-es jelentésére válaszul a Congregatio Rómában nem hagyta helyben, hogy a plébániákat ne papok kormányozzák, s a paphiány orvoslásáért átírt a Propaganda Fide-hez. A licentiatuűs intézménye azonban bármennyire is megütközést keltett Rómában, a gyakorlatban nem tudtak más megoldást találni főpapok az égető paphiányra. Ha nem licentiatuűsok vannak a plébániákon, akkor protestáns prédikátorok kerülnek a helyükre,¹³⁸ így a török kiűzéséig számottevően nem csökken a licentiatuűsok száma és csak a 18. században szűnik meg teljesen.

Lippay érseksége kezdetén még így is több volt a protestáns parókia az országban, mint katolikus. Saját beszámolója szerint 1650-ben 1000 protestáns plébániára csak 220 katolikus plébánia jutott.¹³⁹ A hívek nagy területeken éltek pap nélkül és csak nagy ünnepek alkalmával jutottak el szentmisére. A hódoltság részekén még rosszabb volt a helyzet, az Alföldön még a XVIII. század elején is találtak olyan, magukat katolikusnak valló embereket, akik nem tudták, mikor van vasárnap, mikor volt Karácsony, ill. Húsvét és akik évek óta nem láttak papot.

134 Vö. JUHÁSZ KÁLMÁN: A licentiatuűs intézmény Magyarországon. Bp., 1921.

135 A II. vatikáni zsinatot (1962–1965) nagy feltűnést keltett Ijjas József kalocsai érsek felszólalása. A világi hívek nagyobb szerepvállalásáról szóló vitához szolt hozzá és mint jogtörténeti szempontból is megfontolandó előzményként ismertette a licentiatuűs intézményét.

136 Első alkalommal az 1629. évi zsinat említi és szabályozza, vö. PÉTERFFY II. 232. kk.

137 HUSZÁRI 698.

138 HERMANN 256.

139 HUSZÁRI 698.

A szerzetesi közösségek közül számottevő létszámmal csak jezsuiták voltak jelen, ők azonban a törvények értelmében nem rendelkezettek ingatlanokkal, mellettük a ferencsek jelenlétét érdemes még megemlíteni.

LIPPAY GYÖRGY EGYHÁZSZERVEZŐ TEVÉKENYSÉGE

A bevezetőben említett ellentmondások láttán világossá vált, hogy érdemben csak az eredeti forrásokra támaszkodva szabad Lippay tevékenységéről írni. Amennyiben egyházszervező munkásságának ismertetése a cél, egyik legfontosabb forrás¹⁴⁰ a vezetésével megtartott két nagyszombati zsinat. Jelentős levelezése maradt az utókorra (vö. bibliográfia), ebben azonban nagyon gyér anyagot találunk egyházpolitikájára vonatkozóan.

A vezetése alatt összehívott két zsinatot viszont meglehetősen jól ismerjük Péterffy Károlynak köszönhetően. E kiváló jezsuita történétíró *Sacra Conciliorum nova et amplissima collectio* című munkája Pozsonyban 1741–1742-ben jelent meg. A levéltárak mellett mind a mai napig ez a legfontosabb, a magyar katolikus egyház zsinataival foglalkozó dokumentum-gyűjtemény.

A ZSINAT SZEREPE AZ EGYHÁZ ÉLETÉBEN A XVII. SZÁZADBAN

A) A zsinat (concilium, synodus, gyűlés) az egész Egyház vagy valamely része püspökeinek, előjáróinak kánonszerű gyűlése az egyházi ügyekről való tanácskozás és határozathozatal végett. A II. századtól a felmerülő fontosabb hitbeli, fegyelmi kérdések megvitatására zsinaton találkoztak a püspökök. Alapjában véve kétféle zsinatot különböztethetünk meg: *egyetemes*, az egész egyházra kötelezően érvényes, ill. *helyi* zsinatot. Helyi zsinat három féle lehet: a) *Nemzeti* zsinat, melyre az ország területén lévő összes egyházmegye főpapjai, valamint a szerzetesrendek nagyobb előjárói hivatalosak; b) *Tartományi* zsinat, melyen az adott érsekséghez tartozó egyházmegyék (suffraganeus) főpapjai jelenhettek meg; c) Végül lehet *egyházmegyei* zsinat, melyen pusztán az adott érsekség vagy püspökség egyházi méltóságai voltak jelen.¹⁴¹

B) A Trienti egyetemes zsinat hatása a magyar katolikus egyház életére

A reformáció terjedése, az egyház megosztása, a katolicizmus egyre válságosabb helyzete indítja a pápákat az egyetemes zsinat összehívására. VII. Kelemen pápa sikertelen próbálkozásai után (vö. Schmalkalden) III. Pál pápának sikerül megnyitnia 1645. december 13-án a zsinatot. A pápai egybehívó bulla három célt jelölt ki: a hitszakadás megszüntetését, az egyházi reformok megvalósítását s keresztes hadjárat indítását a törökök ellen. Luther Márton és a reformáció híveinek távolmaradása eleve kudarcra ítélte az egység helyreállítására tett erőfeszítéseket, így a zsinat legfontosabb ténykedési területe

140 PÉTERFFY II. 376–393.

141 R. NAZ: Dictionnaire de droit canon

a reformációra adott válasz, ill. az Egyház belső megújítása maradt. Mindkét területen a hozott intézkedések meghatározóak lettek a magyar katolikus egyház életére, hiszen pont ezekkel a gondokkal küzdött a 16. század második felében, de jórészt a 17. században is. És ne feledjük: egy létszámában megtizedelt, erőiben rendkívül megcsappant katholicizmusnak kellett szembenéznie a reformáció kihívásával, ill. saját gyengeségével.

C) A trienti zsinat legfontosabb fegyelmi intézkedései:

- A püspök köteles főpásztori székhelyén tartózkodni. A zsinat legfeljebb három hónapi távollétet engedélyez.
- A püspök kötelessége az igehirdetésről való gondoskodás minden vasár- és ünnepnap.
- Vizitációt, egyházmegyei látogatást köteles végezni a megyés főpásztor kétévenként. Az esperesi látogatás továbbra is megmarad az ő felügyelet alatt.
- Évenként egyházmegyei, háromévenként tartományi zsinatot kell tartani.
- A szegények felkarolása és gondozása a püspök felügyelete alá tartozik.
- A káptalanok exemptiója megszűnik, a székhelykötelezettség rájuk is vonatkozik.
- A kanonokok kötelezettek a kórusima ünnepélyes végzésére.
- A püspök kötelezettsége teológus és penitenciárius javadalom felállítása. (Ezt hazánkban még a 18. században is hiába fogja sürgetni Róma.)
- A privilegium fori intézményt megtartja; egyházi személy fölött világi bíróság nem ítélkezhet.
- A papok életének példásnak kell lennie. Elrendeli a zsinat, hogy „öltözetükben, járásukban, beszédjükben és minden más dolgukban komolyak és fegyelmezettek legyenek; a kisebb bűnöket is kerüljék”. A papságnak rendszeresen kötelező lelkipásztori gyűlésen részt venni.
- Bevált spanyol gyakorlat alapján elrendeli szemináriumok felállítását a papnevelés gyökeres megújítása érdekében.
- A szerzetesektől megkívánja, hogy minden rend a saját szabályzata szerint éljen.
- A hívők életére vonatkozó legfontosabb intézkedés a házasságkötés formájának pontos meghatározása. A házasságot a saját plébános, ill. tőle vagy a megyéspüspöktől megbízott más pap előtt kell megkötni két tanú jelenlétében; mindezt háromszori kihirdetésnek kell megelőznie. Ez a „tametsi” rendelet, melynek értelmében aki házassági akadályról tud, annak kötelessége jelenteni.

D) A magyar zsinatok

A Tridentinum rendelkezéseinek ismeretében nem lepődhetünk meg azon, hogy a 16. század végétől a 18. század elejéig nem jelentett rendkívüli eseményt a magyar katolikus Egyház életében egy zsinat összehívása. Az Egyház belső ügyeivel foglalkozó minden főpap, elsősorban az ország primása, rendszeresen hívott össze helyi jelentőségű zsinatot.¹⁴² Így tett Oláh Miklós, majd Forgách Ferenc és Pázmány Péter is. A helyi

---

142 HERMANN: A katolikus egyház 222.

zsinatok azokban az években hiányoznak, amikor világias, reneszánsz életű főpap volt Esztergomban, pl. Verencsics Antal, vagy amikor a primási szék betöltetlen volt (1573–1597). Pázmány Péter esztergomi érseksége alatt egymaga két nemzeti, egy tartományi és két egyházmegyei zsinatot hívott egybe. A lutheránus vallásból katolizált Lósy Imre rövid primássága alatt is (1637–1642) egy tartományi és egy egyházmegyei zsinatot tartott. 1640-ben szeretett volna nemzeti zsinatot tartani, ez azonban ismeretlen okból elmaradt.¹⁴³

AZ 1648-AS NAGYSZOMBATI NEMZETI ZSINAT

Lippay már egy régóta készülődő zsinatot hív össze, amikor szétküldi egybehívólevelét 1648. július 10-én. A szinódus összehívásában egyrészt az egyház súlyos állapotára hivatkozik, másrészt a kánonokra, melyek megparancsolják a zsinat tartását. A zsinat rendelkezéseit végigtekintve meg lehet állapítani, hogy egyetlen célkitűzése az Egyház belső megújítása abban a szellemben, amit Pázmánytól örökölt és akire újra meg újra hivatkozik a zsinat folyamán. A zsinat rendelkezéseit a következőképpen összegezhethetjük:

1. A zsinat a leghatározottabban elrendelte, hogy a liturgiát, a szentmisét, a zsolozsmát, a szentelmények szertartásait minden templomban római módon kell végezni. E határozat mögött az állt, hogy sok helyen még nem a Tridentinumnak megfelelően végezték a szertartásokat, hanem különböző, a középkorra visszamenő helyi hagyományokat követtek.

2. A zsinat elrendelte továbbá, hogy a megyéspüspökök évente tartsanak egyházmegyei zsinatot. Amint láttuk, ez sem újítás, a Tridentinum rendelkezését valósították meg.

3. Az esperesek kötelesek lettek évente vizitációt tartani. Így rendelkezett a Trienti Zsinat, így rendelkezett az 1638. évi helyi zsinat, mely hozzákapcsolja – meg nem tartás esetén – a javadalom elvesztésének büntetését.

4. Megtárgyalta a zsinat a hagyatéki ügyeket, ami nyilvánvalóan kényes kérdés lehetett, hiszen a jelenlévőkről volt szó. A következőkben lehet összefoglalni a rendelkezéseket:

Meg kell tartani az elhunyt egyházi méltóságok ingó javaival foglalkozó császári dokumentumokat, valamint az 1630. évi konstitúciókat. Ezeknek meg nem tartásából sok vesztesége származik az egyházi közösségeknek, a lelkek nyilvánvaló kárára. A prelátusok az őfelségével megkötött egyezség szerint javaiknak csupán a feléről rendelkezhetnek végrendeleteikben, még akkor is, ha jámbor célokra szánják tulajdonukat.

5. Döntés született az általános Levéltár felállításáról (Archivum Generale), hogy az egyházi előljárók iratait és kiváltságlevelleit a káptalanban őrizték. És hogy a kancellárnál legyen meg minden egyházi tulajdonban lévő helység jegyzéke, nehogy ezeket figyelmetlenség folytán világiaknak adományozzák.

6. Amint az már említésre került, az Egyház egyik legsúlyosabb gondja az égető paphiány volt. Ennek enyhítésére a Tridentinum rendelkezéseinek megfelelően minden

---

143 NAGY KONSTANTIN 151.

egyházmegyében szemináriumot kellett volna nyitni, de mivel erre nem volt lehetőség, elhatározták Lippay kezdeményezésére, aki lelkes szavakkal próbálta hallgatóságát meggyőzni,¹⁴⁴ hogy Nagyszombatban Központi Szemináriumot kell (Seminarium Universale) alapítani, amelybe az alapítvány arányában minden egyházmegyéből kell befogadni és eltartani a fiatalokat. Azokat is be kell fogadni, akiket egyes jámbor egyházi vagy világi személyek a saját költségükön egyházi pályára kívánnak neveltetni. A szeminárium egy évvel később meg is nyitotta kapuit, növendékei a Pázmány Péter által 1635-ben alapított egyetemen végezték tanulmányaikat.¹⁴⁵ A szeminárium, melyre már Lósy Imre 20.000 forintot hagyott, ténylegesen meg is nyitotta kapuit 1649. július 31-én. Az érsek hasonló szabályzatot hagyott jóvá benne mint amit a római Collegium Germanico-Hungaricumban látott. A növendékek ruhája vörösszínű volt, mint a római kollégiumban, innen kapta az intézet másik nevét: Collegium Rubrorum.¹⁴⁶

8. Modern szóval élve nagyfokú szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot Lippay György érsek, amikor a zsinaton elfogadtatta tervét egy öreg papok otthonának felállítására. A gyakorlat tudniillik az volt, hogy amennyiben egy pap már nem tudta el látni hivatalát, akár betegség, akár öregség következtében, és nem rendelkezett egyéni vagyonnal, minden támasz és segítség nélkül maradt, könyöradományokból tengette életét. Az elaggott papok számára ezt az otthont Nagyszombatban, a templom közelében kell felállítani a zsinat rendelkezése szerint.¹⁴⁷

9. A zsinaton előkerült a püspökök kinevezésének, áthelyezésének és az ezzel járó anyagi bonyodalmak kérdése is. Lippay saját tapasztalatából kiindulva próbálta tiltani megyéspökök áthelyezését másik egyházmegyébe anyagi okok miatt, ill. a hivatal átadás-átvételének intézményesítését az előd és az utód között. Sürgette püspökök részéről a királyi kinevezés után a szentszéki megerősítés mielőbbi megszerzését, még akkor is, ha ez az annáták kifizetésével jár.

A zsinati előterjesztések áttanulmányozása után meg lehet állapítani, hogy a zsinat szándéka az Egyház belső megújítása volt, ehhez kereste az alkalmas eszközöket.

AZ 1658-AS NAGYSZOMBATI EGYHÁZMEGYEI ZSINAT

Lippay György esztergomi érsekségének fontos eseménye volt a kezdeményezésére 1658. június 2-ára, Nagyszombaton összehívott egyházmegyei zsinat.¹⁴⁸ Amint az már említésre került, egy ilyen helyi zsinat nem számított rendkívüli jelenségnek a 17. században, az egyházi törvények előírták ezeknek megtartását, a főpásztorok pedig igyekeztek ennek eleget tenni. Mégis határkőnek tartja a Szilágyi Sándor által szerkesztett

144 PÉTERFFY II. 379. „Való igaz azonban, hogy mindezek (=az eddig felállított szemináriumok) nem elégségesek az ország súlyos gondjainak fedezésére és hogy az Egyházat igen nagy romjaiból újjáépíteni lehessen. Tanúsítja ezt a szerte mindenfelé üresen álló oly sok plébánia, a munkásokra váró sok aratnivaló. Kenyérért kiáltanak az éhségtől sorvadó gyermekek és nincs aki szegjen nekik. Ha valaki ezt a hiányt és lelki ínséget nem veszi észre a preláthus urak közül és nem érzi át ezt a fájdalommal, annak lelkipásztori érzéke nincsen.”

145 HERMANN-ARTNER 11.

146 KORNELI 35.

147 PÉTERFFY II. 380.

148 PÉTERFFY II. 386.

A *magyar nemzet története* c. műben Acsády Ignác az 1658-as zsinatot. (És talán ennek következtében a későbbi összefoglaló szakirodalom is, vö *Kronológia* már említett sorai.) A következők olvashatók Acsády Ignác megfogalmazásában:¹⁴⁹ „Amint II. Rákóczi György hatalma megdőlt s Erdélytől tartani többé nem kellett, az üldözés nemcsak féktelenebb, hanem állandó is lett s a protestantismus védbástyáiba, a felvidéki városokba és vármegyékbe behatolt. Megkezdődött az igazi vallásháború ... A főpapok nyomban Rákóczy lengyelországi veresége után erős kézzel fogtak a munkához. Lippay György primás már 1658 nyarán nemzeti zsinatot tartott Nagy-Szombatban... A nagyszombati zsinaton a magyar főpapság már oly erősnek érezte magát, hogy nyíltan háborút üzent a többi felekezeteknek, midőn a bécsi és linzi békekötéseket s a rájuk vonatkozó törvényeket semmieseknek nyilvánította s a katolikus vallás azon jogát hirdette, hogy Magyarországon is is tüzzel-vassal irthatja az eretnokséget.”

Feltűnő és elfogadhatatlan a századfordulón, amikor „kútfők és források” alapján dolgozott a szakirodalom, hogy *nemzetinek* nevezzen egy *egyházmegyei* zsinatot Acsády Ignác. Elbizonytalanodik az olvasó: vajon az 1648. évi *nemzeti* zsinatról akar-e szólni, vagy az 1658. évi *egyházmegyeiről*. A háttéresemények említése miatt végül az 1658-as zsinatra kell gondolkodnunk, csak hogy a források olvasása közben nehezen található meg, hogy a zsinat mely rendelkezései teszik lehetővé az előbb olvasható összefoglalás megírását. Összefoglalásképpen a következő fontosabb pontokat tárgyalta meg a zsinat: (Az 1. függelékben közöljük Péterffy alapján az 1658. évi zsinati előterjesztések magyar fordítását.)

A zsinaton egy sor lelkipásztori, ill. ezzel kapcsolatos kérdést tárgyaltak meg a zsinati atyák. (Konkubinátus, esperesi vizitáció, plébánosok önkényesen választanak gazdagabb plébániát, papnövendékek, erdélyi állapotok, római prokurátor hiánya, javadalmak, levéltár.) Tárgyalásra került – és az előterjesztések alapján ez volt a terjedelmesebb része a zsinatnak –, a közelmúlt vallási sérelmeinek minden kérdése. Értelmeszerűen vallási sérelmeken itt a Katolikus Egyház által sérelmesnek tartott problémák kerültek napirendre. A kérdés az, hogy vajon ténylegesen új álláspont győzedelmeskedett-e ezen a zsinaton és így határkőnek tekinthető a katolikus egyháztörténetben? Az 1600-as évek elejétől az országyűlések hangosak voltak a vallási sérelmekről, mind egyik felekezet a saját sérelmeit hangoztatva próbált azokra az erőviszonyoknak megfelelően orvoslást találni. Milyen sérelmekről van szó? A probléma gyökere a *jus patronatus*, a kegyúri jog értelmezésében rejlik. A XVI. század folyamán a protestánsok lett földesurak megszakították az Egyházzal fenntartott évszázados kapcsolatukat és úgy az Egyháztól, mint jobbágyaiktól függetlenül hozták be a javadalomba protestáns lelkészeiket, akik azután a pap nélküli községet saját hitükre térítették.¹⁵⁰ A főurak többségének protestáns hitre való térése után a XVI. század végére az ország lakosságának többsége követte földesurát a vallásváltoztatásban és protestánsná lett. A 17. század elején azonban Pázmány Péter és társai hatására a főurak többsége újra katolikusná lett. Ez a folyamat Lósy Imre és Lippay György alatt fejeződött be, utóbbi már azt jelenthette Rómába, hogy a mágnások visszatértek a katolikus hitre, 100 közül már csak 7 maradt protestáns.¹⁵¹ Ez viszont azt is jelentette, hogy a katolikus főurak birto-

149 SZILÁGYI: A magyar nemzet VII. 131.

150 HÓMAN-SZEKFÜ 274 kk.

151 HUSZÁRI 696–712.

kaikról elkergették a protestáns prédikátorokat és helyükbe katolikus papot, jezsuita szerzetest próbáltak hozni. Ezzel megindult a királyi Magyarország rekatolizálása (Erdélyben más volt a helyzet). Mindegyik felekezet úgy harcolt, ahogy tudott, létérdekeitől irányítva. A protestánsok, Erdély hathatós, nem egy esetben fegyveres támogatását élvezve az országgyűléseken próbálták megakadályozni a katolikusok további térhódítását. Nem szabad azonban túlbecsülnünk a század vallásügyi törvényhozását. A jogalkotás természetéből kifolyólag nem alkothatott új tényeket, hanem mindig csak lemarradással követhette a változásokat, ill. legfeljebb jogszabályokat hozhatott létre, melyeket a két egymással szemben álló fél érdeke szerint hajtott vagy nem hajtott végre. Valójában az 1606., ill. 1608. évi törvénycikkek alig változtattak bármit is a korábbi helyzeten, kedvéért egyetlen földesúr sem tartotta jobban tiszteletben jobbágyainak az övétől különböző vallásgyakorlatát. 1618-tól kezdve minden országgyűlésen hevesen összetűztek a rendek, egymás szemére vetették a jobbágyokon elkövetett vallási kényszer eseteit, elsősorban a templomfoglalásokat.¹⁵² Ha máshonnan nem, e sérelem-jegyzékek révén tudhatjuk, hogy katolikusok és protestánsok egyaránt elvették a birtokaikon lévő más vallású jobbágyok templomait. A helyzet annyiban változik, hogy a főurak katolizálásával az e típusú sérelmek egyre inkább a protestánsokra jellemző. Az 1630-as évek országgyűléseitől mind több a katolikus urak részéről elkövetett templomfoglalási panasz, s a protestáns rendek, minél kevesebb köztük a főúr, annál inkább elfordultak a kegyúri jogtól és kezdték el védelmezni a jobbágyok templomhoz s temetőhöz való jogát. A legvilágosabban ez az új gondolat az I. Rákóczi György hadjáratát befejező béketárgyalásokon mutatkozott meg, amikor a fejedelem megbízottja, Lónyai Zsigmond ki mondta vallási dolgokban jobbágy és nemes egyenjogúságát.¹⁵³ A nemesi alkotmány korában hallatlan dolgot mondott ki, mégpedig azt, hogy a jobbágnak is van előjoga 1608 óta. Viszont ha ezt következetesen végig gondolták volna a protestánsok, akkor Verbóczi egész földesúr-jobbágy rendszerének tagadásához kellett volna eljutniuk. Mivel ezt nem tették meg, az előbb említetteket rögtön félig vissza is kellett vonni, hiszen nem lehet a templomok teljes birtokát a jobbágy kezébe adni, és ezzel a nemestől ősei alapította templomot elvenni, melynek fenntartása mindenkor az ő feladata volt. Ezért javasolta Lónyai: „pápista földesurak maradnának meg az magok residentiaikban templomuk, az hol övék az proprietas és olyan helyen az paraszt ember is csinálhatna már auditoriumot magának; egyebütt az templomokat pedig az parochiákkal együtt restituálhatnák az községnek, mert az lehetetlen, hogy az földesuraknak is templomuk ne lenne magok birodalmában ...” Lippay György érsek a klérus nevében ellene mondott a kegyúri jog ily csorbításához, hiszen ez azt is jelentette, hogy akár az egyházi birtokon is kénytelenek lettek volna a katolikus főpapok protestáns prédikátorokat, általuk vezetett templomokat és falvakat megtérni. Ez pedig lelkiismeretükkel ellenkezett. Hasonlóképpen a protestánsok gyakorlatában sem igen fogjuk felfedezni az előbb hangoztatott elveket. Maga I. Rákóczi György, mint erdélyi fejedelem, a négy bevett vallás gyakorlatában erőszakkal is terjesztette a sajátját, mint magyarországi nagybirtokos pedig a kegyúri jog nevében tiltotta meg jobbágyainak a katolikus vallás gyakorlását.¹⁵⁴ Amikor pedig Kassát elfoglalta, a

152 HÓMAN-SZEKFÜ 276.

153 ZSILINSZKY: A linczi béke.

154 HÓMAN-SZEKFÜ 280: „A szuhai, gömörmezei falu parasztjai 1629-ben, mint Rákóczi tisztartója, Jákóffy Ferenc írta, felfuvalkodván, pápistává lettek, s a templomban pápista misét tartottak, de

katolikusok egyetlen istentiszteleti helyét, a királyi ház kápolnáját azonnal protestánsá tette, mert „az kié a fundus, azé az capella is”.¹⁵⁵ A bányavárosok többségében a katolikusoknak nem lehetett temploma. Sopronban a Szent Mihály-templom a Bocskay-felkelés előtt még katolikus templom volt. 1648-ban még megvoltak a régi berendezési tárgyak: oltárok, szentképek. 1651-re eltávolították a „bálványokat”. III. Ferdinándnak Lippay primás levelet írt, melyben közbenjárását kérte a soproni katolikusok sérelmeinek megvizsgálására, kiknek nem lehetett iskolájuk, nem vették fel őket a város polgárai sorába, akik már polgárok, azok nem viselhettek hivatalt stb.¹⁵⁶ A városok, földesurak kicsiben valósították meg azt, amit az uralkodók egy egész országban tettek meg ha volt rá kellő hatalmuk: a saját vallásukat adták át, erőltették rá az alattvalóikra, amint azt Niederhauser Emil megállapította: „A protestáns országokban ugyancsak természetesen nem biztosították a vallásszabadságot a katolikusok számára, de ez akkor és azóta is kevesebb embernek tűnt fel.”¹⁵⁷

A zsinati előterjesztések megvizsgálása után meg lehet állapítani, hogy nem kerül elő olyan rendkívülinek mondható előterjesztés, protestánsok ellen indítandó hadjárat terve, mely jogossá tenné a „harcos ellenreformáció”¹⁵⁸ meghirdetéséről tudósító kijelentéseket. A zsinaton megtárgyalták a katolikus sérelmeket, keresték ezekre a megoldási lehetőségeket, a válaszok azonban nem lépték át azokat a határokat, amelyek bevették, megszokottak voltak mondhatánk az 1670-es évek elejéig.

UTÓSZÓ HELYETT

A dolgozat végén fel kell tennünk a kérdést: milyen képet rajzolhatunk meg végül Lippay György esztergomi érsekről? Egyetértünk-e Zsilinszky Mihály állításával, mely szerint Lippay „kész lett volna lángba borítani az egész Európát, hogy annak romjain a katolikus egyháznak képzelt paradicsomát megalapíthassa.”¹⁵⁹ Igaza van-e, amikor azt írja: „Lippaynak nyakas természete, erőszakos jelleme és egészben véve korlátolt gondolkodásmódja rendkívül nagy befolyással bírt hazánk akkori ügyeinek fejlődésére. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy e férfiú türelmetlen lelkülete okozta legnagyobb részben azt a veszedelmet, mely Magyarországot ez idő szerint érte.”¹⁶⁰

Zsilinszky Mihály Lippay-képétől érdekes elhatárolódást figyelhetünk meg a protestáns történetírásban. Míg a századforduló környékén megjelent protestáns történetírás – akár világi, akár egyházi – lényegében a fent vázolt Lippay-képből indult ki, ill. azt erősítette meg, addig az 1949-ben, Biró Sándor–Bucsay Mihály–Tóth Endre–Varga Zoltán közös munkájaként kiadott *A magyar református egyház története* c. műben már

---

»minthogy a mi fundusunkon a templom«, Jákóffy a katolikus parasztoktól lepecsételt templom ajtaját felszakasztva, újra prédikátort vitt be, de azt egyelőre saját költségén kellett tartania, mert »négy falu elállott, sem fizetni, sem predicatiójára nem akarnak járni.«

155 HERMANN 279.

156 BÀN 194 kk.

157 GONDA–NIEDERHAUSER 86.

158 BENDA 477

159 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 16. + az idézet nagyobb szövegösszefüggésében vö. 2. melléklet

160 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 14.

hiába keressük Lippay nevét az 1640-es, 1650-es, 1660-as évek egyháztörténetében!¹⁶¹ A szerzők arra nem vállalkoztak, hogy újra írják a magyar katolikus egyház főpásztorának életművét – ez nem is lehetett feladatuk –, azt nem vállalták, hogy a korábbi előítéleteket megismételjék, így hát Pázmány Péter munkásságának ismertetése után a következő igazán hangsúlyos esemény a pozsonyi véstörvényszék tárgyalása. Hasonló feledékenységet tapasztalhatunk többnyire a katolikus egyháztörténetírásban is. Sárközy Lajos pl. *A katolikus papság fegyelme* c. munkájában, miután Pázmány Péter reformjait részletesen tárgyalja, Lippay György nevét meg sem említi, pedig ha másért nem, a Központi Szeminárium – mely az ország legrangosabb papnevelő intézete mind a mai napig – elődjének tekinthető nagyszombati Collegium Rubrorum alapításáért feltétlenül kéne méltatnia, hogy ne is említsük a papság életét nagyban befolyásoló zsinati döntéseit. A kérdés tehát változatlan: Pázmány Péter utódjának tekinthetjük-e Lippay Györgyöt, vagy a prédikátorokat gályarabságra küldő törvényszék elnökének, Szelepchényi György primás előfutárának?

Lippay György a 17. század embere volt minden szempontból. A 20. századból visszatekintve nehezen értjük meg, és még nehezebben éljük bele magunkat a reformáció, az ellenreformáció, a katolikus megújulás korának világképébe. Nehezen értjük azt a hitet, mely az üdvösséget csak a saját egyháza tagjainak tartotta fenn, ezt pedig kimondva, kimondatlanul így vallották katolikusok, protestánsok egyaránt. Hogyan fordulhatott volna elő egyébként az, hogy katolikus szerzetesek az inkvizícióban részt vegyenek más felekezetű keresztény társaik felkutatásában, vagy hogy a Magyarországon legjobban elterjedt reformáció szellemi alapítójának tekinthető Kálvin János Genfben máglyára küldje Szervét Mihályt? Lippay György soha senkit nem kényszerített fizikai erőszakkal vallása elhagyására vagy a katolikus hit felvételére. Lelkiismereti kérdés volt viszont számára, az egész ország legfőbb pásztora számára, a hívek lelkigondozása és az, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy a rábízottak a katolikus egyházban éljenek. Hiszen a tét több mint hatalmas: az örök üdvösség elnyeréséről vagy elvesztéséről van szó, ezért ahová tehetette, katolikus papokat, jezsuita szerzeteseket küldött. A protestáns prédikátorokat – élve főkegyúri jogával –, elküldte, a falu templomát pedig (újra) katolikussá tette.¹⁶² Fanatikus volt? Az újkor szemével nézve igen, a korszakot tekintve nem. Amint már az előbbieken láttuk, templomfoglalások, lelkészek elűzése bizony az egész századra jellemző volt, ritka kivételnek számított Zrínyi Miklós, aki ezt tudta mondani a protestáns követeknek: „Kegyelmetek sérelme az én sérelmem ... Bárcsak lenne százezer pápista, százezer lutheránus, százezer kálvinista katonám...”¹⁶³ Lippay nem volt Szelepchényi György előfutára, nem volt a fegyveres rekatolizáció híve. Álljon itt néhány példa ennek bizonyítására. Az 1662. évi orsszágyűlésen a protestáns sérelmek között szerepelt Bene János panasza: szekerét a vág-szerdahelyi plébános magánál tartotta, mert a kocsis a Szent Kereszt napján mise alatt haladt végig a falun. Az érseknél tett lépés foganatos volt. Nem az országgyűlés miatt, nem taktikai okokból – már láttuk, hogy Lippay ilyenekkel nem sokat törődött –, hanem azért, mert méltánytalannak ítélte a primás a

161 BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 102–110.

162 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 23. „Lippay György a csallóközi ágostai és helvét hitvallású lelkészeket elkergette. A magukra maradt gyülekezetek megtérítésére 12 jezsuita atyát küldött.”

katolikus plébános eljárását. Az 1658-as egyházmegyei zsinaton megtiltotta a plébánosoknak, hogy a protestánsokkal a szószékről vitatkozzanak. Ebben az állásfoglalásában Lippay a szélsőséges pártoskodásnak, a durva kirohanásoknak próbálta elejét venni. A prédikátorokkal való disputációt tanult, a püspök által kijelölt papokra bízta.¹⁶⁴ Mindkét oldalról bőven volt pedig példa a szélsőséges pártoskodásra. Katolikus oldalról ilyennek mondható a protestáns lelkészből lett bátai apát, Veresmarti Mihály beszédei, írásai. Veresmarti *Megtérése históriája* c. művében 60 évvel a pozsonyi vész-törvénytől az uralkodó kötelességének tartotta az eretnekeket, ha megátalkodotak, tüzzel-vassal írtani.¹⁶⁵ 1664. november végén, december elején, Zrinyi Miklós tragikus halála után Lippay Györgynél járt egy protestáns fiatal nemes, Bethlen Miklós. Negyvennégy évvel később írt *Önéletírásában* még mindig elevenen élt benne a primásnál töltött napok emléke. Így ír az érsekkel való találkozásáról:

„Posonban keveset mulattam, az érsek, Lippay György igen kegyelmesen látott, az öccse, ugyan Lippai, ifjú de házas báró, és egy Liptai nevű komornyikja barátságosan éltek vélem. Majd mindennap ebéden az érsek asztalánál voltam. Írhatnám szép, de csendes vélem való disputációját, kit a vallásról thézis vagy kérdésül tett fel: Elkárhoznak-e mind a pápisták? Én feleltem: Az apostoli első ecclesiától fogva a Luther Márton és társai által lett reformatióig sok különb-különb formában volt az ecclesia, de valaminthogy akkor sok ember üdvezült, úgy ma is sok pápista név alatt való üdvezülhet. Sok volt a szó, de nem ide való.”¹⁶⁶

64 éves, beteges, öreg ember fogadta Bethlen Miklóst, aki már a végső Találkozásra készült. Mégis, mennyi derű és humor ragyog át e találkozáson! Több ez, mint kedélyes beszélgetés. Lippay saját hitéről is vall ebben a társalgásban. Hiszen ha feltette a kérdést: vajon minden pápista elkárhozik-e?, melyre csak egyféleképpen lehet válaszolni: nem; akkor nyilván feltette már magának a kérdést a másik oldalról is: vajon minden protestáns elkárhozik-e? Melyre szintén csak egyféle választ adhatott: nem. Ez azt is jelentette, hogy az „extra ecclesia nulla salus”, az egyházon (r.k.) kívül nincs üdvösség kezdetű hittételnek egy olyan értelmezését adja, mely – hogy mi módon, ennek magyarázatára még nem jött el az idő, de ez nem is fontos –, nem zárja ki a protestánsokat az üdvözültek köréből! Ez pedig a már sokat említett „világkép”, „világlátás” szempontjából nagyon is fontos. Hazaszereteten túl erre is szükség van ahhoz, hogy magyarázni tudjuk az országa, a magyarság sorsáért aggódó kancellár, majd primás sorait. Leveliből vett idézetek hosszú sorával lehet igazolni, mennyire szívügye volt az ország sorsa. Hosszú idézetek helyett álljon itt az immár öreg, beteg primás egyik utolsó levelének néhány sora, mely egyértelműen válaszol korábban feltett kérdésünkre: Lippayt méltán nevezhetjük Pázmány örökösének!

„Ha ugian belenk kap az Török raita kell lennünk minden modon. Ha Erdelt megh akaria uenni es ülni, azt otiose [nyugodtan] nem szemlelhettiük, hanem minekünkis hozza kell niulnunk, chiak Rakoczi feiedelem segeert, az Törökben nem lehet eszni, Az uolna legh iobb, hogy Erdelis megh maradna elebbeni allapattiaban, ne menne rea az Török, belenk se kapna az Török, hanem bekeuel maradna, es miis chendessegben”¹⁶⁷

164 Vö. az életrajzában már említett nagyszombati, ill. trencsényi disputációk.

165 VERESMARTY 297. E hírheft fejezet pontos idézetét lásd a 4. mellékletben.

166 BETHLEN: 204.

167 Csáky Ferencnek, Pozsony, 1665. március 10. in: TUSOR II. 306.

Első és eddig egyetlen életrajzírója, Korneli János így fejezte be írását Lippay Györgyről: *„Éljen tovább az emberek szívében, hiszen szeretetet érdemel, mert szerette hazáját és vele együtt mindent átölelt.”*¹⁶⁸

1. MELLÉKLET:

11. Lippay György esztergomi érseknek az 1658. évi nagyszombati egyházmegyei zsinaton előterjesztett javaslatai.¹⁶⁹

„Mivel a hazának annyi és oly hosszú viszontagsága, valamint a klérus nagyon gyakori elnyomatása nyomán naponta látnunk kell a sok lelki kárt, az egyháziak helyzetének nehézségeit és a fegyelem lazulását, mégsem jutott idő zsinat tartására a tíz éves folyamatos háborús nyugtalanságok következtében. Püspöktársaink segítésére tanácsainkat kívánjuk közölni. A Szentlélek segítségét kértük, véleményeket gyűjtöttünk össze. Szeretnénk, ha megfogalmazott tanácsunk mindnyájunk szavazatával meg lenne erősítve, hogy hatékonyabban valósuljon meg.

I. Tehát, minthogy sok felé el van terjedve a papok konkubinátusának igen súlyos botránya, mit és milyen egymásutánban kellene cselekedni, hogy az ilyen nagy bajt elhárítsuk?

II. Hogyan kell segíteni az espereseket, hogy a vizitációkat ne csak formálisan, ne valami iskolai kikérdezés módján végezzék, hanem úgy, hogy plébánosokat és a népet felvilágosítsák, megújítsák és tanítsák?

III. A plébánosok önkényesen, tetszésük szerint változtatják a helyüket: egyik egyházmegyéből a másikba mennek, az Egyház kánonjai és dekrétumai ellenére. Mit rendeljünk el, mire figyelmeztessünk, hogy ezután ne így legyen?

IV. A plébánosokat hogyan lehetne visszatartani, hogy ne hagyják el az országot azért, hogy gazdagabb plébániákhoz jussanak?

V. A plébánosok sanyarú helyzetén hogyan lehetne és kellene segíteni?

VI. A papnövendékeket illetően: hogyan történjen eltartásuk?

VII. Erdély panaszkodik, mint Észak-Magyarország is, hogy ott nincs püspök. így bérálni és papot szentelni sem lehet. Sőt a szent edények és egyebek is hiányoznak. A papság miatt is szükséges lenne, hogy legyen ott prelátus és székhelye is ott legyen.

VIII. Rómában a mi ügyeinket elhanyagolják: a püspökök küldeményei késve érkeznek meg. Azelőtt közös költségen volt ott valaki (prokurátor). Most is így legyen. És legyen meghatározva, évente ki mivel járul hozzá ehhez. A püspökök megerősítése és a taxák ügyében nehézségek vannak. Hanyagságból eredő visszaélésektől lehet tartani. Itt is mi a teendő?

IX. Több olyan javadalom bírása, amely helybenlakást igényel, jogellenes. Az eltévelyedést ezen a téren hogyan lehetne megelőzni?

X. A javadalmas házak és javadalmas oltárok olykor betöltetlenek. Hogyan lehet ezen a helyzeten úgy segíteni, hogy a javadalmak ne szenvedjenek kárt?

168 KORNELI 97. „Ut in animis hominum etiam po?t ?ata viveret, charitate meruit, qua patriam, & cum ea omnia complectebatur.”

169 PÉTERFFY II. 388–393.

XI. Szükség lenne egyházi levéltárra, amelyben őrzik a javadalmasok nevét, valamint lajstromot a tisztségükért járó előnyökről, bevételeikről, falvaikról és a tizedről. Mivel a könyvek gyakran elpusztulnak, az Egyháznak ebből nagy kára van. Gondoskodni kell róla, hogy kik, hol, hogyan állítsák össze és hogy kinek, hogyan kell eljuttatni ezt a feljegyzést a levéltár őrzőjéhez. A levéltárban fel kell jegyezni az egyházközségek állapotát, mind lelkiek, mind anyagiak terén: kiktől kapják az ellátást, a szabályzatokat. öfelsége Kincstárától lehetne kérni segítséget ehhez.

XII. Ha valaki elzálogosította az Egyház javait, hogyan kell az ilyenekkel eljárni. Az illetőket meg kell fosztani az állásuktól, vagy zár alá helyezni, amíg meg nem váltják.

XIII. Vannak-e olyan súlyos okok, amelyek miatt ennek a hazának a viszontagságai között tartományi zsinatot kelljen tartani, mikor és hol?

Ezek után a lelkipásztori érzékem, minden egyház iránti gondoskodásom arra ösztönöz, hogy mit kell előterjesztenem. Hátra van még, hogy az eddig betakart sebeket föltárjam, és amelyek ezen zajló, viszontagságos időkben és a közelmúlt zavargásaiban az ellenség tevékenysége okozott, azzal a szándékkal:

hogy ráébredjünk, mekkora károkat okoztak azok között, akik ránk vannak bízva. Ha ezekből valami a mi hanyagságunkból történt meg, az Isten félelmetes ítélete fenyeget. Azután a megragadott betegségekre milyen gyógyír található, amit hasznosan és gyümölcsözően lehet használni, ezeket is a zsinat elé terjesztem. Ha pedig a gyógyításnak semmilyen reménye nem látszana, arról kellene tárgyalni, hogy lehetne enyhíteni a bajokat, ill. a károkat kompenzálni.

Továbbá nem szándékom itt a régebbi dolgokat emlegetni, amelyekkel a bécsi békekötésben, az 1608. és 1618. évi és a többi országgyűlésen rontották és sértették a katolikus vallást. Sem azt, hogy milyen engedményeket és szabadságjogokat csikart ki és nyert el tüzzel-vassal az eretnokség, hogy tévedéseit, dogmáit szabadon hirdethesse és az úr nyája között akadálytalanul garázdálkodhassék. Csak azokat fogom felhozni, amiket a katolikus vallással szemben az egyház szabadságán ejtett sebeknek éreztem.

I. Az egyházi karok komoly hátrányba jutottak azáltal, hogy az ötödik cikkelyben az áll, hogy „az összes karok és rendek elfogadták a vallásról szóló okmányt.” Mindaz, ami a klérus (tudniillik az első karoknak) tiltakozásával lett elfogadva úgy szerepel, mintha az összes rend beleegyezésével lett volna elfogadva. Vagy továbbmenően: bármit szentesíteni lehet a klérus akarata ellenére és azt az ország határozatának és törvényének tekinteni.

II. Annyi sok szent épületet és templomot vettek el a katolikusoktól és adtak át az eretnekeknek. Köztudott, hogy ezek az utálat és elhagyatottság helyeivé váltak;¹⁷⁰ szent felszerelések, monstranciák, kelyhek, melyeket szent olajjal felkentek, profán edényekké tették őket, megfertőzték, meggyalázták őket.

III. Az egyházi közösségek kegyúri joga saját egyházi javaikra vonatkozóan kétszeres jogon is megillette őket: ezt is elvették tőlük és az országtól nekik biztosított szabadságjogok ellenére falusiaknak és parasztoknak, sőt eretnekeknek adták. Ezt és hasonló kedvezéseket, amelyeket az Egyház anyai szeretettel saját fiainak szokott nyújtani, el kellett veszíteni.

---

170 Jeremiás próféta siralma

IV. Törvényeink világosan kijelentik, hogy a szent kánonokkal ellenkező határozatoknak semmiféle érvényük nincsen. Ezzel mit sem törődve, az egyházi törvényekkel teljes ellentétben, súlyos büntetés terhe alatt két utasítást adtak:

Ezek közül az első:

Azt parancsolják, hogy a katolikusok templomaiban harangozni kell az eretnekeknek nem csupán temetése alkalmával, hanem – sokak nézete szerint – bármilyen vallási szolgálataik, prédikálásuk alkalmával is.

A második:

Noha a szent törvények súlyos paranccsal tiltják, hogy katolikusok megszentelt helyein és templomaiban eretnekeket temessenek el, különben interdictum alá esnek és elveszítik szent jellegüket, ezek az új törvények mégis a legszigorúbban előírják, hogy őket a mi templomainkban el kell temetni. Ebből némelyek számára az a nem könnyen megoldható kétség adódik, hogy e kettő közül melyik a kisebb dolog: vajon az-e, hogy katolikus pap eretnekeket eltemessen, vagy pedig az, hogy prédikátort engedjen be a templomba, aki a maga módján temet, nem ritkán istenkáromló beszédeket mond és egyéb dolgokat profán ritussal végez.

V. Nem kevésbé elgondolkodtató az sem, amit a 10. cikkely ír elő: a földesurak saját telkeiken jelöljenek ki helyet az eretnekeknek templom és iskola építésére. Ami bár-hogy is legyen a világiakra vonatkozóan, különleges megfontolást igényel az egyházi személyeket illetően, akik nem urai földjeiknek úgy, hogy szabad lenne tulajdonuknak tekinteni vagy azokat elidegeníteni; sem nem kényszeríthetők, hogy ezen közvetett módon az eretnekségek ügyét előmozdítsák.

VI. Van-e jogtalanság, amit nem tartalmaz a 14. cikkely az egyházi személyekkel szemben? Ahol egyházi személyek a világi alispán bíraskodása alá tartoznak, a trienti zsinat és más szent kánonok rendelkezései ellenére, ez a püspök jogfosztottságát jelenti székhelyeiken ugyanezen alispánok által. Nagy sietve átadtanak a Megyének és tetszésük szerint megbüntetik őket, még pedig azért, mert az eretnekektől megtagadják a templomokat vagy egyéb, a cikkelyekben foglalt dolgokat, amiket meg nem tehetnek lelkiismeretük sérelme nélkül. Végre is vallási ügyekben nemcsak világiaknak, de eretnekeknek is teljesen alá vannak vetve és általuk büntethetők a püspökök, érsekek és egyéb renden levő egyházi személyek.

VII. A 17. cikkelyben Lajos és Ulászló rendelkezéseinek félremagyarázása az, hogy egyházi személyek nem szerezhetnek anyagi javakat egyházaik számára. Ezzel az összes nemesnél hátrányosabb helyzetbe kerülünk, mert azok szerezhetnek és birtokolhatnak. Ez azért van így, hogy nagy kárainkból saját erőnkből talpra ne állhassunk és a magunk tehetségéből fel ne kelhessünk.

VIII. A plebánosoktól elveszik jövedelmüket és a megélhetésükhöz szükséges támogatást, amikor ezeket megvonják tőlük a nemesek, akik ősi törvény alapján vagy bármi más módon azt a plebánosoknak megadni tartoznak. És amikor a falusi eretnekeket felmentik az alól, hogy a katolikus plebánosoknak bármit is fizessenek, vagy ahol a faluban többen vagy a katolikusokkal egyenlő számban vannak az eretnekek, megvonják a plebános jövedelmét és ő kénytelen elvándorolni; a falu katolikusai pedig arra kényszerülnek, hogy máshova csatlakozzanak, vagy könnyen és csendben az eretnekségbe süllyedjenek. – Hogy ezek vagy a felsoroltakon kívül más dolgok az Egyházra nagyobb csapást ne mérjenek, ezen a Zsinaton megoldást kell találni arra, hogy akik lelkiekben szolgálnak, anyagiakban szükségét ne szenvedjenek.

IX. Meg nem elégedve azzal, hogy az alsóbb rangú papokat a nekik járó jövedelmek-től megfoszták, a magasabb rangúak anyagi helyzetét is meg akarják ingatni: a tizedeket, az egyháziak fő jövedelmi forrásait mennyi módon sorvasztották, elvették, lemorzolták, ki tudná elsorolni? Hogy a korábbi időkben az ország törvényei és a szent kánonok ellenében csak az új rendelkezésekkel életbe léptetett sérelmes jogszabályokat fogom elsorolni.

Elrendelték:

1. Hogy a tizedek értékét nem szabad növelni. Mintha az egyháziaknak a saját javaik feletti rendelkezéshez nem volna épp olyan joguk, mint a világiaknak.

2. Hogy amit ezideig természetben be nem szedtek, ezután csak pénzben követelhetik. Hogy pedig ebből mekkora kár éri az egyháziakat, csak ők tudják, akik ilyesmiket eltérni kényszerülnek.

3. Hogy tizedeket kötelesek legyünk eladni, miután letették az árát az alispánnál. Ezekből könnyen kiderül, hogy minden tized füstbe megy a mi mérhetetlen kárunkra.

4. Világiak kénye-kedvére elvételnek és szétfoszlanak a ... (cultelli) az egyházi személyek komoly sérelmére.

X. Ugyanígy, ki tudná kellően elmagyarázni, hogy hányféle módon nyírálták, rövidítették meg és csaknem megszüntették az egyházi joghatóságot és bírói tevékenységet. Hajdan a magyar törvény szerint lelki fórum is létezett. Az ősi hitből és régi jámborságból kifolyóan sokak számára nem volt szégyelni való, hogy lelkük vezetőire bízták az ítélkezést nemcsak lelki, hanem földi vonatkozású ügyekben is. Most a lelkieket is megvonva és világiakra bízva szinte semmit sem hagytak meg egészében és csonkítás nélkül az egyházi fórumnak. A többiek megvonása után az utóbbi időkben alig két ügykör: a házasságok és a végrendeletek ügyei maradtak az egyháziak kezében. Közülük az utóbbiakat már előbb is annyira leszűkítették, hogy – a hivatal és javadalom elvesztésének terhe alatt – kötelesek voltak az ügyeket a világi fórumhoz áttenni. Most már csak az ünnepélyes külsőségek biztosítása és az elegendő tanúról történő gondoskodás maradt meg az egyházi hatóságnak, a többi világi fórumhoz utalták, sőt a protonotárius magisztereknek felhatalmazást adtak, hogy végrendeleteket belátásuk szerint semmisnek nyilvánítsanak.

Csak a házassági ügyek maradtak teljesen az egyháziak kezében. De ezekben is sokféle módon rontottak és zavartak. Először is azzal, hogy ezt a jogi eljárást az eretnekekével közösnek tekintik. Másodsor: törvényileg megengedett, hogy a válások lehetőségével lazuljanak a házasságtörést fékező erők és ne legyen biztos egyetlen házassági kötelék sem, ha egyszer óáltauk tetszés szerint fel lehet bontani. Szabad út nyílik a vérfertőzés előtt is, mihelyt a lelki rokonságot eltörölve, minden szabályok és minden törvény nélkül tetszés szerint lehet ítéleteket hozni, minthogy ők a szent kánonokat el nem fogadják, saját szilárd törvényeik nincsenek, hanem ezeket naponta változtatják.

XI. Nemkülönböztetve a házasságkötéssel kapcsolatos hozományok és jegyajándékok ügyeit is áttették a világi fórumhoz és ennek bíráihoz.

XII. Ezzel sem elégedtek meg, hogy bírói működésünket ennyire csonkává és semmivé tették, még személyünket is – a laikusokhoz hasonlóan – a világi bíraskodásnak és profán hatalomnak vetették alá. A fent említetteken kívül, aki akarja, olvassa el a 16. cikkelyt.

XIII. Amikor az egyháziaknak a fenyegető rendelkezéseket megtiltották és azokat csak szalmának nyilvánították, mi mást tettek, mint nekünk nem az országtól hanem Isten-

től adott hatalmat, tudniillik a szent kardot kezünkből kiragadni: a kiközösítés jogát tőlünk megvonni akarják? Hogy most ne is beszéljünk arról, hogy [az új törvények szerint] ne közösíttessék ki senki, csak ha ítélettel elmarasztalják: ezzel a kiközösítés másik formáját, amely önmagától érvénybe lép (excommunicatio latae sententiae vagy másképp: ipso facto kiközösítés) eltörölni igyekeznek. A kulcsot ugyanis, amely nekünk Istentől adatott, s amellyel hatalmunk van a mennyországot nemcsak kinyitni, de bezárni is, elvenni törekednek.

XIV. Nem méltán említhető-e itt, hogy midőn a király mindenki mást tanácsosul választhat, nem teheti meg, hogy a címzetes püspökök közül válasszon. Hosszú lenne egyenként szóba hozni, mi mindenben sérül az egyházi tekintély, méltóság és hatalom, milyen fegyverekkel és a gyűléseken elhangzó milyen szónoklatokkal támadnak rá hitűnk harcosaira. úgyannyira, hogy szinte semmi sem marad épen és sértetlenül, és mi méltán panaszkodhatunk.

De nem ok nélkül tartok attól, hogy az eretnekek ezekkel sem fognak megelégedni: szokott dolog náluk, hogy minél többet elértek, annál többet kívánnak. A sok közül előhozok egy keveset, amikről sejthető, hogy a közeljövőben követelni fogják:

Először: az apátok és prépostok többségét fosszák meg szavazati joguktól.

Másodszor: a főpapok testületéből zárjanak ki néhány püspököt.

Harmadszor: másokat meg fosszanak meg tanácsbeli hivataluktól. Ezen a három módon kívánják az egyházi személyek szavazatait és erejét gyengíteni.

Negyedszer: elviselhetetlen külön adót rójanak ki a rokonokra.

Ötödször: Növelni kell a nemesi szavazatok számát, hogy a katolikusokéval egyenlő számban legyenek vagy meghaladják azokat.

Hatodszor: végül az őskígyó azon fáradozik leginkább és minden erőt bevet, hogy kiírtsák a jezsuiták iskoláit és elűzze az országból az Isten Egyházának leghasznosabb szolgálóit, mert ezek megghiúsítják minden mesterkedését, hogy teljesen elpusztítsa az országot. Őket, ha másképpen nem érhet célt, meg akarja fosztani megélhetésüket biztosító javaiktól.

Nagyon is megokolt, hogy az egyházi személyek egész erejükkel és összefogva szálljanak szembe ezekkel az ártó kísérletekkel és gonosz mesterkedésekkel, mert ebben az országban igen nagy kár és a hit elleni sérelmek betetőzése lenne, és mintha [az Egyháztól] lelkét és életét vennék el, ha attól az áldástól megfosztanák, amelyben ezen atyák jóvoltából részesül a műveltség és jámborság tekintetében.

Ha jól megnézzük, két eszközt találtunk arra, amellyel érdekeinket jól meg tudtuk védeni, az ellenséges erővel szembeállni, a nagy Atya csürrébe bőséges termést behordani, a félrevezetett juhok hatalmas nyájait az úr aklába visszavezetni. Az egyik: e kegyúri jogok és hatalom a hűbéresek felett. A másik: a jezsuita atyák gimnáziumai. Az elsőt sikeresen, kénye-kedve szerint elveszi, kicsavarja kezünkből az ellenség. A másodikat erőszakkal támadja, szavazatok tömegével akarja megingatni. Ha elragadja, akkor a vallás felett teljes lesz a győzelme és megszerzi a pálmát.

* * *

A két zsinat dekrétumai közül egyik sem jutott nyilvánosságra. Voltak, amint fentebb előremár jeleztem, akik azt hangoztatták, hogy közzétételükkel taplót dobnának a tömegek közé, ahol a fülek mindenütt a katolikusok ellenőrzése alatt vannak. Megza-

vart Hazánk nyomorúságos állapota, az ősi hit elnyomásának veszélyei, az egyházfők megnyirbált tekintélye, az eretnekek részéről a Fejedelemmel szemben támasztott feszültségek: ahogy (mindezek) felszították az érsek buzgalmát, úgy arra is rászorították, hogy sok mindent csendes lélekkel elviseljen. Utóbbiak alapján, némelyek írásai nyomán gyanakvás, sőt gyűlölet terjedt el. Ezek szerzői – nem tudom kinek a bűnéből – nem szégyelték Lippayt vádakkal illetni. Nem tudták ugyanis, hogy Lippaynak bizonyos rossz híre nem máshonnét eredt, mint onnan, hogy az Istennel, a vallással és az egyházi tekintéllyel szembenálló követelésekhez – se gyűléseken, se magán összejöveteleken – nem volt hajlandó aláírását vagy hozzájárulását adni, se félelemből, se pedig valami jutalom fejében.”

2. melléklet

13. Nádasi János jezsuita levele Lippay Györgyhez.

Róma, 1655. június 12.¹⁷¹

A levél a téma kényes volta miatt a pápát Sándornak nevezi, Lippay fő pártfogóját pedig „Apánknak”, „Apósna”. A szöveggörnyezet alapján a jezsuita rend generálisáról, Goswin Nickelről lehet szó.

„... Hálá Istennek hogy vagyon qui se opponat murum pro domo Dei. Vajha ezt úgy értené Sándor! Azon leszek hogy meg értse, ha lehet. Az Apánknak ugyan szerével kell szollanom, most köszvényben fekszik. Tudom hogy igen dicsérte Nagyságodat a Sándor előtt még amakkor: de ugyan akkor azt mondotta hogy a Császár által kell a dologhoz nyúlni, s’ hogy más mod nincs benne mert nehéz újj utat kezdeni. most meg látom ha mér-é neki valamit mondani; hogy ne láttassék igen nagy dologban venni intercessióját. Ha 24 vólna a süveg, vólna feje már: mert igen nagy destinátiókat, nagy renovátiókat kíván az Nagy Sándor itt közel. Most pedig csak 4 süveg vagyon. Nem mer senki szólni hová néz evvel-is az igen sok között. En a király választása, s’ koronázásával Card. de Lugóhoz megyek, s’ ea occasione szollok hogy szólyon. A mi Apánk etiam in domesticis et urgentibus igen gyengén szól ő Szentségének. Ha remélené hogy véghez viheti, hozzá kezdene ehez-is; de így nem tudom mit cselekszik; hogy valami suspicionak ne adgyon okot; s’ annak a szónak: Majora re etc. Mind a Sándor, mind de Lugo, mind az Apánk azt itilte, még akkor-is, hogy illenek olyuan emberhez ilyen süveg, de minden discursusnak feje, s’ a vége az volt hogy a Császár nominátiója nélkül nem lehet. Adgya Isten hogy most jobbat gondollyon Igen, igen nagy szükségesnek mongyák lenni, hogy 10 vagy 15 Veres Urat válasszon magának Sándor, szája izi szerént. Talám még töb süveget vár, hogy az első electio- vagy creatiója a tiszteknek eleget tégyen. Azért az első creatiónak még igen gyenge hire vagyon. Mind az által ne kételkedgyék Nagyságod mind az Apánk mind a Cardinálunk io akarattyában. Bizonyosan tudom hogy dicsirni fogia az Apánk ha ő Felsége ő Szentségének egy szép levelet ír. Rossz Deák vagyok; de örömet pennájába rágnék ennehány szót, s’ argumentumot. Leg inkább azt kell meg-irnya, mely nagy javára volt a Nagyságod autoritása eddig

---

171 EPL. Archivum Saeculare Act. Rad. Class. X/196. in: TUSOR 29-30.

in rem Catholicam, s' melly szükséges hogy ott-is egy olyan ember légyen a kit a Romai Pápa úgy böcsül. Io volna erre P. Ferencz, hogy brevissime cum .... fel-írná mind azt a mit Nagyságod az Anyaszentegyházért cselekedett; s' cselekedhetne, ha ez meg lenne.

Ha a Ratisbonai után a nominatiót Nagyságodnak igiri ö Felsege, acceptállya Nagyságod in omnem eventum. Használhat inkább hogysesem árthat; csak titkon legyen: de bizonyosnak kellenék lenni. Ennyihány vén Cardinal vagyon. Ki tudgya mit ad Isten. Kérem a Sándor özrő Angyalát én-is, hogy az én szegény hazamra-is forditcsa a Sándor szivét.

Ha ezen kívül valami job hirt értek az apóstul, meg irom Páter Iazberinyinek; hogy Nagyságodnak meg-mondgya. Mind Páter Iazberinyi, mind némely más Magyar, s' Német Páterektől szépeket értettem Nagyságod felől, ez mind jó lesz, de akkor akarnék az Apósnak felölök szállani mikor jobban lészen, hogy el ne felejtse mikor az audientiára megyen. Mert emez punctummal teli föüel megyen oda, mikor megyen....”

BIBLIOGRÁFIA

1. Kiadatlan forrásanyag

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Batthyány család körmendi levéltára (Lippay család iratai P-1314)

Nádasdy család levéltára P-507

Neo Registrata Acta (E-148)

Rákóczi család levéltára (E-190)

Wesselényi család levéltára (E-199)

Esztergomi Primási Levéltár (EPL)

Archivum Saeculare (AS)

Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV)

2. Kiadott forrásanyag

GALLA FERENC: *Harminc kiadatlan Pázmány levél.* Vác, 1936.

HAJNAL ISTVÁN: *Esterházy Miklós nádor iratai.* Esterházy Pál Kiadása, Bp. 1930.

HANUY FERENC: *Pázmány összegyűjtött levelei I-II.* Bp. 1910-1911

HARDI GÁBOR TITUSZ: *Lippay György magyar nyelvű levelei Esterházy Miklóshoz.* ELTE-BTK, szakdolgozat, 1990.

HORVÁTH MIHÁLY: *Kismartoni regesták (1617-1645).* in: Magyar Történelmi Tár X. kötet. Pest, 1861.

HUSZÁR ELEMÉR: *Lippay primás relatioja 1650-ből.* Bp. 1904, Hittudományi Folyóirat, 696-712.p.

IPOLYI ARNOLD: *Veresmarti Mihály munkái I.* Bp. 1875.

KORNELI JOANNEM: *Quinque lustra Georgii Lippai de Zombor.* Tyrnaviae, 1722.

MAJLÁTH BÉLA: *Az 1642. évi szőnyi békekötés története és okmánytára.* Bp. 1885.

NILLES, Nicolaus: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae Sancti Stephani.* Innsbruck, 1885.

PÉTERFFY KÁROLY: *Sacra Concilia I-II.* Pozsony, 1741-1742

- SZILÁGYI SÁNDOR: *Rákóczy és Pázmány*. Pest, 1870.
 SZILÁGYI SÁNDOR: *Lippay levelei II. Rákóczi Györgyhez*. TT. 1892.
 SZILÁGYI SÁNDOR: *Okirattár, A linzi béke*. Bp. 1885.
 SZILÁGYI SÁNDOR: *Hg. Rákóczi Zsigmond levelezése (1642–1652)*. TT. 1897–1891
 TOLDY FERENC: *Galántai gr. Esterházy Miklós munkái I-II*. Esztergom, 1859.
 TUSOR PÉTER: *Zombori Lippay György levelei királyságbeli főurakhoz*. ELTE, szakdolgozat, 1994.

3. Tanulmányok, monográfiák

- ANDRITSCH JOHANN: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz 1586–1782*. Graz, 1965.
 BÁN JÁNOS: *Sopron újkori egyháztörténete*. Sopron, 1939.
 BANGHA BÉLA: *Katolikus lexikon 1–4*. Bp. 1933.
 BENDA KÁLMÁN: *Magyarország történeti kronológiája II*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983.
 BÖHM JÁNOS: *Lippay György egri püspök alapítványa*. Egri Egyházmegyei Közlöny, 1889. 22. szám.
 BEDY VINCE: *A győregyházmegyei papnevelés története*. Győr, 1938.
 BEDY VINCE: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938.
 BEKE ANTAL: *Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczi Györggyel*. Bp. Történelmi Tár 1881–1882
 BETHLEN MIKLÓS: *Önéletírása*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.
 BIRÓ SÁNDOR–BUCSAY MIHÁLY–TÓTH ENDRE–VARGA ZOLTÁN: *A magyar református egyház története*. Bp. 1949.
 BITSKEY ISTVÁN: *Hitviták tüzeiben*. Gondolat, Bp. 1978.
 BITSKEY ISTVÁN: *Humanista erudíció és barokk világkép*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979.
 BITSKEY ISTVÁN: *Hungariából Rómába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996.
 BOZSIK PÁL: *Az egri papnevelés története*. Eger, 1910.
 BUCSAY MIHÁLY: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat, Bp. 1985.
 CSÓKA GÁSPÁR: *Fejezetek az újkori egyház történetéből (1500–1789)*, (kézirat). Pannonhalma, 1990/91. I. félév
 EGERVÁRI ÖDÖN: *A protestantizmus*. Pest, 1871
 FABÓ ANDRÁS: *Az 1662. országgyűlés*. Bp. 1873.
 ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. I–XII. kötet, Bp. 1902–1916. IV. kötet: MOLNÁR SZULPIC: *A Pannonhalmi Főapátság Története*. Bp. 1906.
 ECKHART FERENC: *A jog- és államtudományi kar története (1667–1935)*. Bp. 1936.
 FABÓ ANDRÁS: *Vitnyédi István levelei (1652–1664)*. MTT. XV–XVII.
 FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főméltóságai*. Maecenas Könyvkiadó, Bp. 1988.
 FILA BÉLA–JUG LÁSZLÓ: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*. Örökmécs, Bp. 1977.
 FRANKL (FRAKNÓI) VILMOS: *Adalékok az esztergomi érsekek történetéhez*. in: Magyar Sion, 1866. 484. old. kk.
 FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyi kegyúri jog története*. Bp. 1895.

- FRAKNÓI VILMOS: *Okmánytár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*. Bp. 1899.
- FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékekkel III. Szent István Társulat*, Bp. 1903.
- GALLA FERENC: *A magyar katolikus restauráció misszionáriusai*. Bp. 1946
- GALLA FERENC: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei*. Bp. LK, 1942–1945.
- GALLA FERENC: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások*. Bp. 1947.
- GERGELY JENŐ–KARDOS JÓZSEF–ROTTLER FERENC: *Az egyházak Magyarországon*. Kora Kiadó, Bp. 1997.
- GONDA IMRE–NIEDERHAUSER EMIL: *A Habsburgok*. Gondolat, Bp. 1978.
- HAJNAL ISTVÁN: *Esterházy Miklós nádor lemondása*. Bp. 1929.
- HEREPEI JÁNOS: *Adattár a 17. sz-i szellemi mozgalmaink történetéhez*. Szeged, 1965–1966.
- HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I. Aurora könyvek, München, 1973.
- HERMANN EGYED–ARTNER EDGÁR: *A hittudományi kar története (1635–1790)*. Bp. 1938
- HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA: *Magyar történet I–VI. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda*, 1928–1934.
- HUSZÁR ELEMÉR: *A Visitatio Liminum*. Bp. 1904 in: *Hittudományi Folyóirat*, 481–539. 665–752.p.
- JUHÁSZ KÁLMÁN: *A licentiatusi intézmény Magyarországon*. Bp. 1921.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929, reprint: Könyvértékesítő Vállalat, Bp. 1985.
- KATONA ISTVÁN: *Historia critica Regum Hungariae*. Egyetemi Nyomda, Buda, 1804.
- KISBÁN EMIL: *A magyar pálosrend története I–II*. Bp. 1940.
- KLANICZAY TIBOR: *Zrinyi Miklós*. Bp. 1964.
- KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: *A lírikus Zrinyi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1985.
- KÖPECSI BÉLA (szerk.): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1993.
- LÁNYI KÁROLY–KNAUZ NÁNDOR: *Magyar egyháztörténelem*. Esztergom, 1869
- LICHNER PÁL: *Lippay Gy. esztergomi érsek magyar levelei*. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, Győr, 1863.
- LISZKAI JÓZSEF: *A pápai evang. reform. egyház levéltára*. Pápa, 1875.
- LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.J. II*. 1601–1640. Roma, 1982.
- LUKCSICS JÓZSEF: *Series episcoporum Vesprimiensium*. Bp. 1907.
- MANSI: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collection*. 36° Arnhem & Leipzig, 1924.
- MELICHÁR KÁLMÁN: *A zsinatok*. Szent István Társulat, Bp. 1932.
- MÉSZÁROS KÁROLY: *Tartományi zsinat Esztergomban*. Pest, 1859.
- MIHÁLYFY ÁKOS : *A papnevelés története*. Szent István Társulat, Bp. 1896.
- MIHALOVICS EDE: *A katolikus predikáció története Magyarországon*. Bp. 1901.
- MONAY FERENC: *A római magyar gyóntatók*. Róma, 1956.
- NAGY IVÁN: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII*. Pest, 1860. Reprint Bp. 1987.
- NAGY KONSTANTIN: *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*. Gyöngyös, 1943.

- ÓRY MIKLÓS-SZABÓ FERENC: *Pázmány Péter*. in: Pázmány Péter: Válogatás műveiből, 1. kötet, Szent István Társulat, Bp. 1983.
- PACH ZSIGMOND PÁL-R. VÁRKONYI ÁGNES: *Magyarország története 3/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- PAULER GYULA: *Zrínyi Péter*. in: Századok, 1867.
- PAYR SÁNDOR: *Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita kollégium alapítója*. Protestáns Szemle, 1904.
- PÉTER KATALIN: *Esterházy Miklós*. Gondolat, Bp. 1985.
- PETTKÓ BÉLA: *Az 1655. évi országgyűlés történetéhez*. Történelmi Tár 1891.
- PETRUCH ANTAL: *A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve*. Bp. 1942. (Jezsuita rend-történeti évkönyv)
- PFEIFFER JÁNOS: *A veszprémi egyházmegye történelmi névtára (1630–1950)*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII. München, 1987.
- ROGIER-AUBERT-KNOWLES: *Nouvelle histoire de l'Eglise I-V*. Editions du Seuil, 1968.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György fejedelm.* Történelmi Szemle, 1984.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Magyarország keresztútjain*. Gondolat, 1978.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Török világ és magyar külpolitika*. Magvető, Bp. 1975
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon*. Századok, 1972.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban*. Történelmi Szemle, 1984.
- S. LAUTER ÉVA: *Pálffy Pál nádor levelei*. Bp. 1989.
- SCHRÖDL JÓZSEF: *A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházköztség története*. Pozsony, 1906.
- SÁRKÖZY LAJOS: *A katolikus papság fegyelmének története Magyarországon*. 1945
- SCHMITH NICOLAUS: *Archiepiscopi Strigonienses*. Tyrnaviae, 1752.
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*. Budapest, Szent István Társulat, 1984.
- SZABADY BÉLA: *Draskovich György győri püspök élete és kora. 1599–1650*. A soproni katolikus főgimnázium értesítője, 1936.
- SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története I-III*. Bp. 1985.
- SZENTPÉTERY IMRE: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. Bp. 1935.
- SZILÁGYI SÁNDOR szerk.: *A magyar nemzet története*. Bp. 1898.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók és munkái*. Bp. 1891–1909.
- TÖRÖK JÁNOS: *Magyarország primásai*. Pest, 1859.
- VANYÓ TIHAMÉR: *A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon*. Pannonhalma, 1928.
- VANYÓ TIHAMÉR: *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* Pannonhalma, 1937.
- VANYÓ TIHAMÉR: *Püspöki jelentések (1600–1850)*. Pannonhalma, 1933
- Veresmarti Mihály munkái. kiadja: IPOLYI ARNOLD, Bp. 1875. Szent István Társulat
- VERESS ENDRE: *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulónak anyakönyve és iratai*. Bp. Stephaneum Nyomda. 1914–1917.
- ZSIGOVITS BÉLA: *A papi nőtlenség története Magyarországon*. Bp. 1917.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *Az eperjesi tanácskozmány*. Bp. 1887.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalási*. 4 k. Bp. 1880–1897.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *A linczi béke*. Bp. 1890.
- ZSILINSZKY MIHÁLY-FARKAS JÓZSEF-KOVÁCS SÁNDOR-POKOLY JÓZSEF: *A magyar-honi protestáns egyház története*. Bp. 1907.

GÁBOR TITUSZ HARDI

GYÖRGY LIPPAY, THE CHURCH ORGANIZER

Up to the present day, no monographs have been written on György LIPPAY of Zombor. However, the positions held by him over his lifetime will not allow historiography and various comprehensive accounts to evade the personality of Hungary's chancellor, and then the country's prelate, the Archbishop of Esztergom. In this way, actually, Lippay is mentioned quite frequently, often times, however, he is assigned a secondary role, the writers do not dare to, or do not want to praise him according to his merits. This paper has set the objective of gaining a better understanding of the activities of this outstanding personality in Hungarian history, focusing first of all on his role as an organizer of the Church, and intends to throw some light on the issues mentioned above by providing an answer.

MÉSZÁROS ISTVÁN

TRADÍCIÓ ÉS MODERNIZÁCIÓ A 17. SZÁZADI MAGYAR ISKOLAÜGYBEN*

Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben a királyságban és a fejedelemségben – ez rövid összefoglalóm teljes és pontos címe.

Mondanivalóm élére két konkrét példa kívánkozik. Az 1650-es évek elején szinte teljesen egyidőben készült két kézirat, mindkettő még ebben az évtizedben nyomtatásban is megjelent. Az egyikben a szerző még a hagyományos *Föld-központú* világméretű képet, a másik már az aránylag új *Nap-központú világegyetemet* tanítja. Előbbi a nagy szintetizáló, a korábbi századok eredményeit összefoglaló *Comenius* – Sárospatakon eltervezett – *Orbis Pictus*-kötetében¹ szerepel; utóbbi a modernre, újra oly fogékony fiatal erdélyi tudós, *Apáczai* művében, a Magyar Enciklopédiában olvasható.²

Tulajdonképpen két tételt szeretnék egészen röviden exponálni referátumomban.

1. *Szoros egymássaliségben élt tradíció és modernizáció a 17. században hazánk iskolaügyében; akárcsak a neveléstörténet mindegyik korszakában, nálunk is, másutt is.*

2. *Szakirodalmunk általában 17. századi iskolaügyünk alapvető megosztottságának, a katolikus és protestáns művelődés teljes különbözőségének kimutatására törekedett. Magam úgy látom: 17. századi iskolaügyünk egységes volt, sokszínű felekezeti változatossággal.* De ugyanilyen volt a következő századokban is, egészen 1948-ig, az egyházi iskolák államosításáig.

Modern vívmány volt a 17. században a *népiskola*, amelynek nyomai a 16. század második felében tűntek fel, katolikus és protestáns egyházi közegben egyaránt. Ez az új iskolatípus – amely anyanyelven oktatta az ismeretszerzést, a művelődés alapkészségeit – a 17. század folyamán széles körben meggyökeresedett, elsősorban a királyságban; itt mind a katolikus, mind a protestáns egyházi vezetők szorgalmazták, széles körben felügyelték a kánoni vizitációk során. Az erdélyi fejedelemség népiskola-hálózata ekkor még nagyon messze volt ettől.

Hazánkban a népiskolák megszervezéséről szóló első hivatalos rendelkezést az Oláh Miklós esztergomi érsek elnöklelte alatt ülésezett nagyszombati zsinat hozta 1560-ban.³

* Elhangzott az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya által 2000. május 3-án és 4-én tartott, „A történeti helyzettudat alakváltozásai: kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben” című tudományos ülésen.

1 CIII., CIV., CV. lecke.

2 VI. rész, XXVII. fejezet.

3 PÉTEREFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata*. Pozsony, 1742. 41.

A magyar szövegek olvasásának megtanítását-megtanulását szolgáló első segédkönyvek megjelenési éve: 1551 (kat.), 1553 (prot.), 1577 (prot.), az 1570-es évek vége (kat.).⁴ A vallási alapismereteket oktató katekizmus protestáns változatából több is megjelent az 1530-as évek végétől; 1562-ben került ki a nyomdából a katolikus katekizmus.⁵

A 19. század elejéig – túl a mindenkire, gyermekekre és felnőttek egyaránt kiterjedő vallásos oktatáson-nevelésen – a népiskolaszervezők és -fenntartók nem tervezték a „kötelező népiskolázást”, a „tankötelezettséget”, a „kötelező népoktatást” (a kifejezés 1868-tól ismert mai tartalmában); ennek akkor még semmi realitása nem volt. Arra törekedtek a 16–18. század népiskolaszervezői és -fenntartói, hogy egy-egy település lehetőleg minél több gyermeke járjon a népiskolába, s elsajátítsa az ott oktatott, egyre bővülő tananyagot. (Utópiák, jámbor óhajok persze mindig voltak ...)

Ez az elv – „lehetőleg minél több gyermek járjon rendszeresen a népiskolába” –, illetve ennek az elvnek fokozatosan szélesedő megvalósulása, s ennek nyomán a népiskola 17. századi megszilárdulása máig tartóan hatalmas jelentőségű volt a magyar művelődés számára.

Mint ahogy nagyjelentőségű volt a későbbi századok tankönyvei számára az 1624-ben Pozsonyban megjelent „Keresztyéni tudomány” című, jezsuita kiadású katekizmus újítása is.⁶ Benne ugyanis képek szemléltetik mindegyik oldal leckéjét, s az előszó az elvet is leszögezi: így a tanulók „nemcsak könnyebben és gyönyörűségebben, de hasznosabban is vitetnek a szükséges ismeretekre, mert egy bölcs poétának mondása szerint

„Nem hat úgy emberre, amit hall fülével,
Mint az, amit szinte maga lát szemével.”

Íme, az audiovizualitás elve a 17. század elején!

A latin keresztény országok középkori európai iskolarendszerében fél évezreden át funkcionált a legfőbb, ezért legelterjedtebb iskolatípus, a *káptalani iskola*. Ebben egyetlen intézmény keretében tanult az ábécével ismerkedő gyermektől a filozófiát-teológiát tanuló növendékig az összes diák. A 16. század utolsó éveiben ezt a hagyományos iskolarendszert a jezsuita Ratio Studiorum modernizálta.⁷ Ennek következtében önállóvá vált a *gimnázium*, mint középszintű iskola 10–16 éves fiúk számára, elválasztva a népiskolától, valamint a felsőoktatás szintjeitől.

A királyságban a katolikus szerzetesrendek – jezsuiták, piaristák, ferencesek – által fenntartott ilyen szerkezetű gimnáziumok a 17. század folyamán kezdték működésüket, a fejedelemségben a 17. század végétől. Ezek legtöbbször – különféle fenntartók irányítása alatt – ma is középszintű oktatási intézmény.

4 Régi Magyar Nyomtatványok (RMNy) 81., 101., 396., 471/A. sz.

5 Uo. 25., 27., 57., 86., 182. sz. - 172., 471., 783., 860. sz.

6 Uo. 1319. sz.

7 LUKÁCS LÁSZLÓ (szerk.): *Monumenta paedagogica Societatis Jesu*. 5–6–7. kötet. Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu. 1586., 1591., 1599. Róma, 1986; *Collectanea de Ratione Studiorum Societatis Jesu*. 1582–1587. Róma, 1992; *Collectanea de Ratione studiorum Societatis Jesu*. 1588–1616. Róma, 1992; - MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Ratio Studiorum neveléstörténeti jelentősége*. Távlatok 1999. 437–446.

Az említett Ratio Studiorum szerint a gimnáziumra egy – ugyancsak új – önálló intézménytípus épült: az *akadémia*. Ennek alsó tagozatán két évfolyamos bölcseletet, felső tagozatán teológiát oktattak.

A katolikus felfogás szerint a világi ifjak a gimnázium hat osztályában, s az akadémiai bölcselet-tagozaton folyó két évfolyamos tanulmány eredményeképpen juthatnak általános műveltséghez (külön teológia-studiumra nincs szükségük). Ez a nyolc évfolyamos, a 10. és 18. életév között folyó általános képzés azután egyeduralgó volt egészen a 20. század közepéig.

A 17. század folyamán tehát a hazai – egyben európai – katolikus iskolaszervezet modernizálódott: ekkor alakult ki később, a ma is általánosan funkcionáló *háromszintű – egymástól szervezetileg elválasztott, önálló alsó-, közép- és felsőszintű intézményekből álló – hazai iskolarendszer*.

Ezzel szemben a protestánsok a 19. század közepéig *megőrizték a középkori, több iskolatípust egyetlen intézménybe ötvöző iskolastruktúráját*. Az evangélikusok, a reformátusok és az unitáriusok nagy intézményei megszakítás nélkül folytatták a régi káptalani iskolák életét: az ábécét tanuló kisgyerektől a filozófiával-teológiával foglalkozó nagydiákokig egyetlen intézmény szervezeti keretei között folyt az oktatás. Ezek a 17. század utolsó évtizedeiben kapták a „kollégium”, illetve a „liceum” nevet. Előbbit a reformátusok és unitáriusok, utóbbit az evangélikusok használták. (Korábban egyszerűen a középkori „schola” kifejezést használták megnevezésükre.)

A 17. század folyamán tehát a tradicionális és a modernizált iskola-struktúra egymás mellett élt hazánkban.⁸

Ugyanakkor szinte teljesen azonos volt a katolikus gimnáziumok és a protestáns kollégiumok, liceumok gimnáziumi tagozatainak törzsanyaga, amelyet a latin nyelvtudomány, illetőleg latin klasszikus szerzők műveinek szisztematikus tanulmányozása alkotott. Ez a 17. század elejétől már szoros belső didaktikai rendbe szervezett stúdium a 15–16. századi humanizmus hatásai nyomán megújult, felfrissült, modern latin tanulmány volt.

S túl a nyelvi-irodalmi ismereteken, e tanulmány erkölcsi nevelési vonatkozásait is fontosnak tartották. Ez a 17. században szilárd, tághatárú formát nyert „humán” gimnáziumi tanulmány – amelynek alapján sajátos latinos műveltség volt szerzhető –, azután szinte a 20. század közepéig jellegzetessé tette a hazai középszintű oktatást, de középszintűnk általános műveltségét is.

Viharos hazai 17. századunk egyik legfőbb iskolaügyi eredménye, hogy a 16. századi útkeresés után kialakult a szilárd alsó- és középszintű oktatási rendszer, a népiskoláknak és a gimnáziumoknak, gimnáziumi tagozatoknak a korábitól eltérő új hálózata, amely hosszú időn át szilárdnak bizonyult, alkalmat adva a következő századok számára a tartalmi és szervezeti továbbalakításra, bővítésre, korrekcióra. A középkori iskolaszisztémát felváltó e 17. századi alsó- és középszintű újkori iskolarendszer szerkezeti váza lényegében a 20. század közepéig élt; felbomlása tulajdonképpen csak századunk közepén indult meg.

8 A 17. századi magyar katolikus és protestáns közép- és felsőoktatás szervezetét és tananyagát részletesen tárgyalja MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Bp. 1981.; Uő: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája. 996–1948*. Bp., 1988., Uő: *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája. 996–1996*. Bp., 1996.

Az idevonatkozó szakirodalomban általában a felsőoktatás fejlődésének jelentőségét szokták kiemelni a 17. század hazai művelődéstörténetét illetően. Magam úgy látom, hogy legalább ilyen jelentőségű volt a hazai művelődés múltjában az alsó- és középfokú iskolarendszer – minden további fejlődés alapjaként való – 17. századi megszilárdulása.

A legkiemelkedőbb 17. századi felsőoktatási esemény kétségtelül a *Pázmány Péter egyetem alapítása volt 1635-ben*. A Nagyszombatban megnyílt bölcséleti és teológiai fakultással rendelkező egyetem 1667-ben egészült ki a jogi karral. Ez volt az első, jogutódjában ma is élő egyetem hazánkban.

A katolikus felsőoktatási intézmények sora még a 16. század végén, Báthori István 1581-ben alapított kolozsvári egyetemével indult, amely rövid működés után a 17. század elején, 1603-ban politikai okok miatt szűnt meg. A bölcséleti és teológiai fakultással rendelkező kassai jezsuita egyetem 1660-ban kezdte működését, s több mint száz éven át létezett. Győrben 1688-tól, Egerben 1700-tól folyt oktatás a püspöki akadémián; a kolozsvári jezsuita akadémia 1698-ban nyitotta meg kapuit.

A protestáns felsőoktatási intézmények közül a gyulafehérvári kollégium Bethlen Gábor fejedelem által akadémivá fejlesztett felső tagozata nézett a legnagyobb reményekkel a jövőbe: az 1620-as évek végétől jeles tanárokkal működött, de az intézményt a török-tatár seregek 1658-ban lerombolták. Nagy jövő előtt állt az evangélikusok eperjesi, az 1660-as években kifejlesztett akadémiaja, ugyancsak kiváló tanárokkal.

A többi nagyobb protestáns kollégium akadémiai tagozatának is jeles korszaka volt a 17. század: Debrecenben, Sárospatakon, Nagyenyeden, Kolozsváron s másutt a reformátusok, Sopronban, Pozsonyban az evangélikusok, Kolozsváron az unitáriusok vezetése alatt állt az intézmény.

Az egyetemek, akadémiai, kollégiumi és líceumi akadémiai tagozatok *bölcséleti fakultásain* Magyarországon a 17. század folyamán lényegében mindenütt a hagyományos arisztotelészi-skolasztikus elveket tanították az emberről, a gondolkodásról, a társadalomról, az anyagi és szellemi világról, sajátos helyi, felekezeti és egyéni színekkel színesítve az egyes intézményekben a bölcsélet-oktatást.

Jól ismert, hogy e téren a modernizáló úttörés *Apáczai Csere János* nevéhez fűződik: ismerte és maga is vallotta *Descartes* s mások új világ- és természetmagyarázó elveit, amelyek az európai modern természettudományos gondolkodás csíráit jelentették, szemben a tradicionális felfogással. De az angol forradalom eszméinek tudatosulása és eseményeinek közéről való megismerése a társadalomra vonatkozó hagyományos nézetek revideálását is eredményezte Apáczai gondolkodásában.

Gyulafehérváron ugyan még nem, de 1656-tól Kolozsváron már akadály nélkül tanította Apáczai a descartes-i tanokat. Ugyanezt tette a debreceni kollégium 1670–1700 közötti tanára, *Szilágyi Tönkő Márton*, aki előadásait 1678-ban nyomtatásban tankönyvként is megjelentette Heidelbergben. Ez volt az első hazai karteziánus természetbölcséleti tankönyv. Az 1660-as években az eperjesi evangélikus líceum akadémiai tagozatán is új természetmagyarázó eszmék frissítették a hagyományos bölcsélet-oktatást. Itt *Bacon* tanait közvetítette s az induktív módszert, a fizikai kísérletezés fontosságát hirdette *Bayer János*; az anyagi világ sajátos atomizmusát tanította *Czabán Izsák* – hogy csupán néhány példát említsek. Egyes jelesebb protestáns akadémiai tagozaton termé-

keny új gondolatokat fogalmaztak meg az egyes ember újszerű egyéni életéről, életviteléről is.

Ezzel szemben a katolikus egyetemek és akadémiák bölcselet-fakultásain a 17. század folyamán szinte változatlan a bölcselet-tanítás hagyományos arisztotelészi-skolasztikus tartalma. Változások e téren majd csak a 18. század középső évtizedeiben következnek be.

A 17. század folyamán mindegyik egyház mindegyik egyetemén, akadémiáján, kollégiumában és líceumában széleskörű, tág anyagú *teológia-oktatás* folyt. Korábbi történetesek haladó és konzervatív, sőt reakciós teológiákról írtak velük kapcsolatban. Magam úgy látom: az egyetlen-ugyanazon Isten tiszteletére, tanítására, s az ember – ebből következő – evilági céljaira, magatartására, tevékenységére vonatkozó ismeretek sokszínű változatossága került ekkor itt előadásra. Egy-ugyanazon tény vizsgálták, különféle oldalakról körüljárva az ősi témát.

A hazai akadémiai, egyetemi bölcseleti és teológiai oktatás sokszínűségéhez jelentősen hozzájárult az *élénk külföldi egyetemjárás*; a katolikusok többnyire itáliai és ausztriai, a protestánsok főként német és németalföldi egyetemekre küldték tehetséges fiataljaikat, a jövő tanárokat és papokat.

Az iskolaügyi eseményekben oly gazdag 17. századból a továbbiakban csupán két vonatkozást szeretnék kiemelni a tradíció-modernizáció témakörben.

Ekkor is, mint korábban, a közép- és felsőszinten latinul folyt a tanítás; a népiskolákban viszont népnyelven. A népiskolarendszer megszilárdulásával párhuzamosan kezdett elterjedni előbb a tanítók használatában, majd azután a tanulók kezében is, mindegyik felekezet népiskolájában az *első magyar nyelvű tankönyv-család*, a három alapvető népiskolai tankönyv: a magyar *ábécéskönyv*, a magyar *katekizmus* és a magyar nyelvű *bibliai történetek tankönyve*. Az első a műveltségteremtés elemi készségeinek elsajátítását szolgálta; a második az erkölcsös magatartás fontosságát tudatosította; a harmadik – kis novellákká formálva a szentírás legfőbb eseményeit – az írásos irodalommal való első találkozás lehetőségét nyújtotta. Modern fejlemény volt ez a tankönyv-hármas a magyar iskolatörténetben.

A 17. század második felében jelentek meg az első, középiskolás tanulók oktatására szánt *magyar nyelvtankönyvek*: 1682-ben⁹ *Pereszlényi Pál* nagyszombati jezsuita tanár adta ki magyar nyelvtanát; egy másik hasonló kötet 1686-ban jelent meg *Kövesdi Pál* evangélikus lelkész tollából.¹⁰ Előszavában a szerző kifejtette: könyve „az hajdani dicséretesen tündöklő igaz magyar nyelvnek hasznosabban való tanulására és megtartására” szolgál.

A szakemberek már sokrétűen feltárták, hogy a 17. század folyamán mind a királyságban, mind a fejedelemségben, milyen széleskörűvé vált, mennyire szétterült az *értelmiség körében a magyar nyelv írásban való használata*. Iskolatörténetileg, tananyag-történetileg azért érdekes ez a tény, mert ezek az értelmiségi férfiak (és nők) a *gimnáziumban és az akadémián nem tanultak magyar nyelvtant, magyar nyelvű fogalmazást, stilisztikát* (netán irodalmat, irodalomtörténetet). Felnőtt korukban a konkrét-gya-

9 *Grammatica linguae Ungaricae*. Nagyszombat, 1682.

10 *Elementa linguae Ungaricae sive grammatica Hungarica*. Lőcse, 1686.

korlati előszóbeli és írásbeli magyar nyelvhasználat csiszolta-tökéletesítette kifejező-készségüket, helyesírásukat, szókincsüket; de iskolás korukban a latin grammatika magyar nyelvtani megfelelői és eltérései, s a latin klasszikus szerzők prózai és költői szövegeinek általuk készített magyar fordítás-leckéi is hozzájárultak magyar nyelvhasználatuk tudatos tökéletesítéséhez.

Jóval később, mintegy másfél évszázad múlva, széleskörű „alulról jövő” társadalmi mozgalom kényszerítette ki az illetékes tanügyi hatóságtól, hogy az 1819/20-i tanévtől a gimnáziumokban mindenki számára kötelező tantárgyként tanítsák a magyar nyelvtant; s ugyancsak erős hatásokban megnyilvánuló társadalmi igényként – mintegy „polgári engedetlenségi mozgalom keretében” – kezdték el magyar nyelven oktatni az összes tantárgyat a magyarországi és erdélyi gimnáziumok sokaságában a reformkor idején. Ezt azután az 1844. évi 2. törvény szentesítette.

De visszatérve a 17. századba: 1689-ben került ki a nyomdából *Hevenesi Gábor* jezsuita tanár „*Magyarországi kis atlasza*” című latin nyelvű munkája, 40 térképpel, 2650 település jelzésével, nevével.¹¹ Tanár és diák egyaránt hasznos eszközt kapott kezébe az ország megismeréséhez.

A gimnáziumokban gyakran színre kerültek a 17. század folyamán a diákok előadásában *magyar történelmi témájú szindarabok*. Csíksomlyón előadták a *magyar passiót*: Krisztus szenvedésének és kínhalálának katarzisztázták át a diákok, szereplők, nézők, fiatalok és felnőttek, veretes magyar nyelven fogadva magukba az ősi történetet: nemcsak vallásos hitük, de magyarságuk is szilárdult általa.

Az iskolának fontos szerepe volt a *hungarus-nemzettudat* kialakításában; e kívánság első motívumai a 17. században jelentkeztek először a két magyar hazában, a királyságban és a fejedelemségben. Ennek eszköze volt a modern tartalmú *magyar nyelvű tudományos szakkönyv* is, mint például a Magyar Enciklopédia, amelyben – ahogy a szerző, Apáczai írja – „az igazság szabadságának zászlaja alatt honfitársaim elé tártam mindazokat a dolgokat, melyek hasznosak és amelyeket ismerni szükséges...”¹²

Emlékezzünk csak: a „hasznosság” már két ízben szerepelt korábbi idézeteimben. Fontos új oktatásügyi-tananyagszervező korjelző fogalom volt ez a 17. században!

S a 17. században jelentkezett első ízben a magyar iskolaügyben az a tényező, amely a következő századokban igen fontos szerepet töltött be, hol pozitív, hol negatív hatású. Ez az *állam, az állami hatóság, a politikai hatalom*.

Báthori István fejedelem említett kolozsvári egyetemét az erdélyi országgyűlés szüntette meg a jezsuiták kiűzésével; s a politikai hatalom sújtott le Apáczaira s tette lehetetlenné tevékenységét az erdélyi fővárosban. Még több példa hozható a királyságból.

A 17. század produkálta a magyar művelődéstörténet *egyik legdrasztikusabb állami beavatkozását a hazai iskolaügybe*. Jól ismert, hogy az 1670-es, 1680-as években erőszakos eszközökkel a Habsburg-hatalom hogyan bénította meg a királyságbeli protestáns egyházak életét, ezen belül iskoláik működését, pedagógusaik munkáját. A visszahúzó hatások egészen az 1781-i türelmi rendeletig – különbözőképpen változó in-

11 Atlas parvus Hungariae. Bécs, 1689.

12 Az „Előszó az olvasóhoz” című bevezető részben.

tenzitással – érvényesültek. Kétségtelen: ekkor, ezáltal az állam súlyos károkat okozott a magyar művelődésnek, iskolaügynek.

Rövid összefoglalómat két ellentétes vélemény idézésével kezdtem, befejezni két teljesen azonos, egybevágó véleménnyel szeretném. Milyen a *jó pedagógus* a királyságban és a fejedelemségben, a katolikus és protestáns iskolákban?

E kérdésre Apáczai így válaszolt: „A tanító elég tudós legyen. Tanításához illendő életet éljen s tanítványinak dicséretes példát adjon. Tanítványait mint atyjok szeresse. Ne legyen ajándékon kapdosó. Tanításait a külömb-külömbféle elmékhez jól alkalmaztassa. Tanítsa őket világosan, rövideden és teljességesen. Őket Isten előtt való könyörgeésében megemlítse...”¹³

Ugyanezt vallotta Pázmány is; epigrammatikus tömörséggel költői képben¹⁴ így foglalta össze véleményét:

„Azt a tanítót becsüli nagyra Isten, aki cselekszi, amit tanít és úgy szól, amint szíve járása vagyon ... Tanítók, ne legyetek csatornák, amelyeken átfolyik a víz, hanem teli kutak legyetek, hogy magatok bőségéből másokat is itassatok.”

Vajon Apáczai és Pázmány véleménye *tradicionális-e? Vagy modern-e?* Úgy gondolom: *aligha érvényesek itt e kategóriák*, ezekkel a minősítő jelzőkkel e vélemények nem értelmezhetők, akárcsak a pedagógia számos más tétele sem.

ISTVÁN MÉSZÁROS

TRADITION AND MODERNISATION IN 17TH CENTURY HUNGARIAN ACADEMIC AFFAIRS

Tradition and modernisation in 17th century Hungarian academic affairs concerning the monarchy and the principality – this being the entire and exact title of my brief summary.

At the outset, I would like to set two specific examples. At the beginning of the 1650's two manuscripts were prepared almost simultaneously, and both were published in print in the same decade. In one of these works the author still taught the traditional concept of the earth standing at the centre of the universe, while the other taught the relatively new concept of the sun forming the centre of the solar system. The first work, the great synthesis, was published in the *Contentius* – planned in Sárospatak – *Orbis Pictus* volume, and summarised the results of earlier centuries, while the latter work by Apáczai, who was a young Transylvanian scientist responsive to new and modern ideas, can be read in the *Hungarian Encyclopaedia*.

Actually, I would like to expound in brief two items from my reference work.

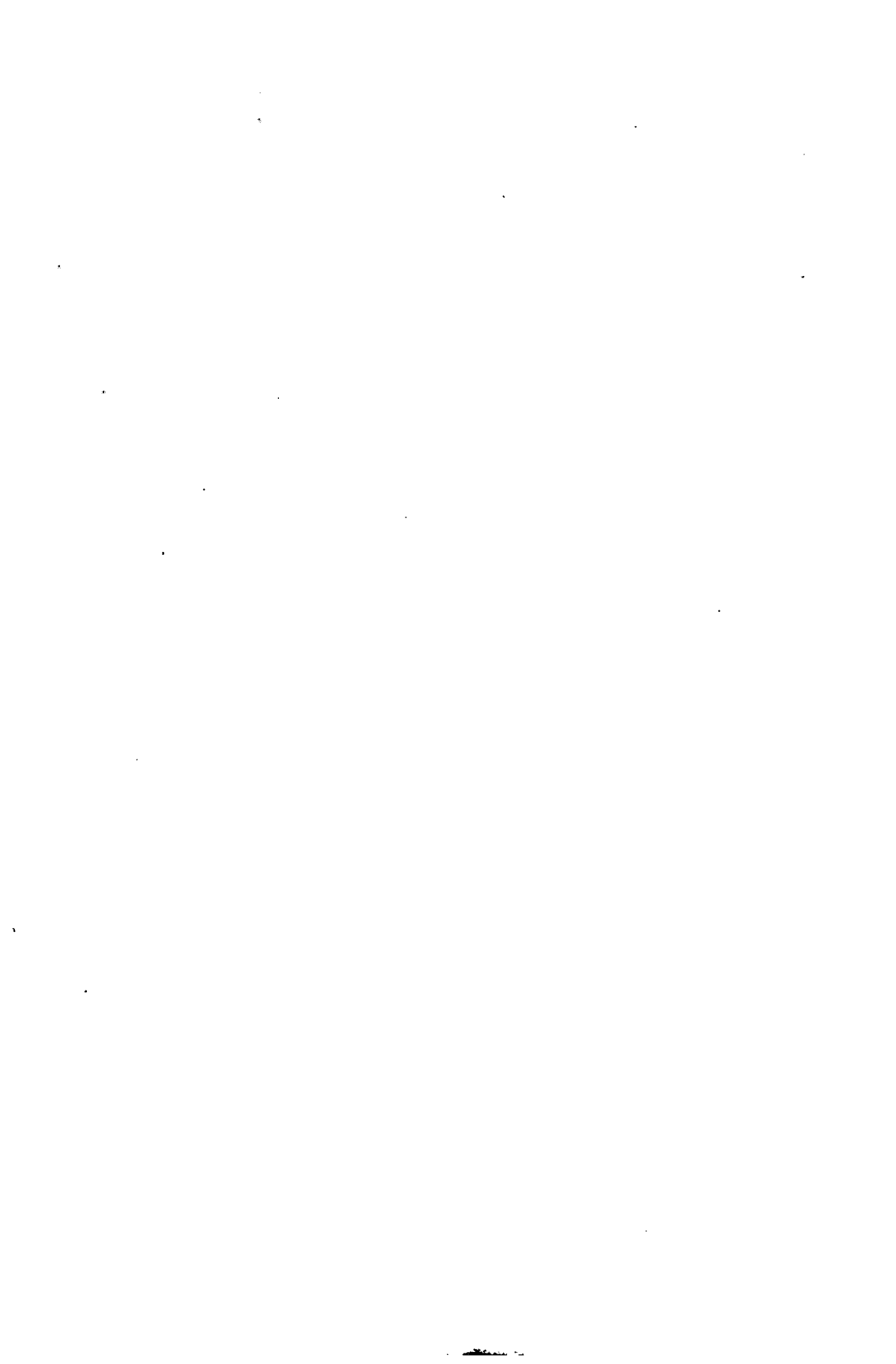
1. Tradition and modernisation existed in close proximity in 17th century Hungarian academic affairs, just as in every other period of educational history, both in Hungary and abroad.

2. Hungarian specialist literature usually endeavoured to demonstrate basic divinity in 17th century academic affairs, and the complete divergence between Catholic and Protestant education.

In my opinion: Hungarian academic affairs in the 17th century were unified by their multifaceted denominational diversity. However, this was also the case during the following centuries, right up until 1948, when the religious schools were secularised.

13 Magyar Encyclopaedia, X. rész. XXIX. fejezet.

14 „A keresztyén prédikátorokhoz intés” című prédikációjában.

MOLNÁR ANTAL

ADALÉKOK A CSANÁDI PÜSPÖKSÉG 17. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

(A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéről)

A katolikus egyház hódoltsági jelenlétének vizsgálata a korábbi hosszú érdektelenség után az elmúlt két évtizedben rohamléptekben indult meg, az új levéltári anyagok közzététele és az elemző tanulmányok elkészülte immár összegző megállapítások ki-kristályosodását és általános tanulságok levonását is lehetővé tette. A hazai dokumentumok újbóli számbavétele és egyháztörténeti szempontú hasznosítása¹ mellett mindekenélőtt a római források (újra)felfedezése bírt kiemelkedő jelentőséggel.² A kutatások egyik legfontosabb eredményét a hódoltságban működő kettős katolikus egyházszervezet: a királyi Magyarország egyházi struktúráinak hódoltsági tagozata, illetve a Balkán felől északi irányban terjeszkedő délszláv egyházi intézmények és a missziós hierarchia jelenlétének, együttélésének, joghatósági határainak és konfliktusainak bemutatása jelentette.³ Ennek a strukturális kettőségnak a vizsgálatára a legalkalmasabbnak a déli egyházmegyéink: a kalocsai,⁴ a pécsi⁵ és a csanádi bizonyulnak.

A csanádi püspökség, vagyis a Maros völgye–Tisza–Duna–Krassó–Szörényi Érc-hegység által körbezárt terület, a török korban Magyarország egyik leginkább „elszerbesedett” (pontosabban „eldélszlávოსოდott”) vidékévé vált, ennek valamennyi jól ismert következményével együtt. Mindenekelőtt a régió kikerült a magyar feudalizmus intézményrendszeréből és hatóköréből, a magyar adóztatás, közigazgatás és jogszolgáltatás a Marostól délre már csak alig-alig (az utóbbi két funkció pedig egyáltalán nem) érvé-

1 Ebből a szempontból alapvető SZAKÁLY FERENC programadó tanulmánya: *A hódoltsági katolikus egyháztörténet vázlatairól*. In: *Katolikus egyháztörténeti konferencia*. Keszthely, 1987. Szerk. HÖLVÉNYI GYÖRGY. Bp., é. n. 16–32.

2 A számos publikáció bemutatása és felsorolása: MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon (1572–1647)*. Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.) Sajtó alatt.

3 Összefoglalóan: MOLNÁR ANTAL: *Róma és a török hódoltság. (A missziószervezés történetének vázlata)*. In: *Felekezetek és identitás Közép–Európában az újkorban*. Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA. Piliscsaba–Bp., 1999. [2000]. (Sentire cum Ecclesia 1.) 35–54. Uő: *Pázmány Péter és a hódoltsági katolicizmus*. In: *Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért. A Vatikáni Kiállítást Előkészítő Bizottság, az Esztergom-budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett történelem konferencia előadásai 2000. május 4–5.* Szerk. BEKE MARGIT. Bp., 2001. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis I.) 143–154.

4 MOLNÁR ANTAL: *A kalocsai érsekség a török korban*. In: *Kalocsa történetéből*. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Kalocsa, 2000. 109–156.

5 MOLNÁR ANTAL: *Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686)*. In: *Pécs a törökkorban*. Szerk. SZAKÁLY FERENC. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 171–264.

nyesült. Még markánsabban jelzi ezt a tényt, hogy a szintén délszlávok lakta, „Rácországgként” emlegetett Bácskától eltérően a Temesközben a magyar végvári katonaság fegyelmező és rabló körútjairól sem maradtak ránk adatok.⁶ A Balkánról a 15. századtól kezdve folyamatosan felhúzódozó népesség saját egyházi és világi intézményeit, ezzel együtt a török hódítókkal való, balkáni jellegű kapcsolatrendszerét honosította meg a vidéken. Az újabb kutatások joggal hangsúlyozzák: a Marostól délre fekvő terület jellemben sokkal közelebb állt a balkáni, mint a magyar hódoltság viszonyaihoz, és szinte jelkép értékű, hogy Temesvár csak az országterület szabadabbá válása után mintegy három évtizeddel, 1716-ban szabadult fel a török uralom alól.⁷

A hódoltság etnikai és uralmi sajátosságai az egyházi intézmények jelenlétében és működésében is egyértelműen kitapinthatóak. Az egyházmegye Maroson inneni, északi sávjában fennmaradt a magyar egyházi intézményrendszer hegemoniája, amelyet elsősorban a szalvatoriánus ferences rendtartomány szegedi kolostora biztosított. A barátok a hódítás első éveit leszámítva folyamatosan működtek a Tisza-parti városban, a 17. század közepétől a török uralom végéig a kolostor szerzetesei (általában gvárdiánjai) közül kerültek ki a csanádi püspökök hódoltsági általános helynökei. A Marostól délre viszont, a balkáni eredetű katolikus lakosság között a déli egyházi intézmények: a raguzai bencések, domonkosok, ferencesek és világi papok, a római jezsuita rendtartomány (nagyrészt horvát anyanyelvű) szerzetesei, és mindenekelőtt a bosnyák ferencesek működtek, ez utóbbiak a 17. század közepén szinte minden konkurenciát kiszorítottak a térségből. A Balkán felől érkezett papok néhány kivételtől eltekintve a magyar hierarchiával semmiféle kapcsolatot sem tartottak fenn, tevékenységüket saját, raguzai és boszniai egyházi előjárók mellett közvetlenül a római főhatóságok: a jezsuita rendi vezetés, a Szent Hivatal (*Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis seu Congregatio Sancti Officii*) és a Propaganda Kongregáció (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) irányította. Juhász Kálmán püspökség-monográfiájában a fentebb vázolt intézményi kettősséget, illetve az ebből fakadó egyházi és kulturális eltéréseket az addig megjelent bőséges egyház- és helytörténeti szakirodalom, valamint a kiadott forrásanyag teljes körű feldolgozásával, illetve magyarországi (elsősorban az Országos Levéltárban és a szegedi ferences rendház levéltárában végzett) kutatások alapján részben már tárgyalta.⁸ Eredményeit és megállapításait ugyanakkor az elmúlt évek római kutatásai alapján készült tanulmányok és forrásközlések jelentősen kiegészítik és továbbépítik, a hazai forrásanyag szisztematikus áttekintése pedig szintén több ponton módosítja a püspökök és egyházmegyéjük kapcsolatairól alkotott képünket.⁹

6 SZAKÁLY FERENC: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Bp., 1981. passim (különösen: 377–380).

7 HEGYI KLÁRA: *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp., 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.) 190–202.; FODOR PÁL: *A temesvári vilajet a török hódoltságban*. In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk. LENGVÁRI ISTVÁN. Pécs, 1996. 195–208.

8 JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi püspökség története*. VII. (1552–1608). VIII. (1608–1699). Makó, 1935–1936 (Csanád vármegyei Könyvtár 28–29.); COLOMAN JUHÁSZ: *Das Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552–1699. Untergang der abendländisch-christlichen Kultur im Banat*. Dülmen in Westfalen, 1938. (Deutschum und Ausland. Studien zum Auslandsdeutschum und zur Auslandskultur 61–63.) A mű német változata okmányfüggeléket is tartalmaz.

9 A temesközi missziókról részletesen írok: MOLNÁR: *Katolikus missziók i. m.* passim. Jelen dolgozat a csanádi püspökség török kori történetével kapcsolatban végzett kutatások egyik részeredménye. Az

A csanádi egyházmegye történetírói által mindeközéig nem használt római források közül a Propaganda Kongregáció Levéltárának és a Jezsuita Rend Római Levéltárának dokumentumai mellett különösen a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött püspöki processzusok, vagyis a püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei tarthatnak számot érdeklődésünkre.¹⁰ A vizsgálati eljárás célja a Trienti Zsinatot követő római központosított egyházreform alapelvei szerint a püspökök alkalmasságának és az egyházmegye helyzetének felmérése volt, ennek érdekében a Rómában vagy a területileg illetékes nunciatúrán több (általában kettő-öt) tanút hallgattak ki.¹¹ Ez a jegyzőkönyv-sorozat terjedelmében és adatgazdagságában messze kiemelkedik a Vatikáni Levéltár egyéb, 17. századi magyar vonatkozású fondjai és állagai közül, hódoltság-kori egyháztörténelmünknek pedig kiemelkedően fontos forrását jelenti. Nem véletlen, hogy a magyar szakirodalom több mint félszázada viszonylag sokat foglalkozott a jegyzőkönyvekkel, archivisztikai és diplomatikai sajátosságaikkal, illetve forrásértékükkel. A magyar püspökökről készített vizsgálati jegyzőkönyvek 1612-től kezdve maradtak fenn folyamatos sorozatban, a 17. századból mintegy 160 magyar püspökről készült processzust ismerünk a levéltár anyagában.¹²

---

itt csupán jelzésszerűen felvetett kérdésekre, különösen az egyházmegyének a magyar egyházi intézményekhez fűződő kapcsolataira egy készülő nagyobb tanulmányomban térek ki részletesen.

- 10 A Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött másik, egyházmegye-történeti szempontból fontos forráscsoport, a püspökök *ad limina* jelentései között a csanádi püspökség esetében a korszakra egyetlen beszámolót sem találunk. 1850 előtt mindössze egyetlen, 1841-ből származó relációt tárt fel VANYÓ TIHAMÉR: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. Panonhalma, 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.) 84–90.
- 11 A vizsgálatok során a tanúk egy 13 (illetve áthelyezés esetén 10) pontos kérdőív alapján vallottak a jelölt személyéről, és szintén 13 kérdésre kellett válaszolniuk az egyházmegye helyzetéről. Az egyházmegyével kapcsolatban beszélniük kellett a püspöki székhely fekvéséről, jellegéről, nagyságáról, a házak és a katolikus lakosság számáról, és meg kellett nevezniük az ország uralkodóját (1. kérdés). Ezután következett a székesegyház bemutatása: védőszentje, építése, állapota, szükséges-e a felújítása (2. kérdés); a székeskáptalan méltóságai, kanonokjai és javadalmi, a székesegyházi papság létszáma, ezek jövedelmei, a Tridentinum által előírt teológus és poeniteciárius prebenda (4. kérdés); végezetül a székesegyházban lelkipásztori munkát, van-e keresztelőkút (5. kérdés); sekrestyéje, liturgikus felszerelése, kórus, orgona, harangtorony és harangok, temető (6. kérdés); ereklyék (7. kérdés). A 8–9. kérdések a püspöki lakhely állapotára (felújításra szorul-e?), elhelyezkedésére (a székesegyháztól való távolságára), a püspök jövedelmeire (azok éves összegére, összetételére és az esetleges penziókra) vonatkoztak. A 10. kérdés a püspöki székváros egyházi intézményeiről (plébániatemplomok és keresztelőkútjaik, társaskáptalanok, férfi és női kolostorok, konfraternitások és ispotályok, *mons pietatis*), a 12. pedig az egyházmegyei szemináriumról (létezik-e és hányan tanulnak benne?) tudakozódott. Az egyházmegyére csupán a 11. kérdés utalt: milyen nagy a kiterjedése, hány helységet foglal magába és melyeket? A 3. pont az egyházmegye metropóliájára, a 13. pedig a székesegyház idejére és jellegére kérdezett rá. Valamennyi válasz után meg kellett nevezni az ismeretek forrását. MOLNÁR ANTAL: *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. ÚJVÁRY SZUZSANNA. Piliscsaba, 2001. 149–150.
- 12 A vonatkozó irodalomra, az anyag levéltári elhelyezésére és a hódoltságtörténeti felhasználás lehetőségeire lásd: MOLNÁR: *A kalocsai érsekség i. m.* 149–163.; Uő: *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez*. Egyháztörténeti Szemle 2 (2001/2) 57–86.; Uő: *A váradai püspökség a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. Levéltári Szemle 52 (2002/1) sajtó alatt. A püspökök kánoni kivizsgálásáról a pápai javadalomadómozgás mechanizmusainak ismertetésével: TUSOR PÉTER: *A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatainak ismeretlen fejezetei (1607–1685)*. Doktori (PhD) disszertáció. Bp., 2000. 86–87., 104–108.

A csanádi egyházmegyének a 17. században 18, a király által kinevezett püspöke volt, közülük 10 nyerte el a pápai megerősítést is.¹³ Az egyházmegye püspökeinek mindössze a feléről, kilencről készült vizsgálati jegyzőkönyv. A pápai megerősítést elnyertek közül (a korai Verancsicsot leszámítva) egyedül Pálffy Tamás jegyzőkönyvét nem ismerjük, míg a nem megerősítettek közül csupán Herovics kivizsgálása maradt ránk. A vizsgálati jegyzőkönyv hiánya és a pápai megerősítés elmaradása minden bizonnyal szoros összefüggésben áll egymással. A magyar püspökök és a Szentszék kapcsolatainak egyik neuralgikus pontját jelentette, hogy a király által kinevezett főpásztorok nem kérték a vizsgálati eljárás lefolytatását a bécsi nunciaturán, ennek következtében a pápai megerősítés kieszközölésével sem törődtek, és csupán a királyi kinevezés birtokában gyakorolták ordináriusi joghatóságukat.¹⁴ A csanádi főpásztorok közül néhánynak (Lósy, Szelepcsényi, Széchényi, Rohonczy) az áthelyezés vagy a halál miatt rendelkezésre álló rövid idő nem tette lehetővé a vizsgálati eljárás lefolytatását. Többen viszont (Herovics, Zongor, Macripodari, Balogh) a püspökségben töltött hosszabb idő ellenére sem gondoskodtak a pápai megerősítés megszerzéséről, illetve nem nyerték azt el.

A jelenségben a királyi főkegyúri jog és a megerősítési eljárásért fizetendő díjak körüli viták mellett nyilván közrejátszott a magyar püspök-kinevezési rendszer azon sajátossága is, amely szerint a főpapok karrierjük során meghatározott sorrendben araszoltak az egyre nagyobb jövedelmet jelentő püspöki székek felé. A tisztán címzetesnek tekintett, balkáni titulus után egy kisebb jövedelmű, dél-hódoltsági cím következett. Közülük a legelső fokon állt a csanádi, majd jött a pécsi és a váradi, az utóbbi kettő némileg magasabb bevétellel. Ezt követően a váci, utána a veszprémi és nyitrai cím volt esélyes. A karrier csúcsát a győri és egri püspökségek, illetve ezek mellé a kalocsai érsekség, végül a legszerencsésebbeknek az esztergomi érsekség jelentette. A püspöki tiszt és jövedelem mellett egyidejűleg számos címzetes apáti vagy préposti címet, és minden esetben egy tényleges kanonoki (préposti) stallumot is viseltek.¹⁵ A királyi kinevezés, a vizsgálati eljárás és a pápai megerősítés dátumainak összehasonlításából a

13 A csanádi püspökök a 17. században (királyi kinevezés/pápai megerősítés-áthelyezés vagy elhalálozás): Verancsics Faustus (1598/1600–1608), Herovics Mátyás (1608–1623), Lósy Imre (1623–1625), Dubovszky György (1625/1635–1637), Püsky János (1637/1640–1643), Szelepcsényi György (1643), Széchényi György (1643–1644), Zongor Zsigmond (1644–1648), Tarnóczy Mátyás (1648/1650–1650), Rohonczy István (1651–1652), Pálffy Tamás (1653/1655–1657), Macripodari Jácint (1658–1672), Pálffy Ferdinánd (1672/1673–1678), Kéry János (1678/1678–1681), Balogh Miklós (1681–1685), Fenessy György (1685/1685–1686), Dvornikovich Mihály (1686/1687–1689), Telekessy István (1689/1696–1699). JUHÁSZ: *A csanádi püspökség* i. m. VIII. passim; PATRITIUS GAUCHAT: *Hierarchia catholica medi et recentioris aevi IV. Monasterii*, 1935. 168–169.; REMIGIUS RITZLER–PIRMINUS SEFRIN: *Hierarchia catholica medi et recentioris aevi V. Patavii*, 1952. 177.

14 Ezekre a kérdésekre lásd TUSOR PÉTER fentebb idézett disszertációját, illetve tanulmányát: *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia. (A magyar klérus és a római kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*. Századok 134 (2000) 431–459.

15 Természetesen mindez nem jelentette, hogy egy-egy püspök valamennyi állomást megjárta, a balkáni cím sokszor kimaradt, és „ugorni” is lehetett. Erre az európai viszonylatban meglehetősen sajátos, és a lelkipásztori szempontokat teljességgel nélkülöző rendszerre számos példát találunk a század csanádi püspökeinek pályájában: Lósy (Csanád, Várad, Eger, Esztergom), Püsky (Csanád, Vác, Nyitra, Vác/másodszor/ Győr-Kalocsa), Szelepcsényi (Novi, Csanád, Pécs, Veszprém, Nyitra-Kalocsa, Esztergom), Széchényi (Csanád, Pécs, Veszprém, Győr-Kalocsa, Esztergom), Zongor (Csanád, Várad, Vác), Tarnóczy (Csanád, Vác), Pálffy Tamás (Csanád, Vác, Eger, Nyitra), Pálffy Ferdinánd (Csanád, Eger),

század első felében Róma részéről, különösen a nunciások által hangoztatott panaszok realitása derül ki: Herovics a kinevezése után kilenc, Dubovszky nyolc évvel végeztette el a kánoni vizsgálatot, majd a következő két évtizedben négy püspök nem is kérte annak lefolytatását. A vizsgálati eljárás után a század első felében a megerősítésre még két-három évet kellett várni, a század második felében viszont a csanádi főpásztorok általában egy éven belül kézhez vehették a pápai bullát.¹⁶ Mind a kilenc csanádi processzus a bécsi nunciatúra kancelláriáján készült; nyolc a nuncius, az utolsó, Telekessy pedig az üresedés miatt az ügyhallgató előtt. Püsky és Tarnóczy vizsgálati eljárásait az országgyűlés miatt Pozsonyban, a nuncius szállásául szolgáló ferences kolostorban folytatták le, a többi a nunciatúra bécsi palotájában zajlott le. A jegyzőkönyvek közül három maradt fenn egykorú tisztázatban a konzisztórium levéltárának per-sorozatában,¹⁷ nyolcra pedig a fogalmazvány példánya áll rendelkezésre a bécsi nunciatúrának szintén a Vatikánban őrzött archívumában,¹⁸ (két per mindkét állagban fennmaradt).

1. táblázat

A csanádi püspökök kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban (17. század)

Herovics Mátyás	1617	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 4.
Dubovszky György	1633	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 45.
Püsky János	1637	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 58.
Tarnóczy Mátyás	1649	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 51 fol. 1080r-1103v. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 94.
Pálffy Ferdinánd	1672	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 179.
Kéry János	1678	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 78. fol. 117r-128v. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 197.
Fenessay György	1685	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 218.
Dvornikovich Mihály	1687	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 84. fol. 99r-109v. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 233.
Telekessy István	1696	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 90. fol. 136r-143v.

Kéry (Szerém, Csanád, Vác), Balogh (Csanád, Vác), Fenesy (Almissa, Csanád, Eger), Dvornikovich (Csanád, Vác), Telekessy (Csanád, Eger). JUHÁSZ: *A csanádi püspökség* i. m. VIII. passim.

- 16 A kivételt Telekessy jelenti, aki kinevezése után hét évvel végeztette el a püspöki processzust és nyerte el a pápai megerősítést.
- 17 Archivio Segreto Vaticano, Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales (a továbbiakban: ASV Arch. Concist., Processus Consist.)
- 18 Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Nunziatura in Vienna, Processi dei vescovi e degli abbati (a továbbiakban: ASV Nunz. Vienna, Proc. Vescovi.)

A csanádi püspök-jelöltek és egyházmegyéjük kivizsgálása során¹⁹ összesen 31 tanút hallgattak meg, a jezsuita polihisztort, Szentiványi Mártont kétszer, így összesen 32 vallomás maradt fenn. Ez jegyzőkönyvenként átlagban három-négy tanút jelent, csupán 1687-ben elégedtek meg két vallomással. A kihallgatott személyek nagy része egyházi ember volt, a tanúk kiválasztásakor a nunciátúrai hivatalnokok általában a jelölt Bécsben (illetve Pozsonyban) elérhető ismerősei között igyekeztek keresgélni. A tanúk egy része, különösen a korai vallomásokban, szinte semmit sem tudott az egyházmegyéről azon kívül, hogy a török elfoglalta, mindent lerombolt és a kihallgatás időpontjában a püspöki szék üresedésben volt.

2. táblázat

*A csanádi püspökök kánoni kivizsgálása során meghallgatott tanúk
(* = csak a jelöltről vallott, ** = csak az egyházmegyéről vallott)*

A tanú neve, tisztsége ²⁰ és életkora	a vallomás éve
1. Benkovics Ágoston OSPPE (48)*	1678
2. Cherisznik Ádám (45)	1617
3. Esterházy Dániel gróf (42)	1637
4. Forgách László gróf (31)	1637
5. Frey, Johann SJ (64)*	1672
6. Gentilotti, Cornelio SJ (55)*	1672
7. Hevenesi Gábor SJ (42)	1696
8. Kecskeméti János SJ (53)	1687
9. Kollonich Lipót bécsújhelyi (győri) püspök (53)	1685
10. Lévai Gáspár, volt nyitrai plébános (40)	1617
11. Luzénszky Joákim esztergomi kanonok (46)	1649
12. Makay György, a Pazmaneum növendéke (20)**	1678
13. Makay István, a Pazmaneum növendéke (24)**	1678
14. Mariani, Pietro zenggi püspök (40)	1649
15. Nádas János SJ (66)*	1678
16. Palchich Ferenc SJ (36)	1685
17. Peresztégi Márton püspöki plébános (42)	1617
18. Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok (35)	1617
19. Rozsnyay János, az esztergomi szentszék jegyzője (26)	1633

19 Az alábbiakban elmondottak forrásai az 1. táblázatban felsorolt jegyzőkönyvek, amelyek kis terjedelműek, és a bécsi sorozat oldalszámozás nélküli fasciculusokból áll. Ezért a továbbiakban a jegyzőkönyvekre (az idézetek kivételével) csak a tanúk nevével hivatkozom. A tanulmányban csak a csanádi egyházmegyére vonatkozó adatokat ismertetem, a jelöltekkel kapcsolatos vallomásokat nem, ugyanis az ő korábbi életútjuk általában semmilyen kapcsolatban sincs a későbbi egyházmegyénkkel.

20 A tanúk számos egyházi címe közül csak egyet (általában püspökséget, illetve káptalani tagságot) adok meg.

20. Rukel Zsigmond SJ (45)**	1672
21. Scherhäkl Miksa SJ (48)	1696
22. Senkviczi Mátyás esztergomi kanonok (50)	1633
23. Szászi János nyitrai kanonok (44)	1649
24. Széchényi György esztergomi kanonok (33)	1637
25. Széchényi Pál pécsi püspök (42)	1687
26. Szelepcsényi György esztergomi érsek (70)**	1672
27. Szentiványi Márton SJ (52)	1685
28. Szentiványi Márton SJ (63)	1696
29. Turokius György tanító (60)*	1637
30. Újfalusi Márton, Pázmány Péter familiárisa (36)*	1633
31. Vanoviczy János OSPPE (38)	1649
32. Zongor Zsigmond nyitrai kanonok (40)	1633

A nunciatúra hivatalnokai legtöbbször a jezsuiták segítségét kérték: a bécsi jezsuita rendházak elöljárói és tanárai nemcsak könnyen mozgósíthatók voltak ilyen feladatokra, de tanári és elöljárói tisztüknél fogva jól ismerték a jelölteket, továbbá a rend hódoltsági missziós munkája miatt a török területek viszonyairól is rendelkeztek információkkal. Pálffy Ferdinánd esetében két egykori rendtársa vallott a családi viszonyai miatt a Jézus Társaságát elhagyni kényszerülő püspök-jelöltről. Kéryt Nádasi János még Rómából ismerte, amikor a jelölt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke, a páter pedig a római *domus professa* lakója volt. Kecskeméti János soproni diákkorában tanította Dvornikovichot első *magistereként*. A Pazmaneum és a bécsi domus professa magyar jezsuita elöljárói a jelölteken kívül a csanádi püspökségről is viszonylag korrekt információkkal rendelkeztek, nyilván ez magyarázza, hogy Rukel Zsigmondot csak a püspökség viszonyairól kérdezték 1672-ben. A többi pap: a pozsonyi, a nyitrai és az esztergomi káptalanok tagjai, a három plébános és a két pálos szerzetes, illetve a hat világi személy: az 1637. évi pozsonyi országgyűlésen meghívott két arisztokrata, a három köznemes és az öreg tanító a jelöltek közvetlen környezetéből kerültek ki, vagy iskolatársaik, földijeik voltak, az ő vallomásaik elsősorban a személyekről nyújtanak hasznos információkat. Ugyanez vonatkozik a két püspökre (Mariani és Széchényi) is, míg Szelepcsényi és Kollonich csak az egyházmegyéről vallottak. Mindkettőjük beszámolója a többihez képest igen alapos. Szelepcsényi egykori csanádi püspökként és többszörös törökországi követjárásainak eredményeként szerezte értesüléseit, illetve a helybéliektől és Csanád vármegyei birtokosoktól hallott egyházmegyéje viszonyairól. Kollonich a Magyar Kamara volt elnökeként ismerte átlagon felül a hódoltság helyzetét. Ugyancsak kizárólag az egyházmegyéről kérdezték a két makói születésű pazmanitát, a tanúk közül egyedül ők ketten jártak az egyházmegyében.

A vallomástevők legnagyobb része az ismereteit hallomásból szerezte, ezért beszámolóik sokszor csak nemleges válaszokra, közhelyes megállapításokra szorítkoztak. Mindez jól jelzi az egyházmegyének a királyi Magyarországtól való földrajzi és intézményes távolságát. Néhány tanú hírforrásait is megnevezte: Senkviczi történeti munkákból merítette ismereteit, Szászi az ottani kereskedőktől, Luzénszky az egyházmegyéből

érkezőktől, Rukel a csanádi püspök (ferences) helynökeiktől szerezte értesüléseit. A két makói kispapon kívül egyedül Vanoviczy állította, hogy személyesen is megfordult az egyházmegye területén, ami azonban igen kevéssé valószínű. Feltehetőleg csak a hódoltság északi sávjában, a váradi egyházmegye területén járt, és az egyházmegyei határok elmosódása miatt gondolhatott a csanádi püspökségre.²¹

A püspöki székhelyről és egyházi intézményeiről a vallomások általában igen keveset tudtak. A középkori egyházmegyei központból szandzsákszékhellyé vált Csanádot közepes nagyságú, a törökök mellett katolikusok, eretnekek és szakadárok által vegyesen lakott városnak gondolták. Luzénszky a muszlim népesség mellett kifejezetten kevés csanádi katolikusról tudott, Vanoviczy szerint nem is éltek ott keresztények. Rukel a vikáriusoktól úgy hallotta, hogy a várost alig 40 katolikus lakta, mivel a török megtiltotta a keresztények betelepődését. A két makói seminarista, akik jártak Csanádon, a vár alatti település összlakosságát 400 főre becsülték, amelyből 80 ház a dalmát keresztényeké volt. Ez a becslés a szandzsák-székhely török katonai és polgári lakosságának figyelembevételével, illetve a század második felében egyre nagyobb méreteket öltő (részben katolikus) délszláv bevándorlás ismeretében megközelítőleg elfogadhatónak tűnik.²² A várost a visszafoglalás (1685) utáni években kicsi, romos, jórészt rác lakosságú településként jellemezték (Széchenyi Pál, Kecskeméti, Hevenesi, Scherhäkl).²³

A középkori püspöki székhely egyházi intézményeiről és kicsiny katolikus lakosságának vallási életéről szintén csak a jobban értesült tanúk tudtak érdemben nyilatkozni. Jelentéktelennek tűnő adataik viszont annak fényében, hogy a török kori Csanádról szinte semmit sem tudunk, igen értékesek. Az egyházmegye első püspökének, Szent Gellértnek a kultuszára Széchenyi György, Pietro Mariani és Makay István utalt, ez utóbbi egyenesen a szentéletű egyházfőt gondolta a székesegyház védőszentjének.²⁴ Többen tudták: a középkori katedrális a török mecsetté alakította át, Vanoviczy arról is hallott, hogy igen szép épület. Makay István többször megfordult a városban, így az egykori főtemplomot is látta: nagy és szép épületként jellemezte, amelynek négy tornya még akkor (1678) is állt. A török kiűzése után a székesegyház igen rossz állapotban volt (Széchenyi Pál, Kecskeméti), sorsa 1701-ben teljesedett be: az osztrák katonaság az egykori püspöki rezidenciával szolgáló várral együtt lerombolta.²⁵ Csanádon a kisszámú, Dalmáciából bevándorolt katolikust Makay István szerint a makói licenciátus keresztelte és tanította, a szentségeket a szegedi ferencesek szolgáltatták ki. Makay György vallomása alapján a környező falvak licenciátusai és a misszionáriusok, Kollonich szerint

21 Vanoviczynek a váradi püspökségről adott vallomása: MOLNÁR: *A váradi püspökség* i. m.

22 Csanád keresztény lakosságát a török adóösszeírások a 16. század második felében 80 családra teszik (ez az összeírásból kimaradtak átlagban 30%-os arányát figyelembe véve 115 családot jelent), a szerbek egyre növekvő arányával. KÁLDY-NAGY GYULA: *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged, 2000. (Dél-Alföldi Évszázadok 15.) 15–17. Kollonich 600-as lakosságszám-becslése talán kissé eltúlzott.

23 Csanád a török kiűzése után, a 18. században viszonylag jelentéktelen, német és szerb vegyes lakosságú településsé vált, amelybe a püspöki székhely sem költözött vissza. BOROVSKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. II. A vármegye részletes története*. Bp., 1897. 81–82, 87.; SZENTKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plébániák története*. I. Temešvár, 1898. (A csanádi egyházmegye története I. 1.) 680–683.

24 Mariani ezzel szemben helyesen tudta, hogy az egykori katedrális védőszentje Szent György volt.

25 BOROVSKY: *Csanád vármegye* II. 88.

pedig török világi ruhába öltözött konventuális ferences (vagyis bosnyák ferences)²⁶ gondolta a városi híveket, a nyilvános vallásgyakorlat és harangozás a török között élő katolikusok számára tilos volt. A Maros déli partján található Csanád tehát a szegedi kolostor és a vonzáskörzetében tevékenykedő licenciátusok, illetve a Temesközben missziózó bosnyák ferencesek működési területének határvonalán feküdt, így a lelkipásztori ellátást a két intézményrendszer együtt biztosította. A török kiűzése után szintén a ferencesek látták el a város katolikusait (Hevenes, Szentiványi /1696/).

A magyar és a balkáni egyházi intézmények közötti határvonal leginkább az egyházmegyeről szóló kérdésre (11.) adott válaszokban érhető tetten. A tanúk ugyanis (néhány általánosságot leszámítva) általában a püspökség Maroson inneni részéről beszéltek. Széchényi György szerint (1637) a nem túl nagy területű egyházmegyében mindössze egyetlen plébánia volt (feltehetőleg Makóra vagy Szentlőrincre gondolt), de annak papja három éve meghalt, azóta nincsen lelkipásztoruk. Mariani (1649) egyetlen plébániáról és kolostorról sem tudott, viszont hallott a ferencesek lelkipásztori munkájáról, sőt püspöki helynöki megbízásáról is. Vallomása a vikáriusi funkció viszonylag korai közismertté válására utal, hiszen az első konkrét adatunk erre a tisztre (vagy inkább még csak ilyen jellegű kapcsolatra a püspök és a szegedi kolostor között) 1644-ből származik.²⁷ Mariani szerint világi papok is működtek az egyházmegye területén, bár templomokkal és jövedelmekkel való ellátottságukról nem volt meggyőződve. Ugyancsak a vallásgyakorlatnak a falvakban való továbbéléséről vallott az ismereteit a ferences püspöki vikáriusoktól szerző Rukel is: a püspökség területén a szegedi barátokon kívül három világi pap élt. A katolikusok számát viszont rendkívül alábecsülte, mindössze 600 főre taksálta, a lakosság túlnyomó többségét unitáriusnak, szakadárnak és reformátusnak tartotta.²⁸ A katolikusok kisebbségi helyzetét a másvallásúakhoz képest szinte valamennyi tanú aláhúzta. Szelepcsényi vallomása püspöksége korabeli (1643) viszonyait tükrözte: egykori egyházmegyéjében öt-hat világi plébániáról tudott, amelyeket két pap és a licenciátusok gondoztak, emellett szerinte Szegeden ferences kolostor, Karánsebesen ferences rezidencia és jezsuita misszió működött, holott ez utóbbi már 1642-ben beszüntette működését.²⁹ A kolostorokban és plébániákon voltak keresztelőkutak, a szerzetesek, világi papok és licenciátusok innen hordták szét a falvakba a szentelt vizet a keresztelésekhez.

A felszabadulás évében (1685) nyilatkozó három tanú közül a két jezsuita (Palchich és Szentiványi) szerint mindössze két-három ferences plébánia állt az egyházmegyében, a lelki központ a jelentős katolikus lakosságú Szeged ferences kolostora volt. A leg-

26 Kollonich nyilván nem a konventuális minoritákra, hanem a bosnyák ferencesekre gondolt, akik a magyar ferencesek szalvatoriánus rendtartományától eltérően nem fogadták el a szigorított rendszabályt (*strictior observantia*).

27 Legújabbán: SZÁNTÓ KONRÁD: *A szegedi gvardiánok mint a csanádi megyéspüspökök helynökei és az alsóvárosi ferences kolostor előljárói*. Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2 (1996) 217–266 (itt: 231–235).

28 Előfordulhat, hogy tollhiba miatt került 600 a 6000 helyett a jegyzőkönyvbe, illetve az is megeshet, hogy a szegedi ferencesek által gondozott hívekre gondolt csupán, bár ez a szám még így is igen kevésnek tűnik. A hódoltsági viszonyokat kiválóan ismerő, Szegeden és a Temesközben többször is megfordult Benlich Máté belgrádi püspök a csanádi egyházmegye katolikus lakosságát 11 ezer főre becsülte. BORSA IVÁN-TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651–1658*. Levéltári Közlemények 60 (1989) 141.

29 A jezsuiták karánsebesi jelenlétére: MOLNÁR ANTAL: *Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642)*. Történelmi Szemle 41 (1999) 127–156.

részletesebb Kollonich vallomása, aki ugyan nem nevezte meg forrását, de nyilvánvalóan a csanádi püspököktől, illetve rajtuk keresztül közvetve a szegedi ferencesektől szerezte értesüléseit. Az általa elmondottak alapja talán egy, a püspöki vikárius által a csanádi főpásztor számára összeállított, napjainkra már elveszett jelentés lehetett. A csanádi püspök egykori falvai közül megemlítette Nagylakot, amely templomának (épületeinek) romjai még akkor is láthatók voltak, Szentlőrincet, Tárnokot, Apátfalvát, Királyhegyest és Földeákat. Vallomása szerint a szegedi ferences kolostorhoz négy plébánia tartozott: Szentlőrinc, Apátfalva, Zombor, illetve maga Csanád, amikor nem voltak ott a konventuális (vagyis a bosnyák) ferencesek. 1685-ben már csak egyetlen licenciátus szolgált a falvakban, ő Szentlőrincen tartotta a székhelyét. Mellette viszont a nagyszámú magyar reformátust a makói, a vásárhelyi, a szentesi, a földéaki és más prédikátorok gondozták, ezeket a falvakat világi birtokosok idegenítették el a csanádi püspökségtől. A katolikusok nyilvános vallásgyakorlatát és a körmeneteket a törökök az erősségek nélküli helységekből engedélyezték, Szegeden viszont a vár és a török közigazgatási központ miatt a harangozás tilos volt.

A csanádi püspökök és egyházmegyéjük kapcsolattartásának talán legfontosabb elemét a 17. század második évtizedétől kezdve a vissza- illetve megszerzett falvak adóztatása jelentette. A csanádi főpásztorok ugyanakkor a jövedelmek behajtásában és a birtokok igazgatásában a többi hódoltsági püspökséggel ellentétben nem értek el látványos eredményeket, noha a birtokjog biztosítására és az adóztatás megszervezésére hódoltsági püspöktársaikhoz hasonlóan komoly erőfeszítéseket tettek. Ez a jelenség is világosan jelzi a magyar feudális hatalom határvonalát, amelyen túl a délszláv népesség adóztatását a birtokosok már erőszakkal is alig voltak képesek biztosítani. Ráadásul a Maros mentén az erdélyi fejedelmek és az 1660-as évektől kezdve a bujdosó kuruc földesurak jogigényeivel is meg kellett küzdeniük.³⁰ Ennek következtében a püspökség jövedelmei a 17. század első felében lassú emelkedést mutattak, majd a század második felében ismét csökkentek. A tanúk egy része (Lévai, Senkviczi, Széchényi György) egyenesen azt vallotta, hogy a püspökségnek nincsenek behajtható jövedelmei. 1617-ben Ramocsaházy Mihály szerint a bevétel alig érte el a 100 tallért,³¹ de még 1649-ben is csak 100 (Mariani), illetve 200–300 (Szászi, Vanoviczy) forintról vallottak a tanúk.³² Tarnóczy szepesi prépostsága ezzel szemben 2000, sőt Szászi szerint jó termés esetén 4000–5000 forintot is hozott, amelyből a jelölt tisztességesen megélhetett, és segíthette török alatti egyházmegyéjét. Érsekújvár elfoglalása (1663) után az egyébként sem nagy jövedelmek ismét lecsökkentek, Rukel szerint 150 forintról nem hozott többet a püs-

30 BOROVSZKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. I. A vármegye általános története.* Bp., 1896. 228–248.; JUHÁSZ: *A csanádi püspökség i. m.* VIII. 12–13. 26. 48–54. 63. 73–79. 90–92.

31 „Dixit quoad statum Ecclesiae, quam ipsam esse in manibus Turcarum, quod tamen episcopo huius Ecclesiae subjecto a nonnullis paucis colonis cattolicis rependi annuatim aliqua dona, viderit, quae vix ascendere possint ad centum tallaros.” ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 4. fol. 2r.

32 Ennek az adatsornak felel meg a Pálffy Tamás jövedelmeiről megmaradt kimutatás: a hódoltsági püspöki birtokok adóztatásában az eddigi kutatások alapján legeredményesebb csanádi főpapa egy évi bevételre 343 tallér, 15 pár csizma és egy paplan volt. BOROVSZKY: *Csanád vármegye i. m.* I. 231. Vanoviczy 300 aranydukátos (mintegy 900 magyar forint) adata valószínűleg erős túlzás, hiszen az összes többi vallomás lényegesen kevesebbet állít. Az egyes számítási pénzek és pénzfajták értékére a vizsgált korszakban: HUSZÁR LAJOS: *Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopronban.* In: DÁNYI DEZSŐ–ZIMÁNYI VERA: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig.* Bp., 1989. 48–61. Az általam forrsként idézett pénzürték mindig a magyar forint számítási pénzt jelöli.

pökség, Szelepcsényi szerint is mindössze 100 magyar arany volt a bevétel. A visszafoglaló háborúk idején a hadihelyzet és a török tilalmak miatt ez a 100–300 forintra taksált jövedelem is elmaradt (Kollonich).³³ A püspökségnek tehát hódoltsági viszonylatban is igen csekély anyagi haszna volt: a század második felében a pécsi püspökség 500–1000, a kalocsai érsekség 1000–3000, a váci 3000–6000 forintot is termelt évente viselőjének.³⁴ A tanúk közül többen (Szászi, Rukel, Szelepcsényi) utaltak az adók jellege: a jobbágyok a készpénz mellett (illetve esetenként helyett) különböző török árukat: pokrócokat, szőnyeget, bőrt és lábbeliket szolgáltattak fel a püspök-földesúrnak. A töröknek a Maros mentéről történt kiűzése után szintén igen csekély maradt az adók nagysága, elsősorban a felszabadító háború óriási pusztításai miatt.³⁵

FÜGGELEK³⁶

TANÚVALLOMÁSOK A CSANÁDI PÜSPÖKSÉGRŐL

1.

Rukel Zsigmond SJ vallomása a csanádi egyházmegyéről

Bécs, 1672. október 11.

ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 179.

Ad primum respondit. Ecclesia Czanadiensis est in Hungaria inferiore³⁷. Civitas est pene deserta sub dominio Turcarum, a quibus ante centum circiter annos capta fuit, et vix 40 Christi fideles in ea reperiuntur. Causa scientiae est, quod audiverim a viris gnaris illius loci, qui fuerunt vicarii spirituales illius districtus, et in eo habitaverunt, cum in civitate a Turcis non permittantur habitare christiani.

Ad 2um respondit. Nulla est ecclesia in illa civitate, sed omnes a Turcis iam pridem versae fuerunt in moscheas, et pauci quidem Christi fideles, qui in pagis confluunt, ut divinis³⁸ interveniant.

Ad 3um est sub archiepiscopatu Colocensi.³⁹

Ad 4um respondit. Nullae sunt dignitates, nullave beneficia ecclesiastica in dicta ecclesia, iam pridem diruta, ut est dictum, et in tota dioecesi vixerunt tres sacerdotes ultra franciscanos, qui sunt Seghedini.

33 Szentiványi (1685): 100 arany, Palchich: 300 rénes forint, Széchényi Pál és Kecskeméti János: régebben 100 *imperialis*, 1687-ben semmi.

34 A szintén a processzusok tanúvallomásaiból ismert összegekre lásd a 4., 5. és 12. jegyzetben idézett tanulmányaimat.

35 „... audivi tamen, quod pauperculi catholici ibidem existentes consueverint offerre episcopis aliqua honoraria levioris momenti.” Szentiványi Márton, 1696. *ASV Arch. Conclis., Processus Consist.* vol. 90. fol. 138v.

36 Az alábbiakban a jegyzőkönyvekből kiemelve a legértelmesebbnek ítélt öt egyházmegyei vallomást teszem közzé. A tanúk megidézésekor használatos bevezető formulát és a jelöltre tett vallomások szövegét elhagyom, az egyházmegyei vallomásokon kívül egyedül a záradékot közlöm a tanúk aláírásával.

37 Eredetiben: *inferiori*

38 Utána egy olvashatatlan szó áthúzva

39 Az egész sor betoldás

Ad 5um respondit. Me refero ad supradicta.

Ad 6. respondit ut supra ad primum interrogatorium.

Ad 7. respondit ut supra.

Ad 8. respondit ut supra.

Ad 9. respondit. Habet ab aliquibus pagis tributariis aliquos modicos proventus, sed non in parata pecunia, verum centonibus, tapetibus villosis, pellibus, ocreis et huiusmodi mercibus turcicis, qui alias ascendebant ad valorem 300 florenorum, capto autem per Turcas ante novennium fortitio Nayhaus⁴⁰ res reducta est⁴¹ ad longe minorem summam, videlicet ad dimidium.

Ad X. respondit. Me refero ad responsiones datas praecedentibus interrogatoriis.

Ad XI. respondit. Quantum ex tabula geographica colligere possum, illa dioecesis extenditur decem vel duodecim milliariibus germanicis. Omnes pagi dioecesis sunt sub Turcis. Existimo autem 600 catholicos esse in tota dioecesi, plures deinceps sunt Ariani, schismatici, Calvinistae, Graeci, qui omnes longe superant catholicos.

Ad XII. respondit. Nullum est seminarium in tota dioecesi.

Ad XIII. et ultimum respondit. Vacat per mortem domini Jacynti Macripodarii, qui erat suffraganeus Strigoniensis defunctus ante tres menses circiter,⁴² qui tamen non erat consecratus ad hunc titulum, immediate autem consecratus est ad hunc episcopatum reverendissimus dominus Thomas Palffi.

Ita esse attestor manu propria. Sigismundus Rukel S. J.

2.

Szelepcsényi György vallomása a csanádi egyházmegyeről

Bécs, 1672. november 9.

ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 179.

Ad primum respondit. Civitas Czanadiensis est in Hungaria superiore subiecta Turcis, continens sub se 3 comitatus. Inhabatur de facto maiore⁴³ ex parte ab haeticis Calvinianis et Luteranis. Catholicorum erunt in tota dioecesi quinque vel sex parochiae saeculares. Sunt etiam duo monasteria Sancti Francisci minorum observantiae reformatae, unum in Seghet,⁴⁴ alterum in Charanzebes,⁴⁵ ubi etiam patres Societatis Jesu habent missionem.⁴⁶ In Seghet est monasterium formatum dictorum fratrum Sancti Francisci. In Charanzebes est eorumdem residentia, sive hospitium. Dominium temporale est penes Turcas et Transilvanos. Causa scientiae, quia ante 29 annis fui episcopus illius civitatis per 7 vel 8 menses, et licet non habeam notitiam ex oculari inspectione, habeo tamen ex relatione a fide dignis, qui viderunt, vel in iis locis possederunt.

---

40 Érsekújvár bevétele 1663-ban

41 A reducta est kétszer szerepel

42 Ettől kezdve Rukel autográf betoldása és aláírása

43 Eredetiben: maiori

44 Szeged (Csongrád vm.)

45 Karánsebes (Krassó-Szörény vm.)

46 Szelepcsényi itt nyilván még a csanádi püspöksége (1643) alatti viszonyokról emlékezik, ugyanis 1672-ben Karánsebesen már nem jezsuiták, hanem bolgár, illetve bosnyák ferencesek működtek.

Ad 2um respondit. Ecclesia cathedralis destructa totaliter, et habitatores redacti ad oppidum⁴⁷.

Ad 3um respondit. Est sub archiepiscopo Collocensi.⁴⁸

Ad 4um respondit. In dicta ecclesia nulli clerici, in dioecesi parochiae ut supra, et in dictis parochiis duo tantum sacerdotes praeter religiosos antedictos, alii autem sunt licentiatii, idest clerici in minoribus ordinibus constituti, qui in Ungaria propter penuriam sacerdotum et insufficientiam proventuum pro iis alendis collocantur in parochiis cum facultate baptizandi, concionandi et copulandi in matrimonium, pro functionibus autem sacerdotalibus circumeunt sacerdotes aliqui et religiosi, qui alia munia sacerdotalia administrant. Omnes proventus, qui olim pertinebant ad episcopum et canonicos, hodie non se extendunt ultra centum aureos ungaricos, qui omnes ab episcopo percipiuntur.

Ad 5. respondit. Cura exercetur per parochos et religiosos, ut supra. In ecclesia, quippe iam distucta, non est fons baptismalis, sed circumfertur aqua benedicta per sacerdotes et licentiatos, ut supra. In parochiis et monasteriis adest fons baptismalis.

Ad 6. respondit. Omnia desunt, stante destructione, ut supra.

Ad 7. respondit ut supra.

Ad 8. respondit. Praesens electus episcopus habitat prope Tyrnaviam in bonis propriis ipsiusmet episcopi. Ecclesia autem nullam habet propriam habitationem, et locus, ubi habitat nunc episcopus, distat a dioecesi milliaribus 40 seu 50 circiter germanicis.

Ad 9. respondit. Reditus consistunt in praestationibus personalibus, quae ut plurimum solvuntur in specie et non in pecunia, et exiguntur a subditis habitantibus in iis locis, qui olim in temporalibus parebant episcopo, et non excedunt aureos ungaricos centum ad summum, ut supra.

Ad X. respondit. Me refero ad supradicta.

Ad XI. respondit. Habet tres comitatus, ut supra, videlicet Cranadiensem [!], Themesiensem et Charanzebes.⁴⁹

Ad XII. respondit. Nullum est seminarium.

Ad XIII. respondit. Vacat per obitum fratris Hyacinthi Machripodarii, qui tamen non fuit confirmatus episcopus, sed ultimus confirmatus fuit dominus Thomas Pálffy.

Georgius Szelepchény

Archiepiscopus Strigoniensis manu propria⁵⁰

---

47 Eredetiben: opidum

48 Utána áthúzza: Causa scientiae ut supra

49 Szelepchényi vallomása jó példája a dél-hódoltsági vármegyeszervezetre vonatkozó ismeretek elmosódásának. A csanádi püspökség a középkorban Csanád, Arad, Torontál, Keve, Krassó és Temes megyékre terjedt ki. Karánsebes vármegye sohasem létezett.

50 Az aláírás autográf

3.

Makay István vallomása a csanádi egyházmegyéről

Bécs, 1678. május 3.

ASV Arch. Conclst., Processus Consist. vol. 78. fol. 123rv.

Ad primum. Civitas residentiae episcopalis Chanadiensis est in Hungaria in comitatu eiusdem nominis subtus arcem, quae appellatur Chanadin, in planitie penes flumen Marisium, iam quasi civitas desoluta continet circa quadringentas domos, inter quas erunt octuaginta circiter familiae christianorum. Subiacet tyrannidi Turcarum, et haec scio, quia sum oriundus ex eadem diaecesi, ex loco a dicta civitate distantanti per solum milliare, et continuo habui certas relationes, sicuti etiam fui ibidem.

Ad 2. Est in illa civitate ecclesia cathedralis, quam puto fuisse sub invocatione Sancti Gherardi, sed a centenis annis prophanata est per Turcas, erat magna et bonae structurae existentibus adhuc quatuor turribus dictae ecclesiae. Scio, quia vidi.

Ad 3. Archiepiscopo Colloczensi suffraganea est ecclesia Chanadiensis, quod est notorium.

Ad 4. Non sunt dignitates, canonicatus aut beneficia, quia Turca omnia integre possidet, scio ut supra.

Ad 5. Ibi non exercetur cura animarum, sed licentiatus, qui residet in Mako distantanti per unam leucam, baptizat et instruit christianos [*fol. 123v.*] Chanadienses, qui sunt ex Dalmatia, eisque sacramenta administrantur per patres franciscanos, qui ex conventu distantanti tribus milliariibus⁵¹ excurrunt Canadinum, scio ex causis ut supra.

Ad 6. Ecclesia aliqua christianorum cum caemeterio et aliis pro missa privata necessariis non reperitur in dicta civitate, sed tantum in locis vicinis. Scio, quia ibidem fui.

Ad 7. Nullae sunt reliquiae sanctorum, in quantum sint notae.

Ad 8. Nisi recuperetur illud territorium, non est aliqua domus pro episcopi habitatione in tota diaecesi, prout scio ex causis supradictis.

Ad 9. Christiani, et qui habitant pagos spectantes ad episcopum, dant aliquando aliquid, et aliquando nihil iuxta prohibitionem vel permissionem Turcarum, et propter istam variationem non possum aliquam summam exprimere, quae scio ut supra.

Ad 10. Nihil in dicta civitate continetur de contentis in interrogatorio, scio ex dictis occasionibus.

Ad 11. Scio, quod tres comitatus continentur in dicta diaecesi, sed spatium diaecesis non possum dicere, quia nec potest excurri propter Turcas.

Ad 12. Nullibi est seminarium pro tali diaecesi, scio ut supra.

Ad 13. Vacat ista Ecclesia Chanadiensis, dum eius episcopus Pálffy⁵² transfertur ad Agriensem, quod est notorium.

Quibus habitis dimissus fuit testis et ei impositum, ut se subscriberet, prout fecit.

Ego Stephanus Makay deposui ut supra.⁵³

---

51 A szegedi ferences kolostor

52 Pálffy Ferdinánd 1678-1680 között egri püspök

53 Az aláírás nem autográf

4.

Makay György vallomása a csanádi egyházmegyeről

Bécs, 1678. május 3.

ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 78. fol. 124rv.

Ad primum. In provincia Chanadiensis sita est civitas sive arx, quae deberet esse pro residentia episcopali Chanadiensis posita in planitie, satis magna civitas, quadringentas domus circiter illa complectitur, et circa octuaginta domus christianorum (Dalmatarum). In temporalibus subiacet dominio turcico. Ista scio, quia sum ex eadem diaecesi natus, in loco propinquo dictae civitati per milliare unum.

Ad 2. Fuit in illa civitate ecclesia cathedralis, sed nunc servit Turcis, scio ut supra.

Ad 3. Colloczensi archiepiscopo Ecclesia Chanadiensis est suffraganea, scio ut supra.

Ad 4. Non sunt in dicta ecclesia dignitates, canonicatus, nec beneficia, scio ex causis praefatis.

Ad 5. Non exercetur cura animarum in illa civitate, sed christiani percipiunt sacramenta a missionariis et licentiatis locorum vicinorum, scio, quia ibi fui.

Ad 6. Nihil est ibi de contentis in interrogatorio, sed tantum aliqua necessaria pro missis in ecclesiis vicinis christianorum, scio ut supra.

Ad 7. Nihil est de corporibus sanctis aut reliquiis, de quibus nihil unquam audivi.

Ad 8. In tota diaecesi non est habitatio aliqua pro episcopo propter prohibitionem Turcarum, quod est notorium, alias esset in arce Chanadini.

Ad 9. Nihil plane deponere possum de redditibus mensae episcopalis, quia pendent a multis et diversis variationibus.

Ad 10. Non sunt ecclesiae parochiales, nec collegiatae, nec alia de quibus in interrogatorio, scio ut supra. [*fol. 124v.*]

Ad 11. Diaecesis se extendit circa ad viginti milliaria in longitudine, et totidem in latitudine, prout audivi.

Ad 12. Nullum est seminarium, ut patet.

Ad 13. Ecclesia Chanadiensis vacat ex eo, quod episcopus Palfy transfertur ad Ecclesiam Agriensem, quod est notorium.

Quibus habitis fuit dimissus testis, et ei impositum, ut se subscriberet, prout se subscripsit.

Ego Georgius Makay deposui ut supra.⁵⁴

5.

Kollonich Lipót vallomása a csanádi egyházmegyeről

Bécs, 1685. június 9.

ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 218.

Examen pro illustrissimo ac reverendissimo domino domino episcopo
Csanadiensi quoad diaecesim.

1° Sedes episcopalis habet arcem et circumcirca civitatem constantem hic et nunc domibus circiter sexcentis, in qua curam animarum agit ex ordine minorum conventualium habitu saeculari turcico indutus, qui nunquam alias, nisi dum celebrat, monastico habitu induitur. Christiani ibidem Turcis commixti campanis uti prohibentur, nihilque publicae devotionis audent monstrare publice.

2° Quoniam haec ecclesia Csanadiensis capitulo, praepositis, et aliis beneficiis florisset, loca, quorum rudera adhuc extant, haec habuit: 1° Nagzlak,⁵⁵ ubi et nunc amplissimae aedificiorum reliquiae apparent. 2° Lőrincz,⁵⁶ Tarnok,⁵⁷ Apat falok,⁵⁸ id est abbatis pagus, Kiraly hagyas,⁵⁹ Fuldak⁶⁰ etc, quae loca ob inhibitionem infidelium nullum homagium episcopo Csanadiensi moderna temporum tempestate praestant.

3° Plebanias, in quibus Szegedienses patres franciscani administrant sacramenta ecclesiastica, habet quatuor: S. Laurentyis, Apatfaluco, Zombor et ipsam residentiam Csanadiensem, dum et quando desunt conventuales.

4° Latitudo diaecesis stat milliaribus circiter 9, longitudo 5. Calviniana haeresi infecta plures haeticos continet, quam catholicos.

5° Fluviis aliisque deliciosis terrae germinibus singulariter pollet, adeo ut nulli partium Hungariae facile cedere possit.

6° Non nisi unus licentiatus foris in pagis est, cuius residentia in S. Laurentio habetur.

7° Econtra praedicantes Calvini asseclae plures reperiuntur in civitate Mako, Vasankely,⁶¹ Szentes, Füldeak etc., quae loca ob iniuriam temporum a dominis saecularibus abalienata possidentur.

8° Licitum est Christi fidelibus extra arces inhabitatas publicas facere processiones et solemnitates omnes, quas ritus Romanae Ecclesiae praescribit excepto quod Szegedi⁶² campanis uti vetentur ob vicinitatem inter arcem et civitatem positam.

9° Nosco reverendissimum dominum Fenesy⁶³ iam a 20 annis, scio illum virum esse probum ac doctum, ubique ab omnibus bonis magni aestimatum.

---

55 Nagylak (Csanád vm.)

56 Szentlőrinc (Csanád vm.), a török kiűzése után elpusztult település Makó mellett

57 Tárnok (Csanád vm.), a 15 éves háború után elnéptelenedett település Makó mellett, a 17. században pusztá

58 Apátflava (Csanád vm.)

59 Királyhegyes (Csanád vm.)

60 Földeák (Csanád vm.)

61 (Hódmező)Vásárhely (Csongrád vm.)

62 Szeged (Csongrád vm.)

63 Fenessy György csanádi püspök (1685–1686),

1[0]° Fuit Nytria meae vicarius generalis seu officialis, vidi saepius celebrantem, et divina magno zelo et populi aedificatione administrantem.⁶⁴

Actum Viennae 9^a Junii 1685. ita meae manus subscriptione testor.

Leopoldus Comes a Kolloniz episcopus Neostadiensis eques manu propria⁶⁵

ANTAL MOLNÁR

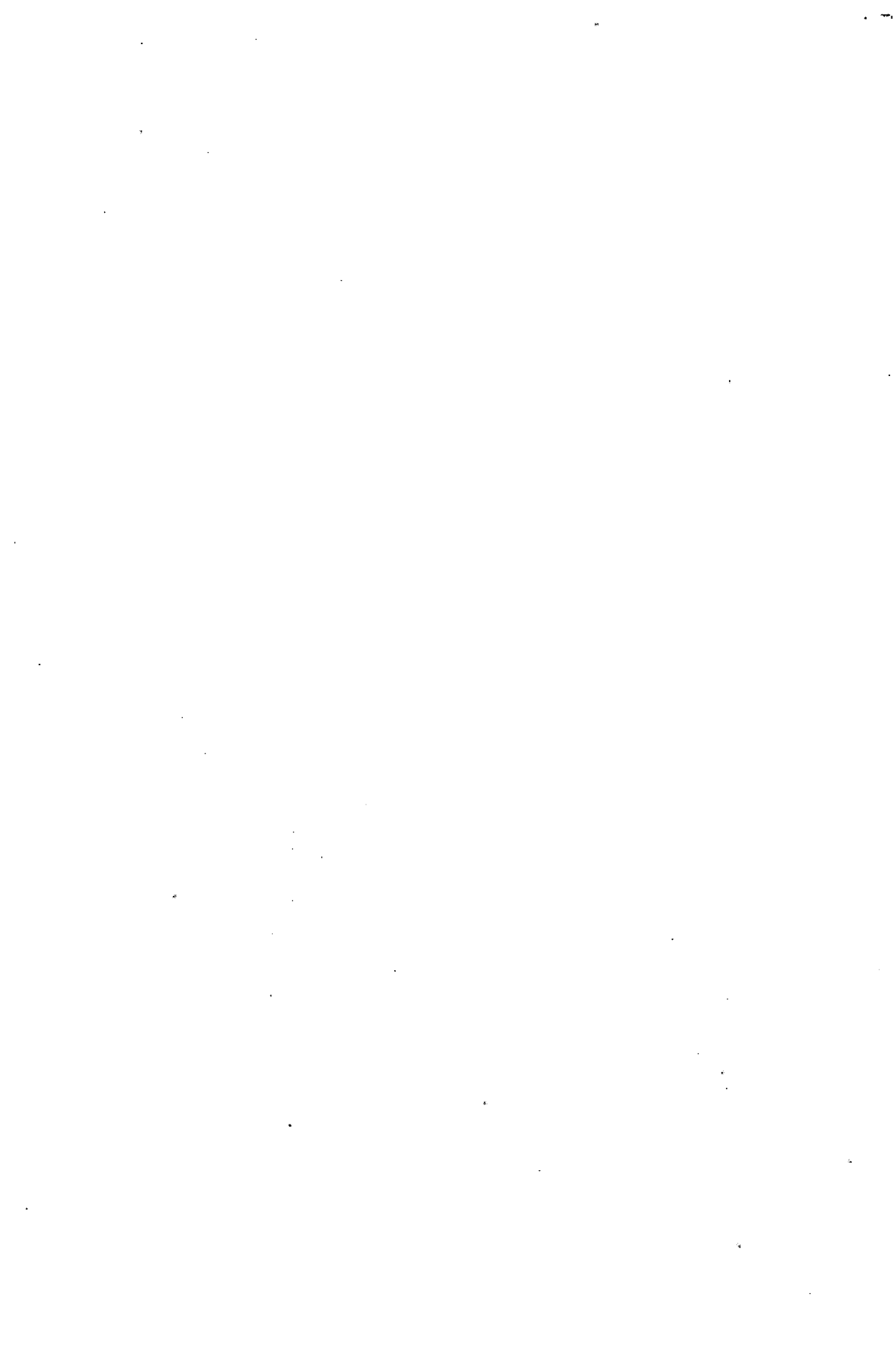
DATA SUPPLEMENTARY TO THE 17TH CENTURY HISTORY OF THE BISHOPRIC AT CSANÁD
(TESTIMONIES OF PONTIFICAL PROCESSES REGARDING THE DIOCESE)

In his studies, the author elaborates systematically on the history of the Catholic Diocese and missionary institutes which came under Turkish occupation. His study regarding the history of the Bishopric at Csanád, which is published here, fits into this theme. During the Turkish period the Bishopric at Csanád, that is the area bordered by the Maros valley – the river Tisza – the Danube – and the Krassó Szörényi ore mountain range, became one of the most densely Serbian (or more precisely Southern Slavic) populated regions in Hungary. As a consequence of this, the region was excluded from the institutional system of Hungarian feudalism and its jurisdiction, and south of the river Maros, the Hungarian taxation and public administration system and the provision of legal authority were hardly in existence. Very little Hungarian source material remains regarding the history of the Diocese, other than in the archives of the Franciscan Monastery in Szeged. Therefore, the author elaborates on the data regarding Csanád which was obtained from the Minutes (Processus Informativus) taken on the canonical investigations of the Bishop candidate, kept in the important source group of the secret archives at the Vatican. From the 32 testimonies discovered in the nine recorded Minutes, we can obtain important information on the relationship between the Diocese and Hungarian hierarchy, as well as knowledge regarding the attitude of the Hungarian Catholic elite to the occupation. Information regarding the Hungarian taxation system, and the incomes of the Diocese and the Catholic community during the occupation is of prime importance, and the publication of this is an important step in writing the history of the Diocese during the Turkish period.

---

64 Kollonich tulajdonképpen csak az egyházmegyéről vallott, nem a szokásos kérdőpontok alapján, és rendhagyó módon az egyházmegyei vallomás szövege után két pontban nyilatkozott a jelöltről, ezért tettem közzé a 9. és 10. pontot is.

65 Az aláírás autográf

KELEMEN MIKLÓS

EGY 19. SZÁZADBELI ERDÉLYI UNITÁRIUS PÜSPÖK:
ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR

Aranyosrákosi Székely Sándor korára az Erdély területére is kiterjedő Habsburg politika nyomja rá bélyegét, mely a család Európa fölötti uralmát kívánja elérni.

A család e korban jól ismert két tagja: Mária Terézia és II. József, kik szélsőséges politikájukkal szabnak irányt a birodalomhoz tartozó Erdély egyházi és politikai életének. Mivel Mária Terézia a protestantizmusban látja a család fölemelkedésének legfőbb akadályát, annak fölszámolására törekszik. Fia és utódja, II. József némileg enyhíti anyja protestantizmus ellenes politikáját, de az akkori, rendi fölépítettségi Erdély elégedetlen kormányzati rendszerével. Az elégedetlenség – az országgyűlés megtartásának hiánya, az erdélyi három nemzetiség jogainak semmibevétele, a jövevényeknek a rendekkel való egyenjogosultsága, a vármegyék jogainak felfüggesztése, a német nyelvnek hivatalossá minősítése – a rendi reform-mozgalmakban fogalmazódik meg és tesz lépéseket a sérelmek orvoslására.

Bár az 1790 és 1795 közötti országgyűlésen a sérelmek megfogalmazódnak, de orvoslásukra határozott lépések nem történnek. Eredményként csak az országgyűlés jegyzőkönyvének magyar nyelven való vezetése és egy magyar nyelvű „társaság” szükségességének kimondása jelentkezik.

Míg Mária Terézia és II. József uralmára, a művészet terén a barokk, addig a birodalom keleti szárnyát képező Erdélyben a görög-római stíluselemeket tartalmazó klasszicizmus válik népszerűvé.

A korabeli magyar irodalomra a felvilágosodás és a romantika jellemző.

A felvilágosodás irodalmi kezdeményezői a bécsi magyar nemesi testőrség tagjai, az újítások ellen polemikus élel föllépő felvilágosult írók, valamint azok, akik a tudomány terjesztését tartva szem előtt, új irodalmi műfajként a színműirodalommal és az utópisztikus államregénnyel jelentkeznek.

A II. József korában megoszló írotábor ellentéte a 19. század első felében kerül áthidalásra, mikor a „régí dicsőség” emlegetése kerül előtérbe, szabályozódik a magyar irodalmi nyelv és jelentkezik a szépirodalom.

A korabeli unitárius egyház életére a „türelmi rendelettel” fellépő egyházszerkezeti intézkedések nyomják ré bélyegüket. Előtérbe kerül az iskolai oktatás rendje (Ratio educationis), az önképzés és az egyházi irodalom kérdése. Az unitárius egyházi írók előtérbe helyezik a színháztörténelemmel, a neveléstudománnyal, a novella-, regény- és versírással való foglalkozást.

E kor neves irodalmárai sorába tartozik Aranyosrákosi Székely Sándor unitárius püspök is.

A család alapítója Székely Boldizsár és Joó Anna, kik 1610-ben Báthori Gábor fejedelemtől kapnak Siménfalván földbirtokot. Fiuk, Miklós, 1774-ben nyer címeres nemességet. Aranyosrákosi Székely Sándor apja, István, székelykáli unitárius lelkész, anyja Szabédi Szekeres Klára.

Aranyosrákosi Székely Sándor 1797. szeptember 18-án születik és október 4-én keresztelik meg. Bár apja naplót vezet, fia gyermekéveiről alig van ismeretünk. Zenekedvelő apja megtanítja hegedülni, és énekszeretete is gyermekkorában gyökerezik.

A falusi iskola alapvető tudományainak elsajátítása után, 1808-tól hat évet tanul a székelykeresztúri középtanodában, ahol mint bentlakó diák, részt vesz a lakószoba, a konyha, a tanterem, a diákok részére kötelező munkálataiban. Talán annyiban tér el tanulótársai többségétől, hogy nincs étkezési és ruházati gondja. Apja papi jövedelme lehetővé teszi a gondok elkerülését.

Maga az iskola az ún. „klasszikus tudományok” elsajátítására törekszik. Arra készíti föl az ifjakat, hogy az egyház szolgálatában tanítói képesítést nyerjenek, de előképzettséget nyújt a kolozsvári főiskolán való tanulásra, majd annak végzésével papi szolgálatra is.

Aranyosrákosi Székely Sándor 1814 őszétől a János Zsigmond alapította kolozsvári „főgimnáziumban” tanul Molnos Dávid igazgató, Füzi János és Sylveszter György irányításával. Itteni tanulmányi évei lefolyásáról nincs konkrét adatunk. A Székelykeresztúrról Kolozsvárra fölkerülő ifjúnak meg kell küzdenie az akkori nagyvárosnak számító Kolozsvár igényeivel éppen úgy, mint az ott tanuló diákok szellemi fölényével.

Jó alkalmazkodó képességgel rendelkezve hamar beilleszkedik a kolozsvári diákéletbe. Bekapcsolódik az Önképzőkör mozgalmába és a „Remény” című zsebkönyv írógárdájába. Itt kerül kapcsolatba azzal a Döbrentei Gáborral, aki a magyar irodalom fel lendítése érdekében a kolozsvári tanuló ifjakat irodalmi tevékenységre buzdítja.

Gál Kelemen „A kolozsvári unitárius kollégium története” (1935) című munkájában megemlíti, hogy az iskola tanárai nem rokonszenveznek a Döbrentei-féle irodalmi kör újításaival. Mint a régi, görög-római irodalmi értékek képviselői, nem tudják értékelni azt az irányzatot, mely művelőinek képzettségét nem a görög-latin, hanem a magyar mondai alakok mozgatják.

Így Székely Sándor – Döbrentei hatására – szakít a görög-római eszményekkel és az iskola falai között születő eposzkísérleteit ennek megfelelően alakítja. Próbálkozása háttérben nem a megélhetési szándék áll. Irodalmi munkássága mellett nem folytat propagandát. Megelégszik azzal, hogy írhat, s reménykedik, hogy valaki majd felvirágoztatja a hazai múlt eseményeire épülő irodalmat. Tanuló éveiben ismerkedik meg Kazinczy Ferencsel is, akihez több tömjénező szonettet ír, akit azonban hidegen hagy a pártfogását kérő ismeretlen ifjú próbálkozása.

Székely Sándor eleget téve az etimológisták számára előírt köztanítói gyakorlatnak és elvégezve a főiskola klasszikai tagozatát, 1820-ban jogot hallgat. Mivel a dicsőszentmártoni zsinat akadémitának jelöli és a továbbtanulás költségeit neki kell előteremtenie, jogi tanulmányait magánúton végzi.

Külföldi továbbtanulását 1820-ban, Bécsben kezdi. Ebben az időszakban az erdélyi protestáns ifjaknak a kormány – félve a német egyetemek szabadabb szellemének terjedésétől – nem engedélyezi ottani továbbtanulásukat. Így Székely Sándor is a bécsi egyetemre iratkozik be. Eleget téve a Kormánysszék előírta kívánalmaknak, s bemutat-

va filozófiai és jogi tanulmányait igazoló iratait, elindulhatott bécsi útjára. A személyszállító postakocsira Szászsebesen száll föl, Lugoson és Pesten keresztül 1820. december 10-én érkezik Bécsbe.

Az egyetemen ágostai és helvét hitvallású, császári és királyi teológiai tanintézetbe iratkozik be. Itt az első félévben bibliamagyarázatot és általános teológiai tudományokat hallgat, majd az általános egyháztörténelmet és a bibliai szövegmagyarázatot sajátítja el. Tanulmányai nem jelentenek egész napi elfoglaltságot, van elég ideje megismerni a város kulturális intézményeit, történelmi múltját és szokásait. Mivel jó német nyelvtudással rendelkezik, hamar beilleszkedik a „világvárosi” életbe. Alkalmazkodva az ottani viselethez és szokásokhoz, minden nehézség nélkül bejut azokba az intézményekbe, amelyek látókörét szélesíthetik. Sétái alkalmával megismeri a város történelmi nevezetességeit, és itt kezdi szövögetni a császárváros dicsőségét zengő verseit. Megismerkedik az irodalmat nagy mértékben befolyásoló neoklasszicista klopsztoki és a birodalmi romantikát fellendítő hormayeri irodalommal.

Bécsi teológiai tanulmányait 1822. április 26-án keltezett bizonyítványa alapján dicséretes eredménnyel végzi.

1822. május 7-én indul vissza Kolozsvárra, hogy megkezdje egyházi szolgálatát. Mivel az egyház megítélése szerint frissen szerzett tudását legjobban a tordai egyházközségben tudta gyümölcsoztetni, annak lelkészi állására nevezik ki. A bágyoni zsinat határozata értelmében az ottani alгимnáziumban hittant, görög és német nyelvet tanít. 1830-ban a dombói zsinat igazgatónak választja, s így hármas hivatalt tölt be: papit, tanárít és igazgatóit.

A tordai egyházközségről tudott, hogy egyidejű az unitárius egyház létrejöttével. Két templommal – a piactéri nagytemplommal és az újtordaival – rendelkezik. A város unitáriusságára jellemző, hogy az 1578. évi zsinaton 322 lelkész van jelen 425 egyházközség képviselőjében. 1820-tól ezen egyházközség lelkésze, 1823-tól az alгимnázium tanára is Aranyosrákosi Székely Sándor.

A tordai unitárius alгимnázium először a piactéri nagytemplom körüli üres üzletheységekben kap helyet. 1784-ben a régi iskolát templommá alakítják át, s az iskola a templom melletti házban működik.

A tanítást a rector végzi, jó előmenetelű „collaborator” néven ismert diákok segítségével. Az iskola felügyeletét a zsinat gyakorolja. Az iskola igazgatói többségükben az egyház püspöki tisztségének későbbi betöltői, mint például Csanádi Pál, Járai János, Koncz Boldizsár, majd később Aranyosrákosi Székely Sándor.

A tordai provinciális kisvárosban Székely Sándor igyekszik otthont teremteni. 1823. május 6-án házasságot köt Csipkés Erzsébettel, ki házasságuk harmadik évében elhalálozik. Második feleségével, Köpeczi Nagy Rozáliával 1828. július 3-án lép frigyre, de hét év múlva ismét özvegyen marad. Mindkét felesége méltó segítő társnak bizonyul. Csipkés Erzsébet irodalmat ismerő, virág- és madárkedvelő, Köpeczi Nagy Rozália valóságos, költői lelkületű asszony, lelkes Kisfaludy Sándor rajongó.

Székely Sándort az 1832. augusztus 23-i nyárádszentlászlói zsinat Kolozsvárra rendeli, ahol a főгимnáziumban a történelem és a hittan tanításával bízzák meg.

A főiskola életében Székely Sándor Kolozsvártól távol töltött évei alatt nagy változások mennek végbe. Amikor itteni tanári állását elfoglalja, az igazgatói tisztséget Ótordai Székely Miklós tölti be, aki 1832-től 1836-ig áll az iskola élén. Bár az iskola életében jelen vannak a reformkori eszmék, az új iskolai törvények csak 1839-ben lépnek

életbe. Székely Sándor tanártársai: Kriza János, Mikó Lőrinc és Jakab József. Az iskola életéért is felelős egyházi főgondnok Augusztinovics Pál, aki 1832-től a Főkormány-szék tisztviselője, s aki később több, mint 1200 holdas birtokát az egyházra hagyja.

Székely Sándor lelkiismeretes tanár. Anyagát nyugodtan, kissé lassan és halk hangon, de figyelmet keltően és tartalmasan adja elő. A tanulói ifjúság részéről tiszteletnek örvend. Az elsők között van, aki a diákok részére, kézikönyvi használatra, magyar nyelven, adatokban bő, forrásaiban korszerű és megfelelő stílusú tankönyvet ír.

Családi életében – kolozsvári tanársága idején – 1835-ben áll be újabb változás, amikor házasságot köt Hincsz Zsuzsannával. E házasságból születő két fia még csecsemőkorban elhalálozik, harmadik fia, Ádám, Kolozsváron levéltáros.

Székely Sándort 1830-ban az egyház főjegyzőjének választják. E tisztségében leginkább említésre méltó munkássága az egyházi énekeskönyv átdolgozása. E könyv 63 énekének szöveg-szerzője. A munka költői formáját és eszmei tartalmát tekintve, felette áll az előbbi öt kiadásnak. Dogmai kifejezései tisztultak, a modern unitarizmus felé hajlók. A könyvet prózában nyomják ki, és csak a Főtanács közbelépésére jelenik meg verses formában. Székely Sándor a szerkesztés munkáját a régi énekeskönyv alapján nagy gondnal, több régi éneket elhagyva és újakat felvéve végzi. Összeállításánál a rendszeres használatot tartja szem előtt, de kiveszi részét a betűszedés munkájából is.

A hét évig püspöki tisztséget betöltő Aranyosrákosi Székely Sándor nevéhez fűződik az 1848. évi XX. tc.-nek az Unitárius Egyházat az egész Magyarország területén törvényesítő határozata és a rendszeres lelkészképzés alapjainak megvetése.

Püspöksége alatt rendszeresen tart vizitációt az egyházközségekben. 1852 telén egy háromszéki hivatalos látogatásáról hazatérőben, Marosszentkirályon fejezi be életét. A kolozsvári „Demeter-kertben” helyezik örök nyugovóra. Emlékköve szívvel-lanttal és egy könyvvel díszített. Arcképét előbb fia, később Simén Domokos örökölte meg.

Aranyosrákosi Székely Sándor nemcsak mint püspök, hanem mint irodalmár is a kor nagyjai közé küzdi föl magát. Mint irodalmárnak ismertek diákkori versei, ódái, szonettjei, idilljei, emlékkönyvbe írt versei és később, történelmi munkái.

Ma is ismert első verse az 1814-ben íródó „Ember” című, mely az Erdélyi Múzeum 5. füzetében jelenik meg. A két évvel későbbi, a „Tél”, már óda, melyben szemben áll egymással az erdélyi és más tájegység. „Isten” című ódája a régi alapon, de az örök Istent találja meg önmagában, illetve saját értelmében. „A tudóshoz” című ódája arra figyelmeztet, hogy Istent a nemesre törekvő ember szeretetében lehet fölhalálni.

Az ódák után az eposz műfajával jelentkezik. Eposzai példaértékűek, de nem sorolhatók az irodalmi remekművek közé. Velük úttörő munkát végez.

Ismert eposza a még Bécsben íródó (1822) „Székelyek Erdélyben” című munka, amely bár alkalmas a nemzeti öntudat ébresztésére, nem kap kellő méltatást. Bár Toldy Ferenc (előbbi nevén Schaedel) származásánál fogva sem lelkesedik a magyar nemzeti irodalom születésén, de Vörösmarty vonatkozásában kénytelen rá fölfigyelni. Az utána következő irodalomtörténészek megelégednek a Toldy-féle ítélettel és a bibliai Pilátus kézmosásával agyonhallgatásra ítélik. A három énekből álló munka a hunoknak Erdélyben való letelepedését örökíti meg.

Három történelmi jellegű munkája ismert. „Az unitária vallás története Erdélyben (1839), „Világtörténelem Dittmár szerint” (1844) és az „Erdélyország története” (1845).

A történelmi események jobb megismerését célzó munkái az Erdélyi Múzeumban (1816) és a Koszoruban (1826) jelennek meg.

Emlékét elsősorban az unitárius egyház őrzi. Az unitárius történetíró, Jakab Elek szeretetteljes, segítőkész emberként mutatja be, ki más vallásúakkal szemben türelmes. Élményeivel családjának beszámoló, klasszikus írók munkáival bővelkedő „könyvtár” tulajdonos. Bár a köztudatban Aranyosrákosi Székely Sándor, mint Vörösmarty „előfutára” válik ismertté, tudni kell róla, hogy a 19. század egyháztörténelmének sokoldalú és meghatározó szereplője volt.

E tanulmány emlékét kívánja szolgálni.

IRODALOM

- BENCZÉDI GERGELY: *A tordai unitárius algimnázium igazgatói*. Keresztény Magvető 1889.
- BENCZÉDI GERGELY: *Tordai unitárius papok*. Keresztény Magvető 1888.
- BORBÉLY ISTVÁN: *A magyar irodalom története*. 2. kiad. 1978.
- BOROS GYÖRGY: *Aranyosrákosi Székely Sándor*. Unitárius Közlöny 1895.
- CSIFÓ SALAMON: *Nagy püspökeink*. 1910.
- ENDRÓDI SÁNDOR: *A magyar költészet kincsháza*. 1895.
- FEKETE KÁROLY: *Aranyosrákosi Székely Sándor sírja felett*. Unitárius Közlöny 1897.
- GAAL GYÖRGY: *Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választása és beiktatása*. Keresztény Magvető 1987. 3. sz.
- GÁL KELEMEN: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. 1935.
- JAKAB ELEK: *Aranyosrákosi Székely Sándor*. Figyelő 1882.
- JANCÓS ELEMÉR: *Irodalomtörténelem és időszerűség*. 1972.
- KANYARÓ FERENC: *Aranyosrákosi Székely Sándor*. Keresztény Magvető 1897.
- KELEMEN LAJOS: *Művészettörténeti tanulmányok*. 2. köt. 1984.
- KISS ERNŐ: *Zalán futása és a Székelyek Erdélyben*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1900.
- MOLNÁR ISTVÁN: *A székelykereszturi unitárius főgimnázium és az erdélyi művelődés*. Keresztény Magvető 1996. 3-4.
- PÉTERFI LAJOS: *Aranyosrákosi Székely Sándornak „Székelyek Erdélyben” c. eposza*. Keresztény Magvető 1889.
- SZÁSZ KÁROLY: *Emlékbeszéd Kriza János levelező tag fölött*. 1878.
- SZAUDEK JÓZSEF: *A magyar irodalom története 1849-ig*. 1968.
- TOLDY FERENC: *A magyar nemzeti irodalom története*. 2. kiad. 1878.

MIKLÓS KELEMEN

A 19TH CENTURY TRANSYLVANIAN UNITARIAN BISHOP: SÁNDOR ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY

Sándor Aranyosrákosi Székely was acknowledged as a man of letters. In 1830, he became Head of the Unitarian Church, then later was elected to become its bishop. Act No. XX of 1848, legalising the Unitarian Church throughout the entire territory of Hungary and laying the foundation for the regular training of novices for the priesthood, is also linked with his name. During his term as bishop he paid regular visits to the various parishes. His epic poems were exemplary, but cannot be listed among the literary masterpieces. He achieved pioneering work with them. As a teacher at Kolozsvár he was among the first to write a modern students' textbook, considered as a reference work in the Hungarian language.

GLÜCK JENŐ

LÉPÉSEK AZ ERDÉLYI ZSINAT-PRESBITERI EVANGÉLIKUS
EGYHÁZKERÜLET MEGTEREMTÉSE ÚTJÁN
(1919–1932)

A Kárpát-medence egyháztörténetének kérdései között aránylag kisszámú tanulmány igyekszik fényt deríteni a mai értelemben vett Erdély zsinat-presbiteri elkötelezettségű evangélikus híveinek múltjára. E hiány még hangsúlyozottabb, ha az első világháborút (1914–1918) követő változások vetületeire vonatkoznak.¹

Ebben a helyzetben az egykori bányai, illetve tiszai püspökséghez tartozó gyülekezetek egyházi főhatóság nélkül maradtak. Ugyanakkor néhány magyar, illetve magyar többségű gyülekezet továbbra is a szebeni székhelyű evangélikus konzisztórium joghatósága alatt állt a történelmi múlt kötöttségeinek következtében, és amelyek 1887 körül nem tudták kivívni elszakadásukat a Brassó-vidéki csángók harcával egyidejűleg.²

Az új helyzetben az erdélyi zsinat-presbiteri elkötelezettségű gyülekezetek számára két lehetőség kínálkozott. Egyik oldalon állt a szebeni konzisztórium kezdeményezése valamennyi támasz nélkül maradt gyülekezet bevonására, kivéve talán a néhány évtized előtt elszakadtakat. A szebeni konzisztórium szilárd helyzetben állt, és e tényt megerősítette az ún. megyei szász nemzetgyűlés határozata (1919. január 8.), amelyben elismerték Erdély egyesítését Romániával az 1918. december elsejei gyulafehérvári nemzetgyűlés kiáltványának értelmében. A konzisztóriumnak a román hatóságokkal szembeni helyzetét tovább erősítette az új államberendezés egyes intézkedéseinek támogatása.

Ilyen körülmények között a változat lehetősége is meggondolandó volt, s ennek következtében 1919. január 16-án Kirchknopf kolozsvári lelkész tárgyal a szebeni evangélikus püspökkel, majd újabb érintkezési pontok adódtak. A konzisztórium részéről bizonyos ajánlat is megfogalmazódott, amely valamilyen önkormányzatot és anyagi előnyt is biztosított volna a magyar gyülekezeteknek. E vonalvezetés azonban csupán kisszámú gyülekezet számára volt elfogadható. Végül mintegy tíz gyülekezet fogadta el a szebeni konzisztórium irányítását. Ezek között a legjelentősebb a brassói volt, Moór Gyula esperes vezetése alatt, szerződéses alapon. Érthetőbb volt az Arad megyei Szemlak német többségű gyülekezetének állásfoglalása, akik bizonyos huzavona után 1923. október 2-án megtartott közgyűlésen döntöttek az említett értelemben. A szebeni csat-

1 Tanulmányunk forrása az Evangélikus Néplap 1921–1931. évi számai voltak. Köszönettel tartozunk a kolozsvári püspökség által rendelkezésre bocsájtott rövid összefoglalóért.

2 Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Marosvásárhely, Hadad, Kiskapus, Oltszakadát, Székelysombor.

lakozás mellett szavaztak 202-en, míg ellene 44-en. Hasonló módon döntöttek a nagylaki szlovák hívek is, majd hosszas viták után az apateleki gyülekezet elszakadásáért tevékenykedők állami segítséget vettek igénybe, és a minisztérium 1931-ben elrendelte az átadást. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a szlovák hívek a bánági Vukován elutasították a Szebenhez történő csatlakozást.

Idővel több gyülekezet megbánta fenti határozatát és igyekezett visszatérni a zsinat-presbiteri irányzathoz, amelyben élen járt a brassói magyar anyanyelvű gyülekezet és 1928-ban célt is értek.

Ez a nézőpont annál is inkább érthető volt, mert nem egy alkalommal panaszok hangzottak el a Szebenhez tartozó magyar anyanyelvű hívek részéről. Így pl. 1928-ban Nagyenyeden és Tordán időlegesen olyan lelkészek működtek, akik nem ismerték a hívek nyelvét.³

E változások közepette nem maradtak tétlenek a konzisztóriumhoz való csatlakozás ellenzői sem. Igen mély hatást váltott ki Nikodémusz Károly esperes megleghangú nyílt levele, amelyben figyelmeztette a jelentős purkerei gyülekezet híveit.

Az említett mozgalmakkal párhuzamosan lépések történtek a zsinat-presbiteri gyülekezetek összefogására. Az első ilyen irányú gondolat Evangélikus Szövetség megalkotását tűzte ki célul, azonban kormányzati akadályokba ütközött. Ugyanakkor világossá vált, hogy tulajdonképpen alsóbb szinteken kell megkezdeni a szervezést. A kezdeményezés élen Solymossy Lajos főfelügyelő állt, a világiak részéről, valamint Frint Lajos aradi és Kirchknopf Gusztáv kolozsvári lelkészek fejtettek ki irányítást. A még 1919-ben meginduló folyamat eredményeképpen megalakult az aradi esperes kerület öt, a bánáti nyolc és az ún. ötvárosi öt gyülekezettel. A brassói esperesség tulajdonképpen folytatta megelőző időből átöröklött szervezetét. Tervezték egy ötödik esperesség létrehozását is, abban a reményben, hogy ebbe bekapcsolhatják a szász konzisztórium kötelékébe tartozó gyülekezeteket, mely végül is nem teljesült be.

Ugyanakkor számbavették az összes tényezőt és megállapíthatták, hogy 1923-ban a zsinat-presbiteri evangélikus irányzatú gyülekezetek létszáma 22, amelyekhez 7 fiókgyülekezet és 391 szórvány tartozik. A lélekszám 32 043 volt, akik közül 27 682 az anyaegyházakhoz, az összlétszám mintegy fele a brassói esperességhez tartozott. A hívek lelki ellátására 21 lelkész állt rendelkezésre, valamint 21 kántor és mintegy 50 hitoktató. Aránylag biztató volt a jövő is, mivel a repatriálások okozta elvándorlás ellenére az 1923-ban készített kimutatás szerint a népességi egyenlet pozitív volt, 416 halálesettel szemben 593 keresztelést anyakönyveztek.⁴

Az első biztató szervezési eredmények nyomán 1920. április 11-én, Aradon összegyűltek az esperességek képviselői, és minden más elképzelést félretéve az Erdély – Bánát ágostai hitvallású egyházkerület megalapítása mellett döntöttek. Szükségesnek ítélték e határozat törvényesítése érdekében az egyházi szabályok szerint hivatott zsinat tartását, állami engedéllyel. A további működés érdekében felkérték Solymossy Lajost, hogy vállalja el az ideiglenes világi elnöki tiszteletet, amelyet azonban ő elhárított, és a tényleges vezetés Feilitsch Arthurra szállt, egyházi vonalon pedig Kirchknopf Gusztávot bízták meg.

3 Evangélikus Néplap 1922. 4., 5., 7. és 12. száma; 1923. 5-6., 7-8., 11-12., 13-14. száma; 1925. 5-8. száma; 1927. 2. száma; 1928. 3. száma és 1931-ben szintén a 3. szám.

4 Uo. 1921. 10., 1923. 9., 1924. 6. és 1927. 2. szám.

A határozatokat Kirchknopf Gusztáv Bukarestbe vitte, azonban a még fennálló ostromállapot miatt csupán belügyminiszteri engedéllyel és bizonyos késéssel válhattak valósággá.⁵ A zsinat előkészítése érdekében egy négytagú bizottság (Solymossy Lajos, Kirchknopf Gusztáv, Feilitsh Arthur és Fritz László) kidolgozta – a helyi viszonyok figyelembe vételével – a további működés szabály-tervezetét, a hagyományos elvek alapján. E tervezetet eljuttatták az egyes gyülekezetekhez és azok részéről kedvező válasz érkezett (Arad, Nagybánya, Hosszúfalu-Alszeg stb.). A purkereciek külön hálaíratot is intéztek, kiemelve a hívek pozitív hozzáállását.⁶

Végül 1921. július 6–8-án a Kolozsvárt sorra kerülő zsinat formálisan kimondta az Erdély – Bánsági egyházkerület megalapítását, megismételve a zsinat-presbiteri alkotmányhoz való hűségét.

A zsinaton a résztvevők „Testvéri szózatot” intéztek a gyülekezetekhez, amelyben megfogalmazták töretlen hűségüket a múlt értékei iránt, megértést a történelmi változásokkal szemben, nyelvi, kulturális és vallási hagyományaik tiszteletét és egyben bejelentették az önálló egyházi élet megindítását.

A határozatokat a fennálló törvények értelmében Ferdinánd király elé terjesztették, ugyanakkor szorgalmazták iskoláik és intézményeik megtartását, valamint az azoknak járó államsegélyeket is.

Az elgondolások gyakorlatba való átültetése a megválasztott Végrehajtó Bizottságra hárult, mely minden erejét az egyház belső megerősítésére, illetve az állami elismerésre összpontosította. A lendületet azonban rövidesen kettétörte az illetékes minisztérium intézkedése, amely kifejezetten kifogásolta a Végrehajtó Bizottság személyi összetételét. Valójában az Averescu marsall vezette jobbindulatú kormány bukása után a hivatalba lépő liberális Brăteanu-kormány erősen nacionalista vonala kezdett érvényesülni és kedvezett a szász irányzatnak, melynek pártpolitikai háttere volt választási paktum alapján.

E helyzet előtérbe tolta Moór Gyulát, aki szóvivőjévé vált a kolozsvári zsinat érvényessége elleni tiltakozásnak. A zsinaton ugyanis részt vettek a kolozsvári magyar evangélikus hívek képviselői is – egy múltbeli kormányzótanácsi engedély alapján –, valamint négy, a szász konzisztórium joghatósága alatt álló, túlnyomóan magyar nyelvű gyülekezet megbízottai is. Személy szerint Kirchknopf kolozsvári lelkész tevékenységét kifogásolták, és a minisztérium utasítást adott: szólítsák fel újra a gyülekezeteket, hogy három hónap alatt közöljék, melyik evangélikus szervezethez óhajtanak csatlakozni. Valójában ezen intézkedés hallgatólagosan a szebeni változatot ajánlotta.

A Végrehajtó Bizottság bátor hangon jelentette ki, hogy a zsinat által jóváhagyott alkotmány állami elismerése „nem kegyadomány és nem a gyulafehérvári határozatok, vagy a trianoni békeszerződés alapján.”

A helyzetet tovább bonyolította a minisztérium válaszintézkedése, amely a Végrehajtó Bizottság működését azonnali hatállyal megszüntette és Szórády Lajos tatrangi esperest bízta meg az ügyek intézésével. Állítólag Szórády Lajosnak felajánlották a püspöki hivatalt, Bukaresti székhellyel. A minisztérium különböző eljárási hibákra hivatakozva indokolta eljárását.⁷

---

5 Uo. 1927. 1., 1930. 8. szám.

6 Uo. 1920. 2., 9., 10–12. szám.

7 Uo. 1921. 3–6., 9–10., 1922. 5. és 1930. 9. szám.

Szórády Lajos hivataloskodása általános felháborodást váltott ki, sőt, több gyülekezet (Hosszúfalu-Alszeg, Csernátfalva, Bácsfalu stb.) hivatalosan tiltakozott. Maga Szórády Lajos is belátta tévedését és később sajnálkozását fejezte ki, miután visszaadta megbízását, működését pedig igyekezett kimagyarázni. Igaz, kárpótlásul 1923-ban megkapta „Románia Csillagrendjét”, a későbbi újjászervezést nagymértékben irányító Ambrózy Andor kitüntetése mellett.⁸

A zűrzavaros helyzetet tisztázandó küldöttség indult Bukarestbe Ambrózy Andor és Kirchknopf Gusztáv vezetésével. Ezen tárgyalások sorozata után kompromisszumos megállapodás született, melynek eredményeképpen 1922. július 5-én új Végrehajtó Bizottságot választottak, amelyből Kirchknopf Gusztáv – mint szász konzisztórium joghatósága alatt álló kolozsvári lelkész – kimaradt. A Végrehajtó Bizottságban a világi vezetést Ambrózy Andorra bízták, az egyházi vezető pedig Frint Lajos aradi főesperes lett. A tárgyalások folyamán Bukarestben világossá vált, hogy az egyházi autonómia lényegében megmarad, de az egyházalkotmányt hozzá kell igazítani a kormány igényeihez, annak szövegét egy engedélyezett zsinaton kell jóváhagyni. Csupán ezután kerülhet sor a törvénybe való becikkelyezésre.⁹

Az újrafogalmazott alkotmányszöveget a Végrehajtó Bizottság Kolozsvárott 1922. szeptember 10-én véglegesítette. Belekerült a román király legfőbb felügyeleti joga, de alapjában véve továbbra is a jogfolytonosság alapján fogalmazták meg a rendelkezéseket. Végül 1922. szeptember 27–28-án összeült a zsinat a Hosszúfalu – Alszeg gyülekezete templomában Ambrózy Andor és Frint Lajos főesperes elnökletével. A jelenlévők elfogadták változtatás nélkül az új alkotmány szövegét, majd az elnökség ezt előterjesztette Bukarestbe, jóváhagyás végett.¹⁰

A kormány azonban nem sietett lépni. Egy idő után visszaküldték azzal a megjegyzéssel, hogy még nem időszerű, és be kell várni a parlament által alkotandó új vallási törvény megjelenését. E törvény királyi szentesítése, illetve életbeléptetése után újabb zsinat tartandó, amelynek feladata az egyház-alkotmány hosszízigatása a törvény egyes rendelkezéseire. Ugyanakkor Ionescu, a minisztérium kisebbségi egyházi főesperese leszögezte, hogy nem lehet szó egy 22 parókiát tömörítő püspökség létesítéséről, melynek vezetője közjogi méltóság. Ez utóbbi megjegyzés mögött ott rejlett az ellenkezés azon tény ellen, hogy a püspök szenátori mandátumot nyerne.

Nem került le a napirendről a szebeni konzisztóriumhoz történő csatlakozás kérdése sem. Szórády Lajos 1923. május 29-én jelentette a Végrehajtó Bizottságnak, hogy saját nevében levelet intézett a kormányhoz, amelyben evangélikus püspökség felállítását javasolta. Bukarestből csakhamar tagadó választ kapott és a püspökség felállítása helyett egy fő-főesperesség felállítását javasolták a szász püspök fennhatósága alatt. A vezető funkcióra egyben Szórády Lajost javasolták.¹¹

A Végrehajtó Bizottság sietett kijelenteni, hogy nem fogadja el a kormánynak azon szándékát, hogy „az egyháznak ő adjon direktívát a főesperes személyére, ... [azt] egyenesen autonómiájuk-ellenes lépésnek tekinti”. Igaz, egyúttal felmerült egy kompromisszumos megoldás is. Eszerint a kérdéses fő-főesperest a zsinat-presbiteri egyház

8 Uo. 1922. 9., 10., 1923. 13., 1927. 1. szám.

9 Uo. 1922. 11., 13. és 15., 1927. 3–4. szám.

10 Uo. 1922. 18., 1923. 1–2., 1927. 3. és 1928. 5. szám.

11 Uo. 1923. 1–4., 11–12. szám.

képvisellete válassza és önálló hatáskörrel rendelkezzen. A szebeni püspök csupán a szorosán vett püspöki jogokat gyakorolná, az említett fő-főesperes útján, és megilletné a külsőképviselő feladata. Lényegében ez utóbbi az állami szervekkel szembeni hatályosabb képviselőt jelentette volna.

A Végrehajtó Bizottság érdemi tárgyalása alkalmával kiderült, hogy a nagy többség az önálló szervezet mellett nyilatkozik és megelégedne egy szuperintendens hivatalba lépésével is. Következésképp felszólították a gyülekezeteket, hogy 30 napon belül határozatot útján nyilatkozzanak, kimondva, hogy elveik feladása nélkül püspökség helyett szuperintendenciát állítanak fel. Valamennyi gyülekezet ilyen értelemben határozott.

Időközben a parlament megszavazta a vallásügyi törvényt és esedékesé vált a zsinat összehívása. A Végrehajtó Bizottság 1925. szeptember 3-án ilyen értelmű előterjesztést tett, de érdemleges választ nem kapott. A Végrehajtó Bizottság sajnálattal állapította meg, hogy a vallásügyi törvény több kérdésben sérelmes az evangélikus egyházzal szemben.¹²

Az elhúzódozó állami elismerés kérdései mellett figyelemmel voltak az egyház belső tervezésének kérdéseire is. Az adminisztráció nyelve a magyar maradt, jóllehet 1923-tól kezdve az illetékes minisztériummal csak románul lehetett levelezni. Vallási téren rendszeresítették a konfirmációt, Frint Lajos megkezdte a főesperesi vizitációt és pásztorleveleket bocsájtott ki.

A helyzetben bizonyos fordulatot jelentett, hogy a brassói, illetve a környező falvak 1925-ben komoly lépéseket tettek a visszatérésre, elsősorban Hosszúfalu – Fűrészmező és Barcaújfalu gyülekezete. Eredmény azonban csak később született az 1926-os kormányválság után.

Ebben az évben a liberális kormányt újabb Averescu marsall elnöklése alatt létrejött koalíciós kormány váltotta fel. A vallási és művészetügyi miniszter, az aradi Vasile Goldis lett, aki sokkal fogékonyabb volt a kisebbségi egyházak igényei ügyében. Nagymértékben befolyásának köszönhető (valamint a kormánypártnak a Magyar Párttal történt bizonyos megegyezésének a zsinat-presbiteri egyház ügyének kimozdítása a holtpontról. Frint Lajos főesperes felhívásában jelezte, hogy a kormány belátta a száz püspökséghez történő csatlakozás lehetetlenségét. A minisztérium leirata 1926. december 22-én érkezett Aradra, melyben engedélyezte a szuperintendencia megalakítását.

Bizonyos előkészületek után 1927. április 2-án megtartották a Végrehajtó Bizottság utolsó gyűlését és miután örömmel nyugtázta a szuperintendencia közelgő létrejöttét, kimondta feloszlását.

A következő napon került sor az ünnepi közgyűlésre, majd nagy szótöbbséggel Frint Lajost szuperintendenssé, Ambrózy Andort főfelügyelővé választották. Ezután magyar nyelven letették az esküt és megválasztották az egyházkerület tisztviselőit. A kormány képviselőjében Zenone Facriseanu magyarul üdvözölte a megválasztottakat. Végül Solymossy Lajos alapítványt tett a lelkészképzés elősegítésére. A változások újabb lendületet adtak az egyházi szervezés előmozdítására.

A szuperintendencia megvalósulása azonban csak félmegoldás volt, mivel az Averescu-kormány bukása után törvénybeiktatása lekerült a napirendről. A Brassóban, 1927. november 10-én tartott közgyűlésen sajnálattal állapították meg, hogy úgy az egy-

12 Uo. 1927. 3., 1928. 3. szám.

13 Uo. 1927. 2-4., 9-10., 1928. 9., 1929. 10-11., 1930. 4. szám.

házi, mint az iskolai segélyek terén nincs előrelépés, csupán időnként részesülnek bizonyos juttatásokba. Néhány egyháztag, mint pl. özvegy Robeli Lajosné adományozta 35 hold föld tekinthető komolyabb segítségnek. Holtponton feneklettek meg a tárgyalások a szebeni konzisztóriummal Kiskapus, Székelyzsombor, Zelyk, Oltszakadát, Halmágy és Kolozsvár magyar gyülekezetének ügyében.

A következő évek közgyűlései sem tudtak komolyabb előrelépést felmutatni a törvényes elismerés ügyében. Bizonyos államsegély folyósítására azonban sor került, de a zsinattartást nem engedélyezték, sőt 1932 elején a kormány kétségbevonta a szuperintendencia jog szerinti fennállását és a központi tisztviselőktől megvonta az addigi állami támogatást.¹³

A zsinat-presbiteri evangélikus egyház fennmaradásának egyik alapvető feltétele a megfelelő lelkészi kar biztosítása volt. A kérdést bonyolította több lelkész – mint pl. a purkerei – repatriálása. Bizonyos előrelépést jelentett 1923-ban, hogy Nagyváradon négy teológust levizsgáztattak, másrészt helyet biztosítottak a kolozsvári református teológián, beleértve az első jövőd lelkésznőt (Szakács Irén) is. Ez utóbbi megoldás szükségessé tette a kifejezetten evangélikus jellegű tantárgyak oktatásának biztosítását.

E feladatot elsősorban Kirchknopf Gusztáv vállalta magára. Ezen erőfeszítések sem bizonyultak elegendőnek, úgyhogy 1924-ben, még mindig négy üres lelkészi állomás volt és gondot okozott, hogy többen a működők közül meghaladta a 60 évet.¹⁴

A lelkészek, kántorok, tanítók és más egyházi szolgálatban lévők anyagi helyzete is komoly kérdéseket vetett fel. Ritka volt az olyan helyzet, mint amely Vukován állt fenn, ahol a lelkész 16, a tanító 8 és a kántor 2 hold föld haszonélvezetében volt a hívek pénzbeli juttatásán túlmenően. Nyitott kérdés volt az ún. kongrua ügye. E kérdésben igyekeztek felhasználni Szórády esperes bukaresti kapcsolatait, azonban a huszas években állandó, megnyugtató megoldásra nem nyílt alkalom.

A nyugdíjügy rendezésére az első lépések 1921-ben történtek. Kézzelfogható eredmény csupán 1926-ban mutatkozott, midőn Brassóban intézményt létesítettek abban a reményben, hogy a befizetésekből három év múlva évente 2–2 lelkészt, tanítót és kántort tudnak segíteni.

Az egyházkerület részéről bizonyos segélyeket lehetett igényelni elaggott lelkészek, özvegyek és árvák számára állami alapból, gyakorlatilag 1925-től kezdődően. Több alkalommal rendkívüli állami segélyek is kiutalásra kerültek. Így a szuperintendencia megalkulása után a brassói templom restaurálására 250 ezer lejt, különböző célokra 350 ezer lejt, valamint öt lelkész segélyezésére 50 ezer lejt utaltak ki.

Működőképes volt az Erdélyrészi Gyámintézet, amely pl. 1927-ben tíz gyángó segélyezésére 29 ezer lejt adott. Lépések történtek a Magyarországon maradt Baldacei-féle alapítvány megfelelő részének megszerzésére.¹⁵

A hitélet megerősítése központi feladat maradt. Az 1. világháborút követően a változások sokkhatását túlélve egymás után léptek a gyülekezetek a cselekvés útjára, főképpen öntevékenyen, vagy a Végrehajtó Bizottság felszólítására.

Az aradi egyházmegye gyülekezete 1922. május 30-án tartott közgyűlésén Frint Lajos elnökletével tekintette át a helyzetet. Sajnálattal állapította meg, hogy mintegy száz

14 Uo. 1921. 7., 11., 1922. 3., 1923. 11–14., 17–18., 1925. 11., 1926. 7–8., 1927. 6–9. és 1928. 7. szám.

15 Uo. 1923. 5–6., 1925. 9., 1926. 7–8., 1927. 1., 6–9. és 1928. 9. szám.

repatriált családdal megfogyatkozott, de ugyanakkor áldozatkészségről tett tanúságot. A lugosi gyülekezet ugyanabban az időben újválasztotta presbitereit és elutasította a szebeni konzisztóriumhoz történő csatlakozást. Képviselői részt vettek a bánági egyházmegye 1922. június 25-én tartott közgyűlésén. Bohus Károly esperes és Ambrózy Andor elnöklete alatt felmérte a helyzetet, újválasztotta tisztikarát és felkérte a híveket bizonyos állandó költségbefizetésre.¹⁶

A brassói egyházmegye tevékenységének fellendülése Nikodémusz Károly főesperesi megválasztásával indult meg. Kezdeményezésére 1928-ban bevezették a havi lelkesz-értekezleteket a feladatok összehangolására.

Fontos intézkedéseket követeltek meg a háborús veszteségek pótlása, elsősorban a leszerelt harangok, a leromlott templomok és paplakok javítása és nem utolsósorban a modern kor követelményeinek biztosítására, mint pl. a villanyvilágítás bevezetése. Hosszúfalú – Alszeg a szükségletekre 1928-ban 180 ezer lejt adott össze. Nagyváradon 1927-ben pótolták a harangokat. Szatmáron 1930-ban istentiszteleti hely és paplak számára házat vettek. Nagykárolyban új oltárképet helyeztek el, Zajzonban csupán két templomi kályhára telt.¹⁷

Örvendetes eredményeket észleltek az úrvacsora és a konfirmációban részesülők száma tekintetében. Az aradi főesperességhez befutott adatok szerint 1923-ban 22 gyülekezet keretében 5727-en járultak úrvacsorához és 403 fiatalt konfirmáltak. A későbbi évekből csupán részadatokat ismerünk. Ezek közül kiemeljük az 1926-os évet, amelynek keretében Aradon 603 hívő járult úrvacsorához és 22 fiatalt konfirmáltak. Temesváron a megfelelő számok 483 és 17 volt.

Az új államhatárokon belül kialakuló gazdasági-társadalmi helyzet megerősítette a Bukarest célpontú elvándorlást. A magyar evangélikusok egy évszázad óta a többségi reformátusokkal együtt alkottak gyülekezetet. Számuk növekedésével a húszas években melengették az önállóvá válás gondolatát, majd végre 1927. május 29-én a szuperintendens engedélyével megalakult az önálló gyülekezet. Ezt követően, főképpen a következő évtizedben, nagyobb arányú változásokra került sor, miután bizonyos nehézségek leküzdésével teljessé vált elválásuk a reformátusoktól.

Hasonló kérdések merültek fel Orsován, de végül is a reformátusoktól való elválásra nem került sor, mivel az a gyülekezet létalapját veszélyeztette volna.

Kolozsvárott sajnálatos események rázták meg a gyülekezetet. A kormányzótanács 1920-ban engedélyezte, majd az Averescu-kormány 1921-ben megerősítette a csatlakozást a zsinat-presbiteri szervezkedéshez, amelynek előharcosa Kirchknopf Gusztáv volt. Politikai befolyása felhasználásával 1924. április 9-én Schuller főlelkész rendőri segédlettel állította helyre a szebeni konzisztórium joghatóságát. A következő években súlyos belső harcok jellemezték a gyülekezetet. A helyzet jogilag változatlan maradt, mivel az 1925-ös és 1928-as választások alkalmával bizonyos többséget értek el a szebeni hívek. A légkör javítását célozta 1926-ban a létrejött kompromisszum, amely körvonalazta a magyar anyanyelvű hívek bizonyos jogait.¹⁸

A felekezeti iskolák fenntartása szintén a feladatok között szerepelt. A kérdés már 1920 körül – mivel az államsegély további folyósítása csupán ígéret maradt – megnehe-

16 Uo. 1922. 2., 5., 13. és 1923. 3-4. szám.

17 Uo. 1926. 9-10., 1927. 1, 6-9., 1928. 3., 6., 1929. 4-5., 1930. 6-7. szám.

18 Uo. 1923. 1., 1924. 5., 6., 8., 1925. 6., 9., 1926. 1., 3-4., 1927. 1-2., 6-9. és 1931. 1. szám.

zült. A továbbiakban is csak a hívek részéről lehetett számítani rendszeres és állandó támogatásra.

A megváltozott körülmények megsokszorozták a feladatokat. Így már az időszak elején intézkedések történtek a változásoknak megfelelő tankönyvek létesítésére. A Végrehajtó Bizottság 1921. július 19-i kelettel elrendelte az elemi iskolákban, hogy a magyar mondák mellett a román őstörténetet is tanítsák, ismertessék Románia történelmét és alkotmányát is.

Az iskolaügy tovább bonyolódott: az első világháború előtt – terhein könnyítendő – több gyülekezet szerződéseket kötött a magyar állammal iskolái átadására, és e meg egyezések nyomán a román állam magát jogutódnak nyilvánította. Így megszűnt 1922-ben az apateleki iskola azon a címen, hogy csupán 30 gyermek látogatja és román tannyelvűvé vált. Csernátfalván 1921-ben az állam átvette az iskolaépületet és tanítókat nevezett ki, hivatkozva a magyar állammal egykor kötött szerződésre. A gyülekezet pert indított és elhatározta felekezeti iskola felállítását. Végül sikerült két tantermet bírói ítélettel visszaszerezni. Tatrangon 1924-ben az állami iskola magyar tagozatán működő kántortanítót elbocsájtották és helyét a tanulók anyanyelvét nem ismerő utóddal pótolták.

A kormányzótanács rövid működése alatt néhány esetben engedélyezte az állammal kötött szerződés hatálytalanítását, illetve Brassóban új létesítését. Ilyen körülmények között 1926-ban hét magyar nyelvű, felekezeti iskola működhetett Csernátfalván, Purkerecen, Hosszúfalu-Alszegen, Zajzonban, Nagyváradon, Brassóban, valamint Vukován. Ez utóbbi a hívek anyanyelvén, szlovákul. Az 1928–1929-es tanévben szintén hét iskola működött, amelyekben 635 növendéket oktatott 17 tanító. Az 1930. évi közgyűlés elé terjesztett jelentés szerint a hét iskolában 760 gyermek tanult. Ugyanakkor a „felekezeti” iskolákból kiszorult 2376 tanuló és ezekből 1780-an állami iskolát látogattak, ezek jórésze román tannyelvű volt. Különleges helyzet alakult ki Aradon, ahol a római katolikus egyházközség által felállított elemi iskolába valamennyi magyar anyanyelvű tanulót befogadtak.

Néhány gyülekezetben vasárnapi iskolák is működtek, mégpedig Apácán, Hosszúfalu-Alszegen és Purkerecen magyar, Butyinban pedig szlovák nyelven.

Súlyt helyeztek az összes evangélikus tanuló törvényben biztosított vallásoktatásának megvalósítására, ami nagyszámú hitoktatót igényelt.¹⁹

A Végrehajtó Bizottság, majd a szuperintendencia gondjai között szerepeltek a középiskolák is. A kolozsvári magyar tannyelvű polgári iskola már 1923-ban megszűnt. A Hosszúfalu-Alszegen működő iskolák 1919-ben visszaszerezték az államtól és újra zsinat-presbiteri evangélikus felekezeti iskolává vált. Felmerült, hogy a változott viszonyok között, immár négy közigazgatásban dolgozók előkészítésére kell és lehet szolgálnia. Így 1921-ben terv készült ipari-kereskedelmi jellegű átalakítására, ami csak kis részben valósulhatott meg, elsősorban megfelelő anyagi eszközök hiányában. Ugyanakkor növekedtek az állami követelmények és a minisztérium megvonta a nyilvánossági jogot. Az 1929/1930. tanévben már nem működhetett.²⁰

Az 1919-ben bevezetett ostromállapot enyhültével, illetve bizonyos területeken megszűntével kezdett újjáéledni az evangélikus egyleti élet is. Csakúgy, mint a megelő-

19 Uo. 1921. 1., 4–6., 11., 1922. 6., 1924. 6., 1926. 9–10. és 1928. 1–3. és 12. szám.

20 Uo. 1921. 1., 18., 1923. 11–12., 1926. 2., 7–8., 1928. 12., 1929. 2., 1930. 1. és 1931. 1. szám.

ző időszakban a nőegyletek tevékenysége volt a leghatásosabb. Nagyváradon már 1923-ban folytatták a szegény iskolásgyermek segélyezését. Kolozsvárott a Magyar Evangélikus Nőegylet 1926-ban lépett újra e tevékenység területére, tagjainak száma pedig 280-ra emelkedett. Megvalósításaiból megemlíthetjük, hogy 1929 karácsonyán 30 iskolásgyermek felruházását és emlékkönyvet kaptak a szegény sorsú konfirmáltak. A Purkereci Nőegylet 1926 karácsonyán öt gyermeket ruházott fel és három várandós asszonynak folyósítottak segélyt.

Purkerecen ifjúsági egylet is működött, Brassóban pedig leányegylet. Aradon több rétű egyleti tevékenység domborodott ki. Apácán 30 tagú dalárda, Kolozsvárott dalegylet lépett színre.²¹

A rendelkezésre álló adatok némi fényt vetnek az erdélyi evangélikus zsinat-presbiteri egyház nemzetközi kapcsolataira is. Természetesen szoros kapcsolat maradt fenn a magyarországi egyházkerületekkel. Fordulópontot jelentett 1927-ben csatlakozásuk az Evangélikus Világszövetséghez. Ugyanabban az évben a világszövetség küldöttsége Aradon járt és tudomást szerzett a szuperintendencia gondjairól.

A fentiek eredményeképpen 1929-ben Koppenhágában sorra kerülő 2. Evangélikus Világkonventen résztvett Frint Lajos szuperintendáns és Purgly László egyházkerületi másodfelügyelő.

A nemzetközi evangélikus szervezetek erejükhöz képest igyekeztek támogatást is nyújtani. Példaként hozhatjuk fel 1924-ben a kolozsvári magyar iskola ügyében tett lépéseiket, habár eredmény nem született. Több alkalommal anyagi segítséget is kaptak, így pl. Angliából 1924-ben és 1928-ban jött támogatás a felekezeti iskolák számára. Dániából 1929 karácsonyán érkezett nem lebecsülhető adomány.²²

Kétségtelenül az erdélyi zsinat-presbiteri egyházkerület megteremtése hősies küzdelem árán valósult meg és fenntartásáért a következő években további mélyreható erőfeszítések voltak szükségesek.

---

21 Uo. 1923. 5-6., 1926. 2., 4., 1927. 1., 1928. 1. és 1930. 4-5. szám.

22 Uo. 1925. 5., 1927. 2., 1928. 2. és 1929. 8. szám.

JENÓ GLÜCK

STEPS TAKEN ON THE ROAD TO ESTABLISHING THE TRANSYLVANIAN SYNOD –
PRESBYTERIAN EVANGELICAL DIOCESE
(1919-1932)

Among the issues covering the history of the church in the Carpathian Basin, there are a relatively small number of studies that endeavour to shed light on the past of those evangelical believers who aligned themselves with the Transylvanian Synod – Presbyterian Evangelical Diocese, as it is known today. This absence is even more strongly emphasised with regard to the period of change that occurred following the First World War (1914-1918).

In this situation, congregations belonging to the one-time Bánya and Tisza Bishopric were left without a church authority. At the same time, some Hungarian congregations and predominantly Hungarian congregations remained under the legal authority of the Evangelic Consistorium, with its seat located in Szeben, as a consequence of the past historic constraints which, around 1887, failed to achieve their succession, this occurring simultaneously with the battle of the Hungarian speaking natives of Moldavia, living in the region of Brasso.

In this new situation there were two possible opportunities for the congregations who aligned themselves with the Transylvanian Synod – Presbyterian Diocese. The first was the initiation of the Consistorium of Szeben to include all congregations who were left without support, with the exception of those who had become isolated several decades previously. The Consistorium of Szeben had solid foundations, and this fact was further reinforced by the resolution of the so-called county Szász national assembly of January 8, 1919, in which the unity of Transylvania with Romania was acknowledged, in accordance with the manifesto passed by the national assembly of Gyulafehérvár on December 1, 1918. This situation of the Consistorium versus Romanian authority was further reinforced by the support of certain measures introduced by the new state apparatus.

CSÍKY BALÁZS

A SZENT JÓZSEF HOSPITIUM EGYESÜLET

A Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társaságának magyarországi működése
(1925–1950)

I.

A két világháború között Magyarországon felvirágozott a szerzetesi élet, sőt a fejlődés 1950-ig, a szerzetek magyarországi működésének betiltásáig tartott. Ez a korszakban megfigyelhető katolikus megújulás része és egyben egyik mozgatórugója is volt. Két tényezőben nyilvánult meg. Az egyik tényező a már meglévő szerzetek számbeli növekedése és új szerzetek megjelenése volt, a másik pedig a szerzetesi aktivitás fokozódása, a szerzetesi szellem és fegyelem megszilárdulása.¹ 1920 és 1950 között a szerzetesnők száma megháromszorozódott. Mindez annak ellenére történt, hogy az ország területe Trianon következtében harmadára csökkent. Az ekkor működő 41 női szerzet közül 18 volt új alapítású vagy egy régebbi szerzet újraindítása. A szerzetesek olyan területeken is aktivizálódtak, amelyekkel korábban kevésbé foglalkoztak, mint a társadalmi-szociális kérdések vagy a közélet.² Történetük feldolgozását azonban nehezíti, hogy 1950-es betiltásukat követően és annak következtében irataik nagy része szétszóródott, megsemmisült vagy lappang valahol. Dolgozatomban egy ebben az időszakban újonnan Magyarországra került, francia eredetű, szociális-ápoló tevékenységet végző női szerzeteskongregáció történetét mutatom be, melynek iratanyaga, szerencsés módon, nemrég került elő egy templom padlásáról.³ Ez az iratanyag képezi tanulmányom forrásbázisának gerincét, melyet egyéb levéltári anyagokkal sikerült kiegészítenem. A szakirodalomban a kongregáció magyarországi története, az előbb említett okokból, teljesen feldolgozatlan.

A társaság sajátossága, hogy egy egyesületen keresztül fejtette ki tevékenységét, így az egyesület és a társaság iratai és története tulajdonképpen megegyeznek egymással.

- 1 SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. 2. köt. 2. kiad. Bp., Ecclesia, 1988, 592–593. p.
- 2 GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Bp., Pannonica Kiadó, 1999, 193. skk.
- 3 A 0,16 folyóméternyi irat a klotildligeti római katolikus templom padlásáról került elő a tetőszerkezet felújítása során. Az iratokhoz az 1925 és 1940 közötti évekre tartozik egy iktatókönyv is. Az iratokat jelenleg a Klotildligeti R. K. Egyházközség őrzi, Piliscsabán. (A forrásanyagra a továbbiakban „SJH” rövidítéssel hivatkozom.)

Mivel a külvilág számára az egyesület tevékenysége volt ismert, sőt az általa létrehozott intézmények is a Szent József Hospitium nevet viselték, ezért ez szerepel munkám címében is.

II.

A SZENTSÉGI JÉZUS SZOLGÁLÓI KIS TÁRSASÁGA⁴

A társaságot 1857-ben alapította a toulouse-i Onesime Marie Guibret, pünkösdi vasárnap (május 31.), szentáldozása alatt, két másik társnőjével együtt, akik még aznap az Úr Jézus felszólítására más-más helyen áldoztak. Decretum laudis-t nyert 1876. február 4-én, decretum definitivumot XI. Pius pápától 1936. június 6-án, a végleges jóváhagyást pedig, mint pápai jogú kongregáció, 1961. július 2-án kapta meg. Papi ág is tartozik hozzá, melyet a női ág után röviddel, 1857. július 2-án alapítottak.⁵ A társaság tagjai az Eucharisztia imáadásának szentelik életüket, és két csoportba oszthatók: egyrészt vannak olyan nővérek, akik közös életet élnek a társaság házaiban (belnővérek), másrészt olyanok, akik a világban szétszórva élnek (külnővérek vagy kültagok). Utóbbiak ugyan szerzetesi életet élnek, de egészségi vagy családi okokból a világban maradnak. A külnővérek helyzetére jó példa Hevesi Etelka nővér esete, aki tanítónő volt a Mindszent környéki tanyákon, és ezért az első ideiglenes fogadalma előtt szükséges kánoni vizsgálatot lakóhelyéhez közel, a szegvári plébános előtt tehette le, és nem kellett ezért Klotildligetre utaznia, ahol a társaság magyarországi központi háza működött.⁶ A nővérek közötti kapcsolattartásnak többféle módja volt: a napi imák (officiumok), a havi konferenciák, a főnöknő körlevelei, a főnöknővel való levelezés és az évi tíz napos közös lelkigyakorlat.⁷

A cél tehát az Oltáriszentség tisztelésének előmozdítása, mindenkinek olyan mértékben és formában, ahogyan körülményei megengedik, mint például templomok tisztán tartása, betegek szentségekre való előkészítése, a Szentírás olvasásának terjesztése révén. Segítenek a papságnak a plébániákon, például oltárok díszítésével és fenntartá-

---

4 A társaság elnevezése változott. Az 1940-es években az Oltáriszentség Szolgálójának Kis Társasága nevet viselte, a szakirodalomban a Szentségi Jézus Szolgálói és az Eucharisztia Szolgáló Leányai elnevezések szerepelnek. (PUSKELY MÁRIA: *Szerzetesei*. Bp., Zrínyi Nyomda Kiadója, 1990, 195. p., uő.: *Kétezer év szerzetessége*. 1. köt., Bp., Dinasztia Kiadó, 1998, 335-336. p.) A francia elnevezés, amelyet bélyegzőjükön használtak: Société des Servantes de Jésus dans le S. Sacrement. Mai elnevezésük: Servantes de l'Eucharistie. Latin elnevezésük: Institutum Famularum Jesu in SS. Eucharistiae Sacramento.

5 Nevük: a Szentségi Jézus Papi Szolgái. Magyarországi működésükről a szakirodalom nem tesz említést. Annyit tudtam meg róluk az iratokból, hogy amikor 1925-ben dr. Mátrai Gyula azt kérte, hogy a társaság a szabályainak másolatát küldje el a hercegprimási irodába, a papi ág a szabályzatát latin nyelven már elküldte oda. (SJH Iktatókönyv, 2/1925. június 30.) 1929-ben pedig Kriegs-Au Emil városmajori plébános és a Szentségi Jézus Papi Szolgái vállalták a heti szentmise elmondását, amely feltétele volt annak, hogy a társaság klotildligeti kápolnájában állandóan őrizhessék az Oltáriszentséget. (SJH Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspökhöz, Klotildliget, 1929. december 10.)

6 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL) No. 322F – 678/1932.

7 SzfvPL No. 322F – sz. n. Köhler Ferenc levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. július 1.

sával, és imádkoznak a klérusért. A társaság tagjai egyenruhát nem viselnek, világi ruhát hordanak.⁸ A jelöltidő hat hónap, a noviciátus ideje két év. A nővérek a szegénység, engedelmisség és tisztaság fogadalmait három évig teszik le egy-egy évre, és azután tesznek örök fogadalmat.⁹

Vaymár Gizella, aki a kongregációt Magyarországon letelepítette és később vezette egészen a betöltésig, egy lourdes-i zarándoklat alkalmával ismerkedett meg a társasággal. Ekkoriban már elmúlt ötven éves¹⁰, de ez nem akadályozta abban, hogy életében valami egészen újat kezdjen el. Foglalkozása postai ellenőr volt, tehát ahhoz a társadalmi réteghez tartozott, amelynek gondozását a társaság Magyarországon célul fogja kitűzni.

A magyarországi működést 1924. december 12-én egy kihallgatáson szóban engedélyezte Csernoch János hercegprímás. Az írásbeli engedélyt 1925-ben kérte a primástól M. S. Buisson generális anyja és Vaymár Gizella Mária Józefa nővér. A hercegprímás az esztergomi egyházmegye területén a működést ideiglenesen engedélyezte, és kérte a társaság részletes szabályzatát magyarul.¹¹ Az érsek 1925. november 6-án hagyta jóvá a társaság letelepedését, és dr. Mátrai Gyulát nevezte ki lelki vezetőjéül.¹²

III.

A SZENT JÓZSEF HOSPITIUM EGYESÜLET

Az egyesület 1928. szeptember 13-án, Budapesten, az Országos Katolikus Szövetség tanácstermében tartotta alakuló közgyűlését. „Vaymár Gizella a szervezési munkálatok vezetője elfoglalja az elnöki széket és ismerteti az egyesület célját: Magyarország különböző vidékein oly otthonokat létesíteni, ahol testi és lelki üdülésre szoruló, azonban szerény körülmények [között] lévő úrinők hosszabb vagy rövidebb ideig pihenhettek. Ezenkívül az otthon egyik része arra szolgál, hogy az önmagukkal meghasonlott egyének lelki és testi ápolásban részesüljenek.”¹³ Elnöknőnek Vaymár Gizellát, alelnöknőnek Lingauer Erzsébetet, titkárnak Schmidt Margitot, tanácsstagoknak Horváth Máriát, Kiss Irmát, Neverkla Gizellát és Velics Valériát, pénztárosnak Strazsek Máriát, ellenőrnek Rózsay Margitot választották. Az egyesület ügyésze dr. Schág Károly lett, egyházi elnökök Köhler Ferenc lazarista házfőnök és dr. Mátrai Gyula. A közgyűlés fővédnökének Erzsébet főhercegnőt kérték fel, aki a fővédnökséget később el is vállalta.¹⁴ A közgyűlés felhatalmazta az elnöknőt, hogy Klotildligeten ingatlant vásároljon.

8 A társaság célját azért fejtettem ki részletesebben, mert a magyarországi működés során a tevékenysége részben más irányú, illetve ennél bővebb lesz.

9 A társaságot részletesen leírja: SJH M. S. Buisson generális anyja és Vaymár Gizella levele Csernoch János hercegprímáshoz, Budapest, 1925. február 26. és egy aláírás nélküli gépelt fogalmazvány, felirata ceruzával: „Egri ftdn úrnak felkérésére, Klotildliget, 1939” ld. még a 4. jegyzetben Puskely Mária műveit.

10 Született: Pozsony, 1871

11 SJH Esztergom, 1925. június 23. Ikt. szám: 1070/1925. másolat

12 Uo. Mészáros János budapesti érseki helytartó levele Vaymár Gizellának, Budapest, 1925. november 6. Ikt. szám: 3028/1925.

13 Uo. Jegyzőkönyv a Szent József Hospitium Egyesület alakuló közgyűléséről, Budapest, Ferenciek tere 7. I.em. 8., 1928. szeptember 13.

14 Uo. Erzsébet főhercegnő levele Vaymár Gizellának, Alcsüt, 1928. november 8.

Az egyesület módosított alapszabálya szabatosan fogalmazza meg a célt: „testi és lelki üdülésre szoruló, főképp elszegényedett középosztályhoz tartozó nőknek betegség, nagyobb lelki megrázkódtatás (öngyilkossági hajlam) vagy túl kimerültség esetén jutányos, megfelelő üdülésre alkalmat adni.”¹⁵ Az egyesület tevékenységének szükségességét így indokolta meg az elnöknő a népjóléti miniszterhez írt levelében: „Hazánkban a szociális és anyagi összeroppanásnak sajnálatos következménye a középosztály nyomorúsága s munkanélkülisége, árvák, özvegyek elszegényedése s a siralmas helyzetbe került nyugdíjasok tengődése. Ez az állapot már tíz éve tart és lassan ölt sorvadásban aláást a morális, sokszor fizikailag is gyenge lelkeknek ellentálló képességét és elvette az élethez való bizalmat, és ez viszont szülte a legszomorúbb járványt, az öngyilkosok járványát. Kérdezzük, hol található annyi bajra orvosság? Mert, hiszen még a magas kormányknak, a népjóléti minisztérium élén álló kiváló mesterének, Kegyelmes Uramnak meleg szíve és bőkezősége sem tud ez általános miséria ellen küzdvé, minden sajnó sebre írt adni. *Itt a társadalomnak is be kell kapcsolódnia, kiki a maga tehetsége szerint segítsen.* (kiemelés tőlem – CS. B.) [...] Ez az újonnan alakult Egyesület szolgálni akar az elkeseredett, küzdeni gyenge vagy arra képteleneknek [...] még az öngyilkossági gondlattal is kacérkodó kétségbeesetteknek s főleg azon szerencsétlen hajótörötteknek, kik e szörnyű lépést már el is követték s utána visszatérve otthonukba, ott ugyanazon okokkal találkozhatnak, melyek őket az örvénybe taszították s most talán még nehezebb viszonyt teremtettek maguknak azzal a testi-lelki megrázkódtatással egybekötött rombolással. [...] A Szent József Hospitium szeretettel akarja őket befogadni és rendes tagjaival ápolni, gyógyítani, vigasztalni és lelkiedzéssel megerősíteni, jóságos családi ápolással új életkedvet beléjük önteni és így a társadalomnak visszaadni. Pártoló tagjaink által velük összeköttetésben maradunk, ha kell, munkaalkalomhoz segítjük őket. Azonkívül a középosztályhoz tartozó komoly, de szerény életviszonyok között élő úri-nőknek akarunk jó, olcsó és családias felüdülésre, nyaralásra vagy bármikor pihenésre alkalmat adni, hol testi-lelki fáradalmaikat kipótolhassák (!).”¹⁶ Az egyesület kettős célja tehát lelkibeteg nők lelki és testi (de nem orvosi jellegű) gyógyítása és középosztálybeli nők nyaralási lehetőségének biztosítása volt. Erre a célra kívántak szerte az országban hospitiumokat létrehozni.

A hospitium (hospitale, magyarul ispotály) a keresztény ókortól kezdve olyan intézményt jelentett, ahol az átutazó idegenek és a zarándokok megszállhattak és megvendégtették őket, a megbetegedetteket pedig ápolták. Sok helyen ezeket az épületeket kolostorok mellé építették és a szerzetesek tartották fenn őket, de voltak püspöki városok és társaskáptalanok által fenntartott, sőt királyi alapítású hospitiumok is. A hospitale (ispotály) később kifejezetten a szegény betegek állandó gondozására szolgáló intézményt jelentette.¹⁷ Az egyesület a „hospitium” szó szinonímájaként az „otthon” elnevezést használta. A fent említett két cél mellé később, amint erre igény mutatkozott és újabb

15 SJH A Szent József Hospitium Egyesület Alapszabályai, Budapest, 1928. november 19., I.fej. 5.§. (a továbbiakban: Alapszabály)

16 Uo. Vaymár Gizella elnöknő és Lingauer Erzsébet alelnöknő levele Vass József népjóléti és munkaügyi miniszterhez, 1928. november 28.

17 SÁLY LÁSZLÓ: *Hospitium*. In: Katolikus Lexikon. 2. köt. Szerk.: BANGHA BÉLA. Bp., 1931, 332. p. és DIÓS ISTVÁN: *Isopotály*. In: Magyar Katolikus Lexikon. 5. köt. Főszerk.: DIÓS ISTVÁN. Bp., Szent István Társulat, 2000, 382–383.

otthonok nyíltak meg, egy harmadik is társult, így kibővült a „hospitium” jelentése. A harmadik cél idősebb nők hátralevő életükre való befogadása volt.

Kik lehettek az egyesület tagjai? „Az Egyesület tagja lehet minden katolikus nő, ki az alapszabályokban jelzett kötelességekre vállalkozik. Férfiak mint egyleti orvosok, igazgatók, ügyész vagy jótevő, mint tiszteletbeli tagok támogathatják az egyesületet. Az Egyesületnek rendes és pártoló tagjai lehetnek. 1. Rendes tag az, akit a tanácsgyűlés annak felvesz, belső vagy külső szolgálatra és évi 5 pengő tagdíj fizetésére kötelezi magát. A belső szolgálatot teljesítők végzik az otthonokban felmerülő teendőket és a gyámolítandók testi-lelki gondozását. A külső szolgálatot teljesítők meg felkeresik és az Egyesület otthonaiba felvételre ajánlják a gyámolásra szoruló egyéneket, azokat látogatásuk alkalmával támogatják, legalább egyszer évente az elnöknő által jelölt otthonban legkevesebb 5 napi munkájukkal segítenek. 2. Pártoló tagok, kik az Egyesületnek erkölcsi támogatást nyújtanak és évente az otthonok fenntartására legalább 2 pengőt adnak. [...] Az egyházi tanácsadó az egyházmegyei hatóság által megbízott felszentelt pap. Hatásköre az Egyesület szellemi vezetése és ellenőrzése. A közgyűlés vagy a tanácsülés tárgysorozatába felvett valamely tárgy elleni tiltakozás esetén a mindenkori Esztergomi (!) Érsek-Hercegprimás Úr jóváhagyása kérendő ki.”¹⁸ Az egyesület katolikus jellegű volt, tagjai csak katolikus vallásúak lehettek. Az alapszabályokat a belügyminiszter 1930. január 25-én hagyta jóvá.¹⁹

Az alapszabály tehát a rendes tagok között megkülönböztet belső és külső szolgálatot végzőket, ami megfelel a társaság belnővér és külnővér felosztásának. Az egyesület rendes tagjai egyben a társaság tagjai is voltak. A két szervezet közötti kapcsolatot az is mutatja, hogy az egyesület elnöke és a társaság magyarországi vezetője Vaymár Gizella Mária Józefa nővér volt, és az egyesület vezetősége is a társaság tagjaiból állt. Maga Vaymár Gizella erről a kapcsolatról így ír: „A Szentségi Jézus Szolgálóleányainak Kis Társasága, hogy működését zavartalanul folytathassa és azért mégis titkos szerzetességet megőrizze, mint külső keret és a világ szeme előtt működő szervezet, megalakította a Szent József Hospitium Egyesületet.”²⁰ „A mi Kis Társaságunk sajátságához a SSm. (az Oltáriszentség – Cs. B.) példájára bizonyos elrejtettség, a titkosság hozzátartozik. Itt hazánkban szegénységünk miatt – igen nehéz lenne a titkosságot a vagyonszerzéssel összeegyeztetni.”²¹ „Nálunk Magyarországon Klotildiliget van a központ – Kis Berceau - (ti. a társaság központja – Cs. B.), ahol a nővérek közösen szerzetesi életet élnek az Anyaház vezetése alatt, de kifelé – minthogy a Társaság célja titk[osnak] maradni - »Szent József Hospitium« hölgyüdülő címen működik S.J.H. vagyis Societas Jesus Hostia kezdőbetűt használva (ti. ez látható az egyesületi bélyegző közepén – Cs. B.).”²² Az egyesület és a társaság tevékenységét ennek alapján azonosnak vehetjük. Felmerül azonban a kérdés, hogy az egyesület és a társaság céljai hogyan egyeztethetők össze, hiszen azok nem fedik teljes mértékben egymást: a társaság az Oltáriszentség imáadására jött létre. Erről így ír Vaymár Gizella: „Congregatióink főcélja a Legméltóságosabb Oltá-

18 SJH Alapszabály, II.fej. 8.§., III.fej., 11. §., 2. a) pont

19 188.127/1929/VII. szám alatt.

20 SJH Vaymár Gizella levele Serédi Jusztinián hercegprimáshoz, 1930. július 1.

21 Uo. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. november 30.

22 Uo. Aláírás nélküli gépelt fogalmazvány, felirata ceruzával: „Egri ftdn úrnak felkérésére, Klotildiliget, 1939”

riszentségben jelenlévő Úr Jézus imádása és engesztelése. Szabályainknak 2 főpontjának teljesítésére, azaz a S.S. adorálására (az Oltáriszentség imádására – Cs. B.) és a Róla szóló nagy Officium a kitett legm[éltóságosabb] Oltáriszentség előtt való elmondására egyrészt – másrészt a világban kint élő tagjaink lelkigyakorlatainak elvégzésére és a szerzetes életre való nevelésére szükségesnek bizonyult egy otthon létesítése, ahol egyúttal az adminisztrációt is elvégezhetjük a communautében élő Nővérekkel együtt.”²³ A klotildligeti ház tehát egyszerre volt rendház, novíciátus és otthon, a nővérek munkahelye. A lelkigyakorlatok, a házi kápolna, az otthon lelkészei és a természeti környezet az üdülők és a nővérek lelki és testi megújulását egyszerre szolgálták.

IV.

LETELEPEDÉS KLOTILDLIGETEN

1927-ben öt nővér, Vaymár Gizella vezetésével egy központi háznak alkalmas telket vagy ingatlant szándékozott vásárolni kölcsönből. A tervük, amelyet Köhler Ferenc lazarista atya, a piliscsabai lazarista rendház főnöke is támogatót: „Mária-éányoknak és komoly nőknek, nyaralási alkalmat nyújtani »lelki szanatórium«-ban »nyaralási Colónia« címén, külföldi mintaszerűen.”²⁴ Két helyszín került szóba, egy sváb-hegyi telek és egy piliscsabai ingatlan. A sváb-hegyi telket drágának, kicsinek tartották, és állatokat is kívántak tartani²⁵, az pedig kétséges volt, hogy akkor is lehet-e majd állatokat tartani, ha a környező telkek beépülnek. Ellene szólt a teleknek az is, hogy nagyon „szem előtt van”, így a szent hivatás gyakorlására nem alkalmas. Nyaralásra sem megfelelő, hiszen Budapesten van, márpedig mindenképpen nyaralót kívántak vásárolni, hogy az évente egy havi közös életre alkalmat adjanak, és a kültagok, akik a világban dolgoznak, ezalatt pihenni, üdülni is tudjanak.

A piliscsabai ingatlan vásárlása mellett szólt, hogy a nyaralók lelkigondozásában nagy segítséget jelentené az ott már korábban letelepedett lazarista atyák és irgalmas nővérek²⁶, és a lelkigyakorlatok megtartását is könnyebben vállalnák a papok, ha egyúttal üdülnének is. Mindezen érveket mérlegelve a társaság tanácsa a piliscsabai ingatlan megvásárlása mellett döntött. A generális anya ugyan azt javasolta, hogy jobb, ha a központ Budapesten van, de ezt úgy oldanák meg, hogy Vaymár Gizella Ferenciek terén lévő lakásán fenntartanak egy irodát. „Jobbat, olcsóbbat mint a Hollandi (!) világot nem fogok találni sehol. Ötszáz millióval, csak 4 éves masszív épület, kápolnának

23 ld. 21. jgyz.

24 SJH Vaymár Gizella levele a társaság lelki igazgatójához, Budapest, 1927. január 29.

25 Az állatokat nyilván szűkös anyagi körülményeik miatt tartották volna, hiszen a telek megvásárlására is kölcsönt kellett felvenniük.

26 A lazarista atyák 1898-ban nyitották meg piliscsabai rendházukat, sokáig a kongregáció magyarországi központját. Az irgalmas vagy vincés nővérek, tulajdonképpen a lazaristák női ágának tekinthetők, mivel vezetésük alatt állnak. 1905-ben megnyitott piliscsabai (klotildligeti) házuk rövid ideig központi ház volt, majd pedig beteg nővérek otthona. (Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Alba-Regalensis ad annum Domini MCMVI. Albae-Regiae, Typis Colomanni Számmer, 86. p. és Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Albaregalensis. Ad annum Domini jubilarem MCML. Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda, 1950, 78–79, 82. p. a továbbiakban: Schematismus Albaregalensis 1950)

nagyszerű alkalmas helyiséggel, minden komforttal, adómentes, 3ezer négyzetőllel, igazán teljesen megfelelő lenne nekünk. Erre lehetne a dollár kölcsönt rátáblázni, nem nekünk, hanem mindjárt a tulajdonost kifizetni vele. — Célunknak a Ferber villa is megfelelne. Legalább a diaconisszák nem kapnák el előlünk.²⁷ Amíg az adásvételi szerződést megkötötték, a nővérek egy villában béreltek nyári lakást.²⁸

A Piliscsabán való letelepedés mellett tehát három körülmény szólt. Az első az üdülésre alkalmas természeti és lakott környezet, a Pilis hegyei által övezett község nyaralótelepe. Klotildliget nyaralótelepet az 1895-ben átadott Esztergom-Budapest vasútvonal mellett parcelláztatta ki piliscsabai uradalmából József Károly, Habsburg főherceg. A nyaralótelep 1925-ben önálló község lett²⁹, de továbbra is a piliscsabai plébániához tartozott. A letelepedés második indoka a Budapesthez való közelség volt. Az utat lerövidítette az előbb említett vasútvonal is. A nővérek által kiszemelt villa a vasútvonal mellett, a klotildligeti megállótól két-három percnnyire feküdt. A harmadik indok a lazarista atyák és az irgalmas nővérek jelenléte volt, akik nagy segítséget jelenthettek a nyaralók lelkigondozásában. Ez a három körülmény játszott szerepet abban is, hogy 1937-ben az angolkisasszonyok házat vásároltak, két év múlva pedig polgári iskolát nyitottak Klotildligeten. 1942-ben pedig a megváltós nővérek vásároltak nyaralóházat a budapesti Szent Margit Intézet számára.³⁰ A dolgozatom bevezetőjében vázolt országos szerzetesi megújulási folyamat tehát helyi szinten játszódott le Klotildligeten.

Hasonló kezdeményezések jelentek meg ugyanebben az időben más keresztény egyházakban is, így például az evangélikusoknál. Vaymár Gizella előbb idézett levelének a diaconisszákról szóló megjegyzése hívja fel erre a figyelmet. A diaconisszák az 1924-ben, Pauer Irma által alapított Fébé Diaconissza Nőegylet tagjai voltak. Az evangélikus egyesület igehirdetéssel, szegények, rászorultak segítségével végezte a szeretetszolgálatot. A diaconisszák közösségben végezték munkájukat, melynek külső jele volt egyenruhájuk. A vezetőség tagja volt a mindenkori bányakerületi evangélikus püspök. Ez az egyesület országos volt, később sok helyen alakultak helyi szervezetei. Piliscsabán (Klotildligeten) több telket is vásároltak, itt kézműves munkával foglalkoztak, így például festettek, karácsonyi vásári árukat készítettek, emellett tanulták a betegápolást, elsősegélynyújtást, készültek az igehirdetési szolgálatra. Amikor az egyesület már országosan is elterjedt, Klotildligeten háttérbe szorultak a kézműves munkák. Az egyesület két otthona közül az egyik főleg hitébresztő, hitmélyítő konferenciák színterévé vált. Itt rendezték minden nyáron az éves egyesületi konferenciákat is. Az egyesület tagjai itt pihentek és készültek fel a diakóniai munkára. A másik otthon az idős testvérek öregotthona volt.³¹ A Fébé Diaconissza Egylet és a Szent József Hospitium Egyesület tevékenysége párhuzamba állítható egymással. A diaconisszák is egyesületi keretben végezték evangelizációs és szociális-karitatív munkájukat, melynek helyszínül ők is Klotildligetet választották. A diaconisszák életformája hasonlóságot mutat a katolikus egyház lazább szervezetű és kevésbé szigorú szabályok között működő szerzete-

27 ld. 24. jgyz.

28 SzfvPL No. 322F – sz. n. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. július 17.

29 Klotildliget nevét 1949-ben Pilisligetre változtatták, 1950-ben pedig visszacsatolták Piliscsabához. (GYALAY MIHÁLY: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. 2. köt. 2. kiad. Bp., 1997, 1160. p.)

30 Schematismus Albaregalensis 1950, 78. skk.

31 MOCSARY DEZSŐ: *A piliscsabai evangélikus gyülekezet története*. In: Piliscsabai Polgár, 2000. október, 8–9. p.

si közösségeivel, melyeket ma "a megszentelt élet világi intézményei" elnevezéssel jelölnek.

Az ún. Hollandi(a) villa³² adásvételi szerződését 1928-ban kötötték meg. A vételárat a beltágok adományaiból és kölcsöneiből, valamint az Esztergom-vidéki Hitelbank Részvénytársaságtól felvett 16.000 pengő váltóhitelből fizették ki.³³ Velics M. Valéria nővér például évi 2000 pengőt vállalt, de számítottak a pártoló tagok adományaira, gyűjtésből, tombolából befolyó összegekre és Erzsébet, Habsburg főhercegnő is ígért pénzt.³⁴ A népjóléti minisztertől már 1928 őszén, majd 1929. augusztus 31-én újra 1000 pengő segílyt kért Vaymár Gizella főnöknő, hogy az otthont be tudják rendezni. A minisztertől nem sikerült pénzt szerezni.³⁵ Franciaországból azonban igen. 1929-ben Sylvain Fernand abbé, niorti plébános adott kölcsön egy nagyobb összeget. Ez a 80.000 frank még 1950-ben is terhelte jelzálogkölcsönként az egyesület ingatlanát.³⁶

A társaság tehát anyagi nehézségekkel küzdött, de sikerült megvennie az ingatlant és kialakítania a rendházat. Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspök 1928. december 14-én megadta az engedélyt, hogy a társaság házat és kápolnát nyisson Klotildligeten.³⁷ A püspök, mielőtt a ház és a kápolna megnyitására engedélyt adott volna, kikérte Köhler Ferenc, piliscsabai lazarista házfőnök véleményét.³⁸ Köhler atya, mint már említettem, kezdettől fogva támogatta a nővérek tervét, segítette a magyarországi letelepedés ügyeinek intézésében, egyházi elnöke volt a Szent József Hospitium Egyesületnek, és később is segítette a nővérek munkáját.

V.

A TÁRSASÁG MŰKÖDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

1. A hospitiumok

1929. június 16-án kezdte meg működését a Szent József Hospitium, és augusztus 31-ig a hölgyvendégeknek teljes ellátással biztosították az üdülést és a lelkigyakorlatot. Már az első nyáron 34 magányos hölgy nyaralt itt, akik közül 15-en tartottak lelkigyakorlatot.³⁹ Az otthonban csak az egyesület tagjai üdülhettek, aki nem volt tag, annak pártoló tagként be kellett lépnie az egyesületbe az üdülés első 24 órája alatt.⁴⁰ Az ellátás mindenkinek egyforma árban volt, egy- vagy kétszemélyes szobákban. 1930-ban öt szobával bővítették az otthont, így összesen tizennégy szobájuk volt, huszonnégy férő-

32 Címe: Béla király útja 72., későbbi számozás szerint 96. Az ingatlant Schmedding Péter adta el az egyesületnek.

33 SJH Váltóbiztosítéki okirat, Esztergom-vidéki Hitelbank Rt., Esztergom, 1928. szeptember 20.

34 SzfvPL No. 322F – sz. n. Köhler Ferenc levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, Kercseliget (Somogy megye), 1928. december 3-7.

35 SJH Vaymár Gizella elnöknő beadványa Vass József népjóléti és munkaügyi miniszterhez, 1929. augusztus 31.

36 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-B 1-h/II. 164. doboz 5638-15. Magyar Nemzeti Bank Közgazdasági Osztály VI. sz. Bejelentőív, Bp., 1946. március 9.

37 SJH Ikt.szám: 2436/1928.

38 ld. 34. jgyz.

39 ld. 35. jgyz.

40 SJH Házirend, 1931. február 11.

hellyel. A kertben különálló fürdőházat is építettek. 1930-ban Klotildligeten 42 tag üdült pénzért, és 11 tag ingyenesen. Az ellátási ár, beleértve a szoba bérletét, a napi teljes ellátást és a ruhanemű használatát is, 4 pengő 50 fillér és 7 pengő között mozgott. Lelkigyakorlatot egyénileg és csoportosan 24-en végeztek. Az egyesület rendes tagjainak száma 34, pártoló tagjainak száma 56 volt.⁴¹

Hamarosan azzal keresték meg az egyesületet, hogy ne csak üdülésre nyújtson alkalmat, hanem idősebb vagy egyedülálló hölgyeket egész életükre is fogadjanak be teljes ellátásra. Az igény főleg Budapesten merült föl, hogy a rokonok a bentlakókat könnyen meglátogathassák. Hat hölgyet azonnal tudtak volna fogadni, ha lett volna megfelelő lakás. 1931 nyarán már kész volt a terv egy ilyen típusú budapesti hospitium felállítására, amely szintén Szent József nevét viselte volna. A kiszemelt házat bérbe vették volna, mivel a klotildligeti hospitium nem tudta támogatni az új intézményt, hiszen nem csak magát kellett fenntartania, hanem fizetni kellett a felvett kölcsönöket is. Az új hospitiumban érvényben lettek volna a klotildligeti házszabályok: kizárólag csak katolikus nőket vesznek fel, akik az egyesületnek alapító vagy pártoló tagjai. A lakók szolgálatát az egyesület rendes, külső vagy belső tagjai látják el. Változás lett volna az első otthonhoz képest, hogy míg ott a hölgyek szobáiba nem mehettek be férfiak, addig a budapesti hospitiumban a férfitrokonok fogadására külön fogadószobát alakítottak volna ki. Beköltözésükkor a vendégek egy szoba bútort és fehérneműt lettek volna kötelesek magukkal hozni, mely haláluk után az egyesületnél maradt volna. Azokat a tárgyakat, amelyeket a bentlakás alatt használ a beköltöző hölgy, jegyzékkel lett volna köteles átadni. Köteleznie kellett volna magát továbbá arra, hogy legalább egy évig az otthonban lakik. A temetési költségeket, az orvos, fogorvos és az utazás költségeit az egyesület nem vállalta volna, de az új otthonnak lett volna saját orvosa.

Készen állt tehát a részletes terv az egyesület második hospitiumának felállítására, melybe azonnal négy hölgy is jelentkezett. A gazdasági válság miatt azonban 1931 augusztusában el kellett halasztani az otthon felállítását.⁴² A terv csak 1936. október 1-jén valósult meg, amikor kibérelték a Budapest, IV. kerület Kossuth Lajos utca 1. szám alatt a szükséges helyiségeket.⁴³

1932-ben 50 nő üdült a klotildligeti otthonban, akik közül 45-en végeztek lelkigyakorlatot. A lelkigyakorlatosok száma a korábbi évekhez képest jelentősen megnőtt. 9-en ingyenesen üdültek, a többiek nagy része is kedvezményesen. A nyári hónapokra sikerült házi lelkészt szerezniük, Drexler Antal nyugalmazott prépost-plébánost, azonban télre nem tudtak neki megfelelő lakást biztosítani.

1932 nyarán végig telt ház volt Klotildligeten, még a padláson is laktak, és így is sok jelentkezőt el kellett utasítaniuk. Tovább bővítették az otthont: egy fürdőszobával és egy kis szobával. Augusztus 20-án Szent István napi bazárt rendeztek a kápolna kibővítésére, mert vasárnap annyian jártak misére, hogy sokan a kertben kellett, hogy álljanak. Az egyesület rendes tagjainak száma azonban lassan gyarapodott, ezt a tagsággal

41 SJH A Szent József Hospitium rendes évi közgyűlésének titkári jelentése, Budapest, 1931. december 30.

42 Uo. A budapesti otthon felállításának terve, Vaymár Gizella aláírásával, Klotildliget, 1931. július 9. és a Szent József Hospitium rendes évi közgyűlésének elnöki jelentése, Budapest, 1931. december 30.

43 Az épület jelenleg az V. kerületben van. A Ferenciek terén álló ferences rendházzal van szó. (SJH Adatszolgáltató-lap a polgármesteri IX. ügyosztálynak.)

járó áldozatvállalással magyarázta az egyesületi titkár.⁴⁴ A tagok száma csak 1935-re emelkedett meg jelentősebb mértékben.⁴⁵

Az egyesület továbbra is anyagi gondokkal küszködött: „Szegény hazánkban nagy a szegénység, de leginkább a középosztályban. A folytonos fizetési apasztás, az adók és közterhek ismételt emelése oly nagy próbáknak tesz ki bennünket, melyektől megremegeg épületünk. Mindenféle című pót és mellék illeték lefizetése mellett alig marad már az intézménynek a legszükségesebb beszerzésekre”⁴⁶ – utalt az elnöknő a gazdasági válság hatásaira. A klotildligeti ház nem tudta a szükséges összeget előteremteni a kiadásokra, ezért elhatározták, hogy kibérlik az egyik tag balatoni villáját. A fonyódi ház 30 szobából állt, több mellékhelyiséggel, az erdőben álló villához saját strand, móló és 14 fürdőkabin tartozott. Ez lett a második hospitium, Fonyód-Bélatelepen, amelyet 1933. június 15-én nyitottak meg. Ebben az üdülőben egész családokat is el tudtak helyezni, ami újdonság volt, hiszen korábban csak egyedülálló nőket fogadtak.⁴⁷ A nők mellett tehát férfiak is üdülhettek itt, természetesen elválasztott, külön strandon. Fonyódon 1935-ben 94 hölgy üdült.⁴⁸ „Főcélunk, szeretetteljes gondozással a lelkekhez férközni és a katolikus erkölcsi fogalmat a nyári üdülés és fürdőzéssel összhangba hozni segíteni” – írta az új otthonról Vaymár Gizella.⁴⁹ Ezt a házat 1937 májusáig bérelte az egyesület.⁵⁰

Az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus fontos esemény volt az Oltáriszentség imádására alakult társaság életében. A kongresszus vendégei számára az egyesület Klotildligeten 16 szobát ajánlott fel teljes felszereléssel, 25 ágygal, ingyenesen, vállalták a reggeli és a vacsora biztosítását. A budapesti házban 7 szobát, 11 vagy 12 ágygal, és ott az ebédet is vállalták, azt azonban nem ingyen.⁵¹

Az egyesület célját és tevékenységét, önzetlen munkáját így jellemezte 1936-ban az elnöknő: „Nem törekszünk másra, mint arra, hogy a középosztályhoz tartozó hölgyközönségnek fáradságos munkálkodásuk vagy betegség után teljes csendet és pihenésre alkalmat nyújtsunk, és azt anélkül, hogy megszokott millieujükkel ellenkezően kelljen élniük. Ha majd a most még ránk nehezedő terhek megenyhülnek velünk szemben, oly úrinőket is szeretnénk üdültetni, ápolni, akik ezt elszegényedésük esetében saját egészségükből vagy erejükből nem élvezhetnék. [...] A hospiciumainkban mindenhol az összes házi, kerti vagy személyi munkát, kiszolgálást kizárólagosan rendes tagjaink teljesen önzetlenül végzik [...] Mindent szeretetből a szeretetért!”⁵² Az említett terhek ellenére, amelyek főként a klotildligeti ház vásárlásakor felvett kölcsönök részleteit jelen-

44 1932-ben 42 rendes tagja és 66 pártoló tagja volt az egyesületnek. (SJH A Szent József Hospitium Egyesület 1932. évre szóló titkári jelentése, Klotildliget, 1933. március 21.)

45 52 rendes tag és 155 pártoló tag.

46 SJH A Szent József Hospitium Egyesület 1931. és 1932. évi összevont közgyűlésének elnöki beszámolója, Budapest, 1933.március 22.

47 L. előző jgyz. Fonyódon a Velics villát bérelték.

48 Ugyanebben az évben Klotildligeten 36 hölgy üdült. (SJH Jegyzőkönyv a Szent József Hospitium Egyesület 1935. évi működéséről szóló jelentésről. Budapest, 1936. április 11.)

49 SzfvPL No. 322F – 1258/1933. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1933. május 27.

50 SJH Iktatókönyv 28/1937. bejegyzés, május 10.

51 Uo. Vaymár Gizella levele Mihálovics Zsigmondnak, a Világkongresszus Előkészítő Bizottságához, 1937. június 17.

52 ld. 48. jgyz.

tették, lassan mégis továbbépítették a klotildligeti otthont: 1937-ben, 1938-ban,⁵³ 1941-ben és 1942-ben⁵⁴ is megtoldották néhány helyiséggel.

1936-ban és 1938-ban az egyesületet virilis tagság illette meg a klotildligeti községi képviselőtestületben. Ez mutatja, hogy viszonylag jelentős bevétel származott a hospitiumból, bár a nyaralótelep jellegű Klotildligeten nem lehettek sokan azok, akik nagyobb összegű állami egyenes adót fizettek. A helyet, mivel az egyesület jogi személy, meghatalmazottal töltötték be, aki a klotildligeti jegyző javaslatára 1938-ban Guzmán László dohánygyári tisztviselő volt.⁵⁵ Így beleszólhattak a község ügyeinek intézésébe, még ha rövid időre is. Jellemző, hogy a klotildligeti jegyző férfit javasolt meghatalmazottnak, és fel sem merült, hogy az egyesület egyik nőtagja legyen a meghatalmazott. A katolikus egyházközségi képviselőtestületnek ugyanakkor nem volt hivatalból tagja a Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társasága. Igaz, 1946 előtt egyetlen, Klotildligeten működő női szerzet sem volt hivatalból tagja a képviselőtestületnek. A szerzetesek közül csak a lazarista házfőnök volt ekkoriban tag.⁵⁶ 1946-tól azonban, amikor az önálló klotildligeti lelkészség megalakult, már mindegyik Klotildligeten működő női szerzet (irgalmas, megváltós nővérek, angolkisasszonyok) vezetője hivatalból tagja volt a klotildligeti egyházközség képviselőtestületének, kivéve a Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társaságának vezetőjét.⁵⁷ A nővéreket 1946 után azért sem lehetett kihagyni, mert az irgalmasok által ajándékozott telken épült fel az új templom és a klotildligeti képviselőtestület is az irgalmas nővérek rendházának egyik helyiségében tartotta üléseit. Az önálló lelkészséget a lazarista atyák látták el. Ismerve a Szentségi Jézus Szolgálói és a lazaristák közötti jó kapcsolatokat, még furcsább, hogy a társaság tagjai kimaradtak a képviselőtestületből.

2. A rendház működése

1928 nyarán 26 nővér tartozott a társasághoz, akik közül három volt fogadalmas, a többi akkor készült a fogadalomra.⁵⁸ Shvoy Lajos megyés püspök, még mielőtt a klotildligeti ház megnyitására engedélyt adott volna, július 22-én engedélyezte, hogy Klotildligeten megtarthassák a kánoni vizsgálatot, azután pedig a nővérek beöltözését és fogadalomtételét.⁵⁹ 1928 végén két újonc újította meg fogadalmát⁶⁰, 1929-ben négy újonc tett fogadalmat, heten öltöztek be⁶¹, 1930-ban hárman tettek örök fogadalmat⁶²,

53 SJH A pomázi járás főszolgabírójának építési engedélye, Pomáz, 1937. december 2., Ikt. szám: 4643/1938.kig. és Pomáz, 1938. november 3., Ikt. szám: 8105/1937. kig.

54 Uo. A szentendrei járás főszolgabírójának építési engedélye, Szentendre, 1941. május 19., Ikt. szám: 3431/1941. kig. és Szentendre, 1942. július 9., Ikt. szám: 5329/1942. kig.

55 Uo. Iktatókönyv 4/1936. bejegyzés; A klotildligeti jegyző levele az egyesülethez, Klotildliget, 1938. január 20. Ikt. szám: 2/1938. és a Pomázi járás főszolgabírójának határozata, Pomáz, 1938. január 31. Ikt. szám: 8237/1937. kig.

56 SzfvPL No. 4512 – 2620/1928., 923/1940., 924/1940., 2785/1944.; 1928-ban jött létre Piliscsaba-Klotildliget egyházközség, 1937-ben alakult meg az önálló klotildligeti egyházközség.

57 SzfvPL No. 4512A – 27/1946., 1886/1947., 1429/1950.

58 SzfvPL No. 322F – sz. n. Köhler Ferenc levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. július 1.

59 SJH Dr. Klauz György püspöki helynök engedélye, 1928. július 22., Ikt.szám: 1379/1928.

60 Uo. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. november 30.

61 Uo. Shvoy püspök levele Vaymár Gizellához, Székesfehérvár, 1929. március 26. Ikt. szám: 940/1929. és SzfvPL No. 322F – 1837/1929., 2458/1929. és sz. n. kánoni vizsgálati jegyzőkönyvek

1931-ben összesen 11 jelölt öltözött be, és ketten tettek örök fogadalmat⁶³, 1932-ben négyen tettek örök fogadalmat, négyen ideiglenes fogadalmat és öt jelölt öltözött be Klotildligeten⁶⁴.

Ugyancsak 1938-ban, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök közbenjárására, a társaság generális anyjának kérésére, Szent István halálának 900 éves évfordulóján, az Eucharisztikus Kongresszus idején a római Sacra Congregatio de Religiosis felhatalmazta Shvoy Lajos püspököt, hogy engedélyezze a Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társasága számára Klotildligeten novíciátus felállítását. Az engedélyt szeptember 2-án adta ki a megyéspüspök.⁶⁵ A novíciátusban általában évente egy nővér tett fogadalmat. 1940-ben egy jelölt öltözött be⁶⁶, 1941-ben 1 nővér tett örök fogadalmat, 1942-ben 1 nővér első, egy évre szóló ideiglenes fogadalmát tette le⁶⁷, 1943-ban 1 nővér öltözött be és 1 nővér tett egyszerű fogadalmat, 1944-ben pedig 1 novícia tett első évi fogadalmat.⁶⁸

3. A klotildligeti kápolna

1928-ban, amikor Shvoy Lajos megyés püspök engedélyt adott a ház és a kápolna megnyitására, azzal a feltétellel adott nyilvánossági jogot a kápolnának, hogy a főnöknő biztosítja a hívek szabad bejárását. Az Oltáriszentség tartásának pedig az volt a feltétele, hogy hetente legalább egyszer mondjanak a kápolnában misét.⁶⁹ Ez utóbbi feltételelt csak egy év múlva sikerült teljesíteni, így 1929-től már állandóan tarthatták az Oltáriszentséget.⁷⁰ A kápolnát 1930-ban már másodszor bővítették. Jelentőségét Vaymár Gizella így magyarázta: „...sok kegyelmet merítettek a környéken lakó nyaralók is, akik előtt a kápolna nyitva van, és akiknek a vasárnapi szentmise hallgatását biztosíthattuk. Ez a nyaraló közönség ugyanis a plébánia templom (ti. a piliscsabai plébániatemplom – Cs. B.), a Lazarista és Irgalmas Nővérek kápolnájának távolsága és az ottani korai misék miatt, nagyon gyakran mulasztották el a vasárnapi szentmise hallgatását.”⁷¹ 1930 őszén keresztutat is készítettek a kápolnába, amelyet Oslay Oswald ferences provinciális szentelt fel. Hamarosan a megnagyobbított kápolna is kicsinek bizonyult. 1935-ben is megtartották a szokásos Szent István napi bazárt a kápolna bővítésére, “mivel nemhogy rendes tagjaink az évi összejöveleknél és lelkipraktikumok alkalmával nem férnek el, hanem az üdülőinknek sem adhatunk már helyet benne, kivált vasárnap nem, amikor a Csabai tábor és közeli villákból nagy számmal szentmisére jönnek és kénytelenek a szabad ég alatt, a naptűzésnek kitéve, a kertben elhelyezked-

62 SzfvPL No. 322F – 2802/1930., 2145/1930.

63 SJH Shvoy Lajos megyés püspök levele Vaymár Gizellához, Székesfehérvár, 1931. február 11. Ikt. szám: 372/1931. és Székesfehérvár, 1931. június 17., Ikt. szám: 1573/1931.

64 SzfvPL No. 322F – 2259/1932., 678/1932., 301/1932.

65 SJH és SzfvPL No. 322 (vegyes) – 2054/1938.

66 SzfvPL No. 322 (vegyes) – 761/1940.

67 SJH Székesfehérvár, 1942. május 27. Ikt. szám: 7367/1942.

68 SJH Shvoy Lajos megyés püspök Vaymár Gizellának, Székesfehérvár, 1943. november 22., Ikt. szám: 3291/1943., Székesfehérvár, 1944. január 7. Ikt. szám: 38/1944.; SzfvPL No. 7367N – 838/1941.

69 ld. 37. jgyz.

70 SzfvPL No. 322F – 3192/1929.

71 SzfvPL No. 322F – 1219/1930.

ni.”⁷² Piliscsabán két katonai tábor volt ekkoriban, Klotildliget pedig a budapesti tisztviselők kedvenc nyaralóhelyei közé tartozott. A katonai táborokat a tábori lelkészség látta el, de a tisztek kijártak a laktanyákból és a főtisztek villákat vásároltak Klotildligeten. Ez utóbbinak a község vallási életére is hatása volt. Nagybaczoni Nagy Vilmos, a későbbi honvédelmi miniszter⁷³, az 1939-ben megépült klotildligeti református templom építésében játszott fontos szerepet. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök⁷⁴ feleségének első házasságából származó Dorner Ottília a társaság tagja volt.⁷⁵

Az egyre növekvő számú hívő saját templomot igényelt és 1936-ban meg is alakították a templomépítő bizottságot. A klotildligeti templom 1941–1944 között épült fel.⁷⁶

V.

A VILÁGHÁBORÚTÓL A BETILTÁSIG

1944 tavaszán, a nagyobb bombázások megindulásakor a klotildligeti otthon megtöltötték olyan beteg öregek, akiket Budapesten nem tudtak volna az óvóhelyekre vinni. A rendkívüli eseményekre való tekintettel felvettek öreg férfiakat is, teljesen süketet, vakot, stb. Ezek az emberek azután az otthonban rekedtek az ostrom alatt is, úgyhogy összesen 32 személy ellátásáról kellett gondoskodni, ami óriási nehézséget jelentett, mert teljesen el volt zárva az otthon, és még a községben sem lehetett vásárolni. Pénzük sem lett volna, mert fizetni senki sem tudott. Üdülőket a nyár folyamán csak úgy vehettek fel, ha élelmiszert hoztak. Az egyesületi tagok munkájukon kívül, még nélkülözhető ruhadarabjaikat is odaadták élelemért cserébe.⁷⁷ A szovjet csapatok 1944. december 25-én érték el Piliscsabát. Elvitték az otthon tehenét és egyéb állatait, feltörték és kifosztották a padlást, ahol a gondozottak ingóságait őrizték. Több mint 40 széket és egyéb bútorokat vittek el. „Az otthonban működő és azt munkájukkal fenntartó rendes tagok mindent elkövetnek, hogy az egyesület működését folytathassa – mondta az elnöknő az 1945. szeptemberi egyesületi közgyűlésen. – Felhasználják vidéki összeköttetéseiket, hogy hozzátartozóiktól nem a saját, de ápoltságunk részére a szükséges élelmiszereket beszerezzék.”⁷⁸ Az élelmiszerek vásárlásához és szállításához az illetékes hatóságok engedélye kellett. 1944. november 15-én az egyesület a dorogi szénbányából 100 mázsa szenet vásárolt, azonban a szovjetek bevonulása miatt csak 28 mázsát tudtak elhozni. A dorogi bányából nem akarták a fennmaradt 62 mázsa szenet kiadni, csak az ipari miniszter utasítására.⁷⁹ Ugyancsak az ipari miniszterhez kellett

72 ld. 48. jgz.

73 Nagybaczoni Nagy Vilmos (1884–1976) vezérezredes Kállay-kormány honvédelmi minisztere volt 1942. szeptember 24. és 1943. június 12. között. A háború után Piliscsabán élt haláláig.

74 Szombathelyi Ferenc (1887–1946) vezérezredes 1941. szeptember 6. és 1944. áprilisa között volt a honvéd vezérkar főnöke.

75 SJH Vaymár Gizella levele ismeretlenhez, 1939. október 31.

76 Canonica Visitatio, Pilisliget, 1965, 14. p. Gépelt kézirat a Klotildligeti Római Katolikus Plébánia Irattárában. Kézírásos változata mikrofilmen: MOL X 7593. 21184. doboz

77 MOL XIX-B 1-h/II. 164. doboz 5638-15. Az egyesület rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve, 1945. szeptember 27.

78 Uo.

79 SJH A Szent József Hospitium elnöknőjének kérvénye az ipari miniszterhez, Klotildliget, 1945. augusztus 28.

fordulnia az egyesületnek, hogy a Zala megyei Andrásbuda és Boncodföldre községekből az egyesület két beltágjának szülei és rokonai által részben ajándékként, részben pedig felvásárlásra felajánlott terményeket Klotildligetre szállíthassák. A községben lévő öt szerzetesi intézmény vezetője, a lazarista házfőnök, az angolkisasszonyok iskolájának főnöknője, a megváltós nővérek Szent Margit Intézetének vezetője, az irgalmas nővérek kórházának főnöknője és a hospitium elnöknője együtt fordultak az illetékes hatóságokhoz, hogy Hajdú megyéből beszerezhessék a szükséges élelmiszereket: „A fentnevezett intézmények gondozottjai, kik a háború következtében hajléktalanná lett gyermekek, az élet munkájában elöregedett és megbetegedett nők és férfiak – ezek nevelői, tanítói – illetőleg ápolói, gondozói és munkásai – jogosan tarthatnak igényt arra az ellátásra, melyben az ország többi lakosa is részesül s akik Budapesten felemelt adagot kapnak. Községeinkben (ti. Piliscsabán és Klotildligeten – Cs. B.) vásárlási lehetőség egyáltalában nincs – még kenyéret vagy kenyérlisztet sem kapunk.”⁸⁰ Összesen 235 fő ellátásáról kellett gondoskodni az öt intézményben.

Az ellátási nehézségekről szól Vaymár Gizella elnöknő körözüvénye is a hospitium lakóinak: „Folyó év április 15-én küldtem a kedves lakóinknak körözüvényt, melyben őszintén feltártam a mai nehéz ellátási viszonyokat, a magasra szökött árakat és a sok nehézséget a legszükségesebbek beszerzése körül. Tudtam, hogy a kedves hölgyek mindennek dacára mindent beszereznek maguknak – privát úton – akármilyen drága áron is, vajat, lisztet, kenyeret, zsírt, anélkül, hogy csak egyszer is a közjóra, közszolgáltatásra gondoltak volna. Ezzel pedig minket arra az elhatározásra kényszerítettek, hogy vagy beszüntessük a hölgyek élelemmel való ellátását, vagy feloszlassuk általában a hölgyek penzióját. Ezen sokat gondolkoztam! Érdeklődtem más intézeteknél, miként oldják ők meg ezt a súlyos kérdést és így megtudtam, hogy ilyen feltételek mellett adják csak ma az ellátást, mely feltételek a zavartalan ellátást biztosítják mind a két félnek. Ezt a tarifát tehát mi is átvesszük [...] Minden egyes lakónk – azaz eltartott – havonta lead: 4 kiló kenyérlisztet, 4 kiló fehér lisztet (nullás), 1 kiló cukrot, 1 kiló zsírt, 1 kiló babot és 1 kiló borsót. Készpénzben pedig fizet havonta 300 pengőt. [...] Április 15-diki körözüvényben azt is megírtam, hogy a jelenlegi egyszerű és reduciált ellátásukon csak akkor tudnánk javítólag segíteni, ha vagy élelmiszerral vagy magasabb fizetésekkel hozzásegítenének, amire azonban senki sem reagált, amiből az én megnyugtatómra szolgál, hogy a hölgyek maguk sem óhajtják a telet ismét nálunk tölteni. Így nem lesz ebben semmi nehézségünk.”⁸¹ Az elnöknő ironikus hangvételű levelében különösen érdekes, hogy milyen az a „tarifa”, amellyel más intézmények is biztosítják az ellátást.

A problémák azonban a háború után sem oldódtak meg. 1947-ben az elnöknő arról panaszkodott, hogy az élelmiszerhiány és a magas adók miatt szinte mindent el kellett adniuk és nem tudják az újabb jelentkezőket felvenni az otthonba. Azzal próbálták pénzt szerezni, hogy fonást és szövést vállaltak.⁸²

A pesti otthonban 11 személy ellátásáról gondoskodtak a háború alatt az óvóhelyen. Kénytelenek voltak azonban az otthon feloszlani, amikor feljöttek az óvóhelyről, mivel az épület annyira megrongálódott, hogy használhatatlanná vált. A háztulajdonos

80 SJH Kérvény Hajdú vármegye alispánjának és az illetékes miniszternek, 1945. november 5.

81 Uo. A Szent József Hospitium elnöknőjének körözüvénye a klotildligeti hospitium lakóinak, Klotildliget, 1945. május 28.

82 SzfvPL No. 4512A – 807/1947.

nem tudta rendbe hozni, és az egyesületnek sem volt erre elég pénze. Az elnök két régi ismerőse vállalkozott arra, hogy az épületet lakhatóvá teszi, és cserébe az otthon jövedelméből 10 éven keresztül részesül.⁸³ Azonban ez a megoldás is súlyos anyagi helyzetet okozott, és a pesti otthon működését 1946-ban be kellett szüntetni.⁸⁴ Az adósságot az Új Ember Kiadóhivatala fizette ki, az egyesület pedig az otthon egy részét albérletbe adta az Actio Catholicának illetve az Új Ember Kiadóhivatalának.⁸⁵ 1947. március 1-jétől pedig az egyesület a főberletet átengedte az Új Embernek, és csak egy egyszobás lakást tartott meg albérletként.⁸⁶ Ujlaki Andor, az Új Ember szerkesztőségének tagja így emlékezett vissza ezekre az évekre: „Új szerkesztőségi helyiségünk a Kosuth Lajos utca 1. I. emeleten lényegesen kedvezőbb munkalehetőséget biztosított. A szerkesztőségnek akkor négy kisebb és két nagyobb szobája volt. Nyugodt munkaszobákat biztosítva a munkatársaknak, a felelős szerkesztő és a főszerkesztő szobái mellett.”⁸⁷

Vaymár Gizella egy lourdes-i zarándokút alkalmával ismerkedett meg a Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társaságával. Talán már akkor megfogalmazódott benne a gondolat, hogy a kegyhelyen magyar zarándokházat kellene nyitni. A '30-as években azonban már bizonyosan foglalkozott a zarándokház tervével.⁸⁸ A háború miatt évekre megszakadt a kapcsolat a társaság Toulouse-i anyaházával. 1947-ben kapta Vaymár Gizella az első levelet. Hamarosan arról is értesítették, hogy sikerült kibérelni Lourdes-ban egy villát a zarándokház számára. A házat azonban már nem tudta átvenni az elnök, mivel nem kapott útlevelet, hogy kiutazhasson Franciaországba.⁸⁹

VI.

BETILTÁS

1946. augusztus 25-én alakult meg a Magyar Kommunista Párt Klotildligeti Szervezete. Szeptember 1-jén kelt bemutatkozó levelükben a pártnak az egyházra vonatkozó programját ismertették: „Pártunk sem felekezeti, sem faji gyűlöletet nem propagál, sőt az egyházak és a pártok közötti békének fő harcosa és a krisztusi értelemben vett szeretet és béke híve. A modern kommunizmus, nem szélsőségek kilengésében, hanem a demokratikus polgári rendben (!) beilleszkedve, a dolgozó nép sorsának szociális jobbrafordulásáért harcol és a jó példamutatásban nyilvánul meg. Az egyházak és pártunk célkitűzése egy, csak más és más ideológiai alapon, ami nem zárja ki azt, hogy az Or-

83 ld. 77. jgyz.

84 MOL XIX-B 1-h/II. 164. doboz 5638-15. Lingauer Erzsébet alelnökő levele Budapest IV. kerületi előljárási bizottságának, Budapest, 1949. október 4.

85 Az Új Ember katolikus hetilapot 1945. augusztus 9-én indította az Actio Catholica Országos Elnöksége. Az épület a mai V. kerületben, a Ferenciek terén álló ferences rendház volt. (SJH Mihálovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója, az Új Ember felelős kiadója és a Szent József Hospitium közti bérleti szerződés, Budapest, 1946. augusztus 1.)

86 SJH Az Új Ember Kiadóhivatala és a Szent József Hospitium Egyesület közötti szerződés, Klotildliget, 1947. február 26.

87 ELMER ISTVÁN: *A történelem orgonáján Isten játszik. 50 éves az Új Ember.* Bp., Új Ember Kiadó, 1995, 48. p.

88 SJH Ifj. Tóth László levele Vaymár Gizellához, Dunakeszi, 1936. április 3.

89 SzfvPL No. 4512A – 807/1947.

szág újjáépítésében és a nép nevelésében ki-ki a maga feladatát békében és megértéssel ne végezze. Pártunk tisztában van azzal, hogy az egyházak vallás erkölcsi nevelése adja meg az embereknek azt a morális alapot, ami minden ember egész életére kihatással bír, és az egyházak erkölcsi nevelése az, amire a háborús erkölcsi rombolások után nemzetünknek igen nagy szüksége van. Mi, magyar kommunisták ezt valljuk és kérjük az egyházakat, hogy ezen munkálkodásunkban támogassanak, mint ahogy mi is igyekszünk tőlünk telhetőleg az egyházak működését támogatni.”⁹⁰ A tettek azonban ekkoriban már egészen mást mutattak. 1946. július 4-én Rajk László belügyminiszter feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget, a KALOT-ot, majd néhány napon belül több száz egyéb egyesületet.

1948 elején a belügyminisztérium utasítására az ÁVO megvizsgálta a Szent József Hospitium Egyesület vezetőségét is. A nyomozati jelentés szerint Vaymár Gizella szerepelt az ÁVO nyilvántartásában, mint aki az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga vezetőségi tagja volt és „a demokráciával szemben passzív magatartást tanúsít, jelenleg pártonkívüli”. Megállapították továbbá, hogy „múlt és jelenbeli viselkedésükre vonatkozóan terhelő adat nem merült fel. Ezek alapján az egyesület vezetése demokratikus szempontból biztosítottnak látszik. Ugyanis az egyesület tagjai idősebb nőszemélyekből tevődnek össze, akik pártonkívüliek és politikával nem foglalkoznak.”⁹¹ A belügyminisztérium leiratot küldött Budapest előljáróságának, amelyben közölte, hogy az egyesület működésének felülvizsgálatával addig nem foglalkozik, amíg Vaymár Gizella az egyesület tagja.⁹² Az elnökön ezért gyenge egészségi állapotára hivatkozva 1949. január 10-én lemondott tiszteréről és kilépett az egyesületből.⁹³ A március 13-i rendkívüli közgyűlés Strazsek Máriát, a korábbi pénztárost választotta elnökének.⁹⁴ Az egyesület ebben az évben jelentette be, hogy székhelyét Budapestről Pilisligetre⁹⁵ helyezte át.⁹⁶ 1949-ben újból felülvizsgálták az egyesület működését. Az Államvédelmi Hatóság ezekben a hónapokban számtalan egyesület feloszlátását javasolta felülvizsgálat nélkül. Erre a célra külön formanyomtatványokat készítettek egyesületi típusok szerint. A Szent József Hospitium Egyesületet a kulturális egyesületek és a jótékonyági egyesületek csoportjába is besorolták. Előbbi egyesületi csoport célkitűzéseit a demokratikus tömegszervezetek valósítanák meg, utóbbiakét pedig az állami intézmények illetve a Vöröskereszt, ezért egyik egyesületi típusra sincs szükség az ÁVH szerint.⁹⁷ A felül-

---

90 SJH Az MKP Klotildligeti Szervezetének levele a Szent József Hospitium Egyesülethez, sajátkezü aláírásokkal és bélyegzővel, Klotildliget, 1946. szeptember 1. Ugyanezt a levelet a pártszervezet elküldte a klotildligeti lelkesedésnek is. A levél megtalálható a Klotildligeti R. K. Plébánia Irattárában.

91 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának nyomozati jelentése a Szent József Hospitium működésének felülvizsgálatáról, Bp., 1948. március 25. Ikt. szám: 301.082/1948/Állr.

92 Uo. Dr. Halász György miniszteri tanácsos leirata, Bp., 1948. december 3. Ikt. szám: 495.510/1948. IV/3.

93 Uo. Vaymár Gizella levele Lingauer Erzsébet alelnöknek, 1949. január 10.

94 Uo. Budapest polgármestere a belügyminiszternek, másolatban közli az egyesület hozzá intézett levelét. Bp., 1949. április 27. Ikt. szám: 142.547/1949. IX. üo.

95 1949-től Klotildliget új neve

96 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Budapest polgármesterének határozata az egyesület székhelyváltoztatásáról. Bp., 1949. október 26. Ikt. szám: 397.262/1949. IV. üo.

97 Uo. Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának felterjesztése a belügyminiszterhez, Bp., 1949. augusztus 9. 408.802/1949. és augusztus 10. 315.91/1949.

vizsgálat tehát csak arra volt jó, hogy a már előzetesen meghozott döntéshez ürügyet találjanak. A Népfront helyi szervezete is javasolta a feloszlást, mivel „az egyesületre, amely a demokrácia fejlődését és irányvonalát egyáltalán nem szolgálja, azzal teljesen ellentétes, nincs rá semmi szükség.”⁹⁸ Az egyesület működését a budakörnyéki járás főjegyzője is megvizsgálta november 25-én. Megállapította, hogy a pilisligeti otthonban 20 főt gondoznak, akik lakást, fűtést, ételmezt és orvosi ellátást kapnak, és ennek fejében nyugdíjukat az otthonnak adják le. Az otthont Lingauer Erzsébet alelnök vezető, az elnök Budapesten lakik. Megállapított kisebb és nagyobb eltéréseket az alapszabálytól, illetve pénzügyi, számviteli szabálytalanságokat. Kifogásolta, hogy bár az egyesület célja szegény és rászorult nők gondozása, mégis olyanokat is támogatnak, akik a nyugdíjukból meg tudnának élni. Az egyesületnek 8 olyan tagja van, akik az ellátásra szorulókat gondozzák. Ezen kívül kb. 70 tagja és 120 póttagja (!) van az egyesületnek, de a tagok számát pontosan nem tudta megállapítani a főjegyző, mert nem volt helyesen vezetett tagnyilvántartás. Kifogásolta továbbá, hogy bár az egyesületnek kb. 200 tagja van, a legutóbbi közgyűlésen csak 33-an vettek részt.⁹⁹ „A községben olyan egyesület, mely a Szent József Hospitium Egyesület célkitűzéseit megvalósítaná, nincsen. A község előjárósága a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét jelölte meg, mint aki (!) az egyesület célkitűzéseit meg tudná valósítani” – végződik a jelentés.¹⁰⁰

Az egyesületet a belügyminiszter 1950. január 6-án oszlatta fel.¹⁰¹ Indoklásában a következőket kifogásolta: „A lefolytatott vizsgálatból az állapítható meg, hogy az egyesület alapszabályszerinti hivatását illetve célkitűzéseit elhanyagolja, a tagok érdeklődésének és az általuk vállalt kötelezettségek teljesítésének hiányában alapszabályszerű működés kifejtésére képtelen, az alapszabályban előírt eljárást nem tartja be, nem vezet szabályszerű pénz- és anyagszámadást, a hatóságokkal szemben fennálló bejelentési kötelességének nem tett eleget.”¹⁰² Az egyesület vezetői már a rendelet kézhezvételének napján tiltakozó levelet küldtek a belügyminiszternek. Ebben kifejtik, hogy az egyesületet egy francia szerzet tagjai alapították, az egyesület rendes tagjai egyben a szerzet tagjai is. Az egyesület nevén lévő ingatlant is a szerzet tagjai vették. A berendezést is ők hozták magukkal. Mellékeltek a magyarországi francia konzul igazolását is arról, hogy francia jogügyi státus alá esik az egyesület, melynek anyaháza a francia kormány által elismert szerzeteskongregáció.¹⁰³ Nem egészen egy hét múlva újra panasszal fordultak a belügyminiszterhez, és ezt a panaszukat Szakasits Árpádnak, az Elnöki Tanács elnökének is megküldték. Kifejtették, hogy a feloszlátás indokai alaptalanok, ha pedig a feloszlátó rendeletet mégis fenntartaná a belügyminiszter, kéri a Szentségi Jézus Szolgáloi Kis Társasága haszonvételi jogának telekkönyvezését, mivel

98 Uo. Belügyminisztérium jelentés I. minta, 562018/1949. október 15.

99 Az egyesület taglétszámáról 1946-ból és 1947 végéről vannak pontos adataink: 1946: 73 rendes tag és 238 pártoló tag; 1947: 72 rendes tag és 230 pártoló tag. (MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Vaymár Gizella adatközlése a belügyminiszternek, 1946. április 24. és Vaymár Gizella és Lingauer Erzsébet adatközlése a belügyminiszternek, 1947. december 5.)

100 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Dicker Ferenc, a budakörnyéki járás főjegyzőjének jelentése az alispánnak az egyesület működésének felülvizsgálatáról, Bp., 1949. november 28., 8602/1949. kig.

101 245.016/1950. IV/3. számú rendeletével

102 Uo. lkt. szám: 245.016/1950. IV/3. nyomtatvány

103 Uo. Lingauer Erzsébet alelnök és Strazsek Mária elnök kérelme a belügyminiszterhez, Pilisliget, 1950. február 15.

a társaság tagjai szerezték az egyesület vagyonát, és azzal a kötelezettséggel adták át az egyesületnek, hogy az a szerzetesek eltartására és az általuk vezetett otthon fenntartására szolgáljon. A kötelezettség eddig azáltal teljesült, hogy az egyesület tagjai egyszersmind a társaság tagjai is voltak.¹⁰⁴ Február 22-én vette át az egyesület vagyonát a község előljárósága, de a vagyon őrizetét az otthon vezetőjére, Lingauer Erzsébet alelnökre bízta. A klauzurában lévő bútorokat bemondás alapján leltározták, mivel a klauzurába férfi nem léphet be. A leltár felvételénél az alelnöknő újra előadta, hogy az egyesületnek tulajdonképpen nincs is vagyona, mindent a társaság tagjai szereztek, a társaság pedig francia jogügyi státus alá esik. Ezen kívül hat személy életfogytiglani eltartása is terheli a vagyont, akik pénzüket vagy ingóságukat adták be az eltartás fejében.¹⁰⁵ Ugyanezeket az indokokat adta elő az alelnöknő abban a levelében is, amelyben március 1-jén a vagyonleltár érvénytelenítését kérte a belügyminisztertől.¹⁰⁶ Ez a levél és azok a korábbi levelek, amelyeket különböző hatóságokhoz írtak, mutatja, hogy az egyesület vezetősége minden lehetőséget megragadott, hogy tiltakozzon a jogtalan eljárás ellen.

Piliscsaba község előljárósága az egyesületi vagyon átvételével kapcsolatban jelentette, hogy összesen 26 fő, 19 ápolt és 7 szerzetes tartózkodik az otthonban. „A rendházban ezideig is kizsákmányolás folyik, tekintettel arra, hogy 12 személynek a nyugdíjából és befolyt összegéből 26-an kapnak rendszeres étkezést. Kérem ezen szempontok figyelembevételével az ügy további eljárását. (!) (...) Részünkről a legmesszebbmenőig udvariasság keretében végeztük kötelességünket. (ti. a leltár felvételét – Cs. B.)”¹⁰⁷ Ez igaz lehet, hiszen a klauzurába nem mentek be férfiak a leltározáskor.

Az egyesületi vagyont még ekkoriban is terhelte az a kölcsön, amelyet 1929. október 1-jén adott Sylvain Fernand abbé, niorti plébános.¹⁰⁸ Az egyesület feloszlása elleni tiltakozás ügyében a Belügyminisztérium kikérte a Népjóléti Minisztérium és a Külügyminisztérium véleményét is. Mindkettő egyetértett a feloszlattal.¹⁰⁹ Kezdetől fogva az ingatlanot megyei szociális otthon céljára kívánták felhasználni, amivel a Népjóléti Minisztérium is egyetértett, és engedélyezte, hogy az egyesület által ellátásra felvett 7 személy szociális otthoni gondozott legyen.¹¹⁰ 1950. június 7-én a Piliscsabai Adóhivatal törölte az egyesület 1949. és 1950. évi vagyonadóját, mivel az jótékonyági és emberbaráti célokra alakult.¹¹¹ Ez is mutatja, hogy az egyesület feloszlása ellenére az otthon tovább működött.

104 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. 3. sz. irat, Lingauer Erzsébet és Strazsek Mária panasz a belügyminiszternek, Pilisliget, 1950. február 21. és 4. sz. irat, Strazsek Mária levele Szakasits Árpádhoz, Pilisliget, 1950. február 22.

105 Uo. Oswald Imre piliscsabai vezetőjegyző Pest megye alispánjának, 1950. június 1. Ikt. szám: 56-7/1950. melléklet az átadás-átvétel jegyzőkönyve és a leltár

106 Uo. Lingauer Erzsébet levele a belügyminiszterhez, Pilisliget, 1950. március 1.

107 Uo. Piliscsaba község előljárósága a járási főjegyzőnek, Piliscsaba, 1950. február 23. Ikt. szám: 56-7/1950.kig.

108 Uo. Pilisliget község előljárósága Pest megye alispánjának, Pilisliget, 1950. május 9. Ikt. szám: 56-7/1950.kig.

109 Uo. A Népjóléti Minisztérium a Belügyminisztériumnak, 1950. március 21. 3214/P/19. V/1. és a Külügyminisztérium a Belügyminisztériumnak, 1950. március 30. 0709/Sz/6-1-50.

110 L. előző jgyz. és a Népjóléti Minisztérium a Belügyminisztériumnak, 1950. június 17. 3214/P/19-2. V/1.

111 SJH A Piliscsabai Adóhivatal határozata a Szent József Hospitium Egyesület vagyonadójának törléséről. Pilisliget, 1950. június 7. Ikt. szám: 83/1-1950.

Július 14-én a Pest Megyei Tanács megyei szociális felügyelője, Szücs Iona átvette az egyesületi vagyont. A leltárból tudjuk, hogy ekkor a pilisligeti ingatlanon a főépület mellett három melléképület állt, a gazdasági udvarban sertéseket, baromfit és kecskét tartottak. Az otthonban lakók névsorából kiderül, hogy ekkor 7 nővér lakott az otthonban és egy lelkész.¹¹² A nővérek havi térítést fizettek az otthonnak. Érdekes megvizsgálni a társaság tagjainak társadalmi összetételét. Legtöbbjük háztartásbeli, egy varrónő, egy tisztviselő és egy nyugalmazott postatiszt van közöttük. Az állandó lakók 16-an vannak. Többségük a háború után költözött az otthonba. Közülük egy férfi. Foglalkozásuk szerint van közöttük háztartásbeli, nyugalmazott vasutas, postatiszt, óvónő, szülésznő, orvos, tanítónő, iskolaigazgató és egyszerű munkásasszony, valamint egy géplakatos. Ekkor 5 ideiglenes lakó tartózkodott az otthonban, akik a nyár folyamán költöztek be, ami szintén az otthon addigi zavartalan működését mutatja. Mindannyian nők, egy dohányárus kivételével háztartásbeliek.¹¹³ Az állandó lakók vegyes társadalmi összetételűek, ennek ellenére elmondható, hogy a Szent József Hospitium Egyesület tagjai és gondozottjai abból a társadalmi rétegből kerültek ki, amelynek testi és lelki gondozását az alapszabály szerint 1928-ban célul tűzték ki. Ez a réteg a középosztály, annak is főleg alsó, elszegényedett része.

1950. július 31-ről augusztus 1-jére virradó éjszaka, a tervek szerint 23.00 és 24.00 óra között vitték el Piliscsabáról kényszertartózkodási helyre a szerzeteseket. Ez a szerzetesek elhurcolásának utolsó, negyedik hullámahoz tartozott. Az irgalmas nővérek kórházából 291 főt, a megváltós nővérek Szent Margit Házából 21 főt, az angolkiasszonyok zárdájából pedig 10 főt internáltak Zircre.¹¹⁴ Az iratokban nem szerepel a Szentségi Jézus Szolgáloi Kis Társasága. A társaság tagjait valószínűleg az irgalmas nővérek házába költöztethették, mivel oda már korábban, több helyről, az ország más részeiből telepítettek apácákat és nővéreket.¹¹⁵ Augusztus 12-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából megküldték tájékoztatás céljából a női és férfi szerzetesrendek főnökeinek a Katolikus Egyházzal kötendő egyezmény szövegének tervezetét, amelyet a kormány terjesztett elő a Püspöki Karral folytatott tárgyalások alapján. Ezt a tervezetet elküldték Lingauer M. Erzsébet főnöknőnek is, Zircre.¹¹⁶ Ez bizonyítja, hogy ekkor már Zircre internálták a társaság tagjait, és ez az egyetlen adatunk arra is, hogy a főnöknő már nem Vaymár Gizella, hanem Lingauer Erzsébet volt. Ugyanakkor augusztus 14-én és 21-én a rendőrség és a Belügyminisztérium is értetlenül állt az előtt, hogy a feloszlott egyesület hogyan működhet még mindig. A rendőrség úgy tudta, hogy az egyesület feloszlását elleni panaszát, melyet arra alapozott az egyesület, hogy

112 A lista nem sorolja fel pl. Strazsek Máriát, az egyesület elnöknőjét, tehát a társaság összes beltagja sem szerepel rajta.

113 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Pest megye Budai járás főjegyzője a megyei tanács Végrehajtó Bizottsága III. Igazgatási Osztályának, 1950. július 18. Ikt. szám: 563-18/8/1950.

114 Belügyminisztérium Levéltára, Közrendészeti Főosztály, VI. Rendőrhatalmági Osztály, Ikt. szám: 00421/1950., 43. raktári szám

115 Az arányokat mutatja az is, hogy 1950-ben a piliscsabai rendházban 112 vincés nővér lakott. (Schematismus Albaregalensis 1950, 82. p.) Ráadásul a belügyi szervek 324 fő elhurcolását irányozták elő az irgalmas nővérek zárdájából, a ténylegesen internált 291 fővel szemben. (ld. előző jgyz.)

116 GERGELY JENŐ: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Bp., Vigilia Kiadó, 1990, 209–214. p. 28. és 29. dokumentum, a dokumentumok jelenlegi levéltári jelzete: Magyar Országos Levéltár XIX-A-21-c Állami Egyházügyi Hivatal Adattár 58. doboz 110/13.

19 főt haláláig eltart, még mindig tárgyalják a Belügyminisztériumban.¹¹⁷ Október 10-én jelentette a Pest Megyei Tanács a belügyminiszternek, hogy a Közegészségügyi és Népjóléti Osztálya átvette az egyesületi vagyont, és ott 27 gondozott volt. Megvizsgálták, hogy van-e eltartásra kötelezett hozzátartozójuk, mivel az egyesület eltartásukra kötelezettséget vállalt. A vizsgálat eredményeként 5 személyt az újonnan megnyílt Alagi Szociális Otthonba vettek fel, egy béna embert pedig a pilisvörösvári szociális kórházba utaltak be. A helyiségeket azzal zárták le, hogy azokban szociális otthon lesz.¹¹⁸ A hospitium egyik tevékenységét, öreg emberek állandó ellátását tehát folytatni akarták, azonban nem ugyanazokkal a gondozottakkal és nem vallásos szellemben. Az épületekben ma is állami szociális otthon működik.

Szeptember 7-én jelent meg az Elnöki Tanács 34/1950. számú törvényerejű rendelete, amely megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét Magyarország területén.

Fontos kérdés, hogy a társaságnak hány tagja volt a betiltáskor. A szakirodalom általában az 1948-as katolikus névtár adatait szokta mérvadónak tekinteni, de a társaságról ott közölt adatok zavarosak és irreálisan magas az összesített taglétszám.¹¹⁹ Tudjuk, hogy az egyesület rendes tagjai egyben a társaság tagjai is voltak. 1947 végén pedig 72 rendes tagja volt az egyesületnek.¹²⁰ A katolikus névtár zavaros adatai között is 72 nővér szerepel. 1950-ben a pilisligeti házban 7 nővér tartózkodott, azonban ebből a névsorból is hiányoznak nővérek, mint pl. Strazsek Mária. A külnővérek pedig természetesen eleve nincsenek a listán, hiszen ők nem laktak rendházban, hanem a világban működtek. 1946-tól már csak a pilisligeti otthon és rendház működött, Budapesten csak egy egyszobás lakást tartottak fenn. Az 1950-es székesfehérvári egyházmegyei schematismus szerint a pilisligeti házhoz 64 fő tartozott.¹²¹ Ez a szám közelítheti meg a leginkább a társaság akkori létszámát.

VII.

ÚJJÁALKULÁS

A Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társaságának működését Eukarisztia Szolgálóleányi Társasága néven a Szeged-Csanádi Egyházmegye területén Gyulay Endre megyés püspök 1995-ben engedélyezte ismét.¹²² A kongregációt a Csongrád Megyei Bíróság nyilvántartásba vette, tevékenységéként az egyházközségi munkát és az engesztelést je-

117 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. A rendőrség budai járási kapitánysága a Belügyminisztérium IV/3. osztályának, 1950. augusztus 14. Ikt. szám: 879/4-1950.kig. és a Belügyminisztérium IV/7. osztálya a Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökének, 1950. augusztus 21.

118 Uo. A Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága III. Igazgatási Osztálya a belügyminiszternek, 1950. október 10. Ikt. szám: 5639-16/17/1950. III.

119 72 nővér, 55 karnővér, 17 laikus, 9 beltág, 43 kültág, 7 jelölt, 13 affiliált. Összesen: 216 fő. (A magyarországi latin- és görögszertartású egyházmegyei és szerzetes római katolikus papság és női szerzetesrendek névtára. Bp., 1948, 346. p.)

120 ld. 99. jgyz.

121 13 nővér, 39 külnővér, 1 novícia és 11 affiliált. (Schematismus Albaregalensis 1950, 90. p.)

122 Szeged-Csanádi Püspöki Hatóság, Szeged, 1995. február 20., ikt.szám: 275/1995. (másolata a szerző birtokában)

lölte meg.¹²³ A társaság pénzbeli kárpótlást kért a klotildligeti házért, mivel nem kívánta, hogy a szociális otthon kiköltözzön az épületből. Az összegből a helyi önkormányzat segítségével szerzett ingatlanon egyetemi kollégiumot akart felépíteni a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Piliscsabán működő bölcsészkará számára.¹²⁴ 1997-ben meg is kapta a társaság a kárpótlást¹²⁵, de azt nem Piliscsabán, hanem Szegeden használta fel.

BALÁZS CSÍKY

THE SAINT JOSEPH HOSPICE ASSOCIATION. THE SERVANTS OF THE INSTITUTE OF THE SACRAMENT OF JESUS IN HUNGARY (1925-1950)

Significant developments are to be observed regarding women's religious orders between the two world wars in Hungary. The history of the congregations that settled in Hungary during this period has not yet been elaborated upon, and the fact that the source material has either been destroyed or lies hidden somewhere further complicates this task. Therefore, I present the history of an institute that existed between the years 1925 and 1950 as an example of the women's congregations that were newly established in Hungary at that time.

The Servants of the Institute of the Sacrament of Jesus (Servantes de l'Eucharistie/Institutum Famularum Jesu in SS. Eucharistiae Sacramento) was established by Onesime Marie Guibret in Toulouse, France, in 1857. The aim of this institute was to promote respect for the Holy Eucharist. In 1925, Prince Primate János Csernoch granted permission for the institute to settle in Hungary. The organiser of the community here was Sister Gizella Mária Jozefa Vaymár. As she wished to conduct the activities of the institute in secret, she established the Saint Joseph Hospice Association in 1928. The President of this association was Gizella Mária Jozefa Vaymár, and the leadership and other members of this order became members of the institute. On this basis, the operation of the institute in Hungary was on a par with the operation of the association. The aim of the association was to establish homes (hospices) throughout the country, in which Catholic women belonging to the impoverished middle classes could obtain bodily and spiritual comfort. The first hospice was opened in Klotildliget (today known as Piliscsaba, near Budapest) in 1929, and this represented the headquarters of the institute in Hungary. The second hospice, located in Fonyód on the banks of lake Balaton, was in operation between 1933 and 1937, and could provide accommodation for whole families to spend their holidays. The third hospice, which was opened in Budapest in 1936, provided people with accommodation and care for their entire lives. The hospices in Fonyód and Budapest were leased properties, as the institute was not in a position to purchase them. During the war, the hospice in Budapest was so badly damaged that money was not available to repair it, and its operations were closed in 1946. The leased property in Budapest was handed over to the Catholic monthly periodical known as 'Új Ember' (New Man), where its editorial office began operations. In 1950, the state authorities first dissolved the association, then later, on September 7 of that year, withdrew the operating licences of the religious orders in Hungary, by passing Law Decree No. 34/1950 of the Presidium.

---

123 Csongrád Megyei Bíróság, Szeged, 1995. április 26., Pk.60.078/1995/2. (másolata a szerző birtokában)

124 Maróthy Erzsébet, az Eukarisztia Szolgálóleányai Társasága vezetőnővérének levele dr. Platthy Ivánhoz, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Főosztálya vezetőjéhez, Piliscsaba-Klotildliget, 1995. február 25. (másolata a szerző birtokában)

125 1064/1997. (VI. 11.) Korm. határozat 1. sz. melléklete (Magyar Közlöny 1997/50. szám, 3844. p.)

MIKLÓS PÉTER

AZ ÚJSZENTIVÁNI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

BEVEZETÉS

Újszentivánon egyetlen tornyos templom van, a görögkeleti szerbeké. A katolikus közösségnek csak egy kápolna jutott, bár a templomépítés terve többször is felvetődött. A faluban hagyományosan két vallási csoport létezett: az ortodox szerbek és a katolikus németek, magyarok. A katolikusok száma csak Trianon után, a húszas években haladta meg jelentős mértékben a görögkeletiekét.

Az újszentiváni katolikus egyházköztség történetére vonatkozó forrásaink igen szűkösek. Községünk múlt századi vallási életéről elsősorban az úgynevezett sematizmusok tudósítanak; ezek egyházmegyei évkönyvek, papi névtárak, amelyek évente jelentek meg – összeírva az egyházmegye plébániáit, papjait, valamint a katolikus lélekszámot (Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis). Ezen kívül elvéve találunk adatot a Csongrád Megyei Levéltárban (CsML) is, főleg a szőregi uradalom iratai közt.¹ Elsődleges forrásunk azonban a Szeged-csanádi Püspöki Levéltár (SzPL) anyaga: a püspöki hivatal egyházigazgatási iratainak Újszentivánra, illetve Szőregre vonatkozó részei; valamint az újszentiváni római katolikus egyházköztség *Historia Domusa* (1957–1984). A *Historia Domus* olyan könyv, amelyet minden plébánosnak vezetnie kell, tudósítva az egyházközség és a templom (jelen esetben kápolna) életének legfontosabb eseményeiről.²

Az újszentiváni római katolikus egyházközség történetét eddig nem dolgozták fel, sőt a falu történetével foglalkozó szakirodalom sem szentelt neki figyelmet. Ennek elsődleges oka, hogy Újszentiván eredetileg szerb település, így az ortodox egyház nagyobb jelentőségű volt. Az ortodox egyházközségnek a 18. század közepe óta van temploma, míg a katolikus kápolna csak az 1960-as években kapott önálló épületet; korábban az iskola egyik szárnyában működött.

Újszentiván három nemzetiség (szerb, német, magyar) által lakott falu, ahol nemzetiségi és vallási elkülönülés és konfliktusok figyelhetők meg. A katolikus egyházközség története kapcsán bemutatásra szorul Újszentiván és a helyi szerbség, valamint az újszentiváni katolikusok 19. századi története. A tanulmányban részletesen ismertet-

1 Az anyaggyűjtésben való segítségükért köszönettel tartozunk Szaplonczay Miklósné levéltárosnak és Vecsernyés János levéltári kutatónak.

2 Lásd bővebben: BEKE MARGIT: *A historia domus fontossága, helye és gyakorlata*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 149–154.

jük a lelkeszség alapításának és szervezésének eseményeit, valamint a kápolnának az iskolából – állami nyomásra – történő elköltözését, s röviden vázoljuk az itt szolgáló lelkészek életútját is.

ÚJSZENTIVÁN TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Újszentiván első írásos említését Zsigmond 1411. július 14-i oklevelében találjuk (Zenthiwan). A középkori település a mai Újszentiván helyén állt.³ A falut kezdetől fogva kisebb nemesi családok birtokolták. (Pl. 1564-ben: Balassi Bálint, Gyálai János, Liszti János, Viczmándi Mátyás; 1639-ben: Horváth István, Komjáthy Ábrahám, Szegedy Ferenc).⁴ A terület a török háborúk során lakatlan (1700 körül pusztaként említik), 1718 és 1779 között a Temesi Bánság része.

Szentiván, a középkori gyakorlatnak megfelelően első egyházáról kapta nevét.⁵ Ez középkori latin rítusú templomra, esetleg plébániára enged következtetni. A templom valószínűleg a 12. századtól a 16–17. századig állt és működött (a török pusztításig), ám erre forrás, írásos adat nem utal. Régészeti kutatások feltárták, Tiszasziget határában, a középkori Szentiván templomát, amely feltehetően a 12. század elején épült. Tájolása kelet-nyugati volt, hajója 7 x 10 méteres. Fala kézzel vetett, jól kiégetett téglából készült, földéme egyszerű fából készült és náddal vagy zsindegyel volt fedve.⁶

A térség szerbekkel való betelepítése 1746 nyarán történt meg,⁷ valószínűleg a mai Tiszasziget (Ószentiván) helyére.⁸ Szentivánt 1781-től (a szerződés 1783. március 5-én kelt) a királyi kamarától hosszú lejáratú bérletként megszerezte Szeged szabad királyi város. Ekkor a szerbek átköltöztek a mai Újszentivánra,⁹ ahol már korábban „szerviánusok tanyáztak,” Ószentivánt pedig szegedi dohánytermesztő magyarok népesítették be.¹⁰ A 19. század első harmadában rajnai frank eredetű németek települtek ide Csanádról,¹¹ a magyarok beáramlása valamivel később indult meg.

3 BÁLINT SÁNDOR: *A szögedi nemzet*. I. Szeged, 1976. 247.

4 BOROVSKY SAMU: *Torontál vármegye*. Budapest, é. n. [1911] 548. (a továbbiakban: BOROVSKY)

5 Szentiván neve Keresztelő Szent Jánost idézi. Ünnepehez (június 24.) több – főleg német eredetű – népszokás kapcsolódik; például a tűzgrás, gyümölcssütés, gyümölcscsádozat stb.

6 MATUZ EDIT-BÉRES MÁRIA: *Tiszasziget régészeti topográfiája és településtörténete*. In: *Tiszasziget története*. Szerk. GÁRGYÁNNÉ LAMPERT MAGDOLNA. Tiszasziget, 2000. 80–82.

7 KRUNTY MIHÁLY: *Mozaikok és adalékok az újszentiváni szerbség történetéhez*. Csongrád Megyei Honismereti Híradó, 1990. 106–108.

8 A szerbek helyzete a Határvidék felszámolásától kezdve romlott. 1848-ban szabad és politikailag független nemzetet akartak válni. Mozgalmuk vezetője Djordje Stratimirović tábornok és Josif Rajacić érsek volt. Lásd bővebben: SZAKÁLY FERENC: *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. (a továbbiakban: ZOMBORI 1991) 11–49.

9 Újszentiván a 19. század folyamán a szőregi uradalom része volt. Vö. *Szeged története 2*. Szerk. FARKAS JÓZSEF. Szeged, 1985. 283–300.

10 OLTVAI FERENC: *A Csanád vármegyei szerb optások ügye (1922–1930)*. In: ZOMBORI 1991. 169–170. (a továbbiakban: OLTVAI)

11 Újszentiván 1839-ben: „...rác-német falu Szegedhez délre egy órányira: 100 kath., 562 n. e. óhitű, 4 zsidó lak., óhitű anyatelommal, 27 5/8 jobbágytelekkel.” FÉNYES ELEK: *Magyarországnak 's a hozzá kapcsolott részeknek mostani állapota*. 4. köt. Pest, 1839. 380–381 és 401–403. (a továbbiakban: FÉNYES)

Az 1848/49-es események Újszentivánra is elértek. A községet 1849 elején a császáriak szállták meg. Perczel Mór március 15-én Szegedre érkezett, majd március 22-én megtámadta a szőregi-szentiváni egységeket. A csata nyolc és tizenkét óra között zajlott.¹² Eredményeként Újszentivánról elmenekültek a szerbek, házaik nagy része és templomuk leégett.¹³ A falut 1849 augusztusában – a híres szőregi csata után – Haynau seregei szállták meg.¹⁴

*Újszentiván népességének vallási megoszlása a 19. század első felében*¹⁵

Év	Ortodox	Katolikus	Egyéb
1787	358 (100%)	-	-
1825	514 (92,2%)	43 (7,8%)	-
1839	562 (84,4%)	100 (15%)	4 (0,6%)
1850	568 (84,1%)	100 (14,9%)	7 (1%)

Az I. világháború után (1922 és 1930 között) a szentiváni szerb lakosság mintegy fele hazát cserélt, átköltözött Jugoszláviába.¹⁶ 1944-ben és 1946-ban a német származásúak többségét kitelepítették. Így Újszentiván az ötvenes évektől kezdve többségében magyarok lakta község. Kihaltak a nemzetiségi népszokások is, kivéve néhány görögkeleti szerb ünnepet.

A SZERB ORTODOX EGYHÁZKÖZSÉG

Újszentivánon 1758-ban említik először az ortodox templomot. Arzenije Radojevsky temesi püspöki adminisztrátor így írt: „*Szentiván falu: A templomot Szent Györgyről nevezték el, még nincsen kész egészen. Három ablaka és két egyszerű ajtaja masszív.*”¹⁷ 1765-ben Ivan Jovanovity szentiváni pápa díszes szertartáskönyvet adományozott az egyházközségnek. A régi templomépület 1849. március 11-én leégett.¹⁸ A helyi szerbek (500 ezüst forint értékű) oroszországi támogatással új templomot emeltek, amelyet Máriának, a Legszentebb Istenszülőnek ajánlottak és 1853. október 25-én felszenteltek.¹⁹

12 GRÄBELDINGER, ANTON: *Heimatbuch Újszentiván*. Bad Reichenhall, 1981. [Kézirat.] 36. (a továbbiakban: GRÄBELDINGER)

13 OLTVAI 170.

14 BOROVSKY 136.

15 GRÄBELDINGER 8. (1787 és 1850) és 34. (1825), valamint FÉNYES 401. (1839) és OLTVAI 170. alapján.

16 OLTVAI 169–174.

17 Egy, a szőregi szerb egyháznál található vizitációs jegyzőkönyv alapján. Vö. VECSENYÉS JÁNOS: *Miről mesél a szentiváni szerb templom?* Szentiváni Napló, 4 (1998)/4. 2. (a továbbiakban: VECSENYÉS)

18 Az újszentiváni görögkeleti szerb egyházközség *Historia Domusa* alapján.

19 VUKOSZÁVLYEV ZORÁN: *Az újszentiváni szerb ortodox egyházközség*. [Kézirat.] 30. (a továbbiakban: VUKOSZÁVLYEV)

A görögkeleti parókia helyét 1813-ban jelölték ki.²⁰ Sztojkovits Trifun plébános kért Szeged város által²¹ kijelölt telket, ahol – mint írja – „azonnal magam költségén szándékozok házat magamnak és ivadékaimnak építeni.”²² A papi házhely kijelölését 1813 májusában elvégezte egy földmérő bizottság, ám ez a parókusnak nem volt megfelelő. A kijelölt telek ugyanis a falu végén feküdt, a lelkésznek pedig „az Anya Szent Egyház körül kellett lakni.”²³ Így került a parókia mai, végleges helyére: a templommal szembe.

A templom 1907-ben új szentélyasztalt kapott. Teljes felújítást 1910-ben (700 korona értékben), 1936-ban és 1992–93-ban végeztek rajta.²⁴ A megújult templomot 1993. augusztus 22-én Danilo budai ortodox püspök szentelte fel.

Az újszentiváni szerb egyházközség igyekezett jó kapcsolatot fenntartani a falu vezetésével, a kezdeti súrlódások ellenére.²⁵ Erre példa Marjanovits görögkeleti plébános 1914. július 2-án kelt levele,²⁶ amelyben közli, hogy a helyi szerb egyház gyászmisét tart a meggyilkolt trónörökös pár lelki üdvéért: „Azon nagy csapás, mely hön szeretett házánkat és Felséges Uralkodóházunkat a Fenséges Trónörökös pár halála által érte, legőszintebben és legmélyebben hatott hű alattvalói, keresztény és emberi szívünkre. Őszinte részvétünk és legmélyebb gyászunk kifejezésére a helybéli gör. kel. szerb egyház a Fenséges Trónörökös párért gyászmisét is fog tartani.”²⁷

Napjainkban is fontos ünnep a szerbek között az augusztus 15-i (gregoriánus naptár szerint augusztus 28-i) templomi búcsú, valamint Szent György napja, hiszen a legtöbb újszentiváni ortodox családnak ő a védőszentje.²⁸ Az alábbiakban a görögkeleti szerbek karácsonyi népszokásait vázoljuk. A szerb karácsonynak fontos és elengedhetetlen kelléke a kalács. Az ún. böjti kalácsot (zdrávje; jelentése: egészség) karácsony előestéjén, szentestén fogyasztják.²⁹ Az ún. karácsonyi kalácsot karácsony estéjén ünnepélyesen vágja föl a családfő, miután kereszt alakban kevés bort locsol rá. A hagyomány szerint először két részt törnek, amelyet a család legidősebb, valamint legifjabb tagja kap. A karácsonyi kalács díszítése is jellegzetes. A kör alakú kalács közepébe az ún. rózsát helyezik, amely szélénél bevagdalt tésztacsík: felhelyezve és megsütve rózsza alakban szétnyílik. A díszítés másik eleme: apró jelképes, mesterséghez kapcsolódó eszközök formázása a tésztából és a kaláccsal együtt való megsütése (Például a kádárok hordót, a földművesek kalászt stb.).

A szerb templomokban és a szerb házakban nem szokás karácsonyfát állítani, az ajándékozás azonban része az ünnepnek. Karácsony ünnepén nagy szerepe van a szalmának, amely Jézus jászolban való születésére emlékeztet. Az ortodox karácsonyi ha-

20 Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CsML) Szeged város tanácsának iratai. 1608/1813.

21 Mint említettük Szeged városa tartós bérleményként birtokolta Újszentivánt, így biztosítania kellett a papi telket.

22 CsML Szeged város tanácsának iratai. 1608/1813.

23 CsML Szeged város tanácsának iratai. 2217/1813.

24 Vukoszávlyev 29–31.

25 Elsősorban a szerb nemzetiség Habsburg Birodalmon belüli vallási és politikai kiváltságai, valamint ezek megőrzéséért folytatott küzdelmük miatt. Vö. HEGEDŰS ANTAL: *A kiúáltsgolt szerb nemzet a 18–19. században Magyarországon*. In: ZOMBORI 1991. 127–135.

26 VECSENYÉS 2.

27 Uo.

28 A szerb görögkeleti családoknál a családi védőszent ünnepe: a szvecsár.

29 A karácsonyi szerb vallási és népi szokásokat Krunity Mihály főesperes, újszentiváni görögkeleti lelkész ismertette.

gyomány szerint szalmát visznek a házba: ma már csak jelképesen egy-két marékkal, de régebben több kosárral a lakás minden helységébe jutott – jelezvén, hogy készen állnak Jézust házukba fogadni. A szalmát a családfő vitte be, közé téve az ajándékokat. Először az asztalon helyeztek el kevés szalmát, miután négy sarkára csipetnyi sót szórtak. A szalmát azonban Szent István ünnepének (karácsony második napja után) hajnalára ki kellett tenni a házból, ezt már általában karácsony másnapján megtették. A görögkeleti egyházban szép szokás a karácsonyi ünnepkörben így köszönni: Krisztus születik. Erre a válasz: Valóban születik.

KATOLIKUSOK A 19. SZÁZADI ÚJSZENTIVÁNON

Újszentiván katolikus népességének gyarapodása³⁰ összefügg a német származású telepesek megjelenésével. Nyelvük rajnai-pfalzi lotharingiai nyelvjárás volt, felsőnémet tájszavakkal gazdagodva; vallásuk római katolikus.³¹ Betelepülésük az 1800-as évek elején-közepén indult meg, Csanádról.³² Az újszentiváni katolikusok lelki gondozását kezdettől fogva a szőregi plébános látta el.³³ Szőreg a térség egyetlen anyaegyháza volt; itt egy plébános és két káplán működött. Filiái közé tartozott még Deszk, Gyála, Ráckeresztúr, Ószentiván és Tértvár (az 1800-as évek elején Rábé és Újszeged is). Ebben az időben háromhetente tartottak szentmisét a községben, felváltva magyar és német nyelven.³⁴ A köztes két vasárnapon világi előimádkozó vezetésével imaórát tartottak és egyházi énekeket énekeltek.³⁵

A szőregi római katolikus templom 1811 és 1816 között épült.³⁶ Helyét Müller Sebestyén bíró és Vedres István földmérő jelölte ki, az építést Svertz kőműves mester vezette.³⁷ A templom és a plébánia a szőregi uradalom katolikusainak lelki gondozását szolgálta, így az uradalom jobbágjai részt vettek robotként a templom építésében.³⁸ Ez érdekes tény, hiszen az uradalom több községében élt jelentős görög szertartású szerb kolónia (Deszk, Gyála, Szőreg, Újszentiván), rendelkezve templommal és lelkésszel. Újszentivánon például ebben az időben mindössze huszonhat katolikus hívő élt, az ortodoxok száma pedig meghaladta az ötszázat.³⁹

Az 1800-as években a katolikusok a szőregi temetőbe temetkeztek, ugyanis Újszentivánon csak görögkeleti temető működött.⁴⁰ A szőregi plébános végezte az esketéseket, kereszteleseket, temetéseket; a helyi katolikusok nála kértek engedélyt a ve-

30 MIKLÓS PÉTER: *Újszentiván vallási élete a 19. században*. Honismeret, 28 (2000)/5. 68–71.

31 GRÄBELDINGER 102.

32 Vö. FÉNYES 380–381. és 401–403.

33 Az 1813-as egyházmegyei összeírás 26 katolikus lakost említ. Vö. *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis*, 1813. Szegedini, 1813. 88.

34 GRÄBELDINGER 42–43.

35 Uo.

36 Vö. PÉTER LÁSZLÓ: *Mikor épült a templom?* In: *Az ezeréves Szőreg*. Szeged-Szőreg, 2001. 87.

37 CsML Szőregi uradalom iratai. 3246/1811.

38 CsML Szőregi uradalom iratai. 1432/1815.

39 Vö. 33. jegyzet

40 GRÄBELDINGER 44.

gyes házasság tilalma alóli felmentésre,⁴¹ gyakran végrendeletüket is nála helyezték letétbe.⁴²

Kreminger Antal prépost, palánki plébános, szegedi alesperes⁴³ 1849. június 7-én kelt levelében⁴⁴ Deszk, Szőreg, Ószentiván és Újszentiván állapotát is részletezi: „...*egészen leégtek 's eddig lakatlanok. Leégett templom, kápolnák Deszken 's Újszentiványon 's az iskola, pap és kántor vagy tanító házak.*”⁴⁵ E jelentés Újszentivánon leégett iskoláról és kápolnáról ad hírt. A kettő valószínűleg egy fedél alatt lehetett; az épület egyik részében az iskola, másik részében az imaterem, kápolna működött.

1849-ben – a Perczel-féle hadjárat után – Követs Endre szőregi plébános így írt a harcok utáni Újszentivánról: „...*egészen a lángok martaléka lön, a magyarok és németek, kik ott léteznek, kivevén egynehányan, Szegedre menekültek, de jelenleg visszatérnek.*”⁴⁶ A szőregi lelkész a görögkeleti szerbekről nem írt, hiszen joghatósága csak a katolikusokra szólt,⁴⁷ de megtudhatjuk, hogy a helyi katolikusok között a németek mellett⁴⁸ megjelentek a magyarok is.⁴⁹

A sematizmusok 1870-től említenek állandó istentiszteleti helyet: imateremként (oratoria), illetve kápolnaként (capella).⁵⁰

Újszentiván népességének vallási megoszlása a 19. század második felében⁵¹

Év	Katolikus	Ortodox	Egyéb
1858	175 (21%)	653 (78,3%)	5 (0,7%)
1866	341 (32,6%)	698 (66,7%)	7 (0,7%)
1873	360 (41,9%)	492 (57,3%)	7 (0,7%)
1883	457 (50,7%)	442 (49,1%)	2 (0,2%)
1889	542 (53,3%)	468 (46,1%)	6 (0,6%)

41 A vegyes házasság természetesen nem volt gyakori. Ennek elsődleges oka a szerb közösség szigorú endogámiaja volt, amit a nyelvi és vallási különbség tovább erősített.

42 Például Lakatos Mihály szőregi lakos végrendelete 1833-ból. Szeged-csanádi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SzPL) Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 873/1834.

43 Kreminger Antal prépost 1848/49-es szerepéről lásd bővebben: MIKLÓS PÉTER: *Meghatározó személyiségek. Arcképek Szeged 19. századi katolikus egyházi életéből.* Szeged, 12 (2000)/1. 4–5.

44 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 374/1849. Kézzel írt sorszáma: 30.

45 Uo.

46 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 650/1849. Kézzel írt sorszáma: 32.

47 A jelentések forrásértékéről: MIKLÓS PÉTER: *A gyűlölet és a harc tüzei. Szőreg római katolikus plébániája 1848/49-ben.* Szeged, 12 (2000)/4. 12–13.

48 Vö. FÉNYES i. h.

49 1849-ben 152 római katolikus hívőt jegyzett fel Követs Endre szőregi plébános. SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, jelzet nélkül.

50 *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno domini* (a továbbiakban: Schematismus) 1870. Temesvári, 1870. 95.

51 A korabeli püspökségi összeírások alapján. Vö. Schematismus 1858. 62.; Schematismus 1866. 91.; Schematismus 1873. 103–104.; Schematismus 1883. 117–118.; Schematismus 1889. 116–117.

A fenti táblázatból világosan látszik, hogy Újszentivánon az 1800-as évek közepén a görögkeleti szerb lakosság csaknem az összlakosság 80%-át tette ki. A 19. század utolsó két évtizedétől egészen a századfordulóig a katolikus lélekszám gyors emelkedése figyelhető meg, ami azt eredményezte, hogy a 20. század első éveiben az ortodoxok és katolikusok száma nagyjából megközelítette egymást. A katolikus lélekszám növekedése összefügg a németek (1800–10-es évektől) és a magyarok (1840–50-es évektől) folyamatos betelepedésével.

Újszentivánon az 1890-es évek elejétől önálló kántor tevékenykedett (korábban a plébánossal együtt Szőregről járt át). Az újszentiváni iskolaszék vezetőségének kérésére Dessewffy Sándor csanádi püspök (1890–1907) így írt 1892. november 10-én dr. Huhn Lajos szőregi plébánosnak: *„Az új szt. iváni róm. kath. iskolaszéknek az iránti kérést, hogy az addig a szőreghi kántort megillető párbér szedési jog az új szt. iváni kántorra ruháztassék ÷ sz. alatt oly felhívással küldöm Nagyságodnak, hogy a kérelem érdemére nézve mielőbb véleményezőleg nyilatkozzék.”*⁵²

A 19. századi újszentiváni katolikusság történetéhez tartozik a térvári kereszt felállítás is. Az Újszentiván határában fekvő Térvár 1831 és 1892 között önálló kisközség volt, ám a jegyzői feladatokat ekkor is az újszentiváni körjegyző látta el.⁵³ A kis falut később Újszentivánhoz (1892 és 1945 között), majd Ószentivánhoz (1945-től) csatolták.⁵⁴ Térvárott soha nem épült templom, még külön imaterem sem volt; misét nagyon ritkán tartottak (az iskola épületében). A község kezdettől fogva az ószentiváni plébánia filiája.

A település lakói hitüket keresztállítással akarták kifejezni. Az 1837. február 13-án kelt irat szerint:⁵⁵ *„...Térvári Kertészség⁵⁶ Közönsége mind egy akarattal úgy nyilatkozó el magát: hogy a határukban lévő Keresztet annak történhető romlásában mindig javítani közös költséggel fogják, 's azt határukból elpusztulni és megsemmisíteni soha sem hagyják.”*⁵⁷

A KATOLIKUS LELKÉSZSÉG ALAPÍTÁSA

Az Újszentivánnal szomszédos Ószentivánon 1910-ben káplánság jött létre, 1913–14-ben pedig megépült a templom Páduai Szent Antal tiszteletére.⁵⁸ 1915-ben a püspök az egyházközséget plébániai rangra emelte.⁵⁹ A plébánia szervezésekor felmerült, hogy Térvár mellett Újszentivánt is joghatósága alá helyezték. Ez ellen az

52 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Ószentiván, 1.

53 Újszentiván, Ószentiván és Térvár községekben közös jegyző praktizált, annak ellenére, hogy a falvaknak önálló vezetése (bíró, esküdt) volt. Vecsernyés János levéltári kutató közlése.

54 GRÄBELDINGER 30–31.

55 A keresztállítást elhatározó okiratot Molnár Ferenc bíró, Börcsök József esküdt és Korsitzky János jegyző írta alá. A térvári kereszt ma is áll, azonban helye módosult; a helyi Klebelsberg-iskola elé került.

56 A kertészközségek különleges jogi helyzetéről, valamint a hívek vallási szokásairól és életmódjáról lásd bővebben: LOTZ ANTAL: *Újonnan feltárt néprajzi adalékok a Csanádi püspökség területéről*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10 (1998)/1–2. 135–145. (a továbbiakban: LOTZ)

57 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, jelzet nélkül.

58 Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. [Szerk. SZILAS JÓZSEF.] Szeged, 1980. 115. (a továbbiakban: Jubileumi évkönyv)

59 Uo.

újszentiváni hitközség levélben tiltakozott Govrik Sándor esperes-plébánosnál, kijelentve, hogy továbbra is a szőregi egyházközség filiája akar maradni. Az 1910. július 28-án íródott levél több érvet tartalmaz a szőregi egyházközség mellett: „1, hogy a szőregi plébánia minket mindenben kielégített; - 2, hogy Szőreghre műutunk van, – az ószentiváni út rossz, gyakran járhatatlan; – 3, Szőregh egész utunkba esik Szeged felé.”⁶⁰ Az egyházmegegyei hatóság támogatta az újszentivániai igényét, így a község 1937-ig a szőregi plébánia filiája maradt.⁶¹

Az újszentiváni kápolna az iskola egyik szárnyában működött. Az iskola tetőzetén ideiglenes harangláb állott, amelyen egy kisméretű harang függött. 1920–21 ben gyűjtést indítottak további két, nagyobb harang vásárlására.⁶² A gyűjtést a községi előljáróság is támogatta, 25 000 koronás segéllyel, amelyet pótdából fedezett.⁶³ Az új harangokat 1921. január 21-én avatta fel Henny Ferenc szőregi esperes-plébános.⁶⁴

A Trianon utáni népmozgás érintette Újszentivánt is. Délvidéki magyarok betelepése és a helyi szerbség nagyarányú kivándorlása jellemezte ezt az időszakot. Az 1930-as években nagy igény fogalmazódott meg a községben templomra, plébániára.⁶⁵ Ennek érdekében gyűjtést rendeztek: 22 000 pengő végösszeggel, valamint több küldöttség járt a püspöknél. Nem eredménytelenül. Glattfelder Gyula⁶⁶ csanádi megyéspüspök (1911–1943) 2502/1937. szám alatti levelében, amelyet a kinevezett újszentiváni lelkésznek, Winkler Józsefnek írt, így rendelkezett:

„Miatán a torontáli esperesi kerülethez tartozó és eleddig a szőregi anyaegyház lelkészei által lelkiekben gondozott Újszentiván leányegyház hívei ismételeten kifejezték azt az óhajátásukat, hogy már csak lélekszámukra való tekintettel is, ami kb. megközelíti az 1500-at, állandó lelkipásztort kapjanak, aki kézbe veszi a templom és a lelkészlak felépítésének első-sorban sürgős munkáját, ami eddig elég késedelmesen haladt, holott a hívek kb. 22 000 pengőt gyűjtöttek s ónadóztatás útján a sajátjukból is elég tekintélyes összeget adtak erre a célra, – elhatároztam, hogy f. é. szeptember hó 1-ével – meghallgatván a ker. esperes valamint az érdekelt szőregi plébániaegyház lelkészeit – Újszentivánt elválasztom a szőregi anyaegyházról s önálló lelkészség rangjára emelem s ezen új állásba a mondott naptól fogva Tisztelendőségedet helyezem, elvárván, hogy a lelkészséget megszervezni, a templom és a lelkészlak építésének ügyét kezébe venni és sikerrel befejezni kötelességének ismeri s ezt a munkát a maga részéről is, mint a papi buzgalom és elhivatás legszebb bizonyítékát teljes erejéből ambicionálja.”⁶⁷

60 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Ószentiván, jelzet nélkül [1910].

61 Meg kell jegyeznünk, hogy az egyházközség és a plébánia között fogalmi különbség van. Az egyházközség társadalmi csoport, a helyi hívők összessége, míg a plébánia kánonjogi egység, a hierarchia alapsejtje. Lásd bővebben: ERDŐ PÉTER: *Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 91–97. (a továbbiakban: ERDŐ) és GERGELY JENŐ: *A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége (1919–1944)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 131–141. (a továbbiakban: GERGELY)

62 A gyűjtést Tóth Dániel iskolaiigazgató és Nátly Géza üzletlajdonos szervezte.

63 CsML Újszentiván község iratai. 6667/1922.

64 GRÁBELDINGER 42.

65 MIKLÓS PÉTER: „Három ablaka, két ajtaja masszív.” *Az újszentiváni katolikus lelkészség alapítása*. Szeged, 12 (2000)/2. 40–42.

66 A Csanádi püspökség székhelye 1923 óta Szeged, korábban Temesvár. Glattfelder Gyula a két világháború közötti magyar társadalmi és politikai élet jelentős alakja. Lásd bővebben: *Igazságot – szeretettel! Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Budapest–Szeged, 1995. 1–203.

Mint fentebb láttuk, az indoklásban a katolikus hívők ezeröttszáz fős lélekszáma és a templomépületre való gyűjtés első helyen szerepelt. A lelkészi teendőket a főpásztor Winkler József rókusai káplánra bízta, akinek támogatását Kleitsch Mátyás kiszombori esperestől és Szalma József szőregi plébánostól levélben kérte. *„Bizalommal kérem Tiszelandóságodat, hogy az új lelkészt a megindulás és uttörés nehéz munkájában paptestvéri szeretettel támogatni, a netán mutatkozó nehézségekben szóval és jó tanáccsal segítségére lenni sziveskedjen.”*⁶⁸

Az újszentiváni római katolikus lelkészség alapításakor Glattfelder püspök, 1937. augusztus 25-én kelt levelében a szokásos 25%-os helyett 50%-os kongrua-kiegészítést kért a vallás- és közoktatásügyi minisztertől.

*„A határ közvetlen szomszédsága sok kétesértékű és különös vallási gondozásra szoruló elemet is sodort a községbe, azonkívül a németiség körében kísérletező politikai agitátorok ellensúlyozására is szükséges volna a helyben lakó lekipásztor gondozása. Másrészt azonban ez a nép ép a határ szerencsétlen megállapítása folytán – melynek következtében megélhetése jórésztől elesett – oly nyomorúságos helyzetben van, hogy a kongruatanács által igényelt 75%-os helyi javadalmat semmiképp sem szolgáltathatja. Óriási áldozatokkal templomot és paplakot épít, de a lelkész javadalmazásához 50%-nál nagyobb összeggel egyáltalán nem képes hozzájárulni. Ép azért mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy e nemzetiségi összetételénél (helyben görög keleti szerb templom és jól dotált lelkészség is van) és határmenti nehéz gazdasági helyzeténél fogva különös méltányolást érdemlő lelkészség kongruájához a szokásostól eltérőleg 50%-os kongruakiegészítést engedélyezni méltóztassék.”*⁶⁹

A fenti levélrészletből kiderül, hogy a községben a trianoni határok miatt nehéz gazdasági helyzet állt elő, valamint a lakosságmozgások miatt megváltozott a falu társadalmi szerkezete. A lelkészség szempontjából két fő problémás területet jelöl meg a püspök: a németek közötti szélsőséges politikai irányzatokat (terjedő nácizmus) és a helyi görögkeleti szerb egyház erőteljes jelenlétét.

A LELKÉSZSÉG MEGSZERVEZÉSE (1937–1946)

Winkler József először a görögkeleti szerb parókiát bérelte lakóhelyeül (havi harminc pengőért), ám 1940-ig háromszor volt kénytelen költözni.⁷⁰ A templomtelket a mai Felszabadulás utca Petőfi és Újvilág utca közötti szakaszán jelölték ki, a népiskola mögött. A templom azonban az építőanyagárak növekedése, az infláció, a szervezés nehézségei és a világháború kitörése miatt nem készülhetett el.

Lelkészlak gyanánt Winkler József 1939 januárjában vásárolt házat Harmann Mátyástól, 10 000 pengő vételárért.⁷¹ A 128–129-es helyrajzi szám alatt felvett ház a Rákóczi (ma: Felszabadulás) utcában áll; jelenleg a kápolna működik benne. *„...Harmann Mátyás és neje Bodó Mária újszentiváni lakosok örökre és visszavonhatatlanul eladják az*

67 SzPL Püspöki hivatal iratai. 2502/1937

68 Uo.

69 Uo.

70 Uo.

71 SzPL Püspöki hivatal iratai. 224/1939.

ujszentiváni rom. kat. Egyházközség nevében és képviselőjében Winkler József lelkész, egyházközségi elnök ujszentiváni lakos megveszi eladók tulajdonát képező és az ujszentiváni 924 számú telekjegyzőkönyvben 128–129 helyrajzi szám alatt felvett beltelkes lakóházat tartozékaival együtt a kölcsönösen kialakított 10. 000 pengő azaz Tízezer pengő vételárért, mely vételár jelen szerződés püspöki jóváhagyása után fizettetik ki.”

Az épület vásárlásához tartozik, hogy 1939 februárjában-márciusában Schmerzel Miklós, az egyházközség világi elnöke aláírásgyűjtésbe kezdett – Becker Vendel címzetes apát, tanügyi főtanácsos támogatásával. Célja az volt, hogy a Harmann-féle házat cseréljék el egy központibb fekvésű telekre, ami a kápolnateremhez közelebb van.

Winkler József lelkész 1939. február 6-án kelt levelében a következőket jelenti püspökének az aláírásgyűjtésről: „Mindenekelőtt rá kell mutatnom arra, hogy a mozgalom szellemi irányítói ugyanazok, Schmerzel Miklós vezetése mellett, akik az 1937. évben, miután Schmerzelnek nem sikerült a lelkési járandóság megszavazását elgáncsolnia, kocsira kapva Szalma plébánoshoz mentek, hogy csinálja vissza az egészet, mert nekik elég havonta két mise.

A mozgalom alapja a gáncsoskodni akarás, célja pedig nem a templom helye körül forog, hanem a templom létesülése ellen. Hogy még a most megindított mozgalom jelszava sem őszinte, amelyet a Schütz ház érdekében a tömegbe dobtak (A templom legyen a falu közepén.), bizonyítja, hogy az aláírásgyűjtők közül kettő most már csak azért is az OFB-telek mellett izgatja a kedélyeket, sőt már az ottani egyik parasztház tulajdonosával alkuba is bocsájtkoztak”

Winkler József kifejtette, hogy az aláírások nagy része érvénytelen, hiszen protestánsoktól, nem beszámíthatóaktól, templomkerülőkötől származik, valamint felhívta a főpap figyelmét a községben lévő magyar-német nemzetiségi ellentétekre és a „szélsőséges, hitlerista érzelmű” csoportokra. A kezdeményezés tehát eredménytelen maradt, mert az egyházhatósági vélemény szerint a javasolt Schütz-féle ház 40%-kal kevesebbet ér a megvásároltnál. A mozgalmat sem a plébános, sem a megyéspüspök nem támogatta.⁷²

A Felszabadulás utcai plébániaépületet 1940 és 1941 nyarán újították fel 4611 pengő értékben.⁷³ A munkálatokat Ábrahám Ferenc szegedi építőmester megbízásából Hucskó Imre újszentiváni kőműves végezte.⁷⁴

Mivel Újszentivánon az iskola és a kápolna egy épületben volt az iskolaszolga és a templomszolga feladatkörét is egy személy töltötte be. Az 1939 januárjában összeült egyházközségi képviselőtestület is egyeztetett a „politikai községgel,” amikor Klemner Jánost választotta harangozóknak és templomszolgának, egyben iskolaszolgának is. A templomszolga havi hét kilogramm gabonát kapott „páronkint természetben,” valamint a miseruhák tisztításáért évi harminc pengőt, a harangozásért pedig alkalmanként ötven fillért, vagy egy pengőt.⁷⁵ A temetőcsősz a lakásért és a hozzá tartozó 125 négyzetölnyi kertért köteles volt a temetőt rendben tartani; a sírásásért három pengőt kapott alkalmanként.⁷⁶

72 Uo.

73 SzPL Püspöki hivatal iratai. 710/1942.

74 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1760/1940.

75 SzPL Püspöki hivatal iratai. 35/1939.

76 Uo.

A lelkeszség megalakulásával Újszentiván vallási élete teljessé vált. Rendszeres vasárnapi és ünnepi misék, a helyben megoldható keresztelés, esküvő, hitoktatás biztosította a község katolikusainak lelki nyugalmát és fejlődését. A falu és a katolikus egyházközség életében is fontos esemény, hogy 1944–46-ban a település német lakóinak többségét kitelepítették. A II. világháború után az Újszentivánon működő egyházak továbbra is nemzetiségekhez kötődtek (ortodox szerbek és katolikus magyarok).

EGYHÁZKÖZSÉGI ÉS LELKI ÉLET

Az első újszentiváni katolikusok német telepesek voltak, akiknek életét nehéz körülmények (éhínség, szárazság, mocsaras földek) jellemezték. Elterjedt közmondás volt a bánáti németek között a következő: *Die ersten fanden den Tod, die zweiten die Not, und nur die dritten das Brot*; magyarul: Az első nemzedék a halált találta itt, a második a szükségét és csak a harmadik a kenyeret. A török kézről 1718-ban felszabadult Bánság a Magyar Királyi Kamara igazgatása alá került, a térségbe három hullámban telepítettek németeket. Megkülönböztetünk karliánus, teréziánus és jozefinista betelepülteket. III. Károly és II. József alatt a telepítés szervezett volt, Mária Terézia alatt pedig az osztrák és délnémet területek vagyontalan csavargó elemeit költöztették a Bánátba. A három hullám természetesen különböző vallási-erkölcsi lelkületű réteget érintett.⁷⁷

Az anyakönyvek és levéltár anyaga gazdag forrásokban a házassági szokásokat illetően. A 19. századi katolikusok körében népszerű volt a próbaházasság, sőt gyakran előfordult, hogy csak a többedik gyermek után került sor az esküvőre. A házasságkötés alapvető szempontja a földegyesítés, illetve a vagyonszerzés volt – az ügyről a szülők döntöttek. A hajadont, leányt, a házasság után menyecskének, az első gyermeke megszületése után pedig asszonynak nevezték. Mivel a paphiány a Csanádi egyházmegyét is érintette ritka volt a „*papos esküvő*”, legtöbbször kántor (vagy licenciátus) adta össze a párokat.⁷⁸ Újszentivánról a szőregi templomba jártak házasságot kötni, s ez az önálló kápolna létrejötté (1870 körül) után is megmaradt.

Mivel Újszentiván kétvallású község: vegyesházasság (*matrimonium mixtum*) is előfordult, ez azonban nem volt gyakori a nemzetiségek határozott nyelvi és hagyománybéli elkülönülése és szigorú endogámiája miatt. A vegyes vallás (*mixta religio*) házassági tilalma egy katolikus és egy más rítusú (jelen esetben ortodox) keresztény között áll fenn. Alóla felmentést a püspök, illetve a helyi ordinárius adhat; plébános csak halálvesztély esetén. A püspöki irattár sok reverzálist (vegyes vallásúak házassági szerződése) őriz, amelyben a felek megfogadják, hogy gyermekeiket a római katolikus hitre nevelik.

A bánáti német és szerb családoknál jóval nagyobb volt a szigor, mint a magyarok között. Fontos volt a család legidősebb asszony tagja, akinek hatalma a legkisebb ügyekre is kiterjedt, főleg az anyagiak tekintetében. A térségben a 18. században elterjedt volt Szent Lucia és Szent Mátyás kultusza, később a pestis- és kolerajárványok miatt erős volt Szent Rozália és Szent Rókus tisztelete is. A 19. században a legnépszerűbb Pádúai Szent Antal⁷⁹ volt; Újszentiván első kápolnáját is neki ajánlották, s a

77 LOTZ 141–142.

78 Uo.

79 Pádúai Szent Antal tiszteletéről: IFJ. LELE JÓZSEF: *A tápaiak hite*. Tápé, 1998. 139–148.

tiszaszigeti templomnak is ő a patrónusa. Szeged környékén, sőt a Bánát összes falvában nagyon tisztelték Nepomuki Szent Jánost – szobra, zászlaja, képe minden templomban van, köztéri szobrai főleg utak és hidak mentén állnak.⁸⁰ A templom címünnevét a napján ünnepelték – a búcsú időpontja csak a II. világháború után került a legközelebbi vasárnapra.

Újszentivánon a katolikus lelkészség a Csanádi (1982-től: Szeged-csanádi) püspökséghez tartozik. A plébánia, lelkészség a püspökség területi egysége. Az egyházközség azonban ennél bővebb fogalom; alatta hagyományosan a helyi hívek összességét értjük – hierarchikus szervezetségtől függetlenül.⁸¹ A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1938. október 4-én hagyta jóvá az (1984-ig érvényes) egységes egyházközségi igazgatási és adózási szabályzatot, ami magyar és német nyelven jelent meg, a németnyelvű katolikus egyházközségek – mint az újszentiváni is – miatt.⁸²

Ebben az egyházközséget a következőképpen határozták meg: „*egy plébánia híveinek szervezett összessége, akik a helyi plébános (lelkész) vezetése alatt az előírt szabályzat szerint választott képviselőtestület útján bizonyos helyi egyházi ügyek intézésében részt vesznek, önálló joghatósággal azonban nem bírnak s minden választás vagy határozat csak az egyházi hatóság jóváhagyása után lesz jogérvényes.*”⁸³ A két világháború közötti egyházközségek célja a helyi hívek aktivizálása volt, szerepe tanácsadó testületi jellegű.⁸⁴ (1992 óta a kánonjog szerint: az egyházközségek nem a plébániától különböző jogi személyek.)

Újszentivánon 1940. május 25-én, a községháza tanácstermében alakult meg az egyházközségi képviselőtestület.⁸⁵ Elnöke Winkler József lelkész, világi elnöke Schmerzel József, jegyzője Muszár Ferenc igazgató-tanító, pénztárosa Jung József, gondnoka Gräbeldinger Antal volt. Tagjai voltak: Klemencz József, Müller József, Debreczeni Nándor, Tóth János, Frank Antal, Sziveri Márton, Hucskó János, Gilot Antal, Wellinger György, Ikrényi Bertalan. A képviselőtestület mandátuma három évre szólt, s nemzetiségi összetétele (német-magyar) arányban állt a hívekével.

A KÁPOLNA ÁTHELYEZÉSE

A kápolna, mint többször említettük, az iskola épületében volt. Ez azonban 1948 után egyre kényesebbé vált, a kommunista állami vezetés és a katolikus egyház közismert ellentéte miatt. Végül 1960 nyarán a tanács és az iskola vezetése felszólította az egyházközséget, hogy a kápolna költözzön el az iskolából, valamint utasítást adott a harangtorony elbontására.⁸⁶ A hivatalos indoklás szerint a költözés azért szükséges, mert az iskola állandó, ott lakó gondnok nélkül marad; emiatt az épületre nem tudnak felüyni vasár- és ünnepnapokon.⁸⁷ Erről a *Historia Domus* így tudósít: „VI. 16-án, a

80 LOTZ 142–143.

81 Vö. GERGELY JENŐ: *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986*. Budapest, 1989. 24–73.

82 Statuten zur Verwaltung und Besteuerung der katholischen Pfarrgemeinden Ungars. Budapest, é. n.

83 ERDŐ 93–94.

84 Vö. GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Budapest, 1977. 171–202.

85 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1778/1940.

86 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1892/1961.

87 Uo.

közsegi vezetőség üzente egy tanács tag által, hogy az iskolában az istentisztelet s a vele kapcsolatos dolgok nem tarthatók fenn (mint pl. a harangok). – Ezügyben tájékozódó tárgyalás volt a Püspöki Hivatalban 20-án. – S 28-án. – Tanácsnál VII. 9-én.⁸⁸

Farkas Lajos újszentiváni lelkész 1960 novemberében tett jelentést a püspöki hatóságnak: „Mai napon az iskolaigazgatóság értesített, hogy miután az iskola helyben lakó gondnok nélkül maradt, kötelességük fokozottan gondoskodni az iskola értékeiről. Az ottlévő „társbérletszerű” kápolnaterem nagy felelősség elé állítja mindkét felet, mert nem mindennap van az iskola részéről ott valaki, mikor istentisztelet van. – Komplikációk elkerülése végett szeretettel és nyomatékosan kérnek, hogy az egyház saját elhatározásából gondoskodjon más kápolnáról.”⁸⁹

A kápolna új helyének ügyében – több javaslat után – 1960 őszén született döntés. „Augusztusban elöljáróink részére, összehasonlításképp részletes vázrajzot készítettünk az iskolakápolnáról és a lelkész lakról. – Ezzel kapcsolatban egy eladó házról tárgyaltunk, templomnak, a templom utcájában. – Elöljáróink azonban elutasították az ajánlatot. Híveink is beleszólnak pro és contra állandóan. – Augusztusban Esperesünk vázrajzot kért az iskolakápolnáról és a lelkész lakról, mert véleményező felterjesztést tesz ezügyben a püspöki Hatóságnak. – Azután a Püspöki Hatóság átalakítási munkára tervet és költségvetést kért. (A lelkési épületre vonatkozóan.) De a nagy munkaidő miatt nagyon nehezen lehet kapni tervet és költségvetést!

Híveink mind erősebben szólnak bele a kápolnaügy megoldásába. Vannak, akik küldöttséggel szeretnék a felettes hatóságokat felkeresni. – Egyik párt maradni akar az iskolakápolnában. Másik csoport a lelkész lakban szeretné a kápolnát elhelyezni. Harmadik rész építtetni szeretne kis kápolnát telkünkön. Negyedik csoport házat szeretne venni kápolnának.”⁹⁰

1961 tavaszán a Felszabadulás utcai lelkész lakot – jelentős egyházmegyei támogatással (ötezer forint) és kölcsönrel (ezeröttszáz forint) – kápolnává építették át; a két harangot és a keresztet az udvaron állították fel. Farkas Lajos feljegyzése szerint: „1961. január 12-én volt az utolsó szentmise az iskolában. Utána áthurcolkodtunk a félig kész új kápolnába. Elbontottuk az oltárt, mely széttöredezett (cementhabarcs és gipsz volt anyaga).”⁹¹ Az apró lelkési lakást, amely két kis szobából és egy konyhából áll, az épület hátsó részéből alakították ki. Az átalakítás 17 188 forintba került, 1961 júniusára fejeződött be. Ekkor került a kápolna a mai helyére. Az új kápolnaépületet püspöki megbízással Szilas József apát benedikálta apáti mise keretében, 1961. június 25-én.

AZ ÚJSZENTIVÁNON SZOLGÁLÓ LELKÉSZEK

Az újszentiváni katolikus lelkészség önállóan 1937 és 1985 között működött. A plébánián három lelképásztor szolgált: Winkler József (1937–1957), Farkas Lajos (1957–1968) és Szücs József (1968–1985).

Az első újszentiváni lelkész, Winkler József 1905. június 21-én született Szegeden. Teológiai tanulmányait a budapesti Központi Szemináriumban és a bécsi Pazma-

88 Az újszentiváni római katolikus lelkészség Histora Domusa, 1957–1985. (a továbbiakban: Hist. Dom.) (1960)

89 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1892/1961.

90 Hist. Dom. (1960)

91 Hist. Dom. (1961)

neumban végezte, 1927 és 1931 között.⁹² Jogi és kánonjogi stúdiumokat is folytatott, ám a doktorátust – lelkipásztori teendői miatt – nem szerezte meg.⁹³ Bécsben szentelte pappá Piffli Gusztáv bíboros 1933. augusztus 31-én. Papi munkáját Szőregen, Mezőhegyesen, Szeged-Rókuson kezdte, segédlelkészként. Lelkeszi funkcióban tevékenykedett Újszentivánon 1937 és 1957 között, majd plébánosként Mórahalmon 1957-től haláláig.⁹⁴ 1951-től részt vett a katolikus papi békemozgalomban.⁹⁵ 1985. december 12-én halt meg.

Dr. Farkas Lajos 1957 és 1968 között szolgált a faluban. 1909. augusztus 3-án Módoson született.⁹⁶ A jogi egyetem elvégzése után jelentkezett a Szegedi Hittudományi Főiskolára; 1937. május 2-án szentelték pappá.⁹⁷ Deszken, Végegyházán, Szegeden, Lökösházán szolgált káplánként, majd Újszentivánon plébánosként (1957–1968). 1968. augusztus 31-én hunyt el Székesfehérvárott.⁹⁸ Egyszerű, halk szavú, szerény ember lévén mindenütt tiszteletnek örvendett. Latinból készült zsolnáfordításait a teológiai főiskolán használták.

Az utolsó újszentiváni lelkész, Szűcs József 1906. január 17-én született Nyúlfalun. 1934. június 24-én szentelték fel Esztergomban.⁹⁹ Papi működését a szaléziánus rendben kezdte, majd Bogárcsón, Csorváson, Végegyházán tevékenykedett, mint káplán.¹⁰⁰ Újszentivánon a lelkeszi teendőket 1969 és 1985 között látta el. 2001. január 15-én halt meg, a székesfehérvári papi otthonban.

Jelenleg Újszentivánon a kápolnai szolgálatot oldallagosan a tiszaszigeti plébános végzi. A kápolna a Szent Kereszt Felmagasztalásának (Exaltationem Sanctis Crucis) van szentelve.¹⁰¹ Ünnepe: szeptember 14. Ez a jelenet Szent Ilona (Szent Heléna) legendájában található meg.¹⁰² A 4. századi keresztény császárné (meghalt 328-ban, emléknapja: augusztus 10.), az egyházat támogató Nagy Konstantin anyja elhatározta, hogy felkutatja a keresztfát, amelyen Krisztus szenvedett. Munkáját különböző csodajelek kísérték; a Szent Keresztet egy ciszternában megtalálták, a jelenlétük pedig leborultak előtte. Végezetül, a Szent Kereszt tiszteletével kapcsolatban Szír Szent Efrém imáját idézzük: *„A Kereszt a halottak föltámadása. A Kereszt a keresztények reménysége, a Kereszt a bénák támasza, a Kereszt a szegények vigasztalása, a Kereszt a büszkék megaláztatása, a Kereszt reménye a reményteleneknek, a Kereszt kormánylapátja azoknak, akik vitorláznak...”*

---

92 A csanádegyházmegyei papság törzskönyvlapjai, 98.

93 Vö. SzPL Püspöki hivatal iratai. 2927/1947.

94 Csanádi Egyházmegyei Közlemények, 1986/1. 1985. december 4.

95 PÁL JÓZSEF: *Békepapok Csongrád megyében*. Délmagyarország, 1991. november 9. 7.

96 A Csanádi Egyházmegye papságának névtára 1961. Szeged, 1961. 20.

97 A csanádegyházmegyei papság törzskönyvlapjai, 103.

98 Csanádi Egyházmegyei Közlemények, 1968/3. 1968. október 4.

99 Jubileumi évkönyv 143.

100 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1018/1985.

101 SzPL Püspöki Hivatal iratai. 1080/1961.

102 Vö. *A szentek élete*. Szerk. PUTNOKY NÉ RUZSONYI PIROSKA. Budapest, 1988. 449–450.

ÖSSZEGZÉS

Újszentiván község jellegzetes délvidéki település, ahol a katolikus egyház életét meghatározta a lelkészség nemzetiségi heterogenitása (németek, magyarok), valamint a szerb ortodox egyház jelenléte. Pénzhiány és személyi feszültségek miatt a falu temploma nem készült el, s a kápolna (egy 82 négyzetméternyi teremben) került berendezésre – a múlt században ez a megoldás általános volt a szegény kistelepülésekben. Később, a lelkészség létrejöttével az egyházközség a lelkészi javadalomnak csak a felét tudta előteremteni.

A 20. század világháborúi utáni társadalmi átalakulások érintették a falut. Előbb a szerbek (1920–26) száma csökkent le (ma a lakosság alig 10%-a), majd a németiséget telepítették ki (1944–46). Ezek után a község lakóinak túlnyomó része magyar anyanyelvű, római katolikus vallású. Az ötvenes évek valláspolitikája helyi szinten is jelentkezett: 1960-ban kísérlet történt az egyházközség ellehetetlenítésére. Újszentivánon jelenleg a tiszaszigeti plébános látja el a kápolnai szolgálatot. Hetente egyszer tartanak szentmisét, a résztvevő hívek száma mindössze huszonöt-harminc fő.

FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM

A csanádegyházmegyei papság törzskönyvlapjai.

A Csanádi Egyházmegye papságának névtára 1961. Szeged, 1961. 1–35

A szentek élete. Szerk. PUTNOKY NÉ RUZSONYI PIROSKA. Budapest, 1988. 449–450

Az újszentiváni római katolikus lelkészség Historia Domusa (1957–1985).

BÁLINT SÁNDOR: *A szögedi nemzet.* I. Szeged, 1976. 247–248

BEKE MARGIT: *A historia domus fontossága, helye és gyakorlata.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 149–154.

BOROVSKY SAMU: *Torontál vármegye.* Budapest, é. n. [1911] 548.

Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. [Szerk. SZILAS JÓZSEF] Szeged, 1980. 1–145.

Csanádi Egyházmegyei Közlemények.

Csongrád Megyei Levéltár. Szeged város tanácsának iratai (1810–1817), Szőregi uradalom iratai és Újszentiván község iratai.

ERDŐ PÉTER: *Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 91–97.

FÉNYES ELEK: *Magyarországnak 's a hozzá kapcsolt részeknek mostani állapotja.* 4. köt. Pest, 1839. 380–381 és 401–403.

GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950).* Budapest, 1977. 171–202.

GERGELY JENŐ: *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986.* Budapest, 1989. 24–73.

GERGELY JENŐ: *A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége (1919–1944).* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 131–141.

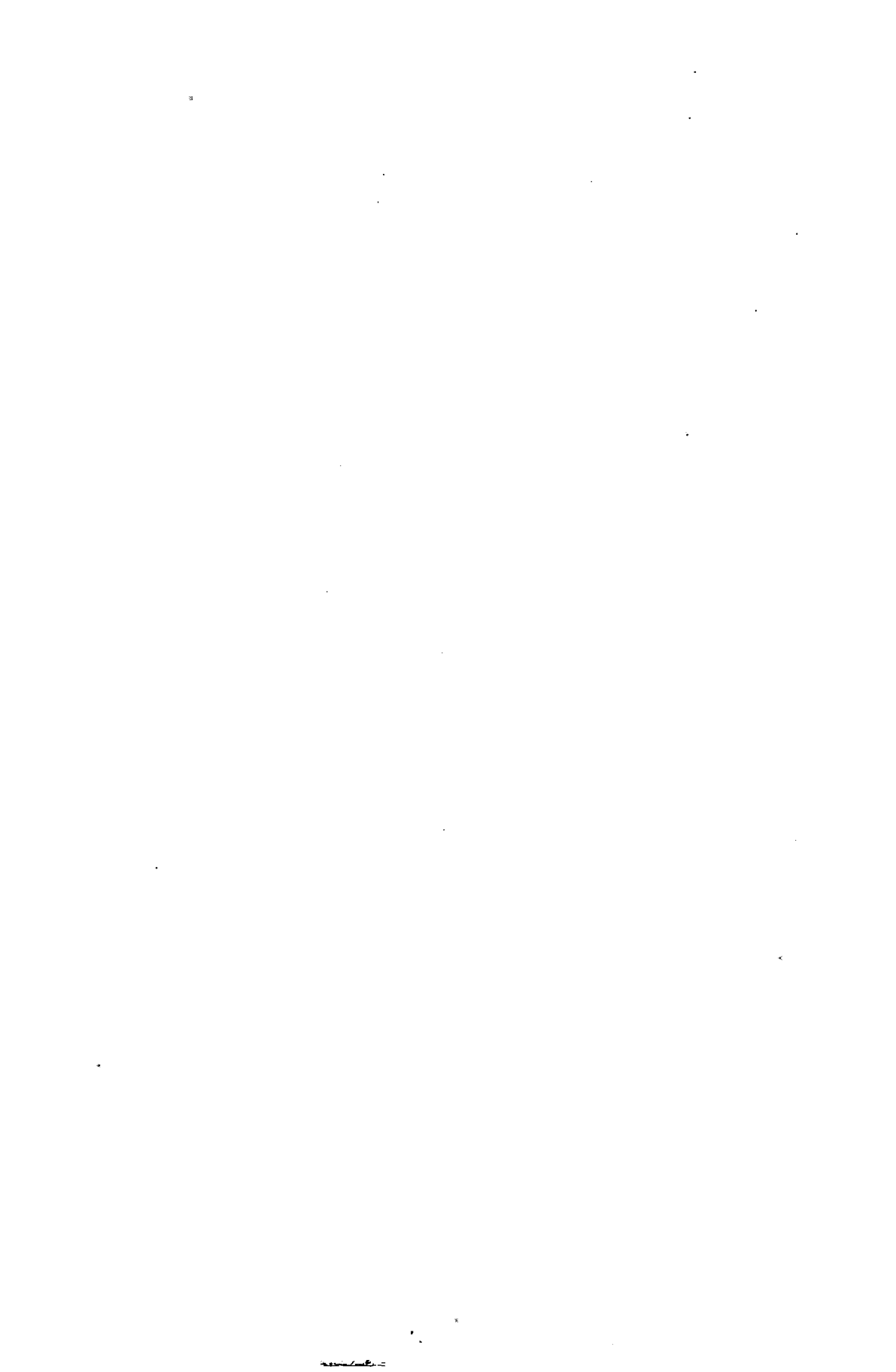
GRÄBELDINGER, ANTON: *Heimatsbuch Ujszentiván.* Bad Reichenhall, 1981. [Kézirat.] 1–115.

- HEGEDŰS ANTAL: *A kiváltságolt szerb nemzet a 18–19. században Magyarországon*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 127–135.
- Igazságot – szeretettel! Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Budapest–Szeged, 1995. 1–203.
- KRUNITY MIHÁLY: *Mozaikok és adalékok az újszentiváni szerbség történetéhez*. Csongrád Megyei Honismereti Híradó, 1990. 105–124.
- Ifj. LELE JÓZSEF: *A tápaiak hite*. Tápé, 1998. 139–148.
- LOTZ ANTAL: *Újonnan feltárt néprajzi adalékok a Csanádi püspökség területéről*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10 (1998)/1–2. 135–145.
- MATUZ EDIT–BÉRES MÁRIA: *Tiszasziget régészeti topográfiája és településtörténete*. In: *Tiszasziget története*. Szerk. GÁRGYÁNNÉ LAMPERT MAGDOLNA. Tiszasziget, 2000. 52–95.
- MIKLÓS PÉTER: *Meghatározó személyiségek. Arcképek Szeged 19. századi katolikus egyházi életéből*. Szeged, 12 (2000)/1. 4–5.
- MIKLÓS PÉTER: *„Három ablaka, két ajtaja masszív.” Az újszentiváni katolikus lelkészség alapítása*. Szeged, 12 (2000)/2. 40–42.
- MIKÓLS PÉTER: *A gyűlölet és a harc tüzei. Szőreg római katolikus plébániája 1848/49-ben*. Szeged, 12 (2000)/4. 12–13.
- MIKLÓS PÉTER: *Újszentiván vallási élete a 19. században*. Honismeret, 28 (2000)/5. 68–71.
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini (1813–1947)*.
- SZAKÁLY FERENC: *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 11–49.
- Szeged-csanádi Püspöki Levéltár. *Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg és Ószentiván iratai*.
- Szeged-csanádi Püspöki Levéltár. *Püspöki hivatal iratai (1937–1985)*.
- Szeged története 2*. Szerk. FARKAS JÓZSEF. Szeged, 1985. 283–300.
- OLTVAI FERENC: *A Csanád vármegyei szerb optánsok ügye (1922–1930)*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 137–198.
- PÁL JÓZSEF: *Békepapok Csongrád megyében*. Délmagyarország, 1991. november 9. 7.
- PÉTER LÁSZLÓ: *Mikor épült a templom?* In: *Az ezeréves Szőreg*. Szeged–Szőreg, 2001. 87.
- VECSERNYÉS JÁNOS: *Miről mesél a szentiváni szerb templom?* Szentiváni Napló, 4 (1998)/4. 2.
- VUKOSZÁVLYEV ZORÁN: *Az újszentiváni szerb ortodox egyházközség*. [Kézirat.] 1–31.

PÉTER MIKLÓS

THE HISTORY OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH AT ÚJSZENTIVÁN

The history of the Roman Catholic parish at Újszentiván has not yet been discussed, and neither has it been included in the special literature concerning the history of the village. The primary reason for this is that Újszentiván was originally a Serbian settlement, which meant that the orthodox church held greater significance there. The orthodox parish has had its own church since the middle of the 18th century, while the Catholic chapel only acquired an independent building in the 1960's, as earlier it had operated in one of the wings of the local school. Újszentiván is a village accommodating three nationalities (Serbian, German and Hungarian), where national and religious division and conflict could be observed. With regard to the history of the Catholic parish, Újszentiván and its local Serbian residents, as well as the history of the local Catholic population in the 19th century, need to be introduced to the public. In this study, the establishment of the clergy will be introduced, including details of the events in its organisation, as well as the relocation – following state pressure – of the chapel from its original site at the local school, and a brief outline of the work of the local clergymen.

NÉMETH CSABA

A GYULAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAPÍTÁSA

A REFORMÁCIÓ GYULÁN

Máig vita tárgy, hogy Luther Márton vallásújításáról mikor értesülhettek először Gyulán, kik és mikor léptek az új vallásfelekezet követői nyomába. Bár közvetlen bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre, bizonyosra vehetjük, hogy az uradalom 1510–1530 közötti birtokosának, Brandenburgi György örgrófnak szolgálatot teljesítő személyek hozták hírért Luther tanainak.

Az örgróf a magyarországi reformáció első képviselői közé tartozott, aki már az 1520-as évek elején támogatta Luthert. Német birtokain végzett hittérítés révén az utókortól kiérdemelte a „kegyes” (Georg de Fromme) jelzőt. Tagja volt annak a szűk csoportnak, mely a budai udvarban – az ifjú királyi párral együtt – rokonszenvezett a reformációval. Egyike volt azon hat német fejedelemnek, akik 1529-ben a speyeri birodalmi gyűlésen ünnepélyesen protestáltak az 1521-es birodalmi gyűlés Luthert elítélő határozata ellen. (Ettől kezdve nevezték el a reformáció híveit protestánsoknak.) A következő esztendőben ott találjuk az Ágostai Hitvallást, az első és máig legfontosabb evangélikus hitvallást aláíró hét fejedelem között.¹

Aligha hihetjük el, hogy Gyulán semmit sem tett az új tanok elterjesztése érdekében. Közvetlen hatással nem lehetett, mivel 1520 után nem járt a városban, de hivatalnokai, alkalmazottai révén napi összeköttetésben állt a gyulaiakkal. Biztosra vehetjük, hogy közöttük akadtak olyanok, akik már az első időben megismerkedtek a reformációval. Gyula ekkor kiterjedt kereskedelmet folytatott, a magyarországi mezővárosok élvonalába tartozott. A külföldet is megjárta, az újításra hajlamos kereskedőréteg pedig fogékony volt az új tanokra.

Gyula polgárai 1528-ban még egyöntetűen kiálltak plébánosuk mellett. Amikor a malmát lefoglaltatta Lötz János, György gróf gyulai helytartója, „az összes gyulai polgárok” felléptek plébánosuk mellett, attól félve, hogy emiatt majd a káplánok nem temetik el halottaikat, nem keresztelik meg gyermekeiket.²

A változás az 1520-as és az 1530-as évek fordulóján következett be. Az 1533-ban közgyűlésüket Gyulán tartó ferencesek azért szigorították meg saját kolostoruk és a lelki gondozásuk alatt álló beginaház (apácakolostor) rendjét, hogy ne adjanak tápot az elle-

1 KÓSA LÁSZLÓ: *A gyulai református egyház története*. Gyula, 1994. (Gyulai Füzetek 7.) 18–19.

2 KARÁCSONYI JÁNOS: *Békés vármegye története*. I. kötet. Gyula, 1896. 105.

nük irányuló támadásoknak.³ Eszerint már 1533 előtt is heves vallási jellegű vitáknak lehettek szemtanúi városunk polgárai! 1537–1539 között Péchy Mihály, 1542–1544 között Atyay Péter, 1548–1552 között pedig Zákány Balázs ferences hitszónok lépett fel Gyulán a katolicizmus védelmében.⁴ Erre aligha lett volna szükségük, ha nincs kivel, kikkel vitázniuk.

Mégsem könnyű megragadni azt a pillanatot, amikor a reformáció hívei egyértelműen színre lépnek. A protestantizmustól elhatárolódó tridentini zsinat befejezéséig (1563) nem volt egészen egyértelmű az, hogy új vallásfelekezet született. A reformáció kezdetben nem egy új egyház megteremtésének, hanem a katolicizmus megújításának igényével lépett fel. Nézetünk szerint az 1530-as évek közepétől már tekintélyes számban éltek evangélikus hívek a városban. Ezt látszanak alátámasztani azok az újabb kutatási eredmények is, melyekről Kósa Lászlónak a gyulai reformátusok történetét bemutató könyve ad áttekintést.⁵

A döntő fordulat Patócsy Ferenc főkapitánysága idején (1542–1552) állt be, s ez Szegedi Kis István (1505–1572) fellépéséhez köthető. Ő az alsóbb iskoláit Gyulán végezte, s az sem zárható ki, hogy maga is ferences szerzetes volt. Egykori iskolájába 1545-ben tért vissza tanítani.⁶ 1543. május 9-én adták ki a gyulai szabók céhszabályzatát, melyben mellőzték a régi hit szertartásainak megemléztetését.⁷ Az, hogy szabályzatokat érvénybe léptethették, arra utal, hogy a városban ekkorra a protestánsok kezébe került a vezetés. A változás talán összefüggésbe hozható egy nemzedékváltással, mert az 1545-ös vámnaplókban hiába keressük már az 1520-as évek legvagyonosabb kereskedőinek neveit.⁸

1552-ben a király átvette a várat, s Gyula az ország három legjelentősebb végvárának egyikévé vált. A hitújítók ezután a végvári vitézeketől nyerték a legnagyobb támogatást. A városban állomásozó hadak kapitánya, Horváth Bertalan nyíltan pártfogásába vette őket.⁹ Az udvarbíró már 1552. november 14-én azt jelentette, hogy van itt néhány lutheránus hitszónok, akik közül az egyik a minap Horváth Bertalan házában prédikált.¹⁰

---

3 KÓSA 22.

4 KARÁCSONYI I. 193.

5 KÓSA 22.

6 KÓSA 23–24.: Szegedi már 16 évesen (azaz 1521 óta) tanította a kisebb gyermekeket Gyulán. 1540-ben ment ki Krakóban, majd Wittenbergbe, ahonnan a „Szentírást magyarázó doktori títulusal” tért haza. Gyulán 1546–1547-ben tanított „mind a templomban, mind az iskolában.” A gimnáziumi oktatás jelentőségét különösen kiemeli az a tény, hogy ennek megszűntét követően 1802-ig nem működött gimnázium a megyében.

7 SCHERER FERENC: *Gyula város története*. I. kötet. Gyula, 1938. 175.

8 BÁCSKAI VERA: *Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században*. Gyula, 1991. (Gyulai Füzetek 3.) 22.–23.

9 KARÁCSONYI I. 189.; VERESS ENDRE: *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Bp., 1938. 194.: „A Pathóchyak idejéből való hűséges kapitány volt.”

10 SCHERER I. 176.: Veress László levele Castalldohoz.

A protestantizmus napja akkor virradt fel igazán, amikor Mágocsy Gáspár (1514–1587) 1554. május 23-án átvette a vár főkapitányságát.¹¹ Ő volt az első gyulai főkapitány, aki nyíltan szakított a katolikus vallással. Nemcsak a várórség, de a város lakosainak gazdagabb rétege is lutheránussá vált.¹² Gyula polgárai odáig ragadtatták magukat, hogy Kassán eladták a plébániatemplom kincseit. Az 1559-ben megindított vizsgálat során Valkai Kelemen bíró szerint azért döntöttek az eladás mellett, mert a törökök támadásaitól félve fegyvereket kellett vásárolniuk.¹³

Ebben az időben virágzott fel az iskola, s a protestáns tanítóknak köszönhetően a város műveltségi szintje is. Valkai Kelemen volt a város első, egyetemet végzett bírása. Az első protestáns tanítók egyike lehetett abból ítélve, hogy 1545-ben az „Isten előtt való igazulásról, hogy mindnyájan vétkezettünk, azért csak az Istennek az irgalmasságától üdvözölhetünk” címmel szerzett éneket. Szikszai Fabricius Demetertől is ismerünk verset. A *Cantio de militibus pulchra* (Szép ének a katonákról) című ének pedig a végvári költészet felvirágzását érzékelteti.¹⁴

A gyulai iskolába az ország távoli vidékeiről jöttek diákok. Wallaszky nem ok nélkül ruházhatta rá a „gymnázium illustre” címet, mert teológiát is taníthattak benne. Többen innen mentek külföldi egyetemre. Híres tanárai közül a következőket ismerjük: 1545-ben Szegedi Kis István, 1554-ben Sztárai Mihály, 1557–1562 között Szikszai Fabricius Demeter, 1562–1566 között pedig Szibolti Demeter.¹⁵

A közeli, Csanád megyei Toronyon, 1549-ben és 1550-ben lutheránus zsinatokat tartottak. Korábban erre csak 1545-ben, Erdődön került sor. Ennek aláírójaként szerepel Gyulai Miklós. Ő lehetett Gálszécsi István után a gyulai evangélikus lelkész.¹⁶ Rácz Károly szerint Göcsi Máté, a későbbi erdélyi református püspök (†1585), akit a toronyi zsinaton lutheránus esperessé választottak, 1566-ig Gyulán szolgált. Kormos László úgy vélte, hogy Göcsi a tiszántúli egyházkerület vezetője, azaz püspöke volt.¹⁷ Ha helytállóak a fenti megállapítások, akkor városunk volt a tiszántúli evangélikus püspökség székhelye. Ez ugyan nem bizonyítható, az azonban bizonyos, hogy a szellemi központja Gyula volt.

Kik voltak a gyulai evangélikusok papjai? Gálszécsi Istvánon (az 1540-es évek eleje), s Gyulai Miklóson (1545) kívül annyit tudunk, hogy Balog Ferenc prédikátor már 1556-ban Mágocsyval volt, s 1559-ben vele távozott Gyuláról.¹⁸ 1562-ben egy István nevű lelkésszel, 1563-ban pedig Sztáray Mihállyal találkozunk. Gyulán tartott vele hit-

11 KÓSA 27–28.: apja Csanád megyei birtokos, a Patócsyak familiárisa. Gáspár már Patócsy-lányt vesz feleségül, Annát.; VERESS 239.; SZABÓ ANDRÁS: *Mágocsy Gáspár és András udvara*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI ÁGNES. Bp. 1987. 263–264; 266, 277.: Mágocsy 1587-ben, Munkácson halt meg, miután az 1560-as évek elején áttért a református hitre.

12 KARÁCSONYI I. 190.; RÁ CZ KÁROLY: *A zarándi egyházmegye története*. Arad, 1880. 117.

13 SCHERER I. 172., 177.: Farkas László a gyulai bíró és a polgárok megbízásából 1100 forintért adta el azokat.

14 KÓSA 24., 32.: 1535-ben a krakkói egyetemen tanult.

15 KARÁCSONYI I. 194.; HAÁN LAJOS: *Békés vármegye hajdana*. Pest, 1870. 74.

16 KÓSA 26., 29.; KIS 94.: az 1549-es zsinaton a papok, az 1550-esen pedig a püspök kötelességeiről írtak kánonokat, tehát már ekkor kellett lennie püspöknek is.

17 RÁ CZ 191.; KÓSA 41.: nem látja bizonyítotttnak a gyulai lelkészességét.

18 SZABÓ 264.

vitát Melius Juhász Péter. Sztáray, s a haláláig lutheránus Szibolti Demeter távozása összhangban lehetett a kálvini reformáció gyulai híveinek megerősödésével.¹⁹

EGYÜTT A REFORMÁTUSOKKAL

Az 1567. február 24-i debreceni zsinaton a vidék papsága a helvét hitvallást írta alá.²⁰

A török uralom alatt nincs fellelhető nyoma városunkban az evangélikus vallásnak. Az újjátelepített Gyula őslakosai zömmel reformátusok voltak. Az évek teltével azért érkezett egy-egy evangélikus család a városba. Erre utal, hogy az 1788. szeptember 13-án, Gyulán vizitáló Kalatay Xavér Ferenc nagyváradai püspök azért idézte maga elé Micskei Nagy Istvánt, a helybeli református prédikátort, mivel egy lutheránus ifjút anélkül esketett meg, hogy a katolikus templomban kihirdették és elbocsátották volna. Micskei elődje 1783-ban halálozott el, a fenti eseményre 1783 és 1788 között kerülhetett sor.²¹ Ez az első nyoma annak, hogy a török hódoltság óta evangélikusok is éltek Gyulán.

Lelki gondozásukat a helybeli református lelkészek végezték. Így történt ez száz esztendővel később is. Az evangélikus hívek egyházi adójukat is a református egyházközségnek rótták le. Számuk időközben megnőtt, s Gonda Lajos református lelkész javaslatára 1858 tavaszán a presbitériumba képviselőjüknek választották meg Réthy Lipótot. Ő viszont még ezen év őszén Aradra költözött. Ezt követően Dombi Lajos lelkész csak 1898-ban kezdeményezte Jancsovics Emil presbiterré választását.²²

AZ ÖNÁLLÓ GYULAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG LÉTREHOZÁSÁNAK OKAI

A gyulai evangélikus közösség összefogásának, s a reformátusoktól történő leválasztásának gondolata az Arad-békési Evangélikus Egyházmegye vezetőségében, azaz Békéscsabán született meg. Eredendően arra hivatkoztak, hogy az 1900. évi népszámlálás során Gyulán és közvetlen környékén csaknem 800 evangélikust írtak össze. Úgy vélték, hogy ennyien már fenn tudnak tartani egy gyülekezetet.

Emellett a gyulai egyházközség megalapításnak nyomós politikai, sőt pénzügyi, s talán presztízs okai is voltak. Érdeemes tehát alaposabban szemügyre venni, hogy milyen közéleti-politikai viszonyok hatására alakult meg a gyülekezet.

Azzal szinte mindenki tisztában van, hogy ebben az időben Békés megye a megélénkülő agrárszocialista jellegű mozgalmakról híresült el. Az sem titok, hogy ekkor kezdtek kiéleződni a nemzetiségi ellentétek. Azzal azonban a szakemberek közül is kevesen lehetnek tisztában, hogy ezek a társadalmat élénken foglalkoztató kérdések hogyan vetődtek fel a korszak evangélikus egyházában, nevezetesen egyházmegyénk központjában, Békéscsabán.

19 KÓSA 31: a hitvita tárgya az lehetett, hogy hol tartózkodnak a lelkek a halál és az utolsó ítélet között.

20 HAÁN 69.

21 KÓSA 63-64.

22 KÓSA 117.

Békéscsaba ekkor egyértelműen szlovák többségű település volt, s éppen ebben az időben jelentkezett Áchim L. András nagy tömegekre ható parasztmozgalma. Ehhez viszonyítva Gyula a boldog békeidők idilli hangulatát árasztotta. A korabeliek nem véletlenül gondolták úgy, hogy Gyula az elmúlt száz év alatt nem fejlődött annyit, mint az utóbbi tíz esztendőben.²³

A gyulai evangélikus egyházközség megalapítását közvetlenül kiváltó ok az lehetett, hogy 1907 februárjában a békéscsabai reformátusok önálló egyházközséget hoztak létre.²⁴ Ezt megelőzően az ő lelki szükségleteiket a helybeli evangélikus egyház elégítette ki. Mivel Gyulán éppen fordított volt a helyzet, joggal feltételezhető, hogy a békéscsabai evangélikus egyház vezetői sértettségükben kezdeményezték a gyulai evangélikus gyülekezet megalakítását. A református hívek elvesztéséből adódó presztízs- és pénzügyi veszteség azonban önmagában csak a megalakítás időzítésének lehet kielégítő magyarázata. A háttérben ennél súlyosabb, kifejezetten politikai jellegű okokat fedezhetünk fel.

A gyülekezet önállósodását pártfogoló beszéd fogalmazványa Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő tollából ránk maradt.²⁵ A következő okokat sorakoztatta fel a gyulai evangélikus egyházközség önállósulásának alátámasztása érdekében: „Gyula, mint vármegyei székhely, az ő jórészt intelligens híveivel egyházunknak a központban bizonyos súlyt biztosít, és az egyházunk által idegenek által előszeretettel hangoztatott azon alaptalan vádak, hogy egyházunk nemzetiségi tendenciákat ápol, egyszersmindkorra útját vágják egy magyar evangélikus egyház által.” Kiemelte továbbá, hogy a külterületen élők idegen hatásnak vannak kitéve, s az egyházalapítással „nemcsak a socialismus törekvéseinek lehetne gátat vetni, hanem az egyházi szellem ápolásával a hazafiság terén is nagy szolgálatot teszünk az államnak.”²⁶

Mi motiválhatta a nemzetiségi és a szociális tényező ilyen erőteljes hangsúlyozását?

Ne feledjük: 1907-et írunk, az Apponyi-féle népoktatási törvény megjelenésének évét. Ez szabályozta a nem állami iskolák állami felügyeletét, ami érintette az evangélikus egyház által fenntartott iskolák függetlenségét. Ráadásul az államsegélyt igénybe vevő iskolákban a magyar nyelvet az állam által megszabott óraszámokban kellett tanítani, s állami tankönyveket kellett használni. A Békés megyében található evangélikus iskolák többségében még a szlovák volt az oktatás nyelve. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy több evangélikus lelkész is tiltakozott az új törvény bevezetése ellen. Az Arad-békési Egyházmegye 1907-es, aradi közgyűlést megnyitó beszédében Zsilinszky Endre azt emelte ki, hogy „önkormányzati jogaink úgyszólván minden újabb, az egyházat és iskolát érintő törvényben újabb és újabb, nagyobb és nagyobb csorbát szenvednek.” Véleménye szerint „e sérelmekkel szemben nekünk csak két feladatunk lehet a szervezke-

23 Békés (Gyulán megjelenő hetilap) 1907. március 17. és 1908. június 14.

24 Békés, 1907. február 24.

25 Békés Megyei Levéltár, Ladics-hagyaték. 15. doboz: Arad-békési egyházmegye iratai (továbbiakban: BML, Ladics-hagyaték). Sajnos a beszéd fogalmazványa nincs dátumozva, így nem dönthető el pontosan, hogy mikor keletkezett. Az sem perdöntő, hogy a gyulai mellett a bodzás-otlakai egyház anyasítását is sürgeti, mert már 1908-ban is tárgyaltak erről, de csak 1915. november 15-én került rá sor. Így az is elképzelhető, hogy nem a gyulai főkegyház 1907-es megalakítását, hanem annak 1913-as önállósodását elfogadó egyházmegyei közgyűlésre készült. Mégis indokoltnak tartjuk néhány alapgondolatának itteni idézését, mert jól rávilágít a korabeli politikai helyzetre.

26 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. március 10-i ülés jegyzőkönyve.

dés és a kor eszméihez való alkalmazkodás.²⁷ Bárdy Ernő mezőberényi lelkész tovább ment ennél. Kimutatta, hogy milyen korábbi jogok sérülnek az új törvénnyel kapcsolatban, majd leszögezte: „az a kötelesség, hogy ... a leghatározottabban tiltakozunk e t.-cz. ellen. De nem csak tiltakozunk, hanem egyszersmind megsértett jogaink orvoslását föltétlenül követelnünk kell.” A közgyűlés 21:6 arányban elfogadta az indítványát.²⁸

Szeberényi Lajos Zsigmond, békéscsabai igazgató-lelkészt is nemzetiségi izgatással vádolták. Scholtz Gusztáv püspök úr véleménye szerint a „Gondolatok és elmékedések a Csipkay-féle javaslat felett” című röpiratában²⁹ Szeberényi nemcsak az egyházi méltóságokat sértette meg, de a hívek között is egyenetlenséget szított, „mert a magyar elem türelmetlenségét a tót ajkú lutheránus hívőkkel és papokkal szemben oly nagyfokúnak és igazságtalannak jelenti, hogy a lutheránus egyház tót elemeinek rosszindulatát képes fölkelteni a magyar elemek ellen.” A megyei törvényszék azonban nem engedett a korszak hangulatából sugárzó, reá nehezedő nyomásnak. Szeberényit felmentették.³⁰

Az egyházmegye központját élénken foglalkoztatta egy másik ügy is: Zsilinszky Endre még békéscsabai felügyelőségéről is lemondott, mivel nem tudta keresztülvinni, hogy Erzsébethelyen magyarul is lehessen prédikálni. A jaminaiak arról sem akartak hallani, hogy legalább a nagyobb ünnepeken szólhassanak hozzájuk magyarul a szószékről. Az 1908-as egyházmegyei közgyűlésen, Arad lelkésze, Frint Lajos terjesztette elő azt a javaslatot, hogy a következőkben a közgyűléseket megelőző gyámintézeti ünnepélyeken az istentiszteletet magyarul tartsák. Talán kompromisszum gyanánt került a határozatok közé az, hogy a lelkészválasztó szabályrendeletből viszont „mint fölösleges és magától értetődő” dolgot, kihagyják azt, hogy a megválasztandó lelkésznek igazolnia kelljen magyar állampolgárságát és „megbízható hazafiságát.”³¹

A szociális kérdések sem játszottak kevésbé fontos szerepet. A békéscsabai egyházközség vezetéséért folyó harc 1908–1909-ben, a felügyelő-választás eseményeiben, csúcsosodott ki. A gyülekezet vezetői nem jelöltek e fontos tisztség betöltésére olyan személyt, aki megfelelt volna Áchiméknak. Sőt, a presbiteri helyek betöltésének módját úgy reformálták meg, hogy az Áchim-pártiak ne juthassanak többséghez. Szeberényi a döntést azzal indokolta, hogy ellenkező esetben „nemsokára analfabéta napszámosok

---

27 Az Arad-békési ág. hitv. Ev. egyházmegye 1907. augusztus 15-én, Aradon tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve (továbbiakban: Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek). Békéscsaba, 1907. 4.

28 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1907. 79–80.

29 Békéscsaba, 1906. 4–5., 10., 19–20. és 35.: Szeberényi az évi bányakerületi közgyűlés egyik határozatára reagálva kifejti hogy „a magyarhoni ágostai hitvallású evangélikus egyházban nincs pánszlávizmus ... de igen nyelvkérdés, nyelvi súrlódás lehet.” Csipkay Károly egyházmegyei felügyelő viszont politikai dogmát akar felállítani az egyházban, amikor az egyház „hazafias missziójáról beszél.” Ezzel szemben az író szerint „az evangélikus lelkész legjobban teszi, ha a faji öntudat ébredését, melyet az ember úgysem akaszthat meg nem igyekszik ... erőszakkal elnyomni, hanem azt keresztyén hittel mérsékelni ... sőt a nemzetiségi érzés ápolása egy eszköz a morális ember nevelésére.” Összegzőként azt állapította meg, hogy a Csipkay-féle formula „egyenes felhívás az általunk vázolt tipikus egyházi politikai perek előidézésére” márpedig „a politikai pörök egyház létét támadják meg, mert Krisztus és a politika egy házban sehogy sem férnek meg.”

30 Békés, 1908. augusztus 23.; Az egyházkerület októberben végül az egyházmegye javaslata alapján úgy döntött, hogy minden hónap első vasárnapján magyar nyelvű istentiszteletet tartsanak: Békés, 1907. október 26. és 1909. május 9.

31 Békés, 1908. augusztus 9.

fognak ülni és garázdálkodni a gyülekezetben, akiknek nem az egyház érdeke az első, hanem, hogy kidobjanak onnan minden birtokost, és urat, egyszerűen értelmiségit.” A határozat elfogadtatása nem ment könnyen, Áchimék megfellebbezték. Az 1908. február 3-i felügyelő-választó közgyűlésről tudósító újságíró felháborodva jegyezte le, hogy „a mindent lábbal felfele forgatók pártja ... az egyházi életbe is benyújtja Ézsau-kezét. A templomok szentségét sem kímélik ... ott is úgy argumentálnak, mint a csirkepiac szelős terein.”³²

Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az 1909. május 11-i, megismételt választáson a leadott 660 szavazatból 565-en Áchimra voksoltak. Azonban arra való hivatkozással, hogy ő nem volt a jelöltek között, a mindössze 75 szavazatot kapott Sailer Gyulát, a Csabavárosi Takarékpénztár igazgatóját, választották meg felügyelőnek. Ennek eredményeként augusztus végén 44 presbiter lemondott, „mert nem akartunk a népjogok kivégzésénél hóhérmunkát segíteni.”³³

Az egyháznak, a magát az intelligenciával azonosító vezetősége, védekezésre kényszerült a parasztmozgalommal szemben.³⁴ Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő így joggal emelte ki idézett beszédében, hogy az egyházalapítás gátat jelenthet „a socialismus törekvéseinek.” Első látásra azt hihetnénk, hogy ez Gyulán nem jelentett reális veszélyt. Ám Gyulának voltak olyan, Békéscsabával határos külterületei, ahol könnyen követői támadhattak Áchimnak. A tanyán lakó gyulai evangélikusok között többen is éltek olyanok, akik Békéscsabáról származtak. Azt, hogy közöttük Áchim hívei is megtalálhatók voltak, mi sem bizonyítja jobban, mint az az eset, amikor 1911-ben öt huszonnégy társával együtt állították bíróság elé. Huszonnégy társa közül hatnak a neve szerepel a gyulai evangélikusok 1907-es összeírásában, ami aligha lehet véletlen névegyezés.³⁵ Az Áchimék által szervezett, békéscsabai pünkösdi parasztkongresszuson pedig K. Schriffert József, Gyula országgyűlési képviselője is felszólt. Legbizalmasabb hívei közé tartozott Simóka György gyulai ügyvéd, aki a gyászbeszédet tartotta Áchim sírjánál.³⁶

Az esperes és a megyei felügyelő bízott abban, hogy a gyulai hívek zöme a hivatalnokok, vagyis az értelmiségiek közül kerülve ki, az egyházmegyei közgyűléseken segít majd ellensúlyozni a paraszt-küldöttek álláspontját. Az egyházmegyei vezetésnek az is kapóra jött, hogy az öt pánszlávizmussal vádolókat tettekkel cáfolja: a magyarnyelvű gyulai egyházközség létrehozásának támogatásával.

Az egyházközség megszervezésére, ami a személyi feltételeket illeti, az egyik legkedvezőbb időpontot választották. A megyei hatóságok támogatását biztosította a csak

32 Békés, 1908. február 9.

33 DOMOKOS JÓZSEF: *Áchim L. András*. Bp., 1971. 258–259.

34 Békés, 1910. augusztus 28., szeptember 18. és szeptember 25.; Áchim végzetét Zsilinszky Endrével való összeverődése okozta, akinek a fiai (Endre huszárkadét és Gábor vegyész mérnök) egy, az apjukat elítélő újságcikk miatt keresték fel otthonában Áchimot. Magyarazatot kértek a gyalázkodásáért. Az eset veredésbe torkollott, s az eközben leadott lövések okozta sérülésbe Áchim másnap belehalt: Békés, 1911. január 1., január 8., április 16. és május 21., valamint június 25. DOMOKOS 318–333.

35 Békés, 1911. április 23.: Zelenyánszky Mihály, Laczó Pál, Lipták L. Pál, Zsilák János, Gajdács János, Kovács Pál is szerepel az említett összeírásban: BML, Ladics-hagyaték: 1907. május 16.; Békés, 1911. május 21.

36 Békés, 1907. március 24. és június 16., valamint április 19. és június 14.; 1908. február 9.: a belügyminiszter feloszlatja a gyulai építőmunkások szakegyletét.

nemrég kinevezett (s hamarosan távozó) főispán, Fábry Sándor. Ő maga is evangélikus volt, s felügyelői tisztséget is viselt egyházában. Azt pedig, hogy a gyülekezet az iskolai hitoktatásba is zökkenőmentesen bekapcsolódhasson, a február elsején kinevezett – ugyancsak evangélikus vallású – tanfelügyelő, Mikler Sándor biztosította.³⁷

Mégsem ment könnyen az új egyházközség megszervezése. A Békéscsaba és Gyula között meglévő ősi ellentét ismeretében arra is gyanakodhatnánk, hogy a gyulaiak eleve gyanúsán fogadtak minden olyan kezdeményezést, amely Békéscsabáról indult ki.³⁸ Itt azonban másról lehetett szó. A gyulai evangélikusok – mint ezt a Békés című újság cikkírója is kiemelte – nagyon jól megvoltak eddig a reformátusokkal. Igazából nem mutatkozott igény részükről a kiválásra.³⁹ Márpedig ha egy közösségben nincs meg a belülről fakadó igény az összetartozásra, attól túl sokat nem lehet elvárni. Különösen így van ez, ha egy egyházzól, egy gyülekezettről van szó. Evangélikus hívőként magam is szeretném, ha mást mondhatnék, de a történelmi tények alapján kénytelen vagyok arra a következtetésre jutni, hogy egy kívülről, az egyházmegyei vezetéstől származó, s zömmel politikai okokkal magyarázható, előkészítetlenül végrehajtott nyomás eredményeként került sor a gyulai evangélikus egyházközség megalapítására.

Az alapítást előkészítő gyűlést 1907. március 10-ére, a városházára (ez a mai Mogyoróssy János Városi Könyvtár épülete) hívták össze. Az egyházmegye vezetői a fenti okok mellett már csak azért is az önálló gyülekezet létrehozását szorgalmazták, mivel a békéscsabai reformátusok is ezt tették.⁴⁰ A kevesen összegyűlt gyulaiak viszont nem érezték magukat elég erősnek arra, hogy akár az önálló, akár a leányegház létrehozásáról döntsenek. Az újságíró is meglehetősen pesszimistának ítélte meg a hangulatot: „a hívek száma, s áldozatkészsége még korántsem olyan, hogy az egyház megalakítása bármilyen formában is a közel jövőben megvalósuljon.”⁴¹ A jelen lévő Fábry Sándor főispán ezért azt javasolta, hogy előbb készítsenek egy kimutatást az egyházközség leendő tagjairól, és a teherbíró képességükről, amiből kiderülne, hogy egyáltalán képesek-e vállalni az egyházalapítás terhét. Még az a Ladics László, aki az esperesség világi jegyzőjeként az egyházmegyei felügyelő-helyettesi tisztelet is viselte, sem látta

37 Békés, 1907. január 27-i száma közölte Mikler Sándor budapesti segéd-tanfelügyelő kinevezését Békés megye tanfelügyelőjévé, a július 21-i pedig Fábry Sándor búcsúestéjéről adott hírt, akit csak az előző év április 21-én neveztek ki főispánná.

38 Békés, 1908. október 25.: Békéscsaba már korábban megindította küzdelmét a megyeszékhely áthelyezése érdekében, de 1874-ben és 1896-ban is leszavazták. A most Békéscsabán megjelenő Békésmegye című lap 7. számának vezércikke ismét azt tűzi ki célul, hogy „Csaba legyen megyeszékhely!”

39 Békés, 1907. március 10.: „A külön egyház alakítása nem képez közóhajt, és valószínű, hogy mint idő előtti, ezúttal nem is fog megvalósulni.”

40 Békés, 1908. január 26. és március 1.: miután a kultuszminiszter is hozzájárult az önálló békéscsabai református egyházközség megalakulásához, 1908. február 23-án papot is választottak maguknak. A leadott 209 szavazat érzékeltetheti a gyülekezet nagyságát. DOMOKOS 307.: a békéscsabai evangélikus egyháznak ugyanakkor több mint 6000 választójoggal rendelkező tagja volt.

41 BML, Ladics-hagyaték, az 1907. március 10-i jegyzőkönyve: Váradi-Szakmáry Arisztid ítélőtáblai bíró, Mikler Sándor tanfelügyelő, Ladics László váltóüggyvéd, Saurer Mihály, a tanfelügyelőséghez beosztott igazgató-tanító, Nagy Jenő gyógyszerész, Herzberger Mihály dohány-nagyfőzsdés, Oszusky János vendéglős, Kéler István postatiszt és a felesége, valamint a jegyzőkönyvet vezető Kulitz Nándor tanító. A Békés 1907. március 17-i tudósítója szerint: „10–15-en jelentek meg. Kizárólag az értelmiség köréből.” Elvileg kimondták az egyházalakítás szükségességét, de nyitva hagyták, hogy az önálló, vagy fiókegyház legyen-e. A megjelentek, Saurer kivételével, tagjai lettek a létrejövő egyházközség vezetőségének.

eléggé előkészítettnek az ügyet. Egy tágabb körű értekezlet összehívása mellett tette le a voksot.⁴²

A főispán, ígéretéhez híven, 1907 májusában összeírta a gyulai evangélikusokat. A 402 főt tartalmazó lista május 16-án készült el.⁴³ Ezek szerint a népszámlálásban szereplőknek alig 60%-ához jutott el az összeíró. A benne szereplő 128 adófizető viszont az egyház későbbi adófizetőinek a 90%-át jelentette. A gyulai evangélikus gyülekezet hatóköre tehát alig valamivel haladta csak meg az 1907-ben összeírtak számát.

Az is a hívek érdektelenségét, a kívülről történő erőltetést tükrözi, hogy az 1907. június 3-ra összehívott újabb gyűlésen még az előzőénél is kevesebben jelentek meg. A résztvevők ebből okulva azt mondták ki, hogy a hívek csekély száma miatt Gyulán csak fiókegyház jöhet létre.⁴⁴ Felügyelővé Ladics Lászlót, az egyházi adó beszédésével megbízott gondnokká pedig Herczberger Józsefet választották meg. Megállapították, hogy a gyülekezet tagjainak száma 410 főt tesz ki, a hívek adóalapja pedig 4377 koronára rúg. A jelenlévő esperest megkérték, hogy folytasson tárgyalásokat a helyi református egyház vezetőivel arról, hogy a továbbiakban hajlandók lesznek-e a templomot, a harangozást és a temetőt az evangélikusoknak olyan feltételek mellett átengedni, mint ahogyan azt a békéscsabai evangélikusok megengedik az ottani reformátusoknak. Végezetül felkérték az evangélikus diákok hitoktatására Kulitz Nándor állami iskolai tanítót.⁴⁵

Az 1907. augusztus 15-én, Aradon megtartott egyházmegyei közgyűlés jóváhagyta a gyulai fiókegyház megalapítását. Az egyházközség 1907-ben pecsétet is készített, mely évtizedeken át használatban volt.

Az alapításban, 15 évvel később, többek között Nagy Jenő gyógyszerész szerepét emelték ki. A hívek összetartása terén nagy ügybuzgalmat fejtettek ki Csepregi György, Knyihár Károly, Szeberényi Lajos Zsigmond lelkészek és Kulitz Béla tanító úr.⁴⁶ Csepregi 1900 és 1918 között volt az egyházmegye esperese. Utóda, a több püspökjelölésen is sikertelenül induló, Szeberényi Lajos Zsigmond lett, aki 1943-ig viselte e tisztséget.⁴⁷ Knyihár Károlyról annyit sikerült kiderítenünk, hogy 1868-ban, Békéscsabán született, s 1890-től szolgált lelkészként. A külső békéscsabai lelkészi körzet megszervezésétől, 1904-től fogva a tanyasi részek ellátása volt a feladata. Egyik lelkészcollégája

---

42 Ebből is látszik, hogy a gyulai gyülekezet megszervezését a gyulaiak megkérdezése nélkül, az egyházmegyei elnökség szorgalmazta. Az egyházi tisztségviselők névsora megtalálható pl. az Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1907. első oldalán.

43 BML, Ladics-hagyaték: Heilinger László 1907. május 25-i levelében az esperestől az összeírás munkálatokért 80 korona kiutalását kérte.

44 Az egyház törvénykönyve szerint a fiókegyházat a leányegyháztól az különbözteti meg, hogy amíg az előbbi sem lelkészt, sem tanítót nem tud önállóan alkalmazni, addig az utóbbinak van saját tanítója. Gyula annak ellenére fiókegyháznak tekintette magát, hogy alkalmazott tanítót. Az ellentmondást az oldhatja fel, hogy a törvény szövegéből kimondatlanul is az következett, hogy a leányegyháznak nem csak tanítójának, de saját iskolájának is kellett lennie: *A Magyarországi Ág. Hitv. Keresztyén Egyház Alkotmánya*. Bp., 1893. 9.

45 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. július 3-i ülés jegyzőkönyve.

46 A Gyulai Evangélikus Egyházközség presbitériumának és közgyűlésének jegyzőkönyvei. (Továbbiakban: Jegyzőkönyvek) Evangélikus Lelkészi Hivatal. Gyula, 1923. november 4.

47 NÉMETH CSABA: *Az evangélikus egyház oktatási, kulturális és szociális tevékenysége Békés megyében*. In: *Világnak világa. Egyházak a Körösök mentén*. Szerk.: HAVASSY PÉTER. Gyula, 2000. (Gyulai Katalógusok 8.) 50.

szerint: „Tehetséges, jószívű, de könnyelmű és borkedvelő” ember hírében állt. 1907-ben pl. Dobozmegyeren, Kismegyeren, Nagymegyeren, Sopronyban, Telekgerendáson, Truttmannsdorf-Gerendáson, Gerendáson és Kerekegyházán tartott istentiszteleteket, keresztelt, gyóntatott és esketett.⁴⁸ Kulitz Nándor pedig az egyházközség jegyzői feladatának ellátása mellett haláláig végzett hitoktatást.

AZ EVANGÉLIKUSOK VISZONYA REFORMÁTUS TESTVÉREIKKEL A SZÉTVÁLÁST KÖVETŐEN

Az egyházmegyénél a szétválasztás egyik okaként említett, anyagi jellegű dolgok megoldását tartották a legfontosabbnak. Az egyházmegye elnöksége a gyulai református egyházzal egyeztetni akart, hogy az a továbbiakban ne szedjen adót az evangélikusoktól, illetve amennyit már 1907-re beszedett, azt bocsássa az újonnan alakult fiókegyház rendelkezésére.⁴⁹ Csepregi esperes szeptember 12-én utasította a felügyelőt, hogy a gondnokot szólítsa fel az egyházi adó beszedésére, ugyanolyan mértékben, ahogy eddig a reformátusoknak fizették.⁵⁰

A gyulai hívek ebben a tekintetben sem siettek az egyházmegyei kérés teljesítésével. Számukra fontosabb volt a református egyházzal való korábbi jó viszony megőrzése. Az egyházmegye határozatával ellentétben úgy döntöttek, hogy az 1907-ben befizetett egyházi adót nem kéri vissza. Minden bizonnyal a másik fél is érzekelte pozitív hozzáállásukat. A református gyülekezet vezetősége szeptember 7-én üdvözlétét fejezte ki a gyulai evangélikus egyházközség megalakulása alkalmából.⁵¹

Egy régi, jól bevált kapcsolatot nem lehet egyik napról a másikra megszakítani. Több jel is arra utal, hogy ez a megállapítás igaz a gyulai református–evangélikus viszonyra is. Olofson Miksa 1908 májusában a református templomban esküdött hűséget nejeinek, s a Jancsovics Péter felett mondott gyászima is ott hangzott el. Az evangélikus egyház előljáráóságába megválasztott Nagy Jenő gyógyszerész 1909-ben a református templomban tartotta meg lánya esküvőjét, s a szertartást is az akkori református esperes végezte. Ebben az időben került sor a református templom tatarozására, s az erre adakozók között találunk evangélikusokat is.⁵²

Mindez azt mutatja, hogy a kiválásból adódó pénzügyi feszültség ellenére a két felekezet közti jó viszony megmaradt.⁵³

---

48 DEDINSZKY GYULA: *A Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, segédlelkészek, vallásnádók és hitoktatók életrajzai 1718–1985.* (Kézirat, Békés Megyei Könyvtár) 65.; *Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek.* Békéscsaba, 1907. 23.

49 *Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek* 8–9. ill. 32.: ez utóbbi bejegyzés nem fiók, hanem leányegyházról ír. Ez az elírás is azt bizonyítja számunkra, hogy mennyire szerették volna, hogy magasabb szervezeti szintű gyülekezet létesüljön Gyulán.

50 BML, Ladics-hagyaték: Csepregi esperes levele Ladics Lászlónak, 1913. szeptember 12.; Békéscsabán érzékeny pontnak tekintették, hogy evangélikusok fizessenek egyházi adót a reformátusoknak. 1916-ban is hangsúlyozták, hogy ez a megyében nem szokás: *Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek.* Békéscsaba, 1916. 25.

51 BML, Ladics-hagyaték: A gyulai református lelkész, Gulyás János 1907. szeptember 13-i levelében tájékoztatta Csepregi esperest, hogy addig nem intézkedhet az egyházi adó ügyében, amíg nem látta a névsort, hogy kik a tagjai az újonnan alakult leányegyháznak.

52 Békés, 1908. május 24., február 23. és 1909. január 17. és március 23.

53 KÓSA 117.: a református egyház kb. adófizetői tizedrészét vesztette el az evangélikusok kiválásával.

Az egyházközség lélekszáma

Az 1907-es összeírásban szereplő 402 lélek között 221 gyermek (128 fiú és 93 lány) volt, a felnőttek száma tehát 181 főt tett ki. 57 tisztán evangélikus család élt ekkor Gyulán 171 gyermekkel, a többiek vegyes vallású családok evangélikus tagjai voltak. 1909-ben felügyelő úr arról tájékoztatta a híveket, hogy az egyházközségnek kb. 424 tagja van.⁵⁴ Az 1910-ban, az úrasztali terítőre adakozók között éppen 20 olyan nevet találunk, amelyik nem szerepelt az említett összeírásban.⁵⁵

A helyi lap tudósítása szerint majd minden évben nyomon követhető a születések és az esküvők száma. Évente kb. 10 fiú- és 10 leánygyermek születéséről van adatunk. Az esküvők száma már jóval kevesebb. Jó, ha évente egy akadt, de sokszor egyetlen egyet sem jegyeztek fel.⁵⁶

A lélekszám változásában meghatározó szerepet tulajdoníthatunk a fluktuációnak. Tekintve, hogy jobbára állami hivatalnokokból és földbérlőkből tevődött össze a gyülekezet tagsága, sokan voltak, akik csak rövid ideig maradtak városunkban. Az 1908–1910 közötti két esztendő alatt például a presbitérium tagjainak 20%-a költözött el Gyuláról. Jól jellemzi a helyzetet, hogy az 1910-es listán szereplők közel egynegyede sem korábban, sem később nem szerepel a gyulai gyülekezet tagjai között.

Az 1920-as és 1930-as évek fordulójáról ismert 114 egyháztag közül (noha 1907-ben 71 személy ötven éven aluli volt, s további 57 esetben nem tüntették fel az életkort) mindössze hét személy élt Gyulán az alapítók közül, s csak további hét közvetlen leszármazót tudunk kimutatni. A gyülekezet tagjainak háromnegyed része tehát kicserélődött e rövid negyedszázad alatt. Ebben a már említett fluktuáció mellett a világháborúnak, illetve az azt követő menekülthullámnak jutott kitüntetett szerep.

Az egyházközség szervezete, vezetői

A fiókegyház szervezetének végleges rendezésére az 1907. december 15-i gyűlésen került sor, melyet aznap (vasárnap) délután a városháza nagytermében tartottak meg az ugyancsak „csekély számban megjelent hívek.”⁵⁷ Csepregi esperes közölte, hogy jóváhagyták az egyházközség megalakulását. Arra kérte a megjelenteket, hogy munkálkodjanak annak felvirágoztatása érdekében. A korábbi, ideiglenesen megválasztott vezetőséget véglegesítették: Ladics László felügyelő, Herczberger József gondnok, Nagy Jenő ellenőr és Kulitzky Nándor jegyző az esküt is letette. Elhatározták, hogy az egyháztanács, a tisztségviselőkkel együtt 12 tagból álljon. Presbiterré választották Mikler Sándort, Váradi-Szakmáry Arisztidet, Kéler Istvánt, Poppel Gyulát, Oszuszký Jánost, Juhász Imrét, valamint Cinkóczky Jánost és Milec Pált.⁵⁸

54 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve.

55 Békés, 1910. október 30.: annál érdekesebb, hogy az összeírásban szereplő 128 személyből viszont mindössze 18-an adakoztak ekkor.

56 Békés, 1912. január 6. 1913. január 5.

57 Békés, 1907. december 15. és december 22.

58 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve.

Kik voltak ők, kikből tevődött össze az egyházközség vezetősége?

A felügyelő Ladics László (1864–1924) megyeszerte ismert ügyvéd volt. (1. fotó) Édesapja foglalkozását követte, aki 1857-ben Szarvasról települt át Gyulára. Élénk közéleti szerepet élt. Számos tiszteletbeli, és néhány jól fizető állást is betöltött amellet, hogy Csorváson jelentős földbirtokkal rendelkezett. Vezérigazgatója volt a Békésmegyei Takarékpénztár Egyesületnek, s több gyár igazgatóságának az elnöke. Ebből adódóan a legtöbb adót fizetők közül a városban az elsők között szerepelt.⁵⁹ „Egy kiválóan tudományos elme, egy érző szív és egy igazi puritán férfias jellem ... szellemi vezére az egész vármegye közigazgatásának.”⁶⁰ Szinte folyamatosan tagja volt a megyei közigazgatási bizottságnak és egyéb megyei testületek mellett a városi képviselő-testületnek is. Több civil szervezet vezetésében is jelen volt: 1908-tól például a Békésvármegyei Kaszinó elnöki tisztét is ellátta. Alapjában véve liberális volt, aki a szabadelvűnek tekinthető politikát támogatta.⁶¹

A gondnokok gyorsan cserélődtek az első időszakban. Herczberger József 1904-ig önálló kereskedőként dolgozott Mezőberényben, ekkor vette át a gyulai dohány-nagy-tőzsde (dohány-nagyáruda) vezetését. 1909 tavaszán hazaköltözött városunkból. Neve a 93. helyen szerepelt a gyulai virilisek között.⁶² Mire elkezdhette volna a munkát, már el is ment. Utódjáról, Szántó Józsefről is csak annyit tudunk, hogy alig három évig töltötte be hivatalát.⁶³

Nagy Jenő ellenőr gyógyszerészként dolgozott. A gyulai virilisek listáján a 41. helyet foglalta el. Sportember lehetett, de legalábbis érdeklődést tanúsított a sport iránt, hiszen a sportegyesület megalakulásakor annak választmányi tagja volt, majd a Korszolyázó Egyesület alelnökévé választották meg.⁶⁴

Kulitz Nándor a gyulai „tanítói karnak egyik érdemes, nagyra becsült tagja” volt. „Rajongó hazaszeretet sarjadt lelkesítő szavaitól. Vallásosság növekedett áhitatából ... Előzékenységeért, egyszerű, jó szívéért ... az egész város közönsége tisztelte és szerette.” Függetlenségi politikai pártállására utal nekrológiának az a mondata, mely szerint Magyarországot szabadnak szerette volna látni.⁶⁵

A presbiterek közül, tisztségéből kifolyólag, Mikler Sándor vitte a legaktívabb közéleti szerepet. Megyei tanfelügyelőként hivatalból tagja volt több bizottságnak is.⁶⁶ Váradi-Szakmáry Arisztid táblai ítéldbíró nemesi család sarjaként kiterjedt birtokokkal rendelkezett a Szepességben.⁶⁷ Kéler István a postánál szolgált, ellenőrként.⁶⁸ Pöppel Gyula királyi főmérnöként dolgozott az Államépítészeti Hivatalnál. Már 1908-ban át-

59 Békés, 1909. szeptember 26., 1910. február 20., 1912. március 17. és december 19.

60 Békésvármegye (Békéscsabai hetilap) 1909. február 27.

61 Békés, 1907. április 14., 1908. március 8. és 1910. május 28.

62 Békés, 1909. június 6. és november 7., valamint 1908. december 25., továbbá 1907. július 29.; Utódát a pénzügyminisztérium a helyi pénzügyigazgatóság javaslata alapján nevezte ki. Eszerint állami hivatalnokként vezette a dohány-nagyárudát.; MÁRKI BARNA: *Békés Vármegye*. Bp., [1936.] 580.

63 BML, Ladics-hagyaték: az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

64 Békés, 1907. december 29. és 1908. május 24. valamint 1915. április 4.

65 BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés, 1908. június 28. és 1912. június 23.

66 Békés, 1922. február 25.: nyugdíjazását kérte, de Szabolcs vármegyébe helyezték át.

67 Békés, 1911. szeptember 10.: tudósítás a 30 éves bírói jubileumáról.

68 Békés, 1908. július 5., valamint az 1922. április 5-i nekrológ.

helyezték a Szabolcs vármegyei Államépítészeti Hivatal főnökévé.⁶⁹ Oszuszy Jánosról csak annyit tudunk, hogy vendéglős volt.⁷⁰ Juhász Imre honvédségi (a gyulai 2. Honvéd gyalogezred) törzsszámvívó az 1911-ben alapított vármegyei méhészegyesület elnöke volt.⁷¹ Milec Pál földbirtokos a Gyula és Békéscsaba között, félúton elterülő Bicerén élt. A földműveseket ő képviselte az egyháztanácsban, talán Cinkóczy Jánossal együtt, akiről viszont semmilyen adatot nem találtunk.⁷²

Összességében megállapítható, hogy az egyházközség tisztviselői a legvagyonosabb, köztisztviselőben álló emberek közül kerültek ki. A felügyelő és a gondnok személyének kiválasztásában ez a tény mindenképpen szerepet játszhatott. Négyük közül csupán a jegyző nem szerepelt a város virilisei között.

A nyolc presbiter közül viszont már csak egyetlen egy személy akad, akivel találkozhatunk az említett listán. A hívek társadalmi helyzetét közel sem tükrözte vissza az egyháztanács összetétele. Ez csaknem 60%-ban állami hivatalnokból (tanár, tanfelügyelő, bíró, mérnök, postás, katona illetve egy állami cég vezetője), negyed részben a szolgáltatási szektorban dolgozó vállalkozókból (ügyvéd, gyógyszerész és vendéglős) tevődött össze, míg a földművesek képviselői csak alig 16%-át (2 fő) alkották a presbitériumnak. Ugyanakkor iparost egyet sem találunk közöttük.

Az 1907-es összeírás ezzel szemben arról tanúskodik, hogy a hívek 59%-a a mezőgazdaságban tevékenykedett, 17%-uk iparos volt, s a vállalkozók csak 5, az állami hivatalnokok pedig mindössze 19%-ukat tették ki. Igaz, a megalapítástól kezdve ők vitték a meghatározó szerepet. A gyülekezet tagjai által befizetett állami adó nagyobb részét is ők fizették, tehát az ez alapján kivetett egyházi adó a gyülekezet anyagi terheiből is leginkább ők vették ki a részüket. Ennélfogva nem volt teljesen indokolatlan az, hogy a gyulaiit értelmiségi gyülekezetnek tartották:

<i>Munkakör</i>	<i>fizetett adó</i>
Állami alkalmazott, hivatalnok	1988,81 K
Szolgáltatásban dolgozó vállalkozó	413,11 K
Iparos	455,33 K
Mezőgazdaságban dolgozó	1520,74 K
Összesen	4377,99 K

Az egyházközség vezetőségének korösszetétele fiatalosnak tekinthető: a legfiatalabb 42 éves volt, a legidősebb is mindössze az 50. évet töltötte be. Mint láttuk, közéleti tevékenységük igen kiterjedtnek mondható, szinte mindenféle (egészségügyi, kulturális, gazdasági és sport) egyesületben képviseltették magukat. A 67-es szabadelvű párt híveit ugyanúgy megtaláljuk közöttük, mint a 48-as függetlenségiakat.

69 Békés, 1907. július 21. és 1908. október 18.

70 BML, Ladics-hagyaték: az 1907-es összeírás.

71 Békés, 1911. március 12. és április 23., valamint 1912. június 2.

72 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve; az 1907-es összeírás mindössze egy Czingulszky János nevű folyamórról, illetve egy Csehlóczky János tanyásról tudósít, akiket esetleg nevük összecsengése alapján összefüggésbe hozhatnánk Cinkóczyval. A Márky-féle megyetörténet (511. p.) Szarvason ismer egy Cinkóczy János nevű gazdálkodót. Mi is afelé hajlunk, hogy földműves lehetett, különben bizonyára hallatott volna magáról.

A tisztségviselők közül a gondnoki állás elég sűrűn cserélődött. 1913-tól azután évekig Süle József kereskedő, később kalaposmester töltötte be ezt a tisztséget. Ő 1911-ben a Gyulai Iparos Ifjúsági Egylet választmányában, s az 1914-ben megalakuló Gyulai Ipartestület előjáróságában is helyet kapott.⁷³ Megválasztása mindenképpen azt mutatja, hogy már a presztízsszemponatok helyett a rátermettség alapján döntöttek. Az elhunyt Kulitz Nándor után egy másik hitoktatót, Balassa Jánost választották jegyzővé.⁷⁴ Őt esztendő alatt tehát a tisztségviselői kör fele kicserélődött.

A esperes az 1913. április 30-i tisztújító közgyűlésen a régi tisztségviselők mandátumának megújítását javasolta. Az új presbitérium összetételéről viszont nincs teljesen tiszta képünk. A kézzel írott jegyzőkönyvből annyit tudunk meg, hogy tagja maradt Várad-Szakmáry Arisztid és Oszuszký János. Újjonnan választották be Cseloczki Mihályt. Kéler Istvánné (Minich Karolina) és Mazurekné Ploy Irén személyében pedig először kapcsolódtak be hölgyek az egyházközség vezetésébe.⁷⁵ Nem ismeretes eszerint, hogy a tizenkettőből fennmaradó három helyre a maradék hat régi tagból ki maradhatott bent. A Békés című hetilap is csak részben szolgál a segítségünkre. Nem tud ugyanis az említett hölgyek presbiterré választásáról: Kéler Istvánné helyett továbbra is férjét, Kéler Istvánt szerepelteti. Megerősíti Cseloczky Mihály megválasztását, s Várad-Szakmáry Arisztid, Oszuszký János mellett Mikler Sándor és Juhász Imre hivatalban maradását. Az említett tisztségviselőknél kívül beszámol még – a kézírásos jegyzőkönyvben nem szereplő – Horváth Dezső segéd-tanfelügyelő presbiterré választásáról. Ő emellett zongorista és zeneszerző is volt.⁷⁶

Egy hely még így is kiadó a tizenkettőből, ha nem számolunk a másik hölgy tagságával sem. Egyébként is furcsa lett volna a hölgyek megválasztása, hiszen a törvénykönyv szerint ők még a közgyűlésen is csak megbízottjuk révén gyakorolhatták szavazati jogukat. Egy jelöltünk kínálkozik a fennmaradó helyre. Egy későbbi feljegyzés szerint Csepregi esperessel (aki 1918-ban meghalt, tehát későbbi tisztségújításnál nem jöhet szóba ez a szempont) Olofson Miksa tartotta a kapcsolatot. Elég valószínűtlennek tűnik, hogy ekkor őt kihagyták volna az egyházközség vezetéséből. Igaz, miután sikertelenül pályázta meg a város főszámvevői állását (a pénzügyigazgatóság melletti számvevőségen dolgozott), 1915 őszén a saját kérésére áthelyezték a temesvári pénzügyigazgatósághoz. Nem lehetett tartósan távol Gyulától, mert 1917-ben a gyulai főszolgabíró mellé járási számvevőnek nevezték ki. 1923 áprilisában már az egyházközség pénztárnokként jelenik meg előttünk.⁷⁷

---

73 Békés, 1911. március 19., 1914. február 1.

74 BML, Ladicshagyaték: az 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés, 1914. május 31.: a Gyulai tanítók Egyesülete is megválasztotta jegyzőjévé.

75 BML, Ladicshagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. július 7. és 1911. június 11.; Mazurek Ferenc a Békésvármegyei Általános Tanító Egyesület gyulai járáskörének a könyvtárosa, majd pénztárosa volt: Békés 1917. április 12. és 1909. szeptember 7., s a Gyulai Tanítók Egyesülete alelnöke: Békés, 1911. február 19.

76 Békés, 1913. május 4.: A kimaradók között lehetett Czinkóczky János vagy Milec Pál. Kérdéses, hogy Mazureknéval számolhatunk-e mint első, s egyetlen hölgytaggal, hiszen rajta kívül valószínűleg még Olofson Miksával is számolnunk kell. Horváth Dezső segéd-tanfelügyelő; Békés, 1910. február 6. és 1913. szeptember 21. valamint 1914. augusztus 30.; SZENTKERESZTY TIVADAR: *Békés vármegye népoktatásának története*. Gyula, 1932. 34.: 1909 február 9. és 1915. március 1. között töltötte be a segéd-tanfelügyelői állást.

77 Békés, 1915. július 4. és szeptember 26.; 1917. május 6., 1910. szeptember 11.: Olofson 1882-ben született. Nem lehetetlen, hogy csak az 1920-as években kapcsolódott be a gyülekezet vezetésébe; Vangyel Endre visszaemlékezése: *Jegyzőkönyvek Cs. I., B/4.*

Az régi vezetőség tehát több mint 40%-ban kicserélődött. Két főről tudjuk, hogy elköltözött, egyről pedig ismeretes, hogy időközben elhalálozott. A másik két esetben nem tudjuk a kiválás okát. Az új vezetőség társadalmi összetételét tekintve a szolgáltatási szektorban tevékenykedő vállalkozók aránya 1 fővel, azaz 33%-ra emelkedett (ügyvéd, gyógyszerész, vendéglős és kereskedő). Számuk a földműves foglalkozást űzők rovására nőtt, akiknek a részaránya emiatt 8%-osra, 1 főre csökkent. Az állami alkalmazottak aránya változatlanul magas maradt.

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZI ÉLET MEGINDULÁSA

Az első közgyűlést előkészítő presbiteri ülésen elhatározták, hogy évente öt istentiszteletet tartanak: karácsonykor, húsvétkor, áldozó csütörtökön, pünkösdkor és a reformáció napján. A húsvétit úrvacsora-osztással, az áldozó csütörtököt pedig – ahogy ez a helyi reformátusoknál is szokásban volt – konfirmációi ünnepéllé összekötve.⁷⁸

Az 1910. január 10-én, vasárnap délután 3 órakor megtartott első közgyűlés jóváhagyta a fenti határozatokat.⁷⁹ A presbitérium határozatait a közgyűlés szinte mindig elfogadta. A jegyzőkönyvekből az sem derül ki, hogy egyáltalán megvitatták-e őket, vagy egyszerűen tudomásul vették az egyháztanács döntéseit.

A gyülekezeti élet már az 1907-es esztendő végén megindult. A Békés című lap szerint az egyházközség működésének első jeleként egy, a kórházban meghalt evangélikus személy eltemetésére Ladics felügyelő nem a helybeli református lelkészt kérte fel – mint ahogy az korábban szokásban volt –, hanem Békéscsabáról hozatott át papot.⁸⁰

Ami a temetéseket illeti, a továbbiakban csak meglehetősen elszórt adataink vannak róluk: 1909 áprilisában pl. Szeberényi jött át, Kulitzky Béla tanító urat pedig 1912 nyarán maga az esperes temette el a református temetőben.⁸¹

A gyulai evangélikusok az egyházi alkalmakat éveken át a Jókai úti, állami elemi fiú iskolában tartották. Ez, az egykori Kulcs korcsma épületében berendezett korábbi fiúpolgári iskola helye volt, melyet azonban 1906-ban, a katolikus főgimnázium megindeítésakor megszüntettek. Azóta az állami elemi fiúiskolának adott otthont. Általában az iskola nagytermében gyűltek össze a hívek, s ez a rajzterem volt. Akár istentiszteletről, akár közgyűlésről volt szó, itt került megrendezésre 1911-ig. Az állami elemi iskola új épülete a Károlyi Sándor (ma: Károlyi Mihály) utcában 1908 őszén felépült ugyan, de benne ideiglenesen a polgári leányiskolát helyezték el. A Kossuth Lajos utcában csak 1911 őszére készült el a polgári leányiskola (ma: I. számú általános iskola) épülete.⁸² 1912 húsvétját már az állami elemi iskola tornatermében – mely a Korona vendéglő helyén épült – ünnepelhatték a gyulai evangélikusok.⁸³ Egy ideig mintha nem

78 BML, Ladics-hagyaték: az 1908. december 13-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. Ehhez képest a Békés, 1911. április 16-i száma arról tudósított, hogy úrvacsora osztás áldozó csütörtökön, karácsony első napján, s most kivételesen húsvétkor is lesz.

79 Békés, 1909. január 10.

80 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. december 15.

81 Békés, 1909. április 4. és 1912. június 13.

82 Békés, 1908. április 19.; 1908. július 14., 1909. április 11.; 1908. március 22.; BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; SCHERER II. 244. és 292. ill. 294.

83 Békés, 1912. április 7.

tudtak volna választani a két szomszédos épület között: 1913. április 27-én a konfirmációt a polgári leányiskolában, az április 30-i közgyűlést viszont az állami elemi iskola tornatermében tartották meg. A későbbiekben az istentiszteleteket is abban tartották, amíg le nem foglalták azt hadi célokra a világháború kitörését követően.⁸⁴

Az első időben a gyulai fiókegyház híveit a három békéscsabai városi lelkész: Csepregi György, Szeberényi Lajos Zsigmond és Koren Pál gondozta. Több-kevesebb alkalommal mindegyikük megfordult Gyulán. Ez a feladat a kezdetleges közlekedési viszonyok ellenére sem jelenthetett számukra túl nagy elfoglaltságot, hiszen az első esztendőben mindössze egy keresztelésre és két temetésre került sor, valamint: „a nagy ünnepeken istentiszteleteket tartottunk, s egyszer úrvacsorát osztottunk.”⁸⁵ Mégis, hamarosan megszabadultak ettől a teherrel. Az egyházmegye közgyűlésén Knyihár Kálmán, békéscsabai külső lelkész arról számolt be, hogy 1909 nyaratól „lelkészi körömhöz tartozik Gyula, Gyulavári, Doboz, Dobozmegyer (=Mezőmegyer) és Újkígyós” ahol a lelkészi teendőkhöz mellett a tanítás ellenőrzése is az ő feladata.⁸⁶

Nem ismert pontosan, hogy mikor került sor az első gyulai evangélikus istentisztelet megtartására. 1907. december 12-én mindenesetre arról döntöttek, hogy karácsony és újév délutánján békéscsabai lelkészeket hívnak át ígét hirdetni. Nincs azonban adatunk arról, hogy ez a terv valóra vált-e. Nem zárhatjuk ki, mert a helyi újság a továbbiakban is csak évi 2–3 igehirdetési alkalomról tudósított. Ha pedig mind az ötöt megtartották, akkor elképzelhető, hogy a fent jelzett alkalmakat is megünnepelték, csak az említett lap nem számolt be róluk.

Az első istentiszteleten, amelyről biztosan tudunk, maga az egyházmegye esperese, Csepregi György szolgált. Erre 1908. április 20-án, húsvét második napján, délelőtt 9 órai kezdettel került sor. A kántori szolgálatot az ugyancsak Békéscsabáról érkező Galli János tanító végezte. A nevezetes eseményen a hívek jóval nagyobb számban jelentek meg, mint a korábbi tanácskozásokon. Legalábbis erre következtethetünk abból az adatból, hogy közülük harmincan éltek az úrvacsora szentségével. Prédikációjában az esperes úr arra helyezte a hangsúlyt, hogy a gyulai evangélikus gyülekezet most kettős feltámadást ünnepel: Krisztusét és a sajátját. Ez mindenesetre azt erősíti meg, hogy ez lehetett az első gyulai istentisztelet.⁸⁷ Pünkösdkor Szeberényi Lajos Zsigmond hirdette az evangéliumot. Az egykori újságíró szerint ezen is „szép számmal” vettek részt a hívek.⁸⁸ A gyulai evangélikusok eszerint csak a gyűléseken való részvételtől húzódoztak, az egyházi alkalmakat viszont szorgalmasan látogatták.

A FÍÓKEGYHÁZ GAZDÁLKODÁSA

Az 1907. június 3-ra összehívott gyűlés résztvevői megállapították, hogy a gyülekezet tagjainak állami adója 4377 koronát tett ki. Az egyházközség költségvetésének rendezésére az 1908. december 13-i presbiteri ülésen került sor. Kimondták, hogy az álla-

84 Békés, 1913. április 27. és december 21.

85 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1908. 18.

86 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1909. 28.

87 Békés, 1907. december 22. illetve 1908. április 19. és április 26.

88 Békés, 1908. július 7. és július 14.

mi egyenes adó 10%-át minden egyháztagnak fizetnie kell. Személyi adóba pedig a vagyonatlanoknak további 1 K-t, az ezer korona alatti fizetéssel rendelkezőknek 2 K-t, az ennél magasabb fizetéssel bírónak pedig 5 K-t kellett adniuk.

Az 1909. január 10-i közgyűlésen a felügyelő arról tájékoztatta a híveket, hogy a várható éves bevétel 600 K körül fog alakulni.⁸⁹ Legkésőbb 1910 elején ennek ellenére tervbe vették, hogy templomot építenek. Még hozzá nagyszabású tervvel állhattak elő, hiszen a gyűjtést az építendő „székesegyház alapjára” hirdették meg. A január 20-i közgyűlésen kezdték meg a gyűjtést.⁹⁰

Az 1910-es gazdasági kimutatás szerint létezett egy templomépítési alap 1000, s egy harmónium alap 140 koronás összeggel.⁹¹ A leltár felvétele idején az egyházközség vagyonát 17 db énekeskönyv, egy úrvacsorai kehely, egy ostyatarató és egy oltárterítő gyarapította, s még 10 énekeskönyv vásárlását tervezték be.⁹²

Az éves bevételek 859 K 86 fillért, a kiadások 580 K 52 fillért tettek ki, a pénzmaradvány tehát elérte a 279 K 34 fillért. Ez azonban mégsem szerepelhet pozitívként, mert az előző években tetemes adóhátralékot halmozott fel a gyülekezet. (Valószínűleg abból adódóan, hogy csak 1909-ben szedték be először az adót.) Így az 1910-es költségvetési évet 1057 K 72 filléres hátralékkal tudták csak befejezni. Az 1911. évi adókimutatást 841 K 76 fillérben határozták meg, amiből 168 koronát természetbeni járulékként számolva, a várható éves készpénzbevételt 673, a kiadást pedig 605 koronás összegben határozták meg.⁹³ Az 1914-es évre elérte a 150 főt az adót fizetők száma. Az állami egyenes adó 10%-ából 463 K 79 fillér, a személyi adóból pedig 419 K, azaz összesen 882 K 79 fillérnyi bevétellel számoltak. Az 1915-ös évre az egyenes adó 15%-ával számolva, valamint a személyi adó növekedését is alapul véve már 1200 koronás bevételt terveztek.⁹⁴

Az 1913. április 30-i presbiteri ülés Ladics László javaslatára elfogadta, hogy írjanak az egyházmegyéhez az építendő templom és lelkészlak támogatása ügyében.⁹⁵ Ekkor már a lelkéstartás anyagi alapjait is igyekeztek megteremteni. A kimutatás biztosan a következő jövedelmekre számított:

kórházi temetés:	150 K
gimnáziumi hitoktatás:	600 K
polgári leányiskolai hitoktatás:	50 K
Simonyifalváról:	100 K
állami segélyből:	800 K
azaz összesen	1700 K

89 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

90 BML, Ladics-hagyaték: az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

91 A templomépítési alapot a Ladics által igazgatott Békésvármegyei Takarékpénztár Rt. 1909-1917 között évi 100-100 koronával támogatta: Békés, 1910. március 13., és végül 1918. április 18.

92 BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re. Az 1913-as közgyűlés határozataiból az derül ki, hogy a békéscsabai evangélikus főgimnázium tanulóifjúsága 1 darab áldozó kelyhet, 1 darab ostyataratót, és 1 darab ostyataratót ajándékozott a gyulai egyházközségnek. Az oltárterítőre, aminél az anyagköltség 87 K-t a munkadíj pedig 80 K-t tett ki, a hívektől a következő adományok érkeztek: Gyuláról 142 K, Békéscsabáról 15 K, s 10 koronát az egyházközség pénztárából pótolta ki.

93 BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re.

94 BML, Ladics-hagyaték: az 1914-es és 1915-ös költségvetés tervezete.

95 BML, Ladics-hagyaték: az 1913. április 30-i ülés jegyzőkönyve.

Ehhez jönne az, amit ma is fizet a gyülekezet:

népiskolai hitoktatásra:	210 K
inasiskolai hitoktatásra:	35 K
az évi 5 istentisztelet után:	100 K
vagyis összesen	345 K

Ez az előbbiekkal együtt eléri a 2045 K bevételt.⁹⁶

Könnyen belátható, hogy a tervezett bevétel döntő hányadát a közvetlen, illetve közvetett formában megnyilvánuló állami támogatás tette volna ki. 1913 őszén a hitoktatók részére is a missziói alapból kértek segítyt Scholtz Gusztáv püspöktől „tekintettel a fiókegyház szegénységére.”⁹⁷

1914 elején 813 K 47 fillért tett ki az adóhátralék, s ez 1915. december 31-ig már 1891 K 16 fillérre rúgott.⁹⁸ Az utolsó békeév zárszámadása:

az előző évekről maradt:	137,64 K
adóból folyt be:	308,53 K
kórházi temetésekért:	109,60 K
Gyula városától a gimnáziumi hitoktatásért:	188,25 K
perselypénzként:	16,36 K
vegyesekből gyűlt össze:	1,00 K
Az összes bevétel:	761,38 K

Ugyanekkor istentiszteletek tartására:	100,00 K
hitoktatásra:	245,00 K
gimnáziumi hitoktatásra:	189,31 K
teremrendezésre:	30,00 K
kórházi temetésekre:	58,00 K
nyomtatványokra:	49,04 K
Szántó István nyugtájára:	30,00 K
vegyesekre:	9,37 K

A kiadások 710,72 koronára rúgtak.

A templom-alapra 1915 végéig 1649,18 koronát, az orgona-alapra pedig 222,50 koronát fizettek be a hívek. 1914 óta az egyházi személyi adóként a vagyonhoz mérten három fokozatban: 15 koronáig 1, 50 koronáig 2, 50 korona bevételen felül pedig 3 korona fizetésben lett megállapítva. A következő bevételeket tervezték 1917-re:

az 1891,16 koronás adóhátralékból behajtanak	1000,00 K-át
a 668,37 koronás egyházi adóból behajtanak	400,00 K-át
Gyula városától hitoktatásért	200,00 K
a kórházi temetésekért	150,00 K
perselypénzként	15,00 K
a templom-alap kamata	65,96 K
az orgona-alap kamata	8,88 K

96 BML, Ladics-hagyaték: az 1914–1915-ös költségvetés tervezete.

97 BML, Ladics-hagyaték: Süle József és Balassa János 1913. november 2-i levele Sholtz Gusztáv püspök úrhoz.

98 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 77. és 80.

egyéb bevétel	5,00 K
az összes bevétel	1844,84 K

A tervezett kiadások:

az előző esztendőkből származó hiány	200,00 K
istentiszteletek tartására	130,00 K
a kórházi temetésekre	150,00 K
hitoktatásra	620,00 K
tőkésítésre	74,84 K
előre nem látható kiadásokra	150,00 K
az összkiadás	1324,84 K-t tett ki. ⁹⁹

Az egyházközség tagjai az első világháború kitöréséig 13.000 K-t gyűjtöttek össze a templomépítés céljára, ám a Békésvármegyei Takarékpénztárban elhelyezett összeg a háború utáni infláció során megsemmisült.¹⁰⁰

A HITOKTATÁS

A gyülekezet számára fontos, s egyúttal – ősz lévén – sürgős is volt az iskolai hitoktatás megindítása. A személyi feltételek adottak voltak: Mikler Sándor tanfelügyelő, s a később kinevezett helyettese, de még beosztott tollnoka is evangélikus volt. Az egyházközség jegyzője, Kulitz Nándor szintén tanárember lévén, vállalkozott e nemes feladat ellátására. 1907. novemberben már azt fejtegette, hogy ha a gimnázium 8 osztályossá bővül, akkor ott neki heti 4-5 hittanórát kell majd tartania.¹⁰¹ Az ősz folyamán tehát megindult a hitoktatás.

A gyulai presbitérium mindig kiemelt kérdésként kezelte a gyermekek nevelését. 1908. decemberében a presbiterek úgy döntöttek, hogy a hittan tanárokat fizetés-kiegészítésben részesítik. Az 1910. január 20-i közgyűlésen pedig örömmel állapították meg, hogy az iskolai hitoktatást kifogástalanul végzik. Mintegy hároméves huzavona után a főgimnáziumi hitoktató tiszteletdíjának kérdése megnyugtatóan rendeződött: a közoktatási minisztérium a várost kötelezte annak megtérítésére.¹⁰²

Az első gyulai konfirmációra 1909. május 20-án került sor, amikor a hívekkel együtt a konfirmandusok is részesülhettek az Úr szent vacsorájából. Ezt követően 1920-ig még 1910-ből és 1913-ból van adatunk konfirmációra.¹⁰³

1910. szeptember 4-én a felügyelő arról tájékoztatta az egyháztanácsot, hogy püspöki rendelet folytán a gimnáziumi hitoktatást ezentúl lelkésznek kell végeznie, s Knyihár

99 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 12.

100 SCHERER II. 394.

101 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; Kulitz Nándor 1907. november 19-i levele Ladics Lászlónak; Békés 1907. december 15.

102 BML, Ladics-hagyaték: az 1908. december 13-i presbiteri ülés és az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve 1913. június 3-án a polgármester arról értesítette Ladics Lászlót, hogy a gimnáziumi hitoktatásra kiutalt 188 K 25 fillért felveheti.

103 Békés, 1909. május 30.; 1910. május 1., 1913. április 27.: konfirmációt tartottak a polgári leányiskolában.

Károly békéscsabai lelkész, ambuláns hitoktató ezt el is vállalná. A presbitérium a lelkész úr áldozatkészségéért a város által neki fizetendő óradíjon felül 100 K tiszteletdíjat, valamint 60 K úti általányt is megszavazott. E határozat minden ékesszólásnál jobban tükrözi, hogy a gyülekezet, nehéz anyagi helyzete ellenére is milyen fontosnak tartotta a gyermekek nevelését. Az állami fiúiskola és az iparos iskolai hitoktatást továbbra is Kulitz Nándor, míg a polgári leányiskolai oktatást Mazurekné Poly Irén végezte.¹⁰⁴ 1913-ban az egyházközség fiúgyermekének hitoktatását – az elhalálozott Kulitz örökébe lépve – Balassa János, pusztavészirtványi elemi iskolai tanító vette át.¹⁰⁵

Amikor Knyihár átvette a hitoktatást, már tizenkét evangélikus gyermek tett osztályvizsgát gyulai római katolikus főgimnáziumban. Az 1915–1916-os tanévről tudjuk, hogy a vallásoktatónknak heti kilenc hittanórát kellett tartania kilenc növendékének.¹⁰⁶ Az 1915–1916-os tanévről Koren Pál körlelkész azt állapította meg, hogy „a gyulai állami fiú- és leányiskolában a hitoktatásban felmutatott eredmény, dacára a háború okozta rendetlen iskolázásnak, a rövidebb tanévnek ... általában kielégítőnek mondható.” Mazurek Ferencnének külön köszönetet mondtak „a vallás oktatásában elért kiváló eredményért.”¹⁰⁷ Knyihár Károly jelentése szerint a hitoktatást és a konfirmációi oktatást a főgimnáziumban ekkor heti négy rendes és egy exhortationalis óra¹⁰⁸ keretében végezte. A többi alsó fokú iskolában az oktatás terhe Mazureknéra hárult. A jelentésből az is kiderül, hogy ekkor már a katonaság, valamint a foglyok körében is tartottak hitoktatást. Az előbbi most a háború kitörése miatt maradt el, a fogházban pedig azért, mivel a rabok mezei munkákra voltak kirendelve, csak a három főünnepen tartózkodtak bent.¹⁰⁹

Balassa 1915-ig, Mazurek Ferencné pedig 1925-ig tanított.¹¹⁰ Knyihár helyén legkésőbb az 1920–1921-es tanévtől Vidovszky Kálmánt találjuk.¹¹¹

AZ ÖNÁLLÓ EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGSZERVEZÉSÉRE IRÁNYULÓ TÖREKVÉS

Az 1910-es évek elejére beérett az önálló gyulai lelkészi állás megszervezésének gondolata. Knyihár Károly az egyházmegye 1912. évi közgyűlésén emellett emelt szót, hogy „Gyulán egy segédlelkészi állás szervezését tartaná szükségesnek.”¹¹² Valószínű, hogy ebben már nem kell előzetes politikai megfontolásokat keresnünk. Saját, gyulai tanítóskodása és lelkészi szolgálata során szerzett tapasztalatok vezérelték. Ezt tá-

104 BML, Ladics-hagyaték: az 1910. szeptember 4-i ülés jegyzőkönyve. Békés, 1916. október 29.: Mazurekné a II. fizetési osztály 3. fokozatába előlépő, állami népiskolai tanítónő.

105 BML, Ladics-hagyaték: az 1914-es és 1915-ös költségvetés tervezete; Békés, 1912. augusztus 4.

106 *A Gyulai Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1904–1905-ös tanévről*. Gyula, 1905. 99.; *A Gyulai Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1911–12-es tanévről*. Gyula, 1912. 139.; *A Gyulai Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1914–1916-os tanévről*. Gyula, 1916. 90. és 115.

107 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 33–34.

108 A hittantanároknak a diákokhoz intézett szentbeszéde.

109 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 28–29.

110 SZENTKERESZTY 119.; Békés, 1921. január 8.

111 Békés, 1921. január 19.

112 Békés, 1921. július 14.

masztja alá, hogy ekkor a gyulai hívek is kiálltak az egyházközség önállósításának eszméje mellett.

Az 1913. április 30-án az esperes jelenlétében tartott presbiteri ülés Ladics László javaslatára elfogadta, hogy az egyházmegyei közgyűléstől kérvényezzék egy önálló missziói lelkészi hivatal felállítását Gyulán, s írjanak az építendő templom és lelkészlak támogatása ügyében is.¹¹³ Az ugyanekkorra összehívott tisztújító közgyűlés egyhangúlag elfogadta a presbitérium döntését. Sürgették az egyházmegye közgyűlését, hogy a lelkészállítás ügyében a „szabályszerű lépéseket megtenni szíveskedjék.”¹¹⁴

Miből gondolhatták úgy a hívek, hogy most már képesek lesznek egy lelkész eltartására? Joggal valószínűsíthetjük, hogy a kis gyülekezet az eltelt hat esztendő során kellőképpen magára talált. Megszervezték a vezetőséget, megalapították a presbitériumot, s azt is megtapasztalták, hogy képesek az egyházközséget működtetni: az adókat beszedni, a gazdálkodást kiszámíthatóvá tenni. Ugyanakkor azt is érezhették, hogy jelen formában a továbbfejlődésük sem lelki (az évi 5 istentiszteltnek köszönhetően), sem anyagi (templomra való gyűjtés, állandó adóhátralékok stb.) tekintetben nincs biztosítva. Ebből a körből úgy óhajtottak kilépni, hogy egy önálló, missziós lelkészi állás létesítését kérték.

Lépésüket azzal indokolták, hogy ezáltal Gyula válhatna a környező, Arad és Bihar megyei településeken, szórványban élő evangélikusok gondozásának a központjává. Tervezetük szerint a 769 fős gyulai gyülekezet leánygyházát alkothatná a Szentpálfalván élő 331 hívő, s a már régóta meglévő, ugyancsak 331 fős simonyifalvai gyülekezet ellátása is innen lenne a legszerencsésebben kivitelezhető. Ezekon kívül a következő szórványok Gyulához kapcsolásával számoltak: Gyulavári (121 fő), Doboz (138 fő), Kétegyháza (69 fő), Gyulavarsánd (13 fő) Nagypél (1 fő), Feketeagyarmat (2 fő), Nagyzerénd (24 fő), Tözmiske (2 fő), Bélzerénd (7 fő), Vadász (33 fő), Apáti (7 fő) és Talpas (2 fő). Azaz tekintélyes létszámú, 1940 lélek gondozásának feladata hárulna az új lelkészre.¹¹⁵ Ugyanakkor – mint láttuk – a lelkésztartás anyagi alapjait is igyekeztek megteremteni. Az erről készült kimutatás szerint 2045 K éves bevétellel számoltak.¹¹⁶

Az egyházmegyei közgyűlésen Zsilinszky Endre felügyelő a 769 gyulai evangélikust már önmagában is alkalmasnak tartotta egy önálló gyülekezet fenntartására. A fentebb idézett elképzelés eredményeként azt is számításba vette, hogy Gyuláról a simonyifalvai szórvány is könnyebben ellátható lenne.¹¹⁷

113 BML, Ladics-hagyaték: az 1913. április 30-i jegyzőkönyv.

114 BML, Ladics-hagyaték: az 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve: ekkor számoltak el 1911. és 1912. évre. A bevételek 452 K 32 fillérről 698 K 72 fillerre nőttek, a kiadások pedig 632 K 70 fillérről 625 K 75 fillerre csökkentek. 1913-ra már 880 K bevételt és 805 K kiadást terveztek.

115 BML, Ladics-hagyaték: évszám nélküli tervezet, mellékelve Zsilinszky Endre felügyelő úr fogalmazványához.

116 BML, Ladics-hagyaték: az 1914–1915-ös költségvetés tervezete. Összehasonlításul közöljük, hogy a Békés 1915. szeptember 5. száma szerint az orosházi evangélikus lelkészek fizetését ekkor emelték fel 4200 koronára. Ugyanakkor az újonnan megalakult békéscsabai református gyülekezet már 1907-ben is 2400 K fizetést adott lelkészének. A gyulaiak tehát még állami segítség mellett sem érték volna el ezt a 7–8 évvel ezelőtti állapotot, pedig ekkor már a háborús infláció jócskán érezte a hatását. Ezt kell figyelembe vennünk akkor is, amikor az 1909-ben megállapított bodzás-ottlakai lelkészi hiány mindössze 1000 koronát tett ki: 400 K állami segély, 430 K lelkészi, 130 K tanítói fizetés, 30 K-t pedig a kántorizálásért és a stólából adódó jövedelmekre számoltak.

117 BML, Ladics-hagyaték: Zsilinszky Endre fogalmazványa.

A gyulaiak 1913. augusztus 17-én, vasárnap délután, az állami polgári leányiskolában tartott közgyűlésén Ladics László arról számolhatott be, hogy az egyházkerületi közgyűlés „nemcsak a legteltesebb készséggel, hanem nagy örömmel” járult hozzá az egyházközség önállósításához. Ezen nem is csodálkozhatunk, a tanulmányunk elején elemzett politikai indokait ismeretében. Kimondták az önálló egyház megalakítását úgy, hogy Gyula „önálló és misszionárius egyházat fog képezni, amelyhez a kétegyházi, a sarkadi, a nagyszalontai, továbbá a Gyulavidéki Helyi Érdekű Vasút vonalán lévő községek is fognak tartozni.” A lelkész 1600 koronás fizetés mellett 3 szobás lakást, vagy ennek megfelelő házbért fog kapni. Ezen felül megállapították a stóla összegét, s a hitoktatás díját is. A hívek kifejezték abbéli reményüket, hogy az egyházkerület elfogadja a gyulai egyház misszionárius jellegét, mert ezzel a háromezret is meghaladhatná a lelkész által gondozott hívek száma. Azért mindemellett azt is leszögezték, hogy „az egyház anyagi egzisztenciája csupán a párbér és az egyházi adón felül remélhető jelentősebb segéllyel lesz biztosítva.”¹¹⁸

Az önálló egyházközség szervezeti kereteinek kialakítására az 1914. március 15-én, délután 3 órakor, az állami elemi iskola tornatermében megtartott közgyűlésen került sor. A napirend szerint a költségvetés megvitatása mellett ismertetésre került az anyásítás és a lelkészi állás szervezése tárgyáról szóló püspöki leirat is.¹¹⁹

Az említett püspöki leiratot sajnos nem ismerjük. A következmények sem egyértelműek. A helyi újságban meghirdetett istentiszteletek száma alapján nem tapasztaljuk a hitélet remélt fellendülésnek semmi jelét. Az egyház működéséről csak töredékes adatokkal rendelkezünk, de – mint a korábbi években is – pusztán 2–3 istentisztelet megtartásáról van adatunk. A reformációi emléknapi istentiszteletről pl. még az ünnep 400. évfordulóján sincs hírünk. Ez önmagában mégsem perdöntő, hiszen a korábbi években sem tudósítottak minden egyházi alkalomról.

Közvetett módon több szervezeti változásról is tudomást szerezhetünk, ami összefügghetett az önállósodás kimondásával. A városi istentiszteleteket ismét a békéscsabai városi lelkészek tartották. Az egyházi élet megpezdülését mutatja emellett, hogy ettől kezdve nem csak a város polgárait gondolták. A gyulai foglyok és az itt állomásozó katonák lelki szükségleteinek kielégítéséről is igyekeztek gondoskodni úgy a hitoktatást, mint az istentiszteletek megtartását illetően. Ezt a plusz feladatot továbbra is a békéscsabai külső lelkész, Knyihár Károly látta el. 1915-ből pl. tudjuk, hogy a fiatalok raboknak mind a három főünnepen tartott istentiszteletet, s úrvacsorát is osztott nekik. A katonák lelki szükségleteinek ellátását a református lelkész átvállalta ugyan, de neki sem akadt velük dolga, tekintve, hogy katolikus vallású csebeket helyeztek Gyulára. Érdekes viszont, hogy ekkor még a kórházi betegek lelki gondozásának a kérdése nem került napirendre, pedig a gyülekezet bevételeinek tekintélyes hányada éppen a kórházban elhunyt evangélikusok eltemetéséből származott.¹²⁰

118 Békés, 1913. augusztus 17.: az előzetes tervezethez képest tehát még Sarkad és Nagyszalonta Gyulához kapcsolásával is számoltak.

119 Békés, 1914. március 8.: sajnos bővebb információval nem rendelkezünk a közgyűlésről, az azonban az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a költségvetés ekkor nem készült el.

120 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 28–29.; 1. és 85.: Gyulát ekkor Váradi-Szakmáry Arisztid és Mikler Sándor képviselte, s ez utóbbit egyházkerületi küldöttnek is megválasztották. Simonyifalván, a vasúti összeköttetés hiánya miatt 1915-ben, a református lelkész végezte a hitoktatást, s az istentiszteletek megtartását is.

A gyulai gyülekezet önállósulása a gyakorlatban mindennek ellenére sem valósult meg. Ez kiderül abból, hogy 1918 nyarán, az egyházmegyei közgyűlésen az esperesnek még mindig sürgetnie kellett a gyulai missziói lelkesi állás megszervezését. A gyulaiak lelkész utáni óhaja tehát a világháború végéig nem lett kielégítve.¹²¹

A világháború kitörése egyébként is súlyos megrázkódtatásokat hozott a fellendülőben lévő gyülekezeti életre. A gondnokot rögtön a háború kezdetén behívták, s az egyházközség pénzügyeinek rendbetételére 1916-ban magának az esperesnek kellett kiszállnia. Igazából 1924-ig nem sikerült megnyugtató módon rendezni az anyagi jellegű problémákat annak ellenére, hogy a felügyelő egy prosperáló banknak volt a vezérigazgatója. 1915 és 1926 között nélkülözni kellett a férfi elemi iskolai hittantanár és a kántor személyét is.

Az egyik legsürgetőbb feladatot azonban az jelentette, hogy olyan helyet találjanak, ahova össze lehet hívni a gyülekezet tagjait. 1914 novemberében ugyanis az elemi iskola épületében a helyi Vöröskereszt Egylet kórházát rendezték be.¹²² Új helyszínt találni nem volt egyszerű. Hosszabb-rövidebb időre ugyanis a későbbiekben is lefoglalták katonai célokra az iskolákat. Az állami elemi iskolai oktatás például 1915. december végétől 1917 nyaráig a Békésvármegyei Kaszinó termeiben zajlott.¹²³

Ez önmagában is elég magyarázat arra nézve, hogy miért tartott el olyan hosszú ideig a megfelelő istentiszteleti helyszín megtalálása. Az 1914-es karácsonyi istentisztelet kifejezetten emiatt maradt el. Az 1915-ös húsvét megtartásáról sincsen adatunk. Végül a reformátusok siettek evangélikus testvéreik megsegítésére: áldozó csütörtökön, a Munkácsy út végén, a síkátorral szemben lévő Kenyérsütő út 6. szám alatti elemi iskolájukat engedték át igehirdetésre. Ez csak ideiglenes helyszín lett. Pünkösd első vasárnapját a Városház utcai, volt anyakönyvi hivatal helyiségében ünnepelték a hívek.¹²⁴ A gyülekezet 1916 májusában követte az állami elemi iskola vándorlását abba a Békés vármegyei Kaszinóba (ma a Gyulai Várszínház épülete), melynek elnöki tisztét a felügyelő töltötte be. A kaszinó nagytermében gyűltek össze igét hallgatni, s ez így maradt egészen 1918 karácsonyáig.¹²⁵

Időközben változás állt be az igehirdető személyében is. 1917 húsvétján találkozunk először Vidovszky Kálmán békéscsabai vallástanár nevével. 1923-ig ő látta el a gyulai hívek lelki gondozását.¹²⁶ Szolgálatra kellemes emléket hagyott a gyülekezet tagjainak a lelkében. A visszaemlékezők szerint Vidovszky tiszteletes úr volt az, „aki összetartotta, ápolta, vezette és erősítette egy évtizeden át elszigetelt kis egyházunkat.” 1888-ban, Gyomán látta meg a napvilágot, s 1910-től tanított a békéscsabai gimnáziumban. Nekrológia szerint: „Nagy szerepe volt a gyulai egyházközség megszervezésében, melynek híveit, míg azok filiaként Békéscsabához tartoztak, éveken át gondozta.”¹²⁷

---

121 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1918. 9. Legkorábban 1923-ban találkozunk gyulai helyettes lelkész említésével, s e tisztséget Vidovszky töltötte be: Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1923. 7.

122 Békés, 1914. november 15. és december 20.

123 SCHERER II. 330-331.

124 Békés, 1915. május 9. és május 16. Az említett iskolát egy 1916. február 13-i tudósítás szerint földrengés rongálta meg.

125 Békés, 1917. április 1., május 13. és 27., 1918. május 5., május 12. és december 15.

126 Békés, 1917. április 1.

127 Jegyzőkönyvek, 1923. november 4.; DEDINSZKY 139.

A gyülekezeti élet megindítása a világháború után

A háborús vereség és az azt követő forradalmi események meglehetősen szétzilálták a fiatal egyházközség életét. A háborúban átélt borzalmakat követte a tanácsrendszer vallásellenes politikája, majd a román megszállás és az egyre jobban elszabaduló infláció nehézségeivel kellett szembenézniük a híveknek.

A tanácsrendszer bukását követően, 1919 júniusában tartottak istentiszteletet. Ez már a város román megszállása idejére esett. A helyszín ismét a régi volt, a Károlyi Sándor úti állami elemi iskola egyik földszinti helyisége. Az újsághír ekkor egyértelműen fiókegyházzal tett említést, tehát az önállósodás kimondását vagy sem erősítette az egyházkerület, vagy időközben maga az egyházközség látta be, hogy le kell mondania róla.¹²⁸ Ezután csak majdnem egy egész esztendővel későbből, 1920 májusából van adatunk újabb istentisztelet megtartására, az előbb említett helyen. A gyülekezeti élet megindulását jelzi viszont, hogy november 14-én sort kerítettek az esedékes tisztújításra.¹²⁹

Erről a tisztújításról sajnos az előzőekénél is kevesebb konkrét adat áll a rendelkezésünkre. Az tény, hogy 1923 áprilisában egy alaposan kicserélődött egyháztanács volt funkcióban. A felügyelő, a gondnok és az ellenőr a régi maradt. Rajtuk kívül a korábbi tagok közül Oszuszký Jánosról és Váradi-Szakmáry Arisztidről tételezhetjük fel biztosan, hogy tagjai voltak a presbitériumnak, hiszen a későbbiekben is aktív szerepet vittek benne. Ám az újonnan felállított tisztségeket mind új emberrel töltötték be: nemcsak a pénztárosról, Olofson Miksáról van szó, hanem a másodfelügyelői tiszteletet betöltő Vangyel Endre gyulai főszolgabíróról is.¹³⁰ Az ismert presbiterek között is csupa arcot fedezhetünk fel: Stéberl András, Martincsek János és Juhász László.¹³¹

Ezt korántsem tekinthetjük véletlennek. A háborút követően sok új ember, több menekült hivatalnok érkezett városunkba a megszállt vidékekről. Közülük akadtak olyanok is, akik bekapcsolódtak az evangélikus egyházközség életébe.

A presbitérium általunk ismert tagjainak többsége a vállalkozói szférából került ki. Ezáltal az új egyháztanácsban, hacsak már ekkor nem bővítették ki a létszámát, többséghez jutottak a vállalkozók képviselői, míg a hivatalnokok aránya 50% alá csökkent. Stéberl András a később világhírűvé fejlődött húskombinátot alapította meg, Juhász László pedig nyugdíjasként ingatlan- és áruforgalmi irodát vezetett.¹³² Martincsek Já-

128 Békés, 1919. június 7.

129 Békés, 1920. május 9. és november 6.

130 Jegyzőkönyvek: 1923. április 8.; Békés 1921. augusztus 20.

131 Ha az új tisztségek létrehozása ellenére sem növelték meg a 12-es létszámot s a jegyzőséget talán a későbbi jegyző, Kulitz Béla tölthette be, akkor csupán egy hely maradna kiadóra. A kiadó helyre valószínűleg új ember kerülhetett, mert a szóba jöhető Cselovszkyval, illetve Juhász Imrével a későbbiek során már nem találkozunk. Stéberl András 1914. januárjában nyitott „A mai kor igényeinek megfelelő hentesáru üzletet” testvére, Mihály Városház u. 19. sz. házában: Békés, 1914. január 4.

132 Békés, 1922. június 17.; MÁRKI 595.: Juhász a világháborúban a főhadnagyságig vitte, s HONSZ alelnöke, a Frontharcos Szövetség körzeti tisztje volt. Emellett a Méhész Egyesület pénztárosi tisztjét is ellátta.

nos 1916-ban még békéscsabai lakosként szerepelt a megyei virilisek között. Először találkozunk nyugdíjasokkal: Váradszakmáry Arisztiddel és Juhász Lászlóval.¹³³

Bár gyülekezeti élet újjáéledése biztatóan alakult, de a hívők többségét ez mégsem elégitette ki. Az egyházközség vezetőinek be kellett látniuk, hogy ha a meghozott határozatokat (pl. az egyházi adó elkerülhetetlen megemelését) végre akarják hajtani, s az egyházközség működését szilárdan meg akarják alapozni, szélesebb rétegeket kell megszólítani azoknál, akik az elmúlt évek egy-egy istentiszteleti alkalmán meg szoktak jelenni.

1920 decemberében a felügyelő, a gondnok és a főgimnáziumi hittantanár aláírásával a következő felhívást tették közzé: „A Gyulán és a város környékén, szétszórta élő evangélikus testvéreket már néhány éve összereltük egyházi szervezetbe, de a háború, s az azt követő szörnyű bonyodalmak lehetlenné tették, hogy a szétszórta nyágy egybegyűlve erősödjék ... Most újra össze akarjuk gyűjteni evangélikus testvéreinket, hogy a már régen megalapított egyházunkat tovább fejlesszük, közös erővel felvirágoztassuk ... arról van szó, hogy apáink szent hitét, evangéliumi világosságát ápoljuk, fejlesszük lelkünk gyönyörűségére és üdvösségére.”¹³⁴ Az átélt borzalmak, a forradalmak és a román megszállás viszontagságai megnövelték az emberek igényét egy intenzívebb hitélet, s a vallásgyakorlás iránt.

Az 1921. március 27-én, a Károlyi Sándor út 6. szám alatti iskolában tartott húsvéti istentiszteletet követően az egyházközség hitélete kezdett megélni.¹³⁵ 1922-re vonatkozóan egyértelműen kijelenthetjük, hogy határozottan felpezsdült a hitélet a gyulai evangélikus egyházban. Az év folyamán tizenegy igehirdetés megtartásáról van tudomásunk, tehát szinte havi rendszerességgel tartottak istentiszteleteket. Illetve, talán éppen az lehetett az egyik baj, hogy rendszeresség nemigen figyelhető meg az időpontokban. Hacsak annyi nem, hogy azok általában a hó végi vasárnapokra estek. Az eddigiektől eltérően a kezdés időpontja is rendkívül változatosra sikeredett: a szokásos, 9 óra mellett 10, sőt 11 órás kezdéssel is találkozunk. Helyszín megjelölése egyetlen esetben került említésre (s ez a Károlyi úti elemi leányiskola), így ez éppen a kivételt is jelenthette, de a korábbiak alapján inkább a megszokott helynek tűnik.

1922. január 29-én az a Kuthy Dezső budapesti lelkész tartott istentiszteletet, aki „lángoló lelkesedéssel, apostoli hitbuzgósággal, erős akarral és kiváló ékesszólásával evangéliumi öntudatra ébresztette a híveket, összehozta és életképesé tette a gyulai evangélikus egyházat.”¹³⁶ Ő az országos evangélikus egyház főjegyzője volt, s Monorról jött le prédikálni Gyulára.¹³⁷ Őmellette erőteljes munkát végzett a gyülekezet újjászervezése érdekében az 1882-ben, Orosházán született Vangyel Endre. (2. fotó) Tipikus közhivatalnok karriert futott be. 1906-ban lépett a megye szolgálatába. 1909-ben helyettes szolgabírónak nevezték ki Orosházára, de már ugyanebben az évben Gyulára került vármegyei aljegyzőként. 1916-ban másodfőjegyzőnek, 1918 decemberében pedig tiszteletbeli főjegyzőnek, s egyúttal az alispán helyettesének nevezték ki. A háború alatt

133 Békés, 1916. október 3.

134 Békés, 1921. január 8.

135 Békés, 1921. március 19 és április 27.

136 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.: Ezért neki utólagosan ugyancsak köszönetét fejezte ki a gyülekezet. Az újságban Gutinak írták a nevét.

137 Vangyel Endre visszaemlékezése: Jegyzőkönyvek Cs. I., B/4.

ti működéséért megkapta a II. osztályú polgári érdemkeresztet. A szerb és az orosz fronton szolgált. Doberdónál megsebesült, s rokkanttá nyilvánították. A forradalmakat követően, 1920-tól a gyulai járás szolgálta, majd 1922-től főszolgabírájaként a határkiigazításokkal kapcsolatban fejtett ki értékes tevékenységet, s az 1925-ös árvíz alkalmából a Gyulavári megmentése körüli munkálatokban tüntette ki magát.¹³⁸

Nem tudjuk, hogy mikor kapcsolódott be az egyházközség vezetésébe, de az 1923. április 8-i egyháztanácsi ülésen még meglehetősen tájékozatlan volt az ügyeket illetően. A megjelent egyháztanácsi tagokat kérte meg, hogy tájékoztassák „a leányegyház pénzügyi és gazdasági helyzetéről, vagyoni állapotáról, szervezetéről, a presbiterek számáról, mandátumuk határidejéről, költségvetéséről, zárszámadásáról.” Süle József gondnok annyit tudott, hogy az adófőkönyveket a háború folyamán Csepregi esperes úr magával vitte, s mivel időközben meghalt, azokat már visszaszerezni az örökösöktől aligha lehet. Olofson Miksa bejelentése még inkább érzékelteti a gyülekezet vezetésében meglévő zűrzavart. Pénztáros létére fogalma sem volt arról, hogy a templomépítési- illetve a harmónium alapon mennyi pénz lehet. Csupán annyit tudott, hogy ezeken kívül van kb. 100.000 K takarékpénztári betét, s egy jelentéktelen összeg a kézipénztárban. Ráadásul az egyházközség sem elfogadott költségvetéssel, sem zárszámadással nem rendelkezett.¹³⁹

Mindez arra utal, hogy az egyházközség újjászervezése nem haladt a sokak által elvárt mértékben. Az istentiszteletek tartása ugyan rendszeresebbé vált, a hitoktatás beindult, de a háború utáni gazdasági nehézségek következtében mindennek nem volt meg a szilárd szervezeti és anyagi háttere. A gyulai leányegyház nem küldte be az egyházmegyének sem az 1922-es zárszámadását, sem pedig az 1923-as költség előirányzatát.¹⁴⁰

A gyülekezet újjászervezése

A felelősen gondolkodók joggal tarthattak attól, hogy egy rövid fellendülés után, ismét megszűnhet a gyülekezeti élet, ha az nem lesz kellően megalapozva. Nem bíztak abban, hogy ezt a nehéz feladatot a már idősödő, és sok más tisztséggel megterhelt felügyelő, Ladics László végre tudná hajtani. A kezdeményezést a fiatal és agilis főszolgabíró, Vangyel Endre vette át.

Az egyházközség szervezeti-működési rendjének a helyreállítását tűzte ki céljául. Feladatának „a hitélet erősítése, a szegények támogatása, a hívek összetartása és lehetőleg kongruás vagy missziói lelkesítő állás szervezése útján agilisabb egyházközségi élet” beindítását tartotta, „mert a jelenlegi – akkor amidőn minden keresztyén egyháznál erőteljes lendület tapasztalható – nem megfelelő. Szükséges volna templom, vagy imaház építésére is erőteljes akció megindítása.”¹⁴¹

---

138 *Békésmegyei fejek*. Szerk.: GERGELY GÁBOR ARNOLD. Békéscsaba (1929). 96.; Békés, 1918. december 15.; szeptember 22.: felesége Haviár Mária, a néhai Haviár László államépítészeti hivatali főnök leánya.

139 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.

140 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1923. 7.

141 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.

A püspök úr, az ő sürgetésére kilátásba helyezte, hogy néhány hétre Kuthy Dezső lelkész urat leküldi Gyulára az egyház ügyeinek rendezésére.¹⁴² Sikerral járt e megbízás, hiszen 1923. szeptember 11-én már „szép számú” megjelent előtt nyithatta meg Ladics László felügyelő azt az ülést, melynek tárgya „a Gyulán létesítendő fiók egyház önállósítása, illetve egy lelkészi állás megszervezése.” Vidovszky Kálmán ugyan még azt javasolta, hogy egy békéscsabai segédlelkészi állás jövedelméhez járuljanak hozzá a hívek, de az egybegyűltek egyértelműen amellet foglaltak állást, hogy „Gyulán állandó funkciót teljesítsen” a kiküldendő lelkész. Felajánlották, hogy a fizetéséhez havi 1 q. búza ellenértékének megfelelő összeggel járulnának hozzá, s kérték a püspököt, hogy ennek kiegészítésére államsegélyt eszközöljön ki a számára.¹⁴³

A szervezőmunka ezzel a finisébe jutott. Mégis helytállónak fogadhatjuk el az egyházközség addigi nehézségeit felvázoló, összegző visszatekintést, mely szerint „Isteni tiszteleték céljára iskolai termeket engedtek át szívességből ... s állandó jellegű ez a helyzet sem volt és esetenként kellett külön tantermekből tantermekbe vándorolni. Az evangélikus híveket és a gyülekezetet csupán 1–2 lelkes és buzgó hittestvérünk képviselte ... A város társadalma az evangélikus egyház létezéséről tudomást alig vett ... lelkésze is három volt, különböző képességgel, különböző temperamentummal és különböző munkabírással. Istennek dicsőségére változatlan volt azonban a presbitérium hitbuzgósága, kitartása, támogatása és a kis gyülekezet összetartása és lelkes áldozatkészsége.”¹⁴⁴

1923. november 4-én Szeberényi Lajos Zsigmond esperes elnökletével újabb, rendkívüli tisztújító közgyűlést tartottak. Ezen Vangyel Endrét közfelkiáltással felügyelővé választották, Ladics Lászlónak pedig addigi áldozatos munkáját megköszönték, s tiszteletbeli felügyelővé tették. (Haláláig – vagyis csak alig egy évig – viselhette e megtisztelő címet.) Gondnok Süle József, pénztáros Olofson Miksa maradt, jegyzővé pedig Kulitz Béla választották. A háromtagú számvizsgáló bizottság mellett a presbitérium 18 főre bővült. Ekkor került sor a hölgyek nagyobb arányú bevonására a gyülekezet vezetésébe: női missziós taggá választották a gyülekezet 14 megbecsülésnek örvendő asszonyát. Az egyházi funkciók végzésére, önálló hatáskörrel, Kemény Gábor evangélikus lelkészt nevezte ki a püspök Gyulára, aki ekkor ünnepélyes beiktatásával megkezdte áldásos szolgálatát.

A felügyelő az alábbiakban vonta meg a háború és a forradalmak mérlegét: „Mély vallásosság, tiszta erkölcs, emberbaráti kötelesség teljesítése, altruisztikus felfogás, szorgalmas keresztyéni békeséges munka vihet bennünket egyedül a boldogulás és a boldog megelégedés útjára ... látva hittestvéreim nagy hitbuzgalmát, vallásos érzületének fellángolását, erős hittel, bízó reménnyel nézek egy szebb jövőre el.”¹⁴⁵

Az első presbiteri gyűlést november 10-én délután 6 órakor, a Maróti téri főszolgabírói hivatalban (jelenleg az Országos Műemlékvédelmi Hivatal épülete a Szent Miklós parkban) tartották. A szolgabíró jóvoltából az egyházközség ügyeit ugyanis a lelkészlak felépítéséig innét intézték.

142 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.

143 Jegyzőkönyvek, 1923. szeptember 11.

144 Vangyel Endre visszatekintése 1929. november 10-i újjáválasztása alkalmából. A három lelkészen valószínűleg Knyihár, Vidovszky és Kuthy értendő.

145 Jegyzőkönyvek, 1923. november 4.

Az 1924. március 15-i presbiteri ülésen a felügyelő javaslatára eldöntötték, hogy az egyházközség önállósítását kérelmezik. Az viszont csak az egyházmegyei látogatás jegyzőkönyvéből derül ki, hogy az önálló gyulai evangélikus egyházközség megalakulása dátumának: 1924. augusztus 12. tekinthető.¹⁴⁶

Az említett egyházmegyei látogatásra 1925. augusztus 30-án került sor. A felvett jegyzőkönyv alapján kitűnik, hogy az istentiszteleti célokra használt, a baptistáktól kölcsön kapott, Ecsedy utcai imaház jól karban volt tartva, s még betörés és tűz ellen is biztosították. A gyülekezetnek sem ingatlana, sem tőkéje, sem tanítója nem volt. Adófizetés tekintetében pedig csak a szabadkai pusztán lakó, és ingatlanvagyonnal nem rendelkező egyháztagok esetében merült fel vita. A hívek buzgón látogatták az istentiszteleteket. A lelkészük tevékenysége ellen a jelenlévők szerint „a legcsekélyebb kifogás sem tehető.” Így örömmel konstatálták, hogy „teljes egyetértés van az egyháztanács és a vezetőség között” és a lelkész és a felügyelő is teljesítik kötelességüket, a hívek pedig hitbuzgók. Mindez feljogosított arra a reményre, hogy a kis gyulai gyülekezet hamarosan megerősödik és templomhoz is juthat.¹⁴⁷

Az október 19-i presbiteri ülésen a felügyelő beszámolt arról, hogy az egyházközség számára 20 kh. földet fog kiutalni az Országos Földbirtokrendező Bíróság. November 8-án pedig a templomépítés ügyében történt előrelépés. Gyula város képviselőtestülete a város tulajdonát képező br. Wenckheim Béla utcai 2588–89. hrsz. alatti telket imaház és lelkészlak építése céljából az evangélikus egyházközség számára átengedte.¹⁴⁸ Egyedüli feltételként azt kötötték ki, hogy a legalább egyemeletes épületet 3 év alatt az utcafronton felépítsék. Az 1926. elején a miniszter Schád János nagyszénási evangélikus tanítót a Gyulára helyezte át azzal a feltétellel, hogy a kántori teendőket is elvégezze.¹⁴⁹ 1927. december 27-én Raffay Sándor püspök úr felszentelhetette a gyulaiak újonnan épített templomát.¹⁵⁰ (3. fotó)

Ezzel a gyulai evangélikus egyházközség önállóságának feltételei megteremtődtek, az már a híveken múlt, hogy mennyire tudnak élni velük.

CSABA NÉMETH

THE ESTABLISHMENT OF THE EVANGELICAL PARISH AT GYULA

The reformation which took place at the turn of the 1520's and 30's was supported by the residents of Gyula. This town became the intellectual centre of the evangelical parish for the region beyond the Tisza. However, in 1567, the clergy of this region adopted the Helvét creed. Since the Turkish occupation, the provision of spiritual comfort to the Evangelists had been undertaken by the Reform Clergy.

The establishment of an independent parish was encouraged by the Arad-Békés Diocese. They wished to prove that the accusation of pan-slavism was groundless by giving their support to a Hungarian language congregation, and they could also count on the support of the parish, the leaders of which were mainly state officials, against the peasant movement led by András Áchim L.

146 Jegyzőkönyvek, 1925. augusztus 30-i egyházmegyei látogatás jegyzőkönyve. Érdekes, hogy év második feléből nem maradt fenn sem közgyűlési, sem presbiteri ülési jegyzőkönyv.

147 Jegyzőkönyvek, 1925. augusztus 30-i egyházmegyei látogatás jegyzőkönyve.

148 BML: Gyula város iratai: 154.kgy/1494/1925 ikt. sz. alatti határozata. Ma: Béke sugárút.

149 BML: Gyula város iratai: 97.25/1925 sz. rendelet.

150 Békés, 1927. december 27.

At a meeting held on June 3, 1907, the establishment of an evangelical sub-parish was declared. The parish comprised approximately 424 members. Five religious services were held annually, and on special occasions the church events were celebrated at a local state elementary school. The spiritual comfort of the believers of the sub-parish was provided by the clergymen of Békéscsaba.

On August 17, 1913, the establishment of an independent parish was announced. It was considered that Gyula could become the centre for providing spiritual comfort for the Evangelists living in the scattered settlements of Arad and Bihar county. This gaining of independence was not realised until the end of the First World War, which resulted in a number of serious repercussions. Following the war, many refugees arrived in the Gyula. A large proportion of the original members of the congregation had changed, as compared with 1907.

At the initiation of Endre Vangyel, Chief Constable of the county, the parish was reorganised, enabling the installation of clergyman Gábor Kemény to take place on November 4, 1923. The date of the establishment of the independent Evangelical parish at Gyula was August 12, 1924.

1. fotó: dr. Ladics László, a gyulai evangélikus
főkegyház felügyelője
(Lelőhely: EFM. A Ladics család hagyatéka.
Nem Td. 84.35.1.)

2. fotó: dr. Vangyel Endre, az önálló gyulai
evangélikus egyházközség első felügyelője (Bé-
késmegyei Fejek. Szerk.: Gergely Gábor Arnold.
Békéscsaba. 96. P.)

3. fotó: A gyulai evangélikus templom
az 1930-as évek elején
(Lelőhely: EFM. A Ladics család hagyatéka.
Nem Td. 84.136.2.)

KENÉZ GYŐZŐ

BÉKÉS MEGYÉRE VONATKOZÓ OKLEVELEK A BUDAI KÁPTALAN
PROTOKOLLUMÁBAN.¹

Kenéz Győző Nagybecskerekén született 1916. december 22-én. Apja Laub János nyugalmazott számvivő őrmester, édesanyja Szabó Karolin. Az apai ősök Elzász-Lotharingiából telepedtek Magyarországra. Nagybecskerekéről a trianoni békekötés után a Laub-család Magyarországra költözött és Hódmezővásárhelyen telepedett le. Kenéz Győző itt végezte elemi és középiskoláit. Kitűnő eredménnyel érettségizett a Református Gimnáziumban.

1935. július 29-én lépte át a jezsuita noviciátus, a Manréza kapuját. A Jézustársaság rendi főiskoláján Innsbruckban folytatott bölcsészettudományi (filozófia, latin, ógörög, német, francia) egyetemi tanulmányokat. A Jezsuita Rendből a Váci Püspöki Hittudományi Főiskolára iratkozott be. Jeles tanulmányi eredménye ellenére előljáróval szembeni kritikus magatartása miatt 1941-ben megválnak a váci szemináriumtól, ahol a következőképpen jellemezték: „Igen heves és kitörő természetű és ellenzéke az előljárósnak és kritizáló”. Ezután a hódmezővásárhelyi Szent István plébánián kisegítő hitoktatói munkát vállal, majd a hódmezővásárhelyi postán dolgozik 1941. november 24 és 1942. január 31 között.

Még 1941. március 3-án Vácott besorozzák és tartalékos táborigyelmeztető tanfolyamra vezénylik, ahol karpaszományos lelkészi rangfokozatot kap. A németek erős nyomást gyakoroltak a német származású magyar állampolgárokra. Ezért Kristó Nagy Istvánné, született Kenéz Katalin, akinek a gyermekeit tanította, a nevére vette. 1942. február 1-től a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testületben (KALOT) dolgozik. 1942. április 1-én újonckiképzésre hívják be és november 6-tól fertőtlenítő és fürdővonattal járja a frontot. 1942. május 9-én megnősül. 1943. november 25-én a Tűzkereszt II. fokozatával tüntetik ki. 1944. december 6-án nem tér vissza katonai egységéhez. 1944. december 5-én ugyanis kinevezik a KALOT érdi népfőiskolájának gazdasági vezetőjének. 1945. március 26-tól Érden a közigazgatásban dolgozik. 1945. szeptember 1-én igazolják. 1946. július 18-ig a KALOT-nál dolgozik. 1946. október 31-től a KALOT felszámolása után a Fejér megyei és Székesfehérvár Városi Állami Közmunkaügyi Hivatal vezető-helyettese, majd 1947. június 7-től ideiglenes vezetője. 1947-ben belép a pártba. 1948. május 5-én közmunkaügyi felügyelő, majd az Építésügyi Minisztérium építésügyi felügyelője Budapesten. 1949. szeptember 28-tól az Épületszerelő Ipari Központ üzem-

1 Az életrajzi adatokat özvegyének, Kenéz Gyözőnének köszönjük. A bevezetőt írta és a kéziratot gondozta: Érszegi Géza.

gazdasági osztályvezető helyettese, 1953. augusztus 15-től az Általános Szerelőipari Vállalat tervosztályvezetője.

1956 tavaszán elérte, hogy beiratkozhasson az ELTE Bölcsészettudományi Karára magyar történelem szakra. 1956 októberében vállalatánál a Munkástanács titkárává választják. 1956. december 6-ról 7-re virradó éjszaka letartóztatják. 1956 december 15-én szabadon engedik. Állását 1957. február 25-én megszüntették. Ezután segédmunkás, szőlőmunkás.

1957-től különböző tudományos intézetek megbízásából cédulázást, fordítást végez. Többek között: az ELTE különböző tanszékei és MTA különböző intézetei (történettudományi, néprajzi, művészettörténeti, irodalomtörténeti), valamint múzeumok és levéltárak számára végez forrásfeltáró, forrásközlő munkát. Ebben az időben, mondhatni, alig van forrásokon alapuló munka, forráskiadvány, amelyben fordításaival s egyéb munkáival ne szerepelne. 1960. október 1-től 1964. augusztus 31-ig a Tankönyvkiadónál dolgozik.

„Népegészségügyi problémák a XIII. századi Magyarországon” címmel írt szakdolgozatával 1961-ben kitüntetéssel végez. Végváraink berendezése és felszerelése a XVI-XVII. században című dolgozatával 1962-ben doktorál summa cum laude. 1966 október 15-én kitüntették a „Szocialista kultúráért” a veszprémi helytörténeti kutatásaiért. 1963–1972 között az ELTE Történelem Segédtudományai Tanszékén tanít 1983-ban nyugdíjazták.

Számtalan munkahelye ellenére a Magyar Országos Levéltár Kutatótermében dolgozott nap mint nap szinte élete utolsó napjáig, ami 1990. szeptember 18-án következett be.

* * *

Kenéz Győző munkásságának maradandó részét alkotják a források megértéséhez feltétlenül szükséges, alapos nyelvi és egyháztörténeti, liturgikus magyarázatok. Ennek bemutatására itt csak néhány dokumentumot választottunk ki azokból a Békés megye középkori történetére vonatkozó forrásokból, amelyek fordítását, magyarázatát elkészítette, korai halála azonban megakadályozta, hogy megjelenésüket itt a földön megérhesse. A terjedelmes kézirat azonban rövidesen napvilágot lát a Békés Megyei Levéltár gondozásában.

1.

1511. december 18.

A budai káptalan előtt Melamen Buda-i zsidónő ama birtokrészeket, melyeket nemes Chaak-i Gábortól a Bihar vármegyei Kereszeg, Adoryan, Marthonfalwa és Zeghalom mezővárosokban zálogban bír, 800 aranyforintért, ugyancsak zálogbirtokként átadja (Bakócz) Tamás esztergomi érseknek.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. Az évszám után a bejegyző még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: Az éneklőkanonok úr és Wywasar-i úr előtt.²

J MOL, Dl 106083 no 177.

Á Pozsonyi káptalan 1811. november 1. (a P alapján).

J MOL, Dl 107403 (Károlyi család levéltára, Harruckern család).

K Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. *Diplomatarium Békessense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 112-113 o. (Károlyi levéltár másolatáról).*

A hitetlen³ Melamen zsidó úrasszony, a Buda-i néhai Jane zsidó özvegye, tudniillik leánya az ugyancsak Buda-i Fekethe Mendel hitetlen zsidónak, személyesen elénk állván, elmondta nekünk és önként vallomást tett előttünk ezen a módon:

Annak érdekében, hogy bizonyos nagy és sürgető szükségéit, amelyek őt ez idő szerint nagyon is sürgetik, elkerülhesse, nemes Chaak-i Gábornak, ama teljes és egész birtokrészeit, amelyek a Bihar vármegyében levő és annak kebelébe tartozó Kereszeg, Adoryan, Marthonfalwa és Zeghalom nevű mezővárosokban és azok tartozékaiban vannak, s amelyek tudniillik ugyanazon Melamen zsidónő úrasszonyt ugyanazon Chaak-i Gábor saját kötelezvénye, valamint a nagyságos Peren-i Imre úr, Abawywar vármegye örökös ispánja, Magyarország nádora s a kunok bírása által erről kiadott kötelezvény-levelel szerint illetik meg, mert tudniillik a fentebb nevezett Chaak-i Gábor ugyanazon Melamen zsidónő úrasszonynak sem azt a kétszáz aranyforintot, mely összeget a fenti kötelezvény-levelek által neki hitelezett, Szent Jakab apostol már elmúlt ünnepének húszadik napjára,⁴ sem azt a további négyszáz aranyforintot, amelyben elmarasztaltatott a fentebbi fizetési határnap elmúltával, egy teljes hónapot számítva a fentebb feljegyzett fizetési határnaptól kezdődően, amely hónap már szintén eltelt, sem ama kétszáz forint négyszeresét, vagyis összesen nyolcszáz aranyforintot – amely összegben, hasonlóképpen egy teljes hónap elmúltával, a fentebb előrebocsátott saját kötelezvénye és az ugyancsak fentebb említett másik kötelezvénylevelével tartalma szerint a fent feljegyzett Melamen zsidónő úrasszony ellenében elmarasztaltatott és megterheltetett – nem fizette meg; ama birtokrészek fentebb feljegyzett valamennyi haszonvételével és birtoktartozékával együtt, tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, vizeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, hegyeikkel, völgyeikkel, szőleikkel és szőlőhegyeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászóhelyeikkel, malmaikkal és azok helyeivel, és általában véve bármennemű haszonvéte-

2 *Coram dominis cantore et Wywasar.*

3 Értsd: nem keresztény hitű. (Az itt is használt *perfida*, himnembem: *perfidus*, a középkorban a zsidók állandó jelzője, de tartalma, illetve értelme az, hogy: *a nem keresztény hitű*).

4 Vagyis: 1511. augusztus 13-ra; ez ugyanis a 20. nap Szent Jakab apostol ünnepét (július 25-ét) követően.

leik és birtoktartozékaik teljességével együtt, bármi néven nevezendők legyenek is azok, amelyek ugyanazon birtokrészekhez jogosan és ősidők óta odatartoznak s oda is kell tartozniuk; végül: ugyanazon feltételekkel, záradékokkal és cikkelyekkel, nemkülönben joghatóságokkal és kötelezettségekkel, amelyek által ugyanazon Melamen úrasszonyt közismerten érintik s megilletik, mostantól fogva a főtisztelendő Tamás úrnak⁵ a Szent Római Egyház Hegyvidéki Szent Márton temploma esztergomi áldozár-bíbornokának⁶ és Konstantinápoly-i pátriárkának,⁷ a fentebb előrebocsátott nyolcszáz színarany, igaz és törvényes súlyú aranyért, – amelyet ugyanazon Tamás bíboros úrtól már felvett és teljességgel megkapott, átadta, átírta és elkötelezte; sőt: a fentebb mondott Chaaki Gábor valamennyi és minden egyes, ebben az ügyben tett ígérését teljes egészében átruházta ugyanazon Tamás bíboros úrra; átadta, átírta és elkötelezte neki, a mi színünk előtt, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt Szent Tamás apostol ünnepét közvetlenül megelőző csütörtökön, az Úr ezeröttszáz-tizenegyedik esztendejében.⁸

2.

1512. március 7.

A budai káptalan előtt Byhari Balsa Benedek deák, mint a néhai Doboz-i Damffy Márton özvegyének – ki most Naghffalu-i Tholdy Mihály felesége –: Borbála úrasszonynak és az úrasszony első házasságából származó, Anna nevű leányának képviselőjeként eltiltja II. Ulászló és II. Lajos királyt a Békés vármegyei Zenthandras, Zenthethornya, Ewthwenablako, Chabachywythy, a Csanád vármegyei Zaraffalwa és a Temes vármegyei Doboz falubirtokban levő, egykor a néhai Márton tulajdonában volt, de most Borbála úrasszonyt és Anna leányát megillető birtokrészek és azok tartozékai eladományozásától.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. Az elején: Kiadatott.⁹ Az évszám után még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: A konzisztóriumban¹⁰ mielőttünk nyilvánosan tiltotta el.*

J *MOL, Dl 106083 no 137.*

Á *Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13. (a P alapján) → Békés vármegye 1746. október 21.*

J *MOL, Dl 107398 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).*

5 Értsd: Bakócz Tamásnak.

6 Azaz: a Rómában levő Hegyvidéki Szent Márton templom. (A r. kat. egyház minden bíboros papjának – bíborossá krealása alkalmából – a pápa kijelöli Rómában levő ún. tituláris templomát, melynek egyben tiszteletbeli plébánosa is lesz az új bíboros. A kisebb rangú bíboros szerepek is hasonlóképpen egy-egy római templom címét, a magasabb rangú bíboros püspökök pedig a Róma környékén levő püspökségek valamelyikét kapják).

7 Miután 1453-ban a török elfoglalta Konstantinápolyt, az itteni egyház fejének címét a pápa adományozta.

8 Vagyis: 1511. december 18-án; ugyanis az 1511. évben Szent Tamás apostol ünnepe (december 21.) közvetlenül megelőző csütörtökön december 18. volt.

9 *Extradata.*

10 *In consistorio prohibuit publice coram nobis.* Értsd: a budai káptalan tanácstermében.

A nemes Byhari Balsa Benedek deák, a nemzeti úrasszonyok: Borbálának, aki egyébként néhai nemes Doboz-i Damffy Márton özvegye, most pedig Naghffalw-i Tholdy Mihály felesége, valamint ugyanazon úrasszony leányának: Annának, akit a fentebb említett néhai Damffy Márton nemzett, nevében és személyében, személyesen eljövén a mi személyes jelenlétünk elé, a felséges uralkodókat: Ulászló urát, s az ő fiait: Lajos urát, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királyait,¹¹ a mi kegyelmes urainkat ama teljes birtokrészeknek eladományozásától és átruházásától, amely birtokrészek a Békés vármegyében lévő Zenthandras, Zenthetornia, Ewthwenablako, Chabachywth; a Chanad vármegyében levő Zaraffalwa és a fentebb említett Doboz falubirtokokban vannak, valamint e birtokrészek Themes vármegyében levő, nemkülönbén bárhol, avagy bármely vármegyében található tartozékai és bármely más javak és birtokjogok, nemkülönbén ama rév-, vám- és adójövedelmek eladományozásáról is, amelyet ugyanazon javak és birtokjogok területén meg szoktak követelni – amelyek tudniillik a fent említett néhai Damffy Mártonéi voltak korábban, de amelyek az utódlás jogán ugyanazon úrasszonyra és leányára szállottak át –; továbbá: királyi hozzájárulásuknak ezek elidegenítésére vonatkozó megadásától; hasonlóképpen valamennyi és minden egyes jogigénylőt azok elfoglalásától, jövedelmek és mindennemű haszonvételük saját maguk részére történő felvételétől, avagy mások általi felvételétől; továbbá: valamennyi hiteleshelyet is az ilyen tartalmú oklevelek kiadásától, avagy kibocsátásától, akár megtörténtek már ezek, akár csak a jövőben történnek meg, eltiltotta, ellentmondást jelentve be, és ellene mondott mind ennek, eltiltással, nyilvánosan és nyíltan, mielőttünk, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt a Reminiscere-vasárnapon, az úr 1512. esztendejében.¹²

3.

1512. július 10.

A budai káptalan előtt Zonda-i Waryas Illés özvegye: Ilona úrasszonya elismeri, hogy elhalt férjének apai ági unokafivérei: Miklós Zonda-i áldozópap és Zonda-i Péter őt 100 aranyforinttal kielégítették az őt megillető jegyajándék és hozomány ellenértékeképpen, mely néhai férje, Békés vármegye Maraz falubirtokbeli birtokrészei után őt megillette.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A kezdetén: Kiadatott.*¹³

J *MOL, DL 106083 no 198.*

Á *Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).*

J *MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).*

K *Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 116 o. (Károlyi levéltár másolatáról).*

11 Így! II Ulászló király fia: a későbbi II. Lajos király itt ifjabb királyi mivoltában értendő, hiszen II. Ulászló az oklevél, illetve e bejegyzés keltét követően még négy évig élt és uralkodott.

12 A *Reminiscere*-vasárnap (vagyis a húsvét előtti 5. vasárnap, amelyen a szentmise *Introitus*a, vagyis *Bevezető* éneke ezzel a szóval kezdődik), az 1512. esztendőben március 7-én volt.

13 *Extradata.*

Nemes Ilona úrasszony, a néhai nemesi Zonda-i Waryas Illés özvegye, személyesen megjelenvén előttünk, s magára véve az összes fivérek, hozzátartozók és vérrokonok terhét és minden jogsérelmét, elmondotta nekünk és önként ilyen módon tett valloást: hogy mivel a tisztelendő és kiváló, s az említett Zonda-i Miklós áldozópap és az ugyancsak Zonda-i Péter, akik tudniillik apai ágon unokafivérei az említett néhai Waryas Illésnek, ama száz aranyforintot illetően, amely neki azon jegyajándék és hozomány fejében, amely tudniillik ugyanazon Ilona úrasszonynak néhai ura és férje: Waryas Illés Békés vármegyében levő és annak kebelébe tartozó Maraz falubirtokbeli teljes birtokrészei után – az ország jogszokása szerint – járt, és amely összeget meg kellett fizetniük, teljes és mindenre kiterjedő elégtételt szolgáltattak.

Ezért ugyanazon Ilona úrasszony a fent nevezett Miklós áldozópapot s az ő fivérét, Pétert, s ugyanennek a Péternek valamennyi örökösét az említett száz aranyforint megfizetéséről nyugtatta, s őket mentesítetteknek és minden módon felmentetteknek jelentette ki és tette meg. Sőt: előttünk tette meg és rendelte így, ennek a mi okleve-lünknek jogereje és bizonyoságtétele által.

Kelt Szent Margit szűz és vértanú ünnepét közvetlenül megelőző szombaton, az Úr 1512. esztendejében.¹⁴

4.

1512. augusztus 5.

A budai káptalan előtt Kwbyn-i László deák, Buda várának udvarbírája és Ratolth-i Gywlaffy István családtagjaink nevében is ama birtokrészeiket, melyek Thamashyda mezőváros határában vannak, s részint Bihar, részint Zaránd vármegyébe esnek, valamint azokat is, amelyek a Zaránd vármegyei Naghzeland, Beelzelend és Thamaaz falubirtokokban, továbbá a Bihar vármegyei Kyskemen és a Békés vármegyei Kaako falubirtokokban vannak, valamennyi haszonvételükkel és birtoktartozékukkal együtt – ideértve a Thamashyda-i vámot is –, örökjogon eladják 2000 szinarany magyar forintért Thelegd-i Istvánnak, valamint fiának: Miklósnak, továbbá: feleségének: Albees-i Zolyomy László leányának: Fruzsina úrasszonynak, s Katalin és Orsolya nevű leányaiknak. Átadják egyben – a szavatossági kötelezettséggel együtt – Thelegd-i Istvánnak a fenti birtokrészekre vonatkozó, s írásbeli bizonyítékokat jelentő okleveleiket is.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A kezdetén: Átolvastatott és kiadatott.*¹⁵

J *MOL, Dl 106083 no 206.*

Á *Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).*

J *MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).*

K *Békés vármegye hajdana. Irtá Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 114–115 o. (Károlyi levéltár másolatáról).*

14 Vagyis: 1512. július 10-én; ugyanis Szent Margit szűz és vértanú ünnepe (július 13.) az 1512. esztendőben keddi napra esett; az ezt közvetlenül megelőző szombaton július 10. volt.

15 *Lecta et extradata.*

Nemes Kwbyni László deák, Buda várának udvarbírája és nemes Ratholth-i Gywlaffy István személyesen megjelenvén előttünk, ugyanazon Gywlaffy István fiának: Ferencnek és leányainak: Katalinnak, Dorottyanak, Zsófiának, Potenciánának és Annának; ugyanazon László deák is hasonlóképpen mindenki másnak, azaz: fivéreinek, hozzátartozóinak és vérrokonainak terhét és valamennyi jogsérelmét magukra vállalván, előadták nekünk és önként vallomást tettek előttünk, ilyen módon: hogy ők egymás közötti előzetes jó és érett megfontolást tartván, valamennyi birtokrészüket, amelyek Thamashyda mezővárosban vannak, s amelyek részben Bihar, részben Zaránd vármegyébe esnek; valamint melyek az ugyanazon Zaránd vármegyében levő Naghzelend, Beelzelend és Thamaaz; nemkülönben az említett Bihar vármegyében levő Kyskemen és a Békés vármegyében levő Kaaka falubirtokokban vannak, azzal a vámmal együtt, amelyet ugyanazon Thamashyda-n szoktak megkövetelni, valamint minden más haszonvételükkel és valamennyi birtoktartozékukkal együtt, tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, mezőföldjeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászóhelyeikkel, malmaikkal és azok helyeivel, hegyeikkel, völgyeikkel, szőlőhegyeikkel, és általában véve: valamennyi haszonvételük és birtoktartozékuk teljességével együtt – bármi néven nevezendők legyenek is azok –, amelyek ugyanazon birtokrészekhez törvényesen és ősidők óta odatartoznak, s amelyeknek oda is kell tartozniuk, a nagyságos Thelegd-i István úrnak, valamint fiának: Miklósnak, nemkülönben feleségének: Fruzsina úrasszonynak, nemes Albees-i Zolyom-i László leányának, és leányaiknak: Katalinnak és Orsolyának, s az ő örökösöknek és valamennyi jogutódjuknak; illetve, ha esetleg ugyanazon Thelegd-i István úrnak, avagy más fentebb megnevezett örökösének (ami Isten jóakaratóból távol legyen) teljességgel magvuk szakadna, akkor az említett Thelegd-i néhai nemes Márton fiának: Ferencnek, s hasonlóképpen az ő valamennyi örökösének és jogutódjának, mégpedig a fent írt Thamashyda mezővárosban levő birtokrészt örökjogon, a többi birtokrészt pedig tudniillik, amely birtokrészek Nagh Zelend-en, Beelzelend-en, Kyskemen-ben, Thamaz-on és Kaaka-n vannak minden olyan jogon, amely közismerten megilleti a fent megnevezett László deákat és Gywlaffy Istvánt, kétezer szinarany, igaz és törvényes súlyú magyar forintért, melyet már ugyanazon Thelegd-i István úrtól teljes egészében felvettek és megkaptak, odaadták, eladták és átírták előttünk, hogy birtokban tartásuk és birtokolásuk egyidejűleg és bírják; nem tartván fenn a saját maguk, illetve bárki más számára egyébként és a továbbiakban semmiféle jogot, semmiféle földesúri tulajdonjogot sem, amelyet tudniillik ugyanazon László deák és Gywlaffy István, eleddig ugyanazon birtokrészekben bírtak, avagy reméltek, hogy a jövőben bírni fognak, hanem: a teljes és minden jogot s a jog s a földesúri tulajdon teljességét a fent tisztelt Thelegd-i István és Miklós urakra, utóbbira, mint fiára, s a többi, fentebb megnevezettekre, valamint az ő örökösökre és valamennyi jogutódjukra ruházván át, teljes hatékonysággal; ennek érdekében ugyanazon Gywlaffy István és László deák – hogy tudniillik a továbbiakban a fentebb érintett birtokrészek minden gondjától, zaklatottságától és azok megoltalmazásának kötelezettségétől¹⁶ teljes egészében tehermentesíttessenek – valamennyi oklevelet és írásbeli bizonyítékot, amely ugyanezen birtokrészek ügyét érinti és illeti, teljes egészükben a fent említett Thelegd-i István úrnak szintén a mi színünk előtt azzal a feltétellel csatoltak be és adtak át, hogy tudniillik ugyanazon Thelegd-i István úr, és a fent tisztelt örökösei és jogutódjai, saját magukat, ha valaha is szükség lenne rá, mindenkor és örök időken át, minden törvénytelen

16 Értsd: a nyugodt, zavartalan birtoklás biztosításának szavatossági kötelezettségétől.

jog-igénybejelentővel szemben, saját költségükön biztosíthatóak, megvédhessék és megoltalmazhassák; nem kevésbé: ha ama birtokrészből valami is bármilyen módon elidegenített lenne, és idegen kezekben volna, akkor ők, mint igazi jogutódok a saját maguk részére visszaszerezhetnék és visszakövetelhetnék azt és legyenek erre képesek, és legyen meg mindenre kiterjedő felhatalmazásuk arra, hogy vissza szerezzék és visszaköveteljék.¹⁷

Ennek a dolognak emlékeztére és örökös jogereje érdekében úgy határozunk, hogy a fent nevezett László deák és Gywlaffy István vallomása alapján kibocsátjuk ezt a mi kiváltságlevelünket, melyet függőpecsétünkkel jelöltünk meg.

Kelt a Havas Boldogasszony ünnepén, az Úr 1512. esztendejében.¹⁸

5.

1514. február 21.

A budai káptalan előtt nemes Endred-i Harangy Lénárt, aki nemes Gerla-i Abranffy Sebestyén és Péter, valamint Sebestyén gyermekei: Imre, Miklós, László és Krisztina úrasszony (aki Weres János özvegye), és Erzsébet úrasszony (aki nemes Nadan-i László felesége) Abranffy Péter gyermekei: István, Péter és Anna úrasszony (aki Muron-i Wer András felesége) képviselőiben is eltítja a nemes néhai Gerla-i Abranffy Ferenc fiát: János mestert a Békés vármegyei Gerla falubirtokban és bárhol egyebütt levő birtokrészei elidegenítésétől; nemes Harazth-i Gergelyt és fiait: Gáspárt és Ferencet azok megszerzésétől, a királyi felséget az eladományozástól, illetve az ilyen ügyletben való hozzájárulástól, a hiteleshelyeket az ilyen ügyletre vonatkozó oklevelek kiadásától.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. Az elején: Kiadatott.¹⁹ Az évszám után még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: Kys Berek és Kyspal urak előtt.²⁰

J MOL, Dl 106083 no 423.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).

J MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

K Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiensense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 118. o. (Károlyi levéltár másolatáról).

Nemes Endred-i Harangy Lénárt, nemes Gerla-i Abranffy Sebestyén és Péter, nemkülönben: a fent nevezett Abranffy Sebestyén fiai: a nemes Imre, Miklós és László, valamint leányai: Krisztina úrasszony – aki néhai Weres János özvegye – és Erzsébet úrasszony – aki nemes Nadan-i²¹ László felesége –; hasonlóképpen: István és Péter –

17 Ezután kihúzott valamit, mert a felek visszavitték az eredeti oklevelet, s következő formulával lett kiadva.

18 Vagyis: 1512. augusztus 5-én.

19 *Extradata.*

20 *Coram dominis Kys Berek et Kyspal.* Ez a ritkán előforduló (más mint ebben a protocollum kötetben ritkán látható) hozzájegyzés arra utal, hogy a jogi képviselő Endred-i Harangy Lénárt két – nemesi rendű – tanút is magával vihetett. Ha ugyanis a két kanonokot akarták volna név szerint megnevezni, akik előtt Harangy megbízói nevében a tiltakozó nyilatkozatot megtette, akkor feltehetően a *dominis* ablativus elé odajegyezték volna a *honorabilibus* vagy a *reverendis* (tehát a *tisztelendő*) jelzőt.

21 Értsd: Ladányi.

akik ugyanúgy fiai a fent nevezett Abranffy Péternek –, valamint Anna – aki Mwron-i²² Wer András felesége – nevében és személyében, eljövén személyesen a mi színünk elé, a nemesi rendű János mestert, az említett Gerla-i néhai Abranffy Ferenc fiát, az ugyanazon Gerla falubirtokban, Békés vármegyében valamennyi birtokrésze, valamint bárhol és bármely vármegyében levő más, valamennyi birtokrésze és bármilyen birtokjoga eladásától, zálogba adásától és bármilyen elidegenítésétől; hasonlóképpen a nemes Harazth-i Gergelyt, valamint fiait: Gáspárt és Ferencet és bárki mást is azok megvételétől, magukhoz vételétől, elfoglalásától, visszatartásától, elfoglalásától, jogtalan használatától és birtokban tartásától, magukat bármely keresett ürüggyel történő földesúri birtoklásukba való bebocsáttatásától, s a maguk részére történő birtokba iktatásuktól, haszonélvezetük és bármely haszonvételük magukhoz vételétől avagy felvétetetésétől; a királyi felséget azok eladományozásától és átruházásától, s az erre vonatkozó királyi hozzájárulása megadásától; a káptalanokat és konventeket, valamint bármiféle más hiteleshelyeket a rájuk vonatkozó oklevelek kiadásától avagy kibocsáttatásától, akár megtörténtek már ezek bármilyen módon, akár csak meg fognak történni, ellentmondást jelentvén be, eltiltotta és tiltakozást jelentvén be ellene mondott mind ennek, nyilvánosan és nyíltan, a mi színünk előtt, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyoságtétele által.

Kelt Szent Péter apostol székfoglalása ünnepének előnapján, az Úr 1514. esztendejében.²³

6.

1515. február 15.

A budai káptalan előtt Doocz-i János sürgős szükségében, a Békés vármegyében levő, teljes egész Gyoma nevű falubirtokát – annak valamennyi haszonvételével és birtoktartozékával együtt – 700 magyar aranyforintért a visszaváltásig zálogba adja Gál ispánnak, Gywla vára udvarbírájának.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elején: Kiadatott.²⁴ Az évszám után még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: Bodrug és Gywla László előtt.²⁵

J MOL, Dl 106083 no 492.

K Békés vármegye hajdana. Irtá Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 126-127. o. (Károlyi levéltár másolatáról)

Nemes Doocz-i János személyesen előnkbe állván, magára véve valamennyi firokna, rokona és vérrokona terhét és jogsérelmét, előadta nekünk és ilyen módon tett előttünk vallomást:

22 Azaz: Muronyi, illetve: Maronyi.

23 Vagyis: 1514. február 21-én. Ugyanis: Szent Péter apostol székfoglalásának ünnepe: február 22. Előnapja: febr. 21.

24 *Extradata.*

25 *Coram Bodrug et Ladislas Gywla.*

Ő bizonyos, és őt ez idő szerint nagyon sürgető szükségei elkerülése céljából, a Békés vármegyében levő és annak kebelébe tartozó teljes és egész Gyoma nevű falubirtokát, annak minden haszonvételeivel és valamennyi birtoktartozékával együtt, tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeivel, mezőföldjeivel, rétjeivel, legelőivel, kaszálóival, erdeivel, ligeterdeivel, vizeivel, folyóival, halászóhelyeivel, malmaival s azok helyeivel, hegyeivel, völgyeivel, szőlőskertjeivel és szőlőhegyeivel, és általában véve: annak bármely haszonvétele és birtoktartozéka teljességével egyetemben – bármi néven nevezendők legyenek is azok –, amelyek ugyanazon falubirtokához törvényesen és ősidők óta odatartoznak és oda is kell tartozniuk, nemes Gál ispánnak,²⁶ Gywla vára udvarbírájának hétszáz színarany magyar forintért – melyet tőle már teljességgel felvett és kézhez vett –, annak visszaváltásáig zálogba lekötötte. Sőt: lekötötte és elzálogosította azt a mi színünk előtt ilyen módon: hogy akkor, amikor ugyanazon Doochy János az említett Gyoma nevű falubirtokát, a fent nevezett Gál ispántól vissza akarja váltani a maga számára, ugyanazon Gál ispán – miután visszakapta és kézhezvette a fent írt hétszáz aranyát, legyen köteles és tartozzék ugyanazon falubirtokot neki teljességgel és ép-ségben, minden peres eljárás nélkül visszabocsátani és visszaadni.

Nem kevésbé: a fent nevezett Doochy²⁷ János magára vállalván – a fentebb előrebocsátott módon magára véve ama terheket – azt is, hogy az említett Gál ispánt a fent nevezett falubirtok békés földesúri birtoklásában, a fentebb előrebocsátott visszaváltása idejéig minden pereskedő, jogigény-bejelentő és felperes ellen megoltalmazza, megvédelmezi és megtartja, saját fáradságával és költségével.

Abban az esetben azonban, ha ugyanazon Doochy János nem akarná ezt megtenni, avagy nem tudná, avagy nem gondoskodnék erről, avagy bármiféle módon kibújnék alóla, avagy elhanyagolná ezt, akkor rögtön és azon nyomban ugyanazon Doochy János a hatalmaskodás miatt vívott perdöntő párbajbeli elbukásban²⁸ marasztaltassék el és el is kell őt marasztalni ugyanezen tetteinél fogva.

A fentebb előrebocsátottak összességére és azoknak minden egyes részletére ugyanazon Doochy János önkéntes akarattal elkötelezte magát a mi színünk előtt, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt a Szent Bálint vértanú ünnepét követő legközelebbi csütörtöki napon, az Úr ezeröttszáz-tizenötödik esztendejében.²⁹

7.

1515. június 17.

A budai káptalan előtt a nemes Hedvig úrasszony, nemes Endred-i Balázs felesége, néhai nemes Naghrew-i Dyenes János leánya saját maga és rokonai, hozzátartozói nevében kijelenti: nemes Dorottya úrasszony, néhai nemes Symay Mihály özvegye valamennyi olyan oklevelet és írásbeli bizonyítékot, amely a Békés vármegyében levő Syma, Cheyth, Felhalom és Symazigeth nevű teljes és egész falubirtokokra vonatkozik, nekik hiánytalanul átadta.

26 A bejegyzés szövegét betű szerint fordítva: *Ispan Gálnak.*

27 Itt így a családi név.

28 Értsd: úgy, mintha hatalmaskodás büntette miatt vívott perdöntő párbajban alulmaradt volna (pervesztessé vált volna). Zálogügyletnél ez szokatlanul szigorú szavatossági feltétel.

29 Vagyis: 1515. február 15-én. Ugyanis Szent Bálint vértanú ünnepe: febr. 14., az 1515. esztendőben szerdai napra esett; a rákövetkező legközelebbi csütörtökön tehát febr. 15. volt.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elejének bal margóján azonos kéztől feljegyzés áll. Fordítása: Elolvastatott és kiadatott*³⁰

J MOL, Dl 106083 no 513.

Á *Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13. (a P alapján) → Békés vármegye 1746. október 21.*

J MOL, Dl 107398 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

Megjegyzés: A káptalani jegyzőkönyvben többször szerepel Hedvig úrasszony névszerint felsorolt rokonainak megnevezésénél a frater (fivér) és a soror (nővér) kifejezés. Minthogy a családi adatok világosan bizonyítják, hogy nem vér szerinti, tehát egy apától és egy anyától származó testvérei a felsoroltak, ezért a firokon és nőrokon kifejezéseket használtam a fordításnál. Egyébként, ha vér szerintiek, tehát azonos szülőktől származásúak lennének, akkor a carnalis vagy a carnalis et uterus jelző ott állna.

Nemes úrasszony: Hedvig, nemes Endred-i Balázs felesége, tudniillik néhai Naghrew-i Dyenes János leánya, aki a néhai nemes Syma-i Sebestyén leányának: Anna úrasszonynak leányától született és a nemesi rendű fiú: László, aki nemes Zanthothelek-i Mezew Tamás fia, aki a néhai nemes Klára úrasszonytól, hasonlóképpen a néhai nemes Syma-i Sebestyén fiának, a néhai nemes Imrének a leányától született, személyesen előnkbe állván, ugyanazon Hedvig úrasszony, saját fiainak: a nemes Jánosnak és Pálnak és saját leányainak: Erzsébetnek és Dorottyának; hasonlóképpen fivérének: Lászlónak – minthogy ő zsenge életkora miatt vallomástétele még jogképtelen –, nemkülönben Mezew Tamás úr fiának: Eufrozinának és Krisztinának – akik tudniillik fi-, illetve nőrokonai, terhét és bármiféle jogsérelmét magára véve, előadta nekünk és vallomást tett önként előttünk ilyen módon:

Mivel a nemes Dorottya úrasszony, a néhai nemes Symay Mihály özvegye valamennyi oklevelet és minden egyes írásbeli bizonyítékot, ami a teljes és egész Syma, Cheyth, Felhalom és Symazygeth nevű falubirtokok ügyét érinti és illeti – mely falubirtokok mind Békés vármegyében vannak –, teljességgel és minden hiány nélkül kezükhöz adott és átadott nekik, ezért ugyanazon Hedvig úrasszony és az említett Mezew László ezzel teljességgel kielégítést nyervén, ugyanazon Dorottya úrasszonyt, s valamennyi örökösét és jogutódját, ugyanazon oklevelek teljes visszaadása felől nyugtatták, mentesítették és minden módon felmentettek nyilvánították és jelentették ki, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyoságtétele által.

Kelt Szent Vid és Modeszt vértanúk ünnepét legközelebb követő vasárnapon, az Úr ezeröttszáz-tizenötödik esztendejében.³¹

30 *Lecta et extradata.* Tudniillik az az oklevél, melyet a káptalan a feleknek e bejegyzés alapján állított és adott ki. (Egyébként a vaskos kötet sok száz bejegyzéséből csak kevésnél van ez a marginális megjegyzés. Valószínűleg az azonnali oklevél-kiállítás, annak ellenőrző elolvasását és a kiadás tényét jelzi itt is.)

31 Vagyis 1515. június 17-én; ugyanis Szent Vid és Modeszt vértanúk ünnepe (június 15.) az 1515. esztendőben pénteki napra esett; a rákövetkező legközelebbi vasárnapon tehát június 17. volt.

A budai káptalan előtt Aythos-i Miklós és Ferenc a Békés vármegyei Aythos és Kegyos falubirtokbeli két elpusztásodott jobbágytelküket nemes Gywla-i Olah Jánosnak adományozzák örökjogon azért, mert nevezett sokféle módon segítette őket és járt kedvükben. Kikötik azonban, hogy amennyiben a kedvezményezett magva szakadtán halna meg, akkor ez az adományuk szálljon vissza reájuk, az adományozókra, avagy örökösöikre és jogutódokra.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elején a bal margón az alábbi szöveg latinul; fordítása: Kiadatott egy, azonos példányban.³² A bejegyzés végén, ugyanattól a kéztől: Sándor és Bodrog előtt.³³

J MOL, Dl 106083 no 646.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).

J MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

K Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiensis. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 129–130 o. (Károlyi levéltár másolatáról).

Nemes Aythos-i Miklós és Ferenc személyesen előnkbe állván magukra véve valamennyi örökösük, firokonuk, rokonuk és vérrokonuk terhét és minden jogsérelmét előadták nekünk és önként vallomást tettek előttünk ezen a módon:

Mivel a nemes Gywla-i Olah János mellettük állott sokféle támogatással és számukra kedvező és nekik tetsző cselekedetekkel, s a legkevésbé sem kételkednek afelől, hogy a jövőben is mellettük fog állni, éppen ezért ők, egymás közti előzetes és jó és érett megfontolás után, bizonyos két jobbágytelküket, melyek teljességgel elpusztásodtak, egyet tudniillik ugyanazon Aythos falubirtokban, mely egyébként jobbágyuké: a néhai tisztas Zythas Péteré volt; és egy másikat, a Kegyos nevű falubirtokban – mindkét falubirtok Békés vármegyében van –, mely utóbbi egy bizonyos Kristófé volt korábban, s mindkettő ugyanazon falubirtokban levő birtokrészeiken van, e jobbágytelkek valamennyi haszonvételével, és minden birtoktartozékával együtt; tudniillik megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, mezőföldjeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászó-helyeikkel, malmaikkal s azok helyeivel, hegyeikkel, völgyeikkel, szöleikkel és szőlőhegyeikkel, s általában véve: valamennyi haszonvételük és birtoktartozékuk teljességével, bármi néven nevezendők legyenek is azok, de amelyek ugyanazon két pusztai jobbágytelkükhöz jogosan és ősidők óta odatartoznak, és oda is kel tartozniuk, a fent nevezett Olah Jánosnak s az ő örökösöknek s valamennyi jogutódának – a fentebb előrebocsátott sokféle, számukra kedvező és nekik tetsző cselekedetéért – odaadták, neki adományozták és reá ruházták át, és örökjogon átírták számára; sőt: odaadták, neki adományozták, reá ruházták és át-

32 *Extradata in uno pari.*

33 *Coram Sandor, Bodrog.* Mint a káptalani jegyzőkönyv más bejegyzésénél is előfordul, itt sem lehet pontosan eldönteni: a két megnevezett személy a káptalan két kanonokja e, akik előtt a vallomás történt (ugyanis általában – ha rövidítve is, de mégis – ki szokták ilyen esetben a nevük elé tenni a *honorabilibus*, tehát a *tisztelendő*), vagy a vallomástevők hoztak magukkal – bár hiteleshely esetében ez felesleges – két tanút. Ebben az esetben (már csak a két vallomástevő miatt is) az látszik valószínűbbnek, hogy annak a két kanonoknak a neve van feljegyezve, akik előtt a vallomás történt.

írták reá a mi színünk előtt, hogy azokat örökjogon és visszavonhatatlanul birtokban tartsa, birtokolja és bírja.

Nem kevésbé: a fent feljegyzett Aythos-i Miklós és Ferenc magukra vállalták – a fentebbí módon felsorolt terheket is magukra vévén – hogy a fent nevezett Olah Jánost s az ő valamennyi örökösét és jogutódját örök időközön át mindenkor megoltalmazzák, megvédik és megtartják a fent leírt két pusztá jobbágytelek békés földesúri birtoklásában minden pereskedővel, jogigény-bejelentővel és felperesek szemben saját fáradságukon és költségükön; ámde: olyan feltétellel és olyan törvényes fenntartással, hogy ha és amikor megtörténnék az, hogy isteni akaratból – amely mindeneket kormányoz – ugyanazon Olah Jánosnak – amit az isteni jószág távoztasson – teljességgel magva szakadnék, akkor és azon nyomban ugyanazon két jobbágyteleknek, az összes épületekkel, haszonvételekkel és birtoktartozékokkal együtt a fent megnevezett Aythos-i Miklósrá és Ferencre s valamennyi örökösükre és jogutódjukra kell örökjogon visszaszállnia és átszármaznia teljes joggal, ugyanazon ténynél fogva.³⁴

Ennek a dolognak emlékezetére és örökös jogereje érdekében úgy határoztunk, hogy kibocsátjuk ezt a mi oklevelünket kiváltságlevél formájában, megjelölve azt függőpecsétünkkel, a fent nevezett Aythos-i Miklós és Ferenc vallomása nyomán.

Kelt Szent Márton püspök és hitvalló ünnepeének előnapján, az Úr 1517. esztendejében.³⁵

9.

1518. május 6.

A budai káptalan két, e célból kiküldött kanonokja előtt Katalin leányzó, néhai Aythos-i Péter és Hedvig úrasszony (néhai Aythos-i Imre leánya) leánygyermeké, az óbudai (klarisszák) zárdájában a Békés vármegyei Aythos és Keghyos falubirtokokban levő teljes birtokrészeit, azok összes haszonvételeivel és birtoktartozékával együtt, 200 színarany magyar forintért elzalogosítja anyai ági unokafivérének: Aythos-i Imre fia Ferencnek.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elején, a bejegyzést íróéval azonos kéztől az alábbi marginális feljegyzés olvasható. Fordítása: Elolvastattott és kiadatott egy példányban.³⁶

J MOL, Dl 106083 no 666.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).

J MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

K Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiensense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 133-134. o.

Mi, miután megkaptuk ama törvényes kéréseket, melyeket a nemzeti Katalin leányzó – Aythos-i Péter leánya, ki a néhai nemes Hedvig úrasszonytól született, aki a né-

34 Tudniillik: Oláh János magvaszakadtan bekövetkező elhalálózása tényénél fogva.

35 Vagyis: 1517. november 10-én. Ugyanis Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe november 11-én van; előnapja tehát: november 10.

36 *Lecta et extradata in uno pari.* Ez azt jelenti, hogy a jegyzőkönyvi bejegyzés alapján a káptalan kiállított egy példányban egy teljes szövegű, a formuláris bevezetést is tartalmazó oklevelet; annak ellenőrző olvasatát elvégezték, s kiadták. (Mindenesetét a valószínűség szerint a zálogbirtokosnak: Aythos-i Ferencnek).

hai ugyanazon Aythos-i Imre leánya volt – javára és személyében az iránt nyújtottak be hozzánk, hogy méltóztassunk kiküldeni kettőt közülünk, hogy ők ugyanazon Katalin leányzónak – aki szüzességének szemérmetségé³⁷ miatt pironkodik attól, hogy eljöjjön a mi színünk elé – vallomását s egyidejűleg szándékát meghallgassák; tehát mi ugyanennek a Katalin leányzónak jogos és indokolt kéréseire kedvezően hajolván, úgy határoztunk, hogy a tisztelendő mestereket: Gywla-i Pált és Papa-i Ferencet, a mi társainkat és kanonoktársainkat küldjük ki, mint közhitelű személyeket, hogy az ő alább írott vallomását meghallgassák.

Ők végül visszatérve onnan hozzánk, ilyen módon tettek nekünk egybehangzóan jelentést:³⁸ hogy ők a Szent Kereszt feltalálása legutóbbi elmúlt ünnepét közvetlenül követő szerdai napon³⁹ kimentek az apáca úrnők Óbudán alapított kolostorába,⁴⁰ ahol ugyanazon Katalin leányzó nyomban megjelent személyesen előttük, előadta nekik és önként ilyen módon tett előttünk vallomást: hogy ő, bizonyos, őt ez idő szerint erősen sürgető szükségletei elkerülése érdekében ama teljes birtokrészeit, amelyek a fent említett Aythos és a Keghyos⁴¹ nevű falubirtokokban vannak – mely falubirtokok egyaránt Békés vármegyében vannak –, azoknak valamennyi haszonvételével és minden birtoktartozékával együtt; tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, mezőföldjeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászó-helyeikkel, malmaikkal és azok helyeivel, hegyeikkel, völgyeikkel, szőleikkel, szőlőhegyeikkel, s általában véve: valamennyi haszonvételük és birtoktartozékuk teljességével együtt – bármi néven nevezendők is legyenek azok –, amelyek az ő ugyanazon birtokrészeihez jogosan és ősidők óta odatartoznak és oda is kell tartozniuk, a fentebb említett néhai Aythos-i Imre fiának, a nemesi rendű Ferencnek, az ő fivérének,⁴² kétszáz szinarany magyar forintért – melyet már felvett tőle és kézhez kapott –, ugyanazon birtokrészei visszaváltásáig zálogba lekötötte és átíratva reá a mi színünk előtt ilyen módon: hogy akkor, amikor a fent nevezett Katalin leányzó az ő fent mondott birtokrészeit, a fent nevezett Aythos-i Ferenctől a maga számára vissza akarja váltani, akkor ugyanazon Aythos-i Ferenc – miután előbb megkapta és kézhez vette az ő fentebb írott kétszáz aranyát – azokat neki teljességgel és épségben, minden peres eljárás nélkül, tartozzék és legyen köteles visszaadni és visszabocsátani.

---

37 A margón megismétli, hogy felhívja a figyelmet a kifejezés fontosságára: *ob virginitatis sue pudorem, azaz szüzességének szemérmetségé miatt*

38 A margón megismétli, hogy felhívja a figyelmet a kifejezés fontosságára: *reportata per duos canonicos, azaz két kanonok hozta vissza*. Tudniillik Gywla-i Pál és Papa-i Ferenc kanonokok, akik – miután megérkeztek az óbudai klarissza-apácák zárdájából *visszahozták* azt a jelentést, mely Aythos-i Katalin zálognyilatkozatát tartalmazta, melynek alapján e bejegyzés lényegi része készült.

39 Vagyis: 1518. május 5-én; ugyanis a Szent Kereszt feltalálásának ünnepe (május 3.) az 1518. esztendőben hétfői napra esett; a közvetlenül rá következő szerdán május 5. volt.

40 A margón megismétli, hogy felhívja a figyelmet a kifejezés fontosságára: *Clastrum Virginum <de> Budę Veteri, azaz a (zárdá)szüzek óbudai kolostora*. Értsd: az óbudai klarissza szerzetesnő testvérek (apácák) kolostorában, ahol – miután az oklevél nem jelzi, hogy apáca lett volna maga is – a vallomástevő Aythos-i Katalin feltehetően nevelésben részesült a kor szokása szerint.

41 Ejtsd: Kégyós – Kígyós.

42 Mint az oklevél elején olvasható származási adatokból világosan bizonyítható, Aythos-i Ferenc anyai ági unokafivére volt a két falubeli birtokrészeit zálogba adó Aythos-i Katalinnak. A kor szokása szerint az unokafivérre is gyakran csak a *frater* elnevezést használta az oklevél szövegírója (tehát: *fivér*) éppen a közeli vérrokonság miatt.

Mindenesetre: a fent feljegyzett Katalin leányzó magára vállalja azt, hogy az említett Aythos-i Ferencet a fent írt birtokrészeinek békés földesúri birtoklásában – a fentebb előrebocsátott visszaváltásig terjedő időn belül – minden pereskedővel, jogigény-bejelentővel és pert indítóval szemben megoltalmazza, megvédi és megtartja saját fáradságán és költségén, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt a fentebb feljegyzett határnap másnapján, az Úr 1518. esztendejében.⁴³

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Á = Átírás

J = Jelzet

K = Kiadás

P = Protokollum

GYŐZŐ KENÉZ

CERTIFICATES, RELATED TO THE COUNTY OF BÉKÉS, IN THE PROTOCOL OF THE CHAPTER OF BUDA

The material collected by Győző Kenéz was under the care of Géza Érszegi who is now publishing the data collection. The thorough linguistic, church historical and liturgical explanations, which are absolutely necessary for the understanding of the sources, compose the lasting portion of the work of Győző Kenéz. In order to show these, a few documents related to the medieval history of the county of Békés have been chosen from these sources, which he had translated and completed explanations for, but the publication of which he could not see due to his early death.

---

43 5 Vagyis: 1518. május 6-án; ugyanis a fentebb feljegyzett határnap 1518. május 5.; ennek másnapja: 1518. május 6.

SZARVAS BÉLA*

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ ANYAGI SEGÍTSÉGE
IX. PIUS (1846–1878) PÁPÁNAK

BEVEZETÉS

A közelmúlt valamivel több, mint 150 éve alatt 4 pápa választotta magának a Pius nevet:

IX. Pius (Mastai-Ferretti)	1846–1878
X. szt. Pius, (Sarto)	1903–1914
XI. Pius (Ratti)	1922–1939
XII. Pius (Pacelli)	1939–1958

Ha ezeknek a pápáknak az életrajzát – melyet minden egyházi könyvtárban megtalálhatunk – egymásután végigolvasnánk, az elmúlt másfél évszázad egyháztörténetének rendkívül érdekes fejezetei tárulnának elénk. Különösen mozgalmas volt IX. Pius életútja, aki a pápaság történetében eddig a legtovább, majdnem 32 évig ült a pápai trónon. Előtte 23 pápa uralkodott 15 évnél és 9 pápa 20 évnél tovább. Élete során a pápa világi hatalma, az Egyházi Állam fokozatosan megsemmisült s 1870. szept. 20-án Róma elfoglalásával megszületett az egységes Olaszország. A pápa, fogolynak tekintve magát, bezárkózott a Vatikánba. Sem ő, sem utódai nem hagyták el a Vatikán addig, amíg 1929-ben XI. Piusnak a lateráni szerződés révén sikerült a szuverén vatikáni állam létesítése és ezzel véget vetni a pápák „fogságának”.

Ehhez tegyük még hozzá a vatikáni hírt, amely szerint II. János Pál pápa a 2000. év folyamán boldoggá fogja avatni elődjét, IX. Pius.

Előljáróban szeretném megemlíteni, hogy IX. Pius legfőbb munkatársa az erélyes Antonelli államtitkár volt. Magyar szempontból jelentős szerepük volt a bécsi nuncióknak: Viale Prela Michelenek (1845–1856), De Luca Antonionak (1856–1863) és

* Szarvas Béla (1914–2000) a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok régi kedves munkatársa, akinek tanulmányát korábban is közöltük. Azok közé a történelem sodra által meghurcolt emberek közé tartozott, akik a békés, nyugodt életüket, családjukat, sőt hazájukat a kommunista diktatúra miatt voltak kénytelenek elhagyni. Ő 1949-ben menekült Olaszországba, ahol 1949–1973 között Milánóban élt, majd 1973-tól 2000-ig Zürichben. Mindig a magyar múlt érdekelte, külföldi élete során is a magyarsággal kapcsolatos dokumentumokat gyűjtötte. Mindezzel hazájának és a katolikus egyháznak tett feledhetetlen szolgálatot. Folyóiratunkat írásai, jótanácsai mellett időről időre anyagilag is támogatta. 2000. november 5-én bekövetkezett halála mindannyiunk nagy vesztesége.

Falcinelli Antoniaci Marianonak (1863–1874). Mindhárman Bécsből visszatérvén Rómába, mint kulturális híborosok fejezték be egyházi pályafutásukat.

IX. Pius elődje XIV. Gergely 1846. június 1-én halt meg. 14-én már össze is ült a konk-lávéra 54 híboros s 17-én meg is választották IX. Pius-t.¹ A választást még örömmel fogadta Róma lakossága. Azonnal hozzákezdett az Egyházi Állam megreformálásához, ami azonban már nem sikerült neki, mert a forradalmi hangulat gyorsabban terjedt el s rövidesen a csöcselék vette át a hatalmat Rómában. Neves embereket gyilkoltak meg s a templomi javak fosztogatása is megkezdődött, miután az Egyházi Állam rendőrsége nem tudott úrrá lenni a helyzeten. Ez annyira súlyossá vált, hogy a pápa személyes biztonsága is veszélybe került. Ennek következtében 1848. november 24-én Harcourt herceg francia és gróf Spaur bajor követek oltalma alatt álruhában Gaetába menekült a nápolyi királyhoz, vagyis mai szóhasználattal: emigrálni kényszerült. 1848. december 4-én Gaetából az Egyházi Állam északi részével határos Osztrák-Magyar Monarchiához fordult anyagi segítségért, „mert Ausztria dicséretesen védte mindenkor” a Szentszék világi hatalmát. Ugyanekkor V. Ferdinánd lemondása után, 1848. december 2-án, 18 éves korában I. Ferenc József került a trónra. Bécs meghallgatta a pápa kérését s Ferenc József trónra lépése után mindjárt 200.000 scudit juttatott el neki, ajándékként. Viale bécsi nuncius Antonelli államtitkárhoz 1849. márc. 8-án küldött leveléből tudjuk, hogy ez az összeg egy Ferrara városa által fizetendő adó volt, amelyet a császár a pápa kezéhez juttatott.

Emlékezzünk arra, hogy 1848 márciusában, tehát már Ferenc József decemberi trónralépése előtt kitört a magyar forradalom. Kopácsy József halála (1847) óta az esztergomi érseki szék bétöltetlen volt. A katolikus püspökök körében nem alakult ki egységes álláspontra a forradalmat illetően. Az egyes püspökök egyéni véleményekkel voltak a forradalom, vagy a monarchia pártján.

A pápa pénzügyi helyzete 1850-ben, Gaetából történt visszatérése után a lehető legnagyobb volt. A forgalomban lévő papírpénz 8 millió scudi volt, s az államadósság 13 milliót tett ki. A pápai háztartás 100.000 lírájából a Szentatya csak ennek 1/4 részét fordította személyes költségeire. Bár Magyarország ezalatt háborús események színtere volt, a magyar püspökök mégis módot találtak arra, hogy részvétüket eljuttassák a pápának Gaetába. A római csöcselék uralmának a visszatérő francia csapatok vetettek véget s tették lehetővé a pápa visszatérését Gaetából.

Még Ferenc József trónra lépése előtt, 1848 júniusában Bécs a főkegyúri jog alapján kinevezte a jámbor Hám János (1781–1857) szatmári püspököt esztergomi érsekké. Ő a forradalom ideje alatt is inkább a Monarchiához volt lojális. A zavaros helyzetben a pápai jóváhagyás elmaradt. A forradalom elbukása után a kinevezést visszavonták s felszólították a lemondásra, amit ő meg is tett. A világosi fegyverletétel után megindult megtorlások során több püspököt megfosztottak egyházmegyéjéért s egyeseknek ausztriai száműzetésben kellett hátralévő napjaikat leélni. Hám Jánosnak megengedték, hogy visszatérjen szatmári püspökségébe.²

1 IX. Pius pápa életével számtalan magyar és idegen nyelvű munka és lexikon foglalkozik. Ezekből egy könyvtárra való lehetne felsorolni. Csupán példaként említek meg 2 magyar nyelvű munkát: CHOBOT FERENC rákospalotai plébános 1909-ben megjelent *A pápák története* című és FÜSSY TAMÁS művét: *IX. Pius pápasága*, 3 kötetben, mely a Sz. István Társulat kiadásában 1878-ban jelent meg. De nem hagyhatjuk említés nélkül a korabeli katolikus sajtó folyóiratait: *Religio*, *Magyar Állam*, *Idők Tanúja* sem.

2 Ld. ADRIÁNYI GÁBOR: *Simor primás és a magyar egyházpolitika*. in: *Strigonium antiquum* 1. Bp. 1992. 15–17.

Hám János is tudomást szerzett IX. Pius Gaetába történt meneküléséről s a Szent-szék anyagi összeomlásáról. Így, mint megbízott esztergomi érsek 1849. március 1-én latin nyelvű körlevelet intézett az összes magyarországi megyéspüspökhöz a menekült pápa anyagi támogatása ügyében. (1. mell.) Ezt a latin nyelvű körlevelet a székesfehérvári vikárius egy magyarnyelvű kísérőlevéllel szétküldte az egész egyházmegyének. Ennek a másolatát is mellékelem. (2. mell.) Az e felhívás kapcsán megindult adománygyűjtésről rengeteg dokumentumot találtam, amikről később lesz szó.

A magyar forradalom leverése után, az önkényuralom (Bach korszak) idején, a bécsi politika fő célja a Monarchia szervezetének teljes egységesítése volt. Ennek első lépéseként a Monarchia területének (Ausztria, Magyarország, Lombardia és Veneto) egyházzervezetét tervezték az ausztriai mintára egységesíteni. A célt úgy képzelték elérni, hogy a Szentszékkal egy, az egész Monachiára érvényes konkordátumot kötnek. Az erre vonatkozó első javaslat már 1850-ben elhangzott. Ennek a tervnek fő mozgatója Othmar Rauscher bíboros, salzburgi érsek volt.

Hám János lemondása után (1849. július 14.) alig egy héttel Ferenc József július 21-én Scitovszky János pécsi püspököt nevezte ki primásnak. Ő ugyan a 48-as forradalmat elítélte, de későbbi működése során egyháza és nemzete érdekeit mindenek fölé helyezte. Kinevezése után legelső feladatának tartotta a magyar egyházi szervezet megromlott egységének megújítását tekintette. Othmar Rauscher terveivel ellentétben határozottan kiállt a magyar egyház önállóságának és sajátos jogainak védelmében. Az 1850 és 1855 között tartó konkordátumi tárgyalások idején – Szűz Mária szeplőtelen fogantatása dogmájának kihirdetése alkalmából 1854-ben Rómába utazott s tartózkodása alatt – sajnos sikertelenül – mindent megpróbált annak érdekében, hogy a konkordátum érvényessége nem terjedjen ki Magyarországra. Az 1855-ös osztrák konkordátumról³ azért kellett megemlékezni, mert ez úgy rendelkezett, hogy magyar katolikus püspökök ne érintkezzenek közvetlenül a Szentszékkal, csupán a bécsi nuncius útján. Ezt a konkordátumot a magyar törvényhozás még az 1867-es kiegyezés során sem vette tárgyalás alá s így jogilag sohasem vált érvényessé.

A fentiek alapján egész Nagy-Magyarországon megindult a gyűjtés a Szentatya javára. Mielőtt a legnagyobb részben esztergomi primási levéltárban talált dokumentumok ismertetésére térnék, szeretném összefoglalni a pápa megsegítésének a módzatait. Nem találtam semmiféle adatot arra nézve, hogy külön szervezetet pl. könyvelést létesítettek volna az adománygyűjtés lebonyolítására, vagy ellenőrzésére.

Mint említettem, a gyűjtés 1849 vége, 1850 elején indult meg, amikor már folyamatban volt az 1855-ben életbelépett konkordátum előkészítése. Ezt előrelátva általában az összegyűjtött pénz Bécsebe juttatták el a nunciushoz, aki azt továbbította Rómába. Minden egyes küldeményhez jegyzéket mellékeltek. Az adományok átvételét és továbbküldését a mindenkori nuncius pontosan igazolta. Majd ő továbbította a pápától érkezett köszönőleveleket is Esztergomba. Összefoglalva mondhatjuk, hogy a gyűjtés 1850-től a

---

3 Hám János lemondása után (1849. július 14.) visszatért szatmári egyházmegyéjébe s iratait is magával vitte. Később azonban utóda, Scitovszky János felhívására az iratokat visszaküldte Esztergomba. Ezek külön csomóban megtalálhatók a levéltárban.

19. század végéig, tehát kereken 50 éven keresztül folyt. IX. Pius halála után a gyűjtés mértéke lecsökkent.

Meg kell említenünk még, hogy a tárgyalt időszakban az osztrák és a magyar Nemzeti Bank által kibocsátott papírpénzek mellett nagyon sokféle arany és ezüstpénz is legális forgalomban volt. Ezeket az értéket csak lezárható pénzeszsákokban, erre alkalmas futárokkal lehetett továbbítani. A zsákokhoz mindig egy jegyzéket mellékeltek. Szeretném tájékoztatás végett 4 ilyen jegyzék másolatát közölni. (3–6. mell.)

Meg kell jegyezni, hogy a gyűjtést nemcsak az egyház folytatta, hanem magánszemélyek, polgári szervezetek (katolikus folyóiratok stb.) is gyűjtöttek. A befolyt összeget rendszerint a bécsi nunciushoz küldték de arra is van példa, hogy a bécsi Pázmáneumba vitték, s ennek rektora adta át a nunciushoz. Az egyházmegyei gyűjtéseken kívül a Szentszék más módokon is igyekezett pénzhez jutni. Erre nézve álljon itt néhány példa: A Szentszék 1860-ban bankkölcsönt vett fel, hogy készpénzhez jusson. Az esztergomi káptalan ebből az alkalomból 20.000 Frankot gyűjtött össze. Az összeget arany Napoleon érmékben gróf Forgách Ágoston vitte Bécsbe. (7. mell.) A Szentszék a birtokában lévő kevésbé jelentős érték- és ajándéktárgyak felhasználásával 1862-ben sorsjátékot rendezett. Erre a célra Scitovszky primás 4151 sorsjegyet vásárolt, darabonként 1 Frank értékben. (8., 8a és 8b mell.) Ennél sokkal jelentősebb volt az 1866. április 1-i dátummal meghirdetett kötvénykibocsátás 60 millió Frank értékben. Az egyházi személyek részéről erre is megindult azután a kötvények jegyzése. A későbbiekben arra is találtam utalást, hogy a megvásárolt kötvényt beváltatlanul, adományként küldték vissza a pápának. (9. mell.)

Egyháztörténeti kutatásaim során a budapesti Országos Levéltárban – ahol az 1961-ben alakult Sz. László Társaság iratanyaga található – a társaság történetével foglalkozva megállapítható volt, hogy megalakulásától kezdve rendszeresen szavazott meg segélyeket IX. Pius pápának. Az erről szóló feljegyzésem a 10. mellékleten olvasható.

Hám János körlevelének (1. mell.) hatására, még az ő lemondása előtt megérkeztek az első adományok, amelyek iratai a Hám dossziében található. Ezek közül mellékelem azt a jegyzéket, amelyen sok ismert kortársa szerepel (Hám jegyzék 402, 11. mell.). Ezekről az adományokról ír Viale nuncius Antonelli bíborosnak 1849. április 10-i levelében (11a mell.) Szintén a Hám-jegyzékben szerepel Haulik zágrábi püspök adománya (379. sz., 13. mell.), valamint Palugyay Imre nyitrai püspök adománya 225 forintról (Hám jegyzék 370, 1855. november 30. 14. mell.).

Összeállítottam egy táblázatot esztergomi gyűjtésekről is, amelyekből kitűnik, hogy azokat Scitovszky primás is átnézte s adományát saját kezűleg írta rá. (22. mell.)

A továbbiakban szeretnék még – másolatok közlése nélkül megemlékezni Lonkay Antal, az „Idők Tanúja” folyóirat szerkesztőjének gyűjtéséről is. (23. mell.)

A közöltek csak tájékoztató jellegűek lehetnek, mert a különböző pénznemeket nem tudtam átszámítani, pl. osztrák forintra, de ezeken kívül léteznek még iratok további adományokról is, amelyek itt nem szerepelnek, amelyek különben sem lennének elegettek egy összesítésre. Az anyag, amihez én hozzájutottam, nem lenne elegendő pl. egy éves összesítés felállítására.

A kép teljességéhez hozzátartozik még annak megemlézése, hogy az adományokat a pápa személyes leiratban időről-időre írásban köszönte meg. Mellékelek két ilyen leiratot IX. Pius és egyet XIII. Leo pápától 1863. november 16-i, 1866. július 12-i és 1879. február 19-i dátummal. (19., 20., 21. mell.)

IV. BEFEJEZÉS

Az előbbieken ismertetett dokumentumokat túlnyomó részben az esztergomi prí-mási levéltárban gyűjtöttem össze. Az e munkához éveken át nyújtott segítségért köszö-net illeti a levéltár alkalmazottainak mindenkori készséges segítségét.

Meg kell azonban még említenem, hogy csupán a hosszas munka végén jutottam arra a meggyőződésre, hogy ez az összegyűjtött szemelvényes anyag messze nem tekinthető teljesnek, hanem csak egy nagyobb munka kezdete lehet. Ahhoz, hogy a tár-gyalt időszak (a 19. század második fele) anyagát össze lehessen foglalni, szükséges len-ne a kutatást Nagy-Magyarország többi püspöki levéltárára kiterjeszteni. Mint azonban tudjuk, ezeknek egy része ma az ország határain kívül esik.

Egy másik vonatkozásban sem teljes a munka. IX. Pius pápa a segélyezésre vonat-kozó felhívását az Osztrák-Magyar Monarchiához (Bécs) intézte. Ennélfogva szükséges lenne az ausztriai egyházmegyék adománygyűjtését is megvizsgálni.

Van azonban egy harmadik ok is a kutatás kiterjesztésére. Egy korabeli újságban (Katholikus Néplap, 1849. március 8.) olvastam, hogy a Monarchián kívüli katolikus or-szágok, mint Belgium, Franciaország, Spanyolország, Írország is gyűjtöttek pénzt a pá-pának. Föltehetően ezeknek a gyűjtéseknek csak valamelyik vatikáni levéltárban lehet-ne a nyomára jutni.

Utoljára hagytam még egy megjegyzést. Talán érdemes lenne munkám időbeli be-osztását kissé megváltoztatni s a következő időbeosztást követni:

Első rész: a római forradalomtól (1848) – 1870. szeptember 20-ig. Ebben az időszak-ban az egyházi állam területe fokozatosan csökkent, egészen Róma elfoglalásáig és az egységes olasz királyság teljes megalakulásáig. Második rész: 1870. szeptember 21-től 1929-ig, a szuverén vatikáni állam megalakulásáig (a lateráni szerződésig). Harmadik rész: az önálló vatikáni állam pénzügyi helyzete 1929-től napjainkig. Eme 70 év alatt is sokat változott a római kuria pénzügyi adminisztrációja. A IV. Befejezés cím alatti szö-veget azért írtam le, mert nem tudom, hogy lesz-e módom még ezt a munkát folytatni. Szeretném ezeket a sorokat felhívásnak tekinteni fiatal, egyháztörténettel foglalkozók számára. Talán találnak e sorok között maguknak olyan témát, amely érdekelné őket.

1. melléklet

Reverendissime Domine Vicarie Gen. Capitularis
Domine et Frater in Xto singulariter colendissime!

Ea, quae infaustis his temporibus Sedi Romanae ex inscrutabili divinae providentiae permissione supervenerunt adversa, sicut omnium per orbem Catholicum dispersorum fidelium ita et nostram, qui in partem regiminis Ecclesiae Hungariae vocati sumus et nunc adjunctis ita secum ferentibus Pestini commoramur, anxiam excitarunt sollicitudinem, et cor moerore inerrabili repleverunt. Primum itaque, quod sub pondere tam iustidoloris, qui multis aliis, quibus premimur adversitatibus, cumuli instar accessit, Choro Episcoporum in conferentiis collecto agendum esse videbatur; fuit quod ante omnia ad exemplum nascendis Ecclesiae assidue pro Petro in carcere detento orantis, per omnem seculorum seriem frequentatum, et ipsi nostras ad Deum preces levaverimus et in singulis Ecclesiis assumpta collecta orationem pro periculis involuto Ecclesiae Capite, sine intermissione fieri, ordinandum esse iudicaverimus, — tum vero cum notum esset, quod idem supremus Ecclesiae Catholicae Pontifex in iis, quibus nunc versatur lugubribus adjunctis — fisco pontificio per rebelles occupato et detento — non solum administrationis Ecclesiae sed et vitae pro decore status sui sustentandae subsidiis destituatur, ut nostram filialem erga Sedem Romanam contestemur pietatem — licet etiam ipsi grandem proventum nostrorum ecclesionem passi fuerimus, praeterquam quod ad exemplum piorum ubique per orbem fidelium catholicorum oblata colligi disponendum esse — et insuper ex parte Episcoporum Hungariae summam aliquam, quae et reputatione Episcoporum et indigentis Suae Sanctitatis in arctis constitutae circumstantiis respondeat, quae proin bis mille circiter aureas aut certe non minus quam mille efficeret, offerendam et submittendam censuerimus.

Quod utrumque Reverendissime Dominationi Vestrae eo fine in notitiam deferre propero, ut quoad primum, preces Cleri fideliumque nostris conjungere — quoad alterum vero Diocesim suam collectam instituere dignaretur.

Eadem occasione, in eo etiam conventum est, ut in Canone Missae dum Francisci Josephi Regis Apostolici fit mentio, etiam suae Majestatis sacratissime Ferdinandi nomen constanter memoretur.

Qui in reliquo pretoriosissimis fraternis affectibus et piis precibus commendatus distincto cum Cultu persisto.

humilimus servus et frater in Xto
Johannes Hám Episcopus Szathmar

Reverendissimae Dominationis Vostrae
Pestini 1^a Martii 849

2. mell.

Minden Esperességnek

Fő Méltóságának, kegyelmesen ki nevezett Herczeg Primás Ő kegyelmességének ide ./- alatt mellékelt levele által fel szóllítatom: 1. hogy Ő Szentségének IX Pius Római Pápánknak segéllésére a Székes Fejérvári Egyház Megyében pénzbéli gyűjtést rendeljek. 2. hogy a Szent Mise áldozat alatt a Canonban midőn Ferencz József Ő Császári s királyi Felségéről említés téssen, Ő Felségének Ferdinándnak is neve említették.

A mi az elsőt illeti: tudva vagyon az egész Europai kereszténységénél, hogy Ő Szent-sége IX Pius Péternek Római Székéből ki erőszakolva Önnön élete megmentése és lelki hatalma szabad gyakorlata végett idegen földre menekülni kényszerített azon lázadó és forrongó gyülevész nép által, melly mindent le rombolni, vagyon el rabolni, az Egyházat jogaitól megfosztani vakmerősködik. Illy gyötrelnes és keserves állapot, mellyben Jesus Krisztus Helytartója szorongattatik Europa minden Nemzeteinek érzelmeit fellángoló, kik a halhatatlan nagy lelkű IX Pius Pápának jelenleg mindenben szűkölködőnek segítségére tetemes pénzösszeggel nagylelkűen járulnak. Illy követésre méltó dicső példák Tisztelendőségének keresztény lelkét annál inkább fel gyullaszthatják, mennél világosabban Honunk Évkönyveiből kitűnik hajdani Római Pápának Magyar Hazánk vésznapjaiban a török hatalom elleni királyainkhoz küldött hallatlan pénzbeli segedelmezések. A Szent Hála és a Romai Szék fő Pásztora iránti búzgóság lelkesitse Tisztelendőségeket mind önnön csekély jövedelmeikből a szent célra adakozni — mind buzgó híveiknek z illy áldozatai serkentésére — melly pénzbéli gyűjtött segedelmezése a kerületi Esperesség útján a Káptalani Helytartói Hivatalomhoz Tisztelendőségéd mentől előbb bé küldeni serénykedjenek.

A másodikra nézve a Magyar Országí Püspöki Kar határozata szerint a Szent Mise Canonjában midőn a Római Pápa és Megyés Püspök említése után Ő Császári és Királyi Felsége Ferencz József nevezetik, Ő Felségének, Ferdinándnak nevét is hálaérzetből említeni Tisztelendőségtek el ne mulasszák.

Szék Fejérvárott, Március 12^{én} 1849

184/1849. Székesfehérvári Püspöki Levéltár 454 tételszám. Ezt a levelet Karner Antal, akkori püspöki helynök, aki később győri püspök lett, küldte szét.

Molise

Specificatio pecuniarum pro Beatissimo
Patre collectarum, et pro commutatione
die 31. Aug. 1863 per Cancellarium
Principalem vicarium expeditarum:

- 1. Pbblatum Jhu D. Episcopi Albaregalensis: 1000 fl. v. a.
- 2. Per D. Lonkay collecti: 1900 fl. v. a.
  - item: 204. aurei
  - 60 bifloronarii
  - 4. 1 1/2 flor.
  - 46 florenarii
  - 113 1/4 florenarii
  - 256. vigesimi.
  - 12. Coupons.
- 3. In A Dioecesi collecti: 140 fl. 50 sr.
  - item: 7. aurei.
  - 1 Souv. d'or.
  - 6. vigesimi.
- 4. Per Redactorem pagellarum h. h. n. n. n. collecti:
- 4# item: 12 1/2 vigesimi. 99 fl. 64 sr.

Summam rite percipit Vicarius die 2. Sept.
1863. juxta Consignationem rectorem in pagina seq. contentam
Josephus Rimely
Coll. Præm. & Rector.

27/2
 17. Mel. Linn. 18/196
 18. Mel. Linn. 18/196
 19. Mel. Linn. 18/196
 4. flo. aurea 25 50
 1. Mel. Linn. 1 66
 22. f. 98 64
 4. Rubel 98 64
 2. D. 3 10
 1. f. 1 13
 3. Mel. Linn. 4/95
 40. f. 44/40
 28. f. 21/35
 26. Mel. Linn. 11/117
 1. Mel. Linn. 26/40
 1. Lou. d'or 15/40
 1. Napel 8/90
 1. Coups. 25/50
 Barate. d. 2. 2/146 f. 14 f.

ad N. 3580
1863.

Junonia summanorum.

3140 fl 14 sr.

211 aurea.

1 Lou. d'or.

60 biflor.

4 1/2 fl.

46 flor.

113 1/4 fl.

274 1/2 vige.

12 Coups.

IX. Pius Pápa-ó Szentisége

aranyrujájának örömmünnepeire a hercegprímás,
 mási egyházi hivatalba beérkezett kegyeletadó,
 mányok kimutatása:

Bankjegyekben. . . . . 18966 ft 99. kr.

Cápaári arany	405 db.
Franc aranyban	190 franc.
Kétfőrtós ezüst taler	60. db.
Ezüst huszas	292. "
Ezüst tízes	34. "
Ezüst 1. fős	224. "
Ezüst 20 krós	10. "
Ezüst 14 fős	36. "
Ezüst 5 krós	3. "
Ezüst 3p. krós	4. "
Ezüst 5 francos	1. "
Scudo ezüstben	1. "
Louv. dor.	1. "
Dollár aranyban	1. "
Franc bankjegyekben	200 franc

A fentelti 18966 ft 99 kr. adóösszege, valamint a 200 franc is,
 az arany és ezüst neműknek bepusztított kőzetben szárm. és, és,
 sáltság és komoly utalványon, és a "Köztársasági" Szeged
 Karának ível. Bécs 1869. évi Aprilis 3. d.

J. Apponyffy

Pro Mutuo Romano Majitulum Trigonense subscripsit: æquidem

M. D. Németh Georgius, Praep.	1000.	franc.
.. .. B. Sekete Michael, Lect.	1000.	✓
.. .. Tóth Emricus, Cant.	1000.	✓
.. .. Kemp Michael, Archid.	500.	✓
.. .. Prybila Josephus	✓ 300.	✓
.. .. Dürqueth Josephus	✓ 1000.	✓
.. .. Májóch Jacobus	✓ 500.	✓
.. .. Kráncz Aloysius	✓ 500.	✓
.. .. Buceggh Hannes	✓ 100.	✓
.. .. Schügl Andreas	1000.	✓
.. .. J. Szegács Augustus	500.	✓
.. .. Szabóty Henricus	500.	✓
.. .. Orzódy Theodorus	1000.	✓
.. .. Kántz Sarrarus	500.	✓
.. .. Szabó Josephus	500.	✓
.. .. Buda Carolus	300.	✓
.. .. Fálka Joannes	300.	✓
.. .. Cassa fundacionali	9500.	✓

Univerſim 20,000 franc.

Summam hanc 20000 franc et toto collectam - et in auro, quippe Napoleon d'or præcipueyem, Almus D. Jomes Szegács Augustus deferri Viennam.

Trigonii die 10. July 1860.

Andreas Schügl
Imp. Joh. Collector

Aecognitio

per quatuor mille centum quinquaginta uno francos,
per quibus 1200 francos in Obligationibus status pon-
tificii 2957 francis autem in aere parato pro sortibus
4157 Roma die 9° Decembris 1862 probandis, ab
Eminentissimo Domino Cardinale Primato Regni
Hungariae per nos Nunciaturam Apostolicam
meo D^{no} Caroli Rimely Vice Legationis Collegii
Germanici rite consignatis. Vienna die
22° Septembris 1862.

Raphael Berti Secretarius
Nunciaturae Apostolicae
recepti uti supra

Päpstliches Anlehen

im

Beträge von 60 Millionen Francs.

Se. Heiligkeit der Papst Pius IX. hat mittelst Erlasses vom 11. April 1866 die Emission eines, im Wege der öffentlichen Subscription zu beschaffenden Anlehens verfügt, durch welches die Mittel zur Deckung der unabweislichen Erfordernisse des heiligen Stuhles aufgebracht werden sollen.

Damit den Theilnehmern an diesem Anlehen, welche dem heiligen Vater zur Bewältigung der an ihn gestellten Anforderungen behülflich sind, auch nicht das geringste Opfer auferlegt werde, hat Se. Heiligkeit anzuordnen geruht, dass die Bedingungen dieses Anlehens mit den gegenwärtig obwaltenden, allgemeinen finanziellen Verhältnissen vollkommen in Einklang gebracht werden.

Gewiss wird dieser Aufruf gehört von allen Katholiken, welche diese Gelegenheit benützen werden, um dem heiligen Vater zu beweisen, dass er sich nie vergebens an ihre Hingebung wendet.

Dieses Anlehen wird in Obligationen im Nennwerthe von 500 Francs, zum Course von 66 ½, mit Zinsengenuss vom 1. April 1866 ausgegeben. Die jährlichen Zinsen einer Obligation betragen 25 Francs, zahlbar am 1. April und 1. October.

Die Einzahlung erfolgt bei der Subscription mit 330 Francs für eine Obligation, wovon jedoch der am 1. October 1866 fällige Coupon mit 12 Francs 50 cent. in Abzug gebracht wird; es stellt sich somit der einzuzahlende Betrag auf 317 Francs 50 cent.

Vom Jahre 1870 angefangen wird jährlich eine Summe von 60000 Francs zur Einlösung dieses Anlehens bestimmt, welche Summe sich jährlich durch die Interessen der eingelösten Obligationen vermehrt. Auf diese Weise wird das ganze Anlehen in einem Zeitraume von ungefähr 60 Jahren getilgt. Die päpstliche Regierung behält sich jedoch vor, an die Stelle dieser Einlösung jene durch Verlosung zu setzen, falls ihr solches als geeigneter erscheinen wird.

Die Subscription wird für Wien und die österreichische Monarchie bei dem Grosshandlungshause HENIKSTEIN & Co., Kärnthnerstrasse Nr. 19, am 4. Juni 1866 eröffnet, welches, bis zu Eintreffen der Obligationen, einstweilen Interims-Bestätigungen über die gezeichneten Beträge erfolgt.

Die Einzeichnungen werden zum jeweiligen Pariser Tages-Course berechnet, können aber auch in französischem Golde geleistet werden.

10. melléklet

A Szent László Társulat 1861. május 5-én tartotta alakuló közgyűlését. Az akkor elfogadott alapszabályt rövidesen módosították s ezt az 1864. évi közgyűlés hagyta jóvá. Szó szerint idézem ennek szövegét, miután világosan utal arra az egyik feladatra, amelyet a Társulat elvállalt.

1. A Szent László Társulat célja a katolikus egyház szükségeinek fedezéséhez lehetőleg járulni, főleg:

a) a Pápa Ő Szentségét, különösen jelen zaklatott állapotában segíyezni.

A megalakulás évében, 1861-ben a Társulat 50 császári aranyat és 640 frank pápai államkötvényt küld a Pápa részére a bécsi nunciushoz.

1862. márc. 4-én 800 frankot és 500 frank pápai kötvényt küldtek.

1862. júl. 4-én a bécsi nuncius (de Luca) további 1000 osztrák értékű forint vételét igazolja és kérdezi, hogy a Társulat hány sorsjegyet vásárol a Pápa javára rendezett sorsjátékra. A Társulat több részletben összesen 915 drb sorsjegyet jegyzett.

1862. nov. 18-án további 1000 o. forintot küldtek a közben bíborossá kinevezett de Luca nunciushoz.

1863. febr. 9-én újabb 1000 forintot küldenek.

1863. nov. 16-án vatikáni sürgetésre további 1000 forintot küldenek.

1864. jan. 30-án újabb 1000 forintot küldenek.

1864. márc. 22-én újabb 1000 forintot küldenek.

1864. júl. 26-án 10.000 forintot ajánlanak fel.

1865. febr. 12-én 2000 forintot küldenek.

1866. ápr. 17-én a Társulat közgyűlése 2000 frt. o. értékű aranyat ajánl fel, melynek vételét Mariano Falcinelli nuncius igazolja.

1867. jún. 1-én újabb 5000 forintot ajánlanak fel.

1871. jún. 6-án a közgyűlés újabb 2000 forintot szavaz meg, de kéri a nunciust, hogy az összeget gr. Apponyi Albertnek adja át, aki IX. Pius pápaságának 25-ik évfordulójára Rómába utazik s szeretné az összeget személyesen átadni a Pápának.

1874. nov. 18-án a közgyűlés 3000 forintot szavaz meg a Pápának.

1876. máj. 18-án a Közgyűlés 2000 forintot szavaz meg a Pápának.

1879. nov. 6-án Közgyűlés 1500 forintot szavaz meg a Pápának.

1882. okt. 5-én Közgyűlés 1000 forintot szavaz meg a Pápának.

1884. nov. 27-én Közgyűlés 1500 forintot szavaz meg a Pápának.

IX. PIUS 1878-ban, 32 évi pápaság után meghalt. A segélyek küldése utóda, XIII. Leo alatt már kisebb intenzitással, de még folytatódott.

Pro illi eligendum oblatum, ut sequitur:

N ^o		oblatum	Cura	Aurei in natuna
1.	Exc. Comes Franc. Nadasdy, ab. Epp. Colocensis	—	—	100.
2.	Exc. Josephus Lonovitz, N. Epp. Agrionensis	300.	—	—
3.	Jll. Adalbertus Sitkovsky, Epp. Quinque Eccles.	500.	—	—
4.	Jll. Adalbertus Bartakovitz, Epp. Rosnav. or.	500.	—	—
5.	Jll. Josephus Ludmyansky, Epp. Neofolcensis	—	—	50.
6.	Jll. Michael Rimely, Arch. abbat. mon. Peronia	—	—	50.
7.	Pater Ferdinandus Pilet, abbat. Cisterciensium	—	—	12.
8.	Pater Ignatius Ziegler, Proposit. Superior. cast.	—	—	3.
9.	Pater Paulus Gyongyösi, Proposit. Cornes	—	—	10.
10.	Capitulum Strigoniense	—	—	50.
11.	Capitulum Colocense	30	—	21
12.	Capitulum Pofoniense	100.	—	—
13.	Capitulum Vaticiense	100	—	—
14.	Apud Redaborem operis periodici: Religio est Neveld's, plures fideles deposuerunt	575.	47.	7.
15.	Apud Redaborem operis periodici: La Luffeliff Gin's, plures fideles deposuerunt	100	—	1.
16.	Joannes Han, Eppus Szekmariensis	2034.	13.	46
Suma		4300.	350.	
Sig. Pestini die 4. Aprilis 1849.				
per Joannem Han Eppum Szekmar.				
17.	Jll. Pater Eppus Josephus Kulkovich, Eppus Dia. Kovariensis per me inscriptum	500.	—	—
Suma		4800.	350.	
Vienna 17. Aprilis 1849. J. Michael Leohard Epp. Vica. op. Castercensis.				

11a melléklet

Vienna, 10th April, 1849.

Nuncio Viale's report to Antonelli to Gaeta, about the financial funds presented by the bishops of the Austrian empire to Pope Pius IX, the representations about which were presented by János Hám, Hungary's Primate.

Contemporary certified copy. — ASV. ANV. 322/159.

Qui annessi ho l'onore di rassegnare a V. E. R. tre indirizzi per la S. di N. S. Puno dei Vescovi di Ungheria che mi è stato fatto giungere da Mgr. Ham Vescovo di Szattmar nominato Primato di Ungheria, l'altro dei Vescovi delle Boemia, ed il terzo è di questo arcivescovo di Vienna in un co'due suoi Suffraganei di S. Ippolito de di Linz.

Mgr. Ham mi ha poi indicato aver i Vescovi dell'Ungheria preso la determinazione di dare al S. Pre. un nuovo argomento della loro devozione, ed aver aperta tra loro una sottoscrizione per somme da raccogliersi e da offrirsi al S. Pre.— Quel Prelato mi ha fatto giungere la lista dei Vescovi e Prelati di Ungheria che han sottoscritto per le somme succitate, le somme stesse pero non sono giunte in mie mani.

L'E. V. trovera qui annessa la lista succennata. La Somma è di 4300 fior e di 300 zecchini che in tutto fanno la somma di fior 6050, presso a poco 15782 fr. — Tosto che detta somma mi verrà rimessa sarò premuroso di farla giungere col mezzo di cambiale a V. Em.

L'Archivescovo di Ollmütz mi ha fatto conoscere di aver ordinato una colletta per tutta la sua diocesi, il cui risultato egli lo farà giungere col mio mezzo, come suppongo al S. Padre.

E giacchè è qui discorso di denaro prego V. E. a riflettere alla posizione in cui io ora mi trovo, ch'è quella non solo di dover far fronte alle spese occorrenti qual rappresentante della S. Sede, ma ben anche di sostenere le spese straordinarie per l'intrattenimento del palazzo della Nunziatura come ancora di dover pagare delle pensioni mensali, a dei vecchi Servitori che sono egualmente computate tra le spese straordinarie. Affine di provvedere a tali speso ho preso finoro denaro in prestito, e mi trovo costretto di continuare in questa guisa, qualor altri provvedimenti non vengono adottati da V. Em.

Per mia tranquillita La prego a degnarsi darmi quelle direzioni che giudichera più confacenti alle circostanze.

Con sensi etc.

Documents 66. = A Vatikán és Magyarország 1846-1878.

Lukács Lajos: A bécsi nuncius levelezése a Vatikánnal. Bp. 1981, Akadémiai K.

Pa. luterilise koguduse ühingu Lõig ja Jõhni ja Nõie Dominic Luuad
Egi ühe lehtemgi. Summa p. 4300 (177) see on 350 lehtemgi
uigi, see p. 1000; summa a. luterilise ühingu; luterilise ühingu
uigit, et Nõie Patri. ühingu, see igi ühingu ühingu
Nõie ühingu 14 ühingu 1469

+ M. luterilise luterilise L. ühingu

Celsissimo ac Reverendissimo Domine Princeps
 Primas et Archi-Episcopo,
 Domine Gratiosissimo!

A demeritis nominato Principe Primato praecipue Celsitudinis
 Vestrae Reverendissimae, Joanne Flém. sub 1.º Mar-
 ti a. p. provocatus: ut pro summo Pontifice Leone
 Papa IX.º in luxuribus admodum adjunctis solata
 quoque ad materiales, quas ejus, qua Vicarii Christi in
 terris et sollicitudo totius Ecclesiae Catholicae, et sublimi
 huius subreptis connexas multiformes, earum nec parvae, nec
 paucae exigentiae suapte impetant, necessitates constituto,
 ad contestandam quoque filialem erga S. Sedem Romanam
 pietatem, colligendis per Regnum piis symbolis, ego quo-
 que cum Clero meo diocesano responderemus, et obtem-
 dam inde summam sibi, eidem quippe ruminatis antehac
 Principi Primato submitterem, provocationi huic retro-
 ductus, Celsitudini Vestrae Reverendissimae confectam
 per Clerum diocesanum summulam 529 f. 408 RM.,
 cui ego adpromissor antehac 50 aureos in natura sub-
 iungo, reverenter sub j. adolutis hinc transporto procan-
 do: ut si forte ego, cum Clero meo, probabilitate pro
 amplitudine Diocesis de nobis expectationi minus
 satisfecimus, id non bonae voluntatis defectus, aut potestate
 erga Sedem Pontificiam temporis, sed artis admodum
 ad quas postremo praesertim duobus annis incudemus

rei pecuniariae adjunctis, omni poene proventus nos
cauentibus adscribere dignetur.

Lucis gratias, gratiosisque favoribus commen-
datus maximo cum venerationis cultu persisto.

Celsitudinis Vestrae Reverendissimae
Ragrabiae die 3° Maji 1850.

humillimus servus
Georgius Faulik
Episcopus Ragrabiensis.

14. feltegyria

Cominertissime, ac Reverendissimo Domine, Cardinalis,
Princeps Primas, et Archiepiscopo!
Domine mihi benignissime!

Orga benignam Cominertiae Vestrae, die 15° Julii a. d. 1855,
emanatam interpellationem, Diocesis meae fere
ad conferendas res Monumenta, in memoriam
cabilis illius 12mo Aprilis exortus, qui sanctissi-
mus Dominus Noster, e gravissimo, quod preciosis-
sima Ecclesia vix impendebat periculo, brachio
Divinae Divinae protectus, incolumis evasit, ad
perennem gratitudinis erga Divinum Humanam
memoriam exigenda, symbolas, per me provocans,
quomodo ob novercarum sermorum alijuncta, aro
firmam, qua humore Ecclesiae fatis, unitum se
esse proficere, communionem, largis symbolas
oblati restari haud potuerit, fecit tamen prompt
quod pro miserrima conditione sua, - fideli quippe
populo eterna cum inedia collicare, beneficent
iam ejus fatigare, - facere poterat, - sollicitas
itaque in Diocesi mea symbolas, quibus 12° 12°
efficiens, ad Cominertiam Vestram, in adhaerentem
se promones. - In reliquis amplissimis gratias domine
profunda cum veneratione perscio

Cominertiae Vestrae.

Vitis, die 30° Novembis, 1855.

humillimus servus
mericus Saluzagani
Episcopus Nitriensis

1770/1860

Excellentiae ac Officij D. Antonii de Luca, Officij
 Thaurinensis, Nunciij Apostolici Vicarij

die 22. Aprilis 1860.

Prorsum nancisco ho-
 norem Excellentiae Vtra
 ulius collecta pro sublevan-
 do Beatissimo Patre cha-
 ritativa oblata penes
 praesentes: transmittantur.

Sunt autem sequentia:

	doub.	franc.	auri	argentei			luc.	cupis in	di. heb.
				flor.	gr.	gr.	narv.	10f.	di. heb.
				mar.	rom.	stuar.	narv.		di. heb.
I A reductionibus payellar. catholice. Populi	10	15		1	4	7			
II In Discep. collect.		5	21	28	13	89	3	2	2006
universim	10	20	21	29	17	96	3	2	2006

insuper unius nummus memo-
 rialis argenteus.

Super quibus summis
 dum ab Excellentia Vtra
 quicquid humillime ora-
 rem: preciosissimis affe-
 ctibus commendatus penes
 ari cum venerabilibus

Die 6te Julii 1862 per D. Redactorem
 Litterarum sequentes summas sunt depositae in Cancellaria
 Vaticana, Beatissimo Patri submittenda

		aur.	fl.	kr.
1.	Aurei	36	-	-
2.	Florenarii arg. frustra 28	-	28	-
3.	Difflorarii	-	42	-
4.	Vigeminarii	-	54	-
5.	Enschedeii bancalibei	-	426	-
6.	Oblig. papales super 800 francis - 100 = 40	-	320	-
7.	Duo Coupons	-	2	50.
8.	una Catena aurea in valore	-	54	-
Summa		aur.	36	926 50.

Id est 36. aurei et 926 fl. 50 kr. v. a.
 Sign. Stigromi die 6te Julii 1862.

Actum die 8. Julii 1862.

Johann Baptist Hermy

Extractus

Protocoll de Donariis S. Petri, quos obtulerunt, ut potest

No C	Nomina	in Summa	
		fl.	den.

1	Capitula							1042	..	
2	Abbatia							419	60	
3	Luminaria	20	5			20		152	35	
4	Religiosi Ordines			1		8		219	78	
5	S. Memoriales							82	72	
6	Religiosae Populæ	2	20	2	1	54	20	217	15	
Pg, ...		2	20	29	2	1	62	40	2110	80
7	Clarus Curatus cum Fidelibus	1	10	29				150	30	
	Comar. Cur.			2				17	10	
	Summa Totalis	3	30	58	2	1	193	10	6008	27 1/2
	in 9. Indulge Populæ							13		
								17	11	
								200		
								6021	27 1/2	
								2221	27 1/2	

Brigitte 20 May 1881

Signatus per Jacobum Hoffmann
Jennii d. Petri Parochorum

Obolatus his ego anno 1880. p. V. h

Joannus
Ludwig

Summa totalis 6021 fl. 27 1/2
cui si addatur annui
587 compensandi a 6 fl. et 348 -
expensa 187 fl. 12 s. 193 - 11
erit summa 6562 - 38 1/2 abq. agit?

restant adhuc 28 fl.
et 38 franc. 2 rubel
et 1 kopet.

6562 37 1/2
2 rub. 4
Comar. Curia 236
S. Petri 1000
7849 / 62 1/2 abq. agit

az 1294 kamhoz

Q

Archi-Præsul: 15 #, 140 franc in auro, et ---	119fl - 26.
Capitulum Posoniense	60 -
Collegium Parmanensium	60 -
C. Felix Kichy 30 #	- -
~~Capitulum Vindobonense~~	~~60 -~~
Conv. Franciscanorum Pestin. 5 franc -	26 - 50.
Conv. Franciscanorum Strigon. 1 fl. arg. v. a.	
15 fr. a. s. r., 9 fr. a. s. r. C. M. 3 fr. a. s. r. v. a.	4 - 3.
Sorores Misericordiarum Strigon.	50 -
Clastrum Ursularum Poson.	50 -
Institutum Anglicanarum Blyarmath.	4 - 20.
N. N.	5 - 32.
His accedunt obuli S. Petri II et III trimestri	
a. elapsi in Archiepiscopatu collecti: 2 #, 1. napot. d'or.	
Obliq. mul. pap. super 100 franc. 6 sign. 26 fl. arg. v. a.	
3 fl. 22 1/2 s. mon. arg.	1115 - 32.
Et Distr. Vicedecanali Strigoniensi: 1 biff.	
94 fl. 88 sr. Bapollensi: 1 # 6 fl. 19 sr. Civ. s.	
6000 fl. Pestin. 170 #, 60 franc in auro, 32 sign. 2 # ital.	
12 fr. arg. extr. mon. 4 fr. bajocchis 40 tal. v. a.	
58 fr. a. s. r. v. a. 21 fr. arg. 1 a. s. r. 2 a. s. r. C. M. 3 tal. C. M.	
283 fl. s. r. Civ. Duttendi: 722 # 51 fr. a. s. r. 1 biff. 2 tal. a 2 fl. v. a.	
5 sig. 5 fr. a. s. r. v. a. - Pärkanyensi: 190 fl. 90 sr. s. r.	
csényensi: 85 fl. 20 sr. Kékényensi: 105 fl. 20 sr. Vaid.	
Kortensi: 57 fl. Borzsonyi: 40 fl. 2 sr. Bircselyensi: 2 sig.	
97 fl. 29 sr. Békényi: 10 fl. Szentkúti: 1 # 2 sign. m. pap.	
1 biff. 2 sig. 1 fl. arg. v. a. 156 fl. 21 sr. Levensi: 72 fl. 90 sr.	
totus:	2566 - 63.

18. melléklet*

* A fenti forrás másik oldalának reprodukcióját nem tudjuk közölni, mert igen rossz másolatot kaptunk a szerzőtől, és Szarvas Béla halála miatt nem tudtunk újat kérni - Zombori István megj.

Pinus 99. IX.

Dilecte Fili Noster, Salutem et Apostolicam Benedictionem. Cum
Tuis humanissimis et obsequentissimi Litteris diei 18. proximi mensis Se-
ptembris scriptis, ac nuper ad Nos perlatis accepimus pecuniam summam,
quae a Te, Dilecte Fili Noster, invita Tuae Diocesis collecta, et a Venera-
bili Fratris Lomenico Episcopo Albaregalensi oblata, atque a Dilecto Filio
Antonio Lombay in Hungarica Regno fuit congesta ad gravissimas
Nostras, et hujus Apostolicae Sedis sublevandas urgentias, quemadmo-
dum eisdem Litteris significas. Itaque gratissimi unum Nostri vobis
Tibi profitemur, ac summo opere exoptamus, ut Nostri nomine debites
eisdem Venerabili Fratris Episcopo Albaregalensi, et commemorato Di-
lecto Filio Antonio Lombay agas gratias, etque certiores facias de A-
postolica Benedictione, quam ipsi amantibus impertimur. Haec autem
ocasionem iterum testamur, et confirmamus, praecipuam, quae Te pro-
sequimur, benevolentiam. Cujus quoque certissimum, piissimum sit Apo-
stolica Benedictio, quam intimo cordis affectu Tibi ipsi, Dilecte Fili
Noster, et gregi Tuae vigilantiae commisso pervenientes impertimus.

Datum Romae apud Sanctum Petrum diei 16. Novembris An-
no 1863.

Pontificatus

Nostri

Anno

Decimotercio

Greg. N. IX

Pius PP. IX.

Dilecte Fili' Noster, Salutem et Apostolicam Benedi-
ctionem. Tuas officii, ac benevolentiae plenas nuper
accepimus Litteras diei 24. proximi' mensis Maii da-
tas, quibus gravissimas Nostros amaritudines summo-
pere lenire, et consolari studes. Nec per Te ipse, Dile-
cte Fili' Noster, vel facili intelligere potes, quam grates
huiusmodi Tui erga Nos amoris et obsequii sensus excite-
rint. Eisdem autem Litteris significas, istius Tuae Diocesis
fideles vehementer cupientes maximis Nostros, et huius Apo-
stolice Sedis angustis opulari, Nobis Deum mittere sum-
mum quindecim mille libellorum ab eisdem fidelibus,
Te duce, collectam. Itaque hanc possumus, quin Tibi,
ac Tuo isto Clero, Populoque fideli debitas iterum ago-
mus gratias, dum a Deo humiliter exposcimus, ut Te,
evidemque Tuae Diocesis fideles uberrimis divinae suae
gratiae donis remunerare velit. Ne desinus ferventis-
simus miserationum Domino sine intermissione adhibe-
re preces, ut omnipotentis suae virtutis Ecclesiam suam
sanctam a tantis, quibus ubique devescunt, calamitatibus
exipiat, et civili ipsi societati tot periculis, ac damnis
afflictae succurrat. Tunc vero persuade, praecipuum
esse Nostri in Te animi benevolentiam. Ejus quoque
certissimum, piissimum esse volumus Apostolicam Bene-

dictis non, quorum interno cordis affectu sibi ipse, Dilecti Fi-
lii Nostri, et grati Tuae curae commisso peramanter impor-
tunus.

Datum Romae apud Sanctum Petrum die „12. Julii“
Anno 1866.

Pontificatus Nostri Anno Vicesimo primo.

Pius N. IX.

Leo PP. XIII.

Dilecte Fili Noster salutem et Apostolicam Benedictionem. Tua erga Nos Dilectio et in hanc Apostolicam Sedem studium aliis jam rebus Nobis spectatum et cognitum, novo nuper argumento intuitu ca litteris a Te datis, et oblationibus quas Tu Dilecte Fili Noster agnoscens angustias in quibus hominum injuria S. Sedes versatur, de tua liberalitate, ad Nos perferrimolovulisti. Luculenter Nos perspeximus in hoc munere tum magnitudinem animi tui, tum curam et rebum quem fovet pro causa Ecclesiae et Apostolicae Sedis, cujus necessitatibus dum a Te pro tua parte subvenitur est, libertati et Dignitati ejus opportunene consulere curavisti. Nos itaque Dilecte Fili Noster, Tibi ut par est hisce litteris sinceris sensus Dilectionis Nostrae perlibenter testamur, et grati animi affectionem tanto majori cum studio Declaramus, quo magis pio tuae

liberalitatis officio delectati sumus.
Sed corde recte adprecamur Omnipoten-
tem Deum, ut caritatem tuam
quae gloriam eius spectat, caelestium
sanctorum Donorumque ubertate propitius
remuneretur. Omnium Denique gra-
tiarum auspiciis esse cupimus, et
pignus praecipuae benevolentiae No-
strae Apostolicae Benedictionem,
quam Tibi, et universo Clero ac Fi-
delibus quibus praesides praeman-
ter in Domino imperamus.

Datum Romae apud S. Petrum
die 19. Februarii A. M. 1879.

Pontificatus Nostri An. 1879.

— Leo O. M. —

22. melléklet

Másolatok helyett néhány esztergomi pénzküldeményről a következő táblázatot állítottam össze:

Levélt. sz.	dátum	Frank	20-as arany	Arany	Scudi	Rajnai dupla	Rajnai szimpla	20-as	Ezüst	Lira	Bankjegy
914/1860	febr. 19.	60	24	141	5	10	26				2368
1248/1860	márc. 13.			65		29	51	89	7	20	999
1461/1860	márc. 28.	30		94		11	6	314			1000
1644/1860	ápr. 11.	145		69	3	39		272	45		2000
1765/1860	ápr. 20.										4000
1770/1860	ápr. 22.	20		21	10	17	29	96	15. melléklet		2000
1972/1860	máj. 3.	25		12		13	9	29	1		2000
2672/1860	jún. 22.			17		1	8	3	4		500
2572/1861	júl. 11.			20		5	5	18	4		601
441/1862	jan. 28.			7					14		200
186/1866	jan. 10.										400
2212/1866	máj. 23.	30	3	58	17. melléklet						7221,62
3791/1866	szept. 14.										5002,62
3833/1866	szept. 17.										5000
1294/1868	febr. 18.	3, 18, 18a melléklet									14000
		310	27	507	15	125	134	821	75	20	47292,24

23. melléklet

Lonkay Antal, az „Idők tanúja” szerkesztője a következő összegeket gyűjtötte össze.

1569/1862	ápr. 10.		6000 forintot
/1862	júl. 8.	16. melléklet	1000 forintot és 36 aranyat
		Scitovszky primás hozzáadott	926 frt 50 kr-hoz 73 frt 50 kr-t, s így jött össze 1000 frt.
4852/1863	nov. 29.		1900 forintot
3192/1864	júl. 23.		5116 frt. 37 kr és 800 frt. értékű pápai hitellevelet.
4802/1865	nov. 23.	összesen	5540 frt-ot különféle pénzben.

BÉLA SZARVAS

FINANCIAL SUPPORT FOR POPE PIOUS IX (1846-1878) BY THE HUNGARIAN CATHOLIC CHURCH

Pope Pious IX was elected on June 17, 1846. He immediately began reformation of the Church state, which failed to meet with success.

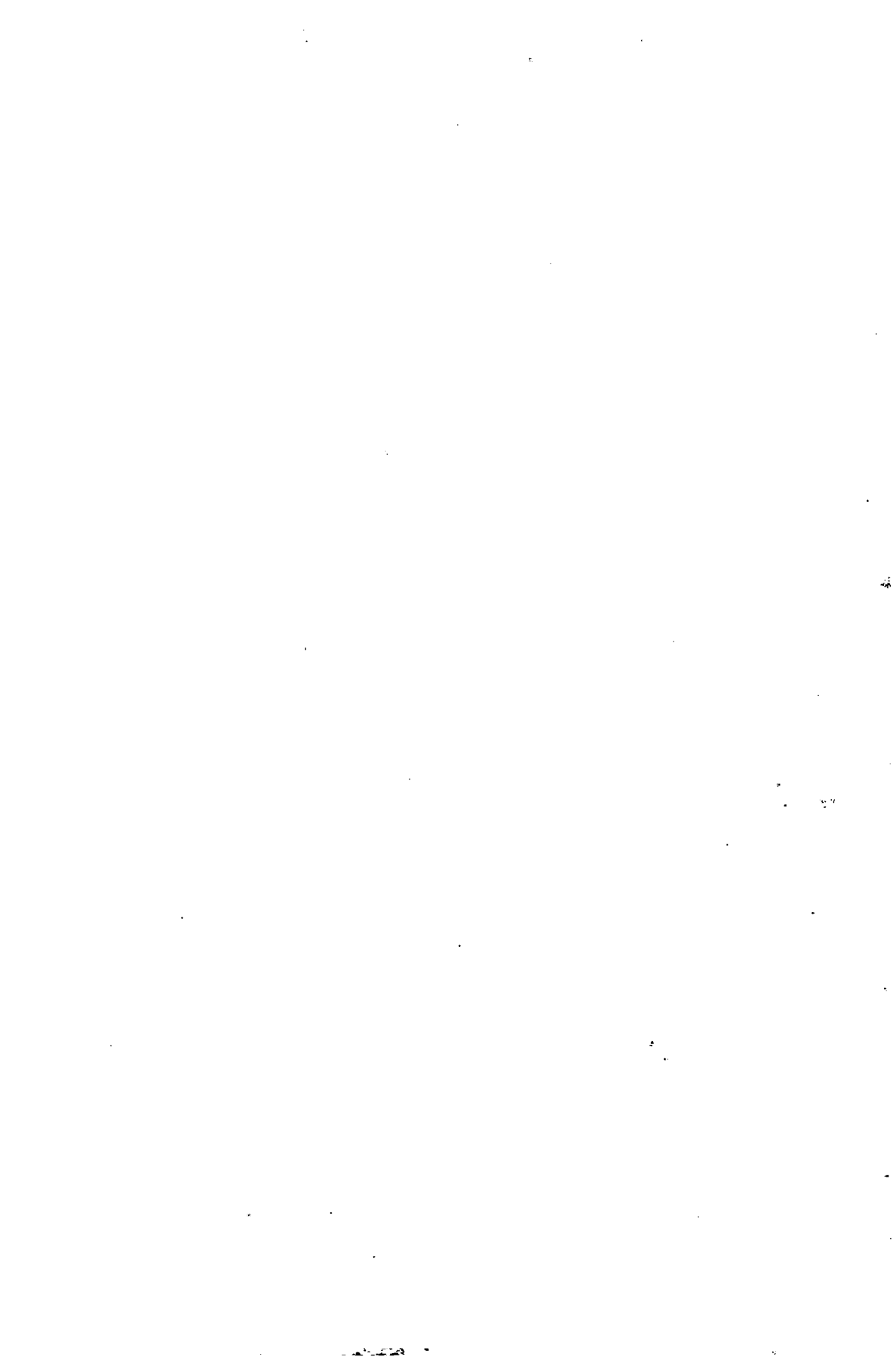
On November 24, 1848, the Pope sought refuge from the king of Naples in Gaeta, and on December 4, 1848, he turned for financial support from Gaeta to the Austro-Hungarian Monarchy.

On March 1, 1849, János Hám (1781-1857) acting Archbishop of Esztergom, addressed a circular letter in Latin to the bishop of every county in Hungary, concerning financial support for the expatriate Pope.

Collections were started at around the end of 1849 or the beginning of 1850. The money collected was forwarded to the Nuncios in Vienna, who forwarded it on to Rome. A list was attached to each contribution, for verification. The acceptance and forwarding of the donations was certified precisely by the Nuncios. Later, the Nuncios forwarded to Esztergom the letters of thanks received from the Pope.

The collection lasted from 1850 until the end of the 19th century, a period of exactly 50 years.

The majority of the documents mentioned are to be found in the Primary Archives at Esztergom.

MIKLÓSHÁZY ATTILA SJ

VÁZLATOK ÉS ADALÉKOK A KÜLFÖLDI RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A következő fejezetekben megpróbáljuk összegyűjteni az Ausztráliában, Dél-Amerikában, az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában létező római katolikus magyar egyházi közösségeket, amelyeket az elmúlt 100 év folyamán a magyarok alapítottak. Jó tudni, hogy a világon csakis az észak-amerikai földrészen engedélyezték az állami és egyházi hatóságok, hogy saját nemzetiségű egyházközségük és templomuk legyen, amelyek teljes joggal szerves részesei lettek az illető egyházmegyének. A templomokat a különböző nemzetiségek saját maguk építették fel, némi helyi támogatással, de azok minden ingatlan és ingó vagyonukkal az egyházmegye tulajdonát képezik. Az egyházközségek és templomok addig maradnak meg, amíg a hívek fenn tudják azokat tartani, vagyis elegendő létszámmal rendelkeznek. Ahol a hívek száma már erre nem képes, vagy ahol már nincsen magyar-nyelvű pap, ott az épületeket az egyházmegye veszi át és használja saját szükséglete szerint, legtöbbször újonnan jött etnik csoportok számára.

Az itt közölt listában a város és az egyházmegye után közöljük az egyházközség titulusát és alapítási évét, majd a templom építésének és felszentelésének dátumát. Sajnos az elérhető források nem mindig szolgáltatják a szükséges adatokat, ezért sok helyen hiányoznak az évszámok. Igyekeztünk aztán az első oszlopban közölni a plébánosok, ill. vezető lelkészek nevét és hivatali éveiket, ismét csak az elérhető adatok alapján, amik eléggé hiányosak. A második oszlopban az illető egyházközségben kisegítő káplánok és lelkészek vannak feltüntetve. Ahol ismertük, itt hozzáadtuk a lelkipásztori látogatást végző magyarországi püspökök, és missziós atyák nevét is.

Az elmúlt száz év alatt több egyházközség és templom megszűnt működni, vagy a magyarokat szolgálni. Ezért négyféle csoportot különböztethetünk meg az alábbi listában:

- 1) - Az egyházközség/templom megszűnt, be lett zárva: **MEGSZÜNT**. Sajnos nem mindig ismerjük a megszűnés évszámát.
  - 2) - A templomot angol nyelvű (vagy más-nyelvű) papok vezetik. **ANGOL**
  - 3) - Nincs rezidens magyar pap, de oldallagosan másünnen látják el. **OLDALLAGOS**
  - 4) - Jelenleg is magyar pap vezeti az egyházközséget. **MAGYAR**
- e. m. = egyházmegye
e. k. = egyházközség
g. k. = görög katolikus
lp. látogatás = lelkipásztori látogatás

Minden további kiegészítést, javítást szívesen fogad a szerző.
Toronto, 2001. Szeptember 7.

†Miklós házy Attila, SJ.
A külföldön élő r. k. magyarok püspöke
St. Augustine's Seminary
2661 Kingston Rd.,
Scarborough, Ontario
Canada M1M 1M3
Tel:(416) 261-7207; Fax (416) 261-2529
E-mail: amikloshazy.sas@home.com

I

ADALÉKOK AZ AUSZTRÁLIAI RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Ausztráliába már a 19. század második felében (a szabadságharc után) is vándoroltak ki magyarok, de nem nagy számban. Úgyszintén a 20.század elején, majd az I. Világháború után a 20-as években, sőt a 30-as években is volt, aki a távoli Ausztráliában próbált szerencsét, vagy keresett menedéket. A tömegesebb kivándorlás itt is a II. Világháború után következett be (1949) körül, azután 1956. után, majd később is, de ekkor már szinte kizárólag a Délvidékről.

Fontosabb magyar római katolikus lelkipásztori központok:

1. Melbourne:

P. Varga Zoltán, SJ., 1951-1988(†)

A magyarok megkapják a Regnum Marianum központot az e.m.-tól Armadale-ben.

P. Békési István, SJ., 1962-1970 teológiai tanárként működött a melbourni (werebi) szemináriumban, de kiegészített a magyaroknál is veszprémi e.m. pap. Ökumenikus templomot építtetett 1993-ban Wembina-ban a Magyar Ház telkén. Ellátja Geelong-ot is, Tasmaniát is. 1999-ben az érsek rábízta St. Colman angol templomot is Balaclava-ban, ahol most a magyar lelkészség működik.

Rev. Kiss János, 1990-

Rev. Sas István, ? (†1988)

Rev. Rigó István, magyar származású, teológiai tanár, kiegészít a magyar templomnál.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklós házy pk. 1991, 1944, 2000

2. Sydney

Rev. Dr. Ritli István 1949-50.

Rev. Dr. Galló Géza 1950?

Rev. Gallus Sándor 1950?

Katona pap volt. Newcastle-be élt. (†1998)
Bathurst-ben élt.

- P. Forró Ferenc, SJ. 1950–53 A kínai misszióból került Sydney-be. 1951-ben megalakította a Magyar R. Kat. egyházközösséget. 1953-ban Perth-be helyezték.
- P. Németh Ferenc, SJ. 1953–56 Később SchP lett. Sydneyben 1954-ben megalakul a Magyar Otthon.
- P. Fazekas János, SJ. 1956–59. Magyar imakönyvet szerkesztett.
- P. Békési István, SJ. 1959–61 Kanadából jött, innen Perth-be helyezték.
- P. Forró Ferenc, SJ. 1959–70 (†1974) Perthből jött vissza Sydney-be. 1967-ben Horváth Margit (Klotild) és Gregoria (Perpetua. †1998) OSU nővérekkel megszervezi a Szt. Erzsébet Otthont Blacktown-ban. 1970-ben Németországba helyezték. 1974-ben Schrobenshausen-ben halt meg.
- Rev. Galambos István 1970–72 (†) P. Kandó Ferenc SJ. 1965–71. Innen Belgiumba, majd Olaszországba helyezték.
- P. Fazokas Béla, OP. 1972–92 Teológiai tanár volt Canberrában, onnan jött Sydney-be magyar lelkésznek. Ellátta Új Zélandot is. Megszervezte Ashfielden a Magyar Otthont és Caritast. 1974 fogadta Mindszenty bíborost, 1990-ben hazatért Magyarországra. 2000-ben visszatért nyugdíjasként Ausztráliába.
- Rev. Dr. Szakony Ferenc, 1992– Jelenlegi magyar lelkész, szombathelyi e.m. ből.
- Rev. Szondy Jenő, ausztrál szolgálatban. Kisegít.
- Rev. Krewenka János, német lelkész, kisegít magyaroknak.
- Rev. Mr. Szabó Gábor, állandó, nős, diakonus (1986-), ausztrál szolgálatban (Parramatta e. m.), de segít magyaroknak. (2000-ben áttért az evang. egyházba.)
- Lp. látogatás: Mindszenty bíboros 1974; Miklósházy pk. 1991,1994, 2000.

3. Adelaide

- Rev. Dr. Fazekas László 1950–71 Megépítik a Regnum Marianum központot kis kápolnával.
- P. Békés Menyhért, OFM. 1971–78(†96)
- P. Lawrence Foote, OP. 1978–81 Ausztrál domonkos, magyarul kisegít.
- P. Pálinkás István, SVD. Felépíti a Regnum papi lakást.

P. Marik Tamás, OFM. 1984–1994

P. Oláh Béla, SVD. 1995–97 (†)

P. Horváth László, OFM. 2000–

4. Brisbane

Rev. Dr. Tétényi Gyula, 1950-

Rev. Dr. Miklós István, 1958–88 (†)

Rev. Sawickas (litván) pap kíségit.

P. Szabó József, SJ. látogató Magyarországról.

P. Rev. J. Schwann is kíségit.

visszatért Magyarországra.

Rev. Jeffries Foale helyettesít, 1994

Papua New Guinea-ből jött.

P. Janesz Tretjak, OFM, szlovén pap kíségit, úgyszintén P. Ervin Schmutz, SVD.

Ausztrál származású, de Magyarországon lett ferences.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk. 1991, 1994, 2000.

4. Brisbane

Rev. Dr. Tétényi Gyula, 1950-

Rev. Dr. Miklós István, 1958–88 (†)

P. Németh Ferenc, SJ.

P. Fazékas János, SJ.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk. 1991, 1994, 2000.

5. Canberra

Jelentős magyar közösség van itt, de nincs lelkészük. Sydney-ből látogatják őket.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk. 1991, 1994, 2000.

6. Perth

P. Németh Ferenc, SJ., 1953–54

Kínai misszionárius volt. A kalocsai nővérekhez jött Perth-be. (A nővérek 1951–91 közt Otthont tartottak fenn, majd 1991-ben hazatértek Magyarországra) P. Némethet innen Sydney-be helyezték..

P. Forró Ferenc, SJ. 1953–59

Sydney-ből jött, oda tért vissza. 1954-ben megalapítja a Regnum Marianum egyesületet.

P. Békési István, SJ. 1959–62

Sydney-ből került ide, 1962-ben Melbourne-be helyezték teológiát tanítani.

P. Fazekas János, SJ. 1962–75 (†)
1975–79

Fogadta Mindszenty bíborost 1974-ben.

P. Williams, SJ., és P.C. Merkovich, SJ, tartják a magyar miséket Subaico-ban. P. Fors-hoffer, SJ., P. Takács János, Sydney-ből, P. Varga Z., SJ., Melbourne-ből látogatják Perth-et.

Rev. Strommel Henrik, 1979–84 (†)

1985–86 P. A. Savickas (litván) kíségit

1986–94. P. Marik Tamás, OFM, Adelaide-ből olykor idelátogat. 1987-ben Zentai K., Gleich J, Csaba L. beteglátogatói és áldoztatói engedélyt kapnak a püspöktől

1992–97 Rev. Kiss János Melbourne-ből többször idelátogat.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk. 1991, 1994, 2000.

II

ADALÉKOK A DÉL-AMERIKAI RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Dél-Amerikában először a 18. században jelentek meg magyar misszionáriusok, akik természetesen a bennszülött lakosság evangelizálásával foglalkoztak. Az érdekeség kedvéért függelékben közöljük azoknak a magyar misszionárius papoknak a nevét, akik erre a feladatra vállalkoztak.

Az 1848-as szabadságharc után jó néhány magyar katonatiszt menekült Dél-Amerikába, valamint 1872 után is érkeztek kisebb magyar csoportok az osztrákokkal együtt. Komolyabb bevándorlási hullám azonban csak az I. Világháború után következett be az 1920-as években. Legtöbbször a román és jugoszláv megszállt területről jöttek, román és jugoszláv útlevéllel, így nehéz megállapítani a hivatalos adatokból a magyarok számát. Ezeket nevezik általában a „rég” magyaroknak (1922–1947).

Az „új” magyarok képezik a második bevándorlási hullámot, ők a II. Világháború után érkeztek, mint politikai menekültek. Itt befogadták őket politikai múltjuk ellenére, amit más országok nem tettek meg. Sokan dél-amerikai bevándorlást ideiglenes állapotnak tekintették, reménykedve abban, hogy idővel majd fel tudnak szivárogni az USA-ba, vagy Kanadába, ami sokaknak sikerült is.

A harmadik bevándorlási hullám az 1956-os szabadság harc után érkezett Dél-Amerikába. A bevándorlók hamar megtalálták a helyüket a társadalomban, mert aránylag bőséges támogatást kaptak a hatóságoktól is.

A következőkben megpróbáljuk közölni az általunk fellelt vázlatos adatokat. Országok szerint közöljük az általunk ismert magyar közösségek és papok neveit. Fontos forrás ezzel kapcsolatban P. Tóth Veremund OSB kiadásában megjelent füzet: „A magyar bencések 50 éve Brazíliában” (San Paolo, 1981, Szt. Gellért Kolostor kiadása), valamint P. Dr. Kögl Szeverin OSB füzete „Magyarok Brazíliában,” a Könyves Kálmán Szabadegyetem kiadása (Sao Paolo, 1922). Hasznos adatokat szolgáltatott Molnár Gábor egyháztörténeti szakdolgozata a Szegedi Hittudományi Főiskolán: „Magyar Hősök Latin-Amerikában 1936-tól napjainkig” (Szeged, 1997). Adataink sajnos hiányosak és valószínű pontatlanok is. Ezért minden javítást és pótlást a szerző szívesen fogad. Az egész cikk csupán vázlat akar lenni egy pontosabb tanulmány elkészítéséhez.

1. Brazília

Magyar bencések 1932-től szolgálják a magyar emigrációt Sao Paulo centrummal.

Előtte a következő papok ismeretesek:

Rev. Dr. Czezarovics Balázs, SDB. 1924-től, †1936, Rio de Janeiro

Rev. Bali Béla, SDB. 1932–38

Rev. Dr. Wild Endre, OFMConv. ?

S.E. Msgr. Domitrovics József, SDB. Hunnaita püspöke, †1962

a) Vila Anastacion

A magyarok Szt. István egyházközségét 1932-ban szervezte meg P. Szelec. 1934-ben templomot építettek, 1938-ban monostor épült hozzá, 1939-en területi plébánia lett.

Bencés papok San Paoloban:

- P. Szelec Arnold, OSB. 1931-72, (1900-1972)†
P. Horváth Anzelm, OSB. 1934-39
P. Dr. Markos János, OSB. 1937-39
P. Dr. Jordán Emil, OSB., 1939-99; magyar lelkész Pittsburgban 1948-49, USA. (1912-99)† P. Dr. Hets Aurélián, OSB. 1939-85; brazíliai magyar főlelkész 1977-85 (1913-1985)†
P. Dr. Kögl Szeverin, OSB. 1941-51; (1914-1993)†
P. Dr. Sarlós Engelbert, OSB. 1949-51; (1916-1986)†
P. Kerényi Oláf, OSB. 1947-77; főlelkész 1963-77 (1912-77)†
P. Simon Bálint, OSB. 1951-58; (1924-58)†
P. Dr. Tóth Veremund, OSB. 1951-től; (1922-)
P. Iróffy Zsolt, OSB. 1952-től; (1927-)
P. Úrdombi Ányos, OSB. 1957-től; (1927-)
Fr. Magyar Szervác, OSB. 1957-89; hazatért Pannonhalmára.
P. Dr. Gácsér Imre, OSB. 1960-97; Párizsban 1946-60, braz. főlelkész 1985-97; (1915-97)†
P. Dr. Rezek Román, OSB. 1965-86; Párizsban 1945-65 (1916-86)†
P. Ther Péter, OSB. 1967-94; (1931-1994)†
P. Linka Ödön, OSB. 1967-től; apát 1989- (1925-)
P. Kubovics Egyed, OSB. 1970-től; (1921-)
P. Linka Sándor, OSB. 1976-től; főlelkész 1997- (1927-)

Bencés misszionáriusok látogatták a következő magyar településeket: Árpádfalva, Boldogasszonyfalva, Sentistvánkirályfalva, Mátyáskirályfalva, Bocskai Telep, Bethlehem Telep

Lp. látogatás: Rev. Dr. Nyisztor Zoltán, 1934; P. Bangha Béla, SJ., 1934; Miklós-házy, pk. 1991.

b) Morumbi (Sao Paolo kerülete)

Szt. Imre kollégium, 1951

Szt. Gellért kolostor, 1958, területi plébánia templommal, 1969

Apátság: 1989, P. Linka Ödön, OSB, apát.

Lp. látogatás: Miklós-házy pk. 1991, 1994

c) San Paolo

Msgr. Luttor Ferenc -1960?

Rev. Kótai Zoltán 1960- ?

P. Ruff János, SJ. 1968-1976

Rev. Kárpáti László ? Brazil szolgálat: utca-gyerekek lelkipásztori szolgálatában

d) Rio de Janiero

Kis-számú magyar közösséget a bencés atyák gondozták Sao Paoloból. Néhány magyar jezsuita az egyetemen tanított:

P. Benkő Antal, SJ. 1954–1975 Innen Ausztriába helyezték, majd visszatért Magyarországra.

P. Schwáb András, SJ. 1954–1984(†)

P. Ruff János, SJ. 1965–1967 Innen Sao Paolo-ba helyezték (1968–76), majd Németországba (Schrobenhausen, 1976–92.(†)).

e) Porto Alegre

Rev. Dr. Mezga Lajos 1955-től ?

P. Ruff János, S.J. 1954–64 tanár

P. Kövecses Géza, SJ. 1954–67 (†) spirituális, tanár.

P. Hauser, József, SJ. 1954- tanár

Rev. Molnár László. ? Brazil szolgálatban

2. Argentina

Főleg Verbita atyák gondozták az emigráns magyarokat Buenos Aires központtal.

Első magyar papok Argentinában:

P. Virág Venáno, OFMCap. 1934–1960?

P. Szatmári Román, OFMCap1934–1970?

Msgr. Dr. Lutter Ferenc. 1948- ?

Msgr. Endrődi ?

Verbita atyák::

P. Wodarka Péter, SVD. 1933-tól

P. Szedák Gyula, SVD. 1951–1987 (†)

P. Ternay János, SVD. 1954–1981(†)

P. Palkó János, SVD. 1964–1992 (†)

P. Domonkos László 1957–1971 lelkész Platanos-on az Angolkisasszonyok intézetében, templomot épít. 1971–1996, Buenos Airesben magyar lelkész, felépíti a Mindszentynumot, argentinai magyar főlelkész. 1996-ban hazatér Magyarországra.

P. Rostás Sándor, SVD. ?–1996 misszionárius, hazatért Magyarországra.

P. Tunkel Jenő, SVD. ? misszionárius.

P. Kromeisz Flórián, SVD. 1932–45 misszionárius.

Fr. Purmann Aquilinus, SVD. 1938-? segítő testvér Rafael, Calzada-ban.

P. Horváth Ferenc, SVD. 1950–51 misszionárius.

Állandó diakónus:

Rev. Dr. Bálint Imre 1948-tól Argentinában élt, 1980-tól kezdve diakónus argentin szolgálatban (Moreno egyházmegyében) († 1999).

Jezsuiták Buenos Airesben:

P. Jálics Ferenc, SJ. 1958–1976 tanár, magyar lelkész, Németországba távozott.

P. Juhász László, SJ. 1966. tanár, Csillébe távozott.

P. Rényes Antal, SJ. 1968(†). tanár

P. Pesti József, SJ. 1956–1990 magyar lelkész, megalapítja a Szt. László kollégiumot, 1990-ban hazatért Magyarországra, †1997 Buenos Airesben egy látogatás alkalmával.

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1991, 1994.

3. Csile

Csupán misszionáriusok voltak itt, akik alkalomadtán magyarokkal is foglalkoztak. 1956 után P. Domonkos SVD látogatta őket évente Argentínából.

Fr Brunner Colombinus, SVD1935-től szakács volt, (1912–1976)

P. Németh Lajos, SVD. 1938–1956

P. Magyar József, SVD. 1949–1956

P. Juhász László, SJ. 1957–1963 tanár, USA-ba távozott.

P. Deák Ferenc, SJ 1957–1976 chilei szolgálatban, Kanadába távozott.

P. Dér-Wolff János, SJ. 1958–1967 chilei szolgálatban, Peruba távozott.

P. Csókay Károly, SJ. 1960–1976 chilei szolgálatban, Kanadába távozott.

P. Moltesz József, SJ. 1960–1962 chilei szolgálatban, USA-ba távozott.

P. Nemesszeghy Elemér, S.J. 1961–1966 tanár .

4. Venezuela

Caracas-ban van nagyobb magyar közösség, és Valenciában.

P. Balogh Sándor, SJ. 1957–1991 (†) tanár

P. Rev. Hámosi Zoltán ? venezuelai szolgálóban

P. Groza József 1976- Kolumbiából jött magyar lelkésznek Caracas-ba, látogatja Valenciát és olykor Kolumbiát.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros 1974; Miklósházy, pk.1991, 1994, 1998.

5. Kolumbia

Magyar Lazarista misszionáriusok és tanárok voltak itt.

P. Kutl Imre, CM. 1948-? innen Honduras-ba került.

P. Ruzsik Vilmos, CM. 1948–1968 tanár volt, Párizsba került.

P. Balogh Sándor, SJ. 1954–1957 tanár, Venezuelába került.

P. Megyer József, SJ 197–1959 tanár, Mexicoba került.

P. Kékessy Imre, SJ. 1980–1986(†) lelképásztor volt Bogotában.

P. Mustó Péter, SJ. 1980–1990. lelképásztor, hazatért Magyarországra.

Lp. látogatás (Bogota) Mindszenty bíboros 1975.

6. Peru

Misszionáriusként él ott egy magyar atya, aki olykor magyarokkal is foglalkozik.

P. Dér-Wolff János, SJ 1968–1975 Svédországba került.

P.Tóth Miklós, OSJ. 1961- misszionárius; jelenleg Limában.

7. Uruguay

P. Proszk János, SDB. 1938-tól misszionárius Montevideóban (1908–1983)†

8. Mexico

P. Erdei Ferenc, SDB. 1937–1983(†) Kubából jött ide mint misszionárius.

P. Megyer József, SJ. 1960-1966(†) tanár

9. Ecuador

P. Antal János, SDB. ? Quito-ban volt provinciális.

Fr. Milibák Károly, SDB. ? 1937-től Kubában, majd Ecuadorban találjuk. P. Róna Gábor, SJ. 1961-1990 equadori szolgálatban, 1990-ben hazatért Magyarországra.

10. Paraguay

P. Gaál Jenő, SVD. 1955-1989 misszionárius.

P. Hirth Vilmos, SVD. 1961-1992 misszionárius, 1992-ben hazatért Magyarországra.

11. Bolivia

P. Unger Arnold, OFM. 1936-től misszionárius Gran Chaco-ban (1910- 1960)†

12. San Domingo

P. Mandly Károly, SDB. ?

P. Végh Bertalan, SDB. 1932-től misszionárius San Domingo-ban

P. Németh János, SDB. ?

13. Kuba

P. Dlusztus János, SDB. ? misszionárius, Fidel Castro kiutasította, †1988 Konstanz-ban.

P. Sággy Pál, SVD. ? misszionárius, Fidel Castro kiutasította. †1996 Floridában.

P. Kiss Imre, SVD. ? †1983

P. Erdei Ferenc, SVD. 1927-1937 Mexikóba távozott, †1983.

P. Semlyén Vendel, SVD. ? misszionárius, Fidel Castro kiutasította, †1983

P. Erdmann Ferenc, SDB. 1927-?

P. Merész Ferenc, SDB. 1937-

P. Kóczán Ágoston, SDB. ?

FÜGGELÉK

MAGYAR MISSIONÁRIUSOK DÉL-AMERIKÁBAN

Jegyzet. A következő nevekhez a forrást Balogh Kovács Antal László kézírata szolgáltatta. (1991. február 21).

Állítólag már a 16. században is mentek magyar pálos misszionáriusok (tizennégy fő) a spanyol hódítókkal Dél Amerikába, de ott rövidesen mártír-halált szenvedtek. A 18. században a következő magyar jezsuita misszionáriusokról van tudomásunk.

Asperger Zsigmond (Padre Segismundo) Apja bécsi bankár és báróságot kapott. Asperger orvosi tanulmányokat végzett Magyarországon, mielőtt Nagyszombaton belépett a jezsuitákhoz. 1717-ben érkezett Buenos Airesbe. 1719-ben ő küzdötte le Cordobában a pestis járványt. 1726-ban a cordobai egyetemen tanít. 1730-ban Paraugayban is leküzdte a pestis járványt, mely a lakóságnak legalább a felét elvitte volna. „Codice Misionero” című műve összegyűjti a gyógynövények receptjeit. Rio de la

Plata-ban ma is az ő receptjeit használják. Asperger volt az egyedüli jezsuita, akit nem utasítottak ki. 1773-ban halt meg Loreto-ban.

Brentán Károly (1694- ?) Komáromban született 1694-ben. 1722-ben Quito-ban találjuk, a Yameo indiánokat téríti és egy katekizmust ír számukra. 1728-1734 között négy redukción (missziót) alapít. 1736-ban Omagua indiánok között térít a Marano és Amazonas tartományokban. 1744-ben a Quito-i provincia főnöke lesz. Nevéhez fűződik az indiánok zenei tehetségének kiaknázása, a zafirio alkalmazása és az indián folklór előmozdítása. 1751-ben Procurator Generális az összes spanyol-amerikai jezsuita misszió felett. Megírja az Amazonas környéki missziós terület történetét, saját térképeivel illusztrálva: „Loyolae Amazonici Protusiones.” Spanyol részről őt bízzák meg az érdekeltségi terület kiszabása és a határkövek elhelyezésének feladatával a portugál követelményekkel szemben.

Éder Ferenc (1726-1769) Selmecbányán született 1726-ban. 1750-ben Limában találjuk. A kiűzetés San Martin-ban éri, ahol a misszió superiorja volt. Latin nyelvű iratait P. Makó Pál rendezi sajtó alá. 1791-ben Budán: „Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano” címmel. Az irat enciklopédikus jellegű, leírja Mamore és Guaporé néprajzát, szokásait, növény-és állat-világát. 43. éves korában halt meg Érsekújváron.

Fáy Dávid, Fáji (?) A Guyanai indiánok térítője 1753-ban érkezett Brazíliába. Éveken át igen szép eredményekkel működött az Amazonas környéki missziókban. A portugál király őt bízta meg a portugál érdekeltségű terület elhatárolásával a spanyol érdekekkel szemben. A kiűzetéskor portugál börtönbe került, halálra ítélték és kivégezték.

Ferder Fülöp 1745-ben a Sao Tome misszióban működött. A kiűzetéskor 1767-ben ő volt a Loreto misszió superiorja. 55 éves korában tért vissza Magyarországra.

Haller József Gróf, két évig térített Bolíviában, ahol a Cholo indiánok végül megették.

Hedry Márton Zemplénben született. 1748-ban Chilében találjuk, az Araucán indiánok között térít. Később az indiánok úzték el.

Kailing József Portugál területen működött.

Koncság Nandor (1703-1759) Budán született. 1730-ban Mexikóban találjuk, majd 1732-ben Kaliforniában, ahol mint geográfus kartográfiai munkát végez, feltérképezve a vidéket. Hegy- és vízrajzi térképpel bizonyítja, hogy Kalifornia tényleg egy félsziget. 1745-ben a Nuestra Señora de los Dolores del Norte alapítója. 1746-ban San Ignacio superiorja lesz, templomot épít, s téríti a Cochimies indián törzset. 1751-ben megalapítja Santa Gertrudis-t 448 lélekkel. A Rio Colorado-n felhajózva térképet készít „Diario de Viajes de Californis” cím alatt. 1753-ban az összes mexikói misszió, redukción, vizitátorává nevezik ki. 1759-ben halt meg.

Limp Ferenc (1695-1770) Budán született. Hittérítő geográfus, Dél-Amerika földrajzát kutatja. 1732-ben San Juan Bautista misszióban működik. 1745-ben San Lorenzo misszió superiorja, itt fordul ellene a portugál politika. 1767-ben a kiűzetés a Yapeyu redukciónban találja. Néhány hónappal a kiűzetés után, 75 éves korában meghalt.

Lyro Ignác Nyitrai születésű. Spanyol területen működött, földrajzi munkássága ismeretes. 1767-ben őt is kiűzték.

Orosz László (1697-1773) Csicséren (Ung vm.) született, régi nemesi családból, mely visszamegy 1231-ig. Egyik őse Orosz Pál, II Rákóczi Ferenc tábornoka volt. P. Oroszt 1716-ban Nagyszombaton találjuk. 1722-23-ban már Sevilla-ban van. 1729. április 14-én érkezik Buenos Aires-be. Rövidesen a Cordobai egyetemen lesz tanár, majd

1734-ben Rómába megy, onnan Madridba, mint a paraguayi tartomány prokurátora. 1746-ban visszatér Argentínába könyvekkel, tanszerekkel, könyvnyomdával megrakodva. Eleinte a San Ignacio kollégiumban működteti a nyomdát. Számos kiadványt jelentet meg guarani és latin nyelven.- A kiűzés után a nyomda a Minos Exposito kórházba került. Itt lett kinyomtatva Argentína függetlenségének kikiáltása. - P. Orosz a kiűzés után, 1767-től haláláig Nagyszombatban a magyar szerzetesek életrajzát és alkotásait gyűjtötte és írta meg. Itt is halt meg.

Rátkay János (1647- ?) Pettauban (Stájerország) született. 1664-ben belépett a jezsuita rendbe. 1687-ben Sevilla-ba megy, majd onnan Nueva Mexico-ba, ahol búzát, zabot, európai gyümölcsöket és kerti növényeket honosított meg a Rio Colorado völgyében.

Reiter József 1747-ben Észak-Boliviában a Mojo indiánok között térített. 1767-ben kiűzték.

Réz János (1698-) 15 éven át Limában volt matematikai tanár. Nevéhez fűződik a tipikusan magyar tapasztott sövényfonatú, ún. borona-falak, tetők és mennyezetek meghonosítása Peruban. 1746-ban földrengés romba döntötte a limai székesegyházat, de P. Réz vezetése mellett az újjáépítés monumentális munkája eredményesen befejeződött és a székesegyház még ma is áll.

Szentmártoni Ignác (1718-1793) V. János portugál király küldte Brazíliába, mint földrajztudóst, csillagászt, kozmográfust és matematikust, hogy a portugál-spanyol vitatott határ-kérdést tanulmányozza. Kilenc-éven át végezte ezt a munkát. 30-35 ezer km-t hajózott végig az Amazonas folyón. Elkészítette Észak-Brazília első térképét. A Pombal-féle jezsuita-üldözés áldozataként Portugália földalatti börtönébe került. Később néhány társával együtt szerencsésen megmenekült és mint király udvari csillagász fejezte be életét.

Szerdahelyi Ferenc (1722- ?) Győrben született. 1748-ban érkezett Dél-Amerikába. A San Juan-misszióban működött, utána pedig Yapeyuban. A kiűzetés az Apostoles redukcióban érte.

Szluha János (1725-1803) Báró Szluha János portugál érdekeltségű területen működött. Útleírása fennmaradt.

Zakariás János Több évig Madridban élt mielőtt Limaba (Peru) érkezett, ahol a Colegio San Martin-ban lett tanár.

III

ADALÉKOK AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN (USA) LÉTEZŐ RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

1. Akron, ON, (Cleveland, e.m.) Jézus Szíve e. k. 1915; templom 1925

Rev. Solymár Oszkár 1915-18

Rev. Francis Boehnlein 1919-20

Rev. Francis Denes 1920-22

Rev. Pupinszky Nándor 1922-59

P. Cassidy Holbay, Opraem. 1959

Rev. Bartkó Alajos 1959-82

Rev. Iván László 1982-86

Rev. Balássy Géza, diakónus, 1977-86

Rev. Kótai Zoltán, -1980

Rev. Zalotay József, 1987–92

Rev. R.E. Clancy, 1992-

P. Ligeti Angelus, OFM

ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Irányi pk. 1983; Miklósházy pk. 1989, 1990.

2. Albany, LA, (Baton Rouge, e. m.) Szent Margit e.k. 1910 .

MEGSZÚNT (Árpádhon Hung. Settlement) ?

3. Allentown, PA, (Allentown e.m.)Szent István e.k.; 1915; templom

Rev. Érdujhelyi Menyhért

Rev. Revák Ferenc

Rev.Varga István

Rev. Dietz Alajos

Rev. Paulotvits Róbert

Rev. Winkler Frigyes

Rev. Unger Lajos

Rev. Spaits György

Rev Érdujhelyi Menyhért

Rev. Vidócz István

Rev Nagy László

Rev. Molnár Antal

Rev. Jani György

Rev. W. Bayer

ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974.

4. Alpha, NJ, (Metuchen e.m.) Magyarok Nagyasszonya, e. k. 1903

Rev. Radóczy Károly

Rev. Czirbuk József

Rev. Hlebik János

Rev. Vajda József

Rev. Vadas József

Rev. Edward O' Keefe

Rev. A. Luisine

ANGOL

5. Barberton, OH, (Cleveland, e. m.) Szentháromság e. k. 1911; templom 1925

Rev. Dénes Ferenc

Rev. Egner Emil

Rev. Pupinszky Nándor

Rev. Solymos Oszkár

Rev. Dénes Frenc

Rev. Popovics Péter

P. Tóth József, OFM

P. Biró Lőrinc, OFM

P. Kovács Athanáz, OFM

P. Dengl Miklós, OFM

P. Vitéz Baán, OFM

P. Dr. Mészáros György, OFM

P. Ciprán Károly, OFM

ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Irányi pk. 1983.

6. Beauty, KY, Szent István templom
MEGSZÚNT

7. Beaver Falls, PA, (Pittsburgh e. m.) Szent László e.k. 1924

Rev. Kovács Kálmán
Rev. Dr. Nyiri István
Rev. Dr. Komlóssy Miklós
Rev. Dr. Martinovich Sándor
ANGOL

8. Bethlehem, PA, (Altoona-Johnstown e. m.) Kapisztrán Szent János e. k. 1903

Rev. Várlaky Sándor
Rev. Kovács Lajos
Rev. Schimkó János
Rev. Moravetz István
Rev. Reszterics József
Rev. Molnár Antal
Rev. Jani György
Rev. Edward Bolez
ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974.

9. Bridgeport, CT, (Passaic g. k. e.m.) Szentháromság g. k. e.k. 1894.

Rev. Jackovics Mihály
Rev. Volkai Jenő
Rev. Dudinszky
Rev. Gojdics Éliás
Rev. Gorzó Bálint
Rev. Lukács János
Rev. Kovalcsik József
Rev. Gulyássy Emil
Rev. Orosz László
Rev. Dr. Rakaczky Andor, 1989-
MAGYAR

10. Bridgeport, CT, (Bridgeport, e. m.) Szent István e. k. 1896; 971-től Fairfieldhez csatolva

Rev. Csaba György
Rev. Madár János
Rev. Neurihrer Ödön
Rev. Csernitzky István, 1904-48
Rev. Bodnár Vince
Rev. Seregély Zoltán, -71
MEGSZÚNT

Rev. Frastacky Honor
Rev. Callahan Henrik
Rev. Andrassy Oresztes
Rev. Sütő Akos
Rev. Biró Benedek OFM

Rev. Fülöp Ferenc
Rev. Dr. Horváth Rezső

Rev. Geist Alajos
Rev. Láni Mátyás
Rev. Galambos József
Rev. Lengyel Imre
Rev. Lényi Vince
Rev. Tyler Jakab
Rev. Bodnár Vince
Rev. Kis Zoltán István
Rev. Weldon János
Rev. Sereghy Sándor

Lp. látogatás: P. Bangha B., SJ, 1921; Zadravetz, pk., 1924; P. Rayle J., SJ; P. Ecker SJ.; P. Ecker, SJ., P. Böhle K., OP; P. Badalik B., OP.

11. Brownsville, PA, (Greensburg e. m.) Jézus Szíve e. k. 1911; templom 1941

Rev. Paulovits Róbert
Rev. Soltész Béla
Rev. Tanos Imre
Rev. Stefurovszky
Rev. Németh Kálmán
Rev. Nyeste János

MEGSZÚNT Connellsville-hez csatolva

12. Buffalo, NY, (Buffalo e. m.) Árpádházi Szent Erzsébet e. k. 1906; templom

Rev. Fröhlich János, 1914–20.

Rev. Böhm Károly

Rev. Szilágyi Oszkár

Rev. Dr. Zákány Gyula

Rev. Skrapits János +20

OLDALLAGOS

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Paskai bíboros, 1989; Miklósházy pk., 1994, 1996, 2000.

Rev. Miskovitz Pál

Rev. Szabó Gyula

P. Miskolczy Kálmán, SchP.

P. Juhász László, SJ.

13. Buffalo, NY, (Buffalo e.m.) Piarista atyák, Praep. School, 1957

P. Gerencsér István, SchP.

P. Bátor István, SchP. - 1975

MEGSZÚNT

14. Carteret, NY, (Metuchen e. m.); Szent Erzsébet e. k.; 1914; templom

Rev. Szabó János 1914–20

Rev. Csáktornyai István

Rev. Dr. Hudecz Rudolf

Rev. Szabó József 1925–28

Rev. Csányi László 1928–34

Rev. Kiss Gyula 1934–37

P. Hajós Márk, OFM. 1937–46

Rev. Huber Antal 1946–64

Rev. Stultz Benedek

Rev. Primus Pompár

Rev. Molnár Rikárd

Rev. Chonkó János 1964-
Rev. Patrick H. Barrett
ANGOL

15. Chicago, IL, (Chicago e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1904; templom
Msgr. Horváth Ernő, - 1953
MEGSZÚNT Szent István e. k.-hez csatolva.

16. Chicago, IL, (Chicago e. m.) Szent István Király e. k. 1934; templom 1938
Rev. Grosz Ferenc 1930-32
Rev. Nagy István József 1932-34
Rev. Kasztovszky Imre 1932-34
Rev. Wildinger Jakab 1938
Rev. Dr. Magyar József 1938-74
P. Mihályi Gilbert, Opraem 1974-
P. Eördögh András SJ. -91
Rev Somos József 1991-91
Rev. Vas László 2000-
Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk., 1991.
MAGYAR

17. Chicago, IL, Parma (g. k. e. m.) Szent Péter és Pál g. k. e. k. 1925
Rev. Kovalchik József
Rev. Marina Gyula
MEGSZÚNT

18. Chicago, IL, (Parma g. k. e. m.); Szent Mihály g. k. e. k. 1925
Rev. Berek Basil
Rev. Gernat János
MEGSZÚNT

19. Cleveland, OH, (Cleveland e. m.) Szent Erzsébet e. k. 1892; templom 1893; új
1922
Rev. Böhm Károly 1892-07
Rev. Szepessy Gyula 1907-22
Msgr. Böhm Károly 1923-27 (†1932)
Msgr. Tanos Imre 1927-71
Rev. Dr. Záhorszky Gyula 1971-77
Rev. Dr. Nyeste János 1977-87
Rev. Örley Richárd 1987-88
Rev. Antal András 1988-
Rev. Wolf Edward
Rev. Viglás Gyula
P. Derecskey János, SJ 1963-64. (†1993)
Rev. Záhorszky Gyula 1965-71
Rev. Balássy Géza diak. 1977-80
Lp. látogatás: Prohászka pk.;1904; Zdravetz pk.; 1924; Csernock bíboros; Mind-
szenty bíboros, 1945, 1974; Miklósházy pk., 1989.
MAGYAR

20. Cleveland, OH, (Cleveland e. m.) Szent Imre e. k. 1904; templom 1905

Rev. Soltész István 1904–08

Rev. Ferencz György 1936-

Rev. Szabó József 1908–12

Rev. Bartkó Alajos 1938-

Rev. Péter József 1912–15

Rev. Rátz János 1915–23

Rev. Dr. Kótay Zoltán 1966-

Rev. Tóth József OFM. 1923

Rev. Nyeste János 1975–77

Rev. Hartel József 1923–42 (†1942)

Rev. Bartkó Alajos 1942–43 (†1995)

Rev. Örley Richárd 1977-

Rev. Mundweil János 1943–65

Rev. Balássy Géza, diak., 1977-

Rev. Kárpi Ferenc 1965–83 (†1995)

Rev. Örley Richárd 1982–88 (†2001)

Rev. Siklódi Sándor 1988-

Lp. látogatás: Kisberk pk., 1971; Mindszenty bíboros, 1974; Lékai bíboros, 1976;
Irányi pk. 1983; Miklósházy pk., 1993, 19994, 1995.

MAGYAR

21. Cleveland, OH, (Cleveland e. m.) Szent Margit e k 1921; templom, új 1930

Rev. Róth Richárd 1918–21

Rev. Rickert Ernő 1921–27

Rev. Köller Endre 1927–65

Rev. Mundweil János 1965–68 (†1968)

Rev. Hoffmann Dezső 1968–72

Rev. Roskó László 1972-

Lp. látogatás: Shvoy pk.; Marcell M.; Zadravetz pk.; Mindszenty bíboros, 1974;,
Miklósházy pk., 1994.

MAGYAR

22. Cleveland, OH, (Parma g. k e. m;) Szent János g. k. e. k . 1892

Rev. Csurgovics János 1892–95

Rev. Dr. Szabó Simon

Rev. Maty

Rev. Orosz

Rev. Vajda

Rev. Lukacs

Rev. Csornák

Rev. Balog M.

Rev. Ivancsó

Rev. Tabakovics Ödön 1921–52.

Rev. Marika Gyula

Rev. Shereghy Basil

Rev. Bobák Sándor

ANGOL

23. Columbus, OH (Columbus e m) Szent László e. k. 1908, új templom 1957

Rev. Paulovics Róbert 1908–09

Rev. William Huber 1899-

Rev. Pivetz Miksa 1909–29

Rev. Kiss Ede
Rev. George Masely
Rev. Julius Kimetz 1929-48
Rev. Frank Richl, 1948-58

ANGOL

24. Connelsville, PA, (Greensburg e m) Szent Imre e. k. 1904

Rev. Lörík Béla
Rev. Bliesz Béla
Rev. Fényes László
Rev. Paulovits László
Rev. Bognár Pál
Rev. Rogovszki Honorát
Rev. Várlaky Sándor
Rev. Kovács Lajos
Rev. Érdujhelyi Menyhért 1918
Rev. Martinovich Sándor
Rev. Soltész Béla
Rev. Szabó Nándor
Rev. Nyeste János

ANGOL

25. Daisytown, PA, (Pittsburgh, e. m) Mária Menybevitele, 1908; templom 1938

Rev. Kovács Kálmán
Rev. Érdujhelyi Menyhért
Rev. Szabó Nándor
Rev. Stefurovszky Gyula

MEGSZÚNT

26. Dayton, OH, (Cincinnati e. m.) Jézus Szent Neve e. k. 1909

Rev. Sommer 1906-08.
Rev. Polichek Károly 1908-21
Rev. Vojnich Dezső 1921-

ANGOL 1959-től

27. Detroit, MI, (Detroit e. m.); Szent Kereszt e. k.; 1905; templom?; új 1925

Rev. Klenner Hubert 1906-21.	
Rev. Rickert Ernő 1921	
Rev. Kovács Lajos 1921-27	
Rev. Dr. Nagy Dezső 1927-41	Rev. Bali István, 1936-69 (†1985)
Rev. Jakab András 1941-74	
P. Csorba Domokos, OFM. 1974-82	P. Végvári Vazul, OFM. 1980
P. Pocsai Vendel, OFM. 1982-93	P. Pier Piusz, OFM. 1980
Rev. Trapp 1993	P. Páldeák Iván, OFM. 1980
P. Kiss Barnabás, OFM. 1994-	P. Füzes József, OFM, 1982-
MAGYAR	P. Füzér Julián, OFM 1984-93

P. Sándor Albert, OFM Cap. 1993

P. Ligeti Angelus, OFM 1994

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1974; Lékay bíboros, 1976; Paskai bíboros, 1989; Miklósházy pk., 1990, 1992, 1995, 1997, 2000

28. Detroit, MI, (Parma g. k. e. m.) Keresztelő Szent János g. k. e. k. 1915.

Rev. Volkay Jenő

Rev. Bobák Sándor

P. Végvári Vazul, OFM 1980-

MEGSZÚNT

**29. Devon, PA, (Philadelphia, e. m.) Piarista atyák Prep. School-ja
ANGOL**

**30. DeWitt, MI, (Lansing e m.) ferences atyák lelkigyakorlatos háza 1953; OFM
Custodia 1976-**

P. Füzér Julián, OFM

P. Mandl Maximilián, Ofm

P. Király Kelemen, OFM

P. Kilián Csaba, OFM

P. Thun Albin, OFM

MEGSZÚNT

31. Duquesne, PA, (Pittsburg, Byz e. m.) Szűz Mária e. k. 1918

Rev. Papp Sándor

Rev. Bobák Janos

MEGSZÚNT

32. East Chicago, IN, (Gary e. m.) Szentháromság e. k. 1906; templom

Rev. Bognár Pál

Rev. Sipos D. József

Rev. Skerl Alfonz

Lp. látogatás: Miklósházy pk., pk. 1991, 1996

MAGYAR

33. Elizabeth, NJ, (Newark e. m.) Szent Péter és Pál e. k. 1916

Rev. Medvecky Alex

Rev. Koman Orestes

MEGSZÚNT

34. Elizabethtown, NC, (Raleigh e. m.) Szent Erzsébet e. k. 1915, 1964-ben lebontották

MEGSZÚNT

35. Elyria, OH, (Cleveland e. m.) Jézus Szent Szíve e. k. 1922; templom.

Rev. Zékány Tihamér 1941-

Rev. Barthó Alajos 1956-59

Rev. Viglás Gyula
ANGOL

Rev. G. Guschwan 1998?

35. Fairfield, CT, (Bridgeport e. m.) Szent Imre e. k. 1932; templom

Rev. Csernitzky István

P. Bíró Benedek, OFM. 1932-52 (†1952)

P. Deési Ipoly, OFM

Rev. Idrányi

Rev. Szöcs Dénes

Rev. Horváth István

P. Dr. Mészáros György

P. Slezák Imre, OFM

P. Németh Róbert, OFM. 1970-98 (†1998)

P. Pinthye Lajos, OFM. 1998-

MAGYAR

37. Fairport Harbor, OH (Cleveland e. m.) Páduai Szent Antal e. k. 1887; templom

Rev. Demkó Zoltán

Rev. Viglás Gyula

Rev. Olejnyik György 1959-75

Rev. Peter Mihalec 1999?

ANGOL

38. Farrel, PA, (Erie e. m.) Szentháromság e. k. 1915; templom

Rev. Fojtán József 1911-16

Rev. Csizmadia Pál 1916-17

Rev. Bognár Pál 1917-19

Rev. Major Dezső 1919-35

P. András Jeromos, OFM. 1935-53

P. Szöcs Dénes, OFM. 1953-61

P. Vitéz Baán, OFM. 1961-

P. Kecskés József, OFM

P. Dr. Mészáros György, OFM

P. Kelemen Konrád, OFM

Rev. John Boeckman, 1999-

Lp. látogatás: Shvoy pk.

ANGOL

39. Flint, MI, (Lansing e. m.) Szent József e. k. 1917

Rev. Nagy Dezső

Rev. Csáky Antal

P. Gál Gedeon, OFM.

P. Blihar Barnabás, OFM.

P. Mandl Maximilán, OFM. 1947-53

P. Dohányos Domonkos, OFM.

P. Kertész Tamás, OFM. 1953-64.

P. Illés Ede, OFM.

P. Ferenczy Ipoly, OFM. 1964-67

P. Juhász Gusztáv, OFM.

P. Thun Albin, OFM. 1967-76

P. Király Kelemen, OFM.

Oltáriszentség templomhoz csatolva P. Krupa Sándor, OFM.
P. Kiss Máté, OFM. 1976- P. Lenner Jenő, OFM.
ANGOL P. Tarcsafalvy Anaklét, OFM.
P. Végvári Vazul, OFM.

40. Gary, IN, (Gary e. m.); Szent Imre e. m. 1911, templom

Rev. Bognár Pál
Rev. Fekete
Rev Major Dezső
Rev. Varga
Rev. Érdújhelyi Menyhért 1914-16
Rev. Tóth József 1916-27
Rev. Németh József 1927-32 (†1932)
Rev. Sipos József 1932-35
Rev. Györfi Géza 1935-60 Rev. Vrabély István
P. Kiss Máté, OFM. 1960-70 Rev. Varga István
MEGSZŰNT

41. Hazelton, PA, Szent László kápolna

Rev. Csizmadia Pál
MEGSZŰNT

42. Homestead, PA, (Pittsburgh e. m.) Árpádházi Szent Margit e. k. 1924; templom

Rev. Dr. Nyiri István 1924-28
Rev. Dr. Martinovics Sándor 1928-32
Rev. Körössy Endre 1932-34
Rev Dr. Soltész Béla 1934-43
Rev. Shulcz Benedek 1943-44
Rev. Dr. Nyiri István 1944-
MEGSZŰNT

43. Irving, TX, Our lady of Texas Ciszterci Apátság, 1963. Magyar misszió

P. Dr. Nagy Anzelm, OCist 1963-
P. Dr. Farkasfalvy Dénes, OCist. apát P. Balás Dávid, OCist.
MAGYAR P. Chladek Menyhért, OCist.
P. Csizmazia Placid, OCist. (†1999)
P. Ferenczi György, OCist (†1999)
P. Hardi Gilbert, OCist. (†2000)
P. Kereszty Rókus, OCist.
P. Kimecz Alajos, OCist.
P. Kis-Horváth Paszkál, OCist.
P. Kovács Máté, OCist.
P. Lackner Béda, OCist.
P. Lékai Lajos, OCist. (†1994)
P. Lelóczky Gyula, OCist.

P. Márton Bernát, OCist.
P. Monostori Bánk, OCist.
P. Nagy Mózes, OCist.
P. Rábay Kristóf, OCist. (†1999)
P. Szarka Boldizsár, OCist. (†2000)
P. Szödényi Denjén, OCist. (†1998)
P. Zimányi Rudolf, OCist. (†1994)

Lp. látogatás. Miklósházy pk. 1994.

44. Irvington, NJ, (Newark e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1907; templom

Rev. Böhm Károly
Rev. Kubinyi Viktor
Rev. Bognár Pál
Rev. Sasváry Ferenc
Rev. Sütő Ákos
Rev. Ditelján István
Rev. Molnár Richárd
P. Benignus, OSB
Rev. Dr. Pogány György 1957- új kápolna 1967
MEGSZÚNT

45. Joliet, IL, Szent István kápolna, 1911

Rev. Ádám József 1950-77.
MEGSZÚNT

46. Johnstown, PA, (Altoona e. m.) Szent Imre e. k. 1905 templom.

Rev. Chernitzky István
Rev. Rácz János
Rev. Kovács Sándor
Rev. Fényes László
Rev. Péter József
Rev. Neuhirer Ede
Rev. Sasváry Ferenc (†1947)
Rev. Talabér György
Rev. John J. Marshall
ANGOL

47. Kulmont, PA, (Harrisburg, e. m.) Szűz Mária e. k. 1909

Rev. Petrovics József 1949?
MEGSZÚNT

48. Lackawanna, NY, (Buffalo, e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1918: templom

Rev. Bognár Pál
Rev. Várady Antal 1921-23
Rev. Dr. Zákány Gyula 1923-46
Rev. Szabó Gyula 1946-

Rev. Dr. Oláh Tóth Antal 1970-

Rev. Miskolczy Kálmán, SchP1986-

Lp. látogatás: Haász pk., 1949; Mindszenty bíboros., 1947, 1974.

MAGYAR

49. Leechburg, PA, (Greenburg e. m.) Mária Mennybevitele, e. k. 1917; templom

Rev. Varga István 1917-24

Rev. Réti János 1924-28

Rev. Körösi Endre 1928-32

Rev. Olkó Imre 1932-36

Rev. Dr. Nyíri István 1938-44

Rev. Horváth Jenő 1944-54

Rev. Nyeste János 1954-63

Rev. Tamilowsky József 1963-74

Rev. Robert Byrnes

ANGOL

50 Lorain, OH, (Cleveland e. m.) Szent István e. k. 1890; templom; Szent László e. k. 1905

Rev. Brunkala József

Rev. Böhm Károly

Rev. Paulovits Róbert

Rev. Messerschmidt Géza

Rev. Hegyi Antal

Rev. Szabó József 1905-10

Rev. Egner Emil 1910-11

Rev. Soltész István 1911-13

Rev. Liktör András 1913-14

Rev. Köller Endre 1914-27

Rev. Rickert Ernő 1927-48

Rev. Dr. Demkó Zoltán 1946-66

Rev. Demetzky Sándor 1966-89

Rev. Patrick Shields 1989-

Lp. látogatás; Mindszenty bíboros 1974.

ANGOL

Rev. Kóczán Boldizsár

Rev. Viglás Gyula

Rev. Ferenc György

Rev. Frankó Ede

Rev. Kárpi Ferenc

Rev. Denka Ferenc

Rev. Megyer József

Rev. Olejnyik György

51. Lorain, OH, (Parma g. k. e. m.) Szent Mihály g. k. e. k. 1903; templom

Rev. Petrick István

Rev. Skinta István, OSBM. 1961-66

Rev. Rakaczky Basil, OSBM 1966-69

Rev. Németh Imre 1969-72

Rev. Pajtás Bertalan 1971-76

Rev. Huszti Mihály 1976-

Rev. James Batscha 1998

ANGOL

51. Los Angeles, CA, (Los Angeles e. m.) Szent István e. k. 1928; templom 1930

Rev. Láni Mátyás 1928-54 Rev. Dr. Gerencsér István 1948-50
Rev. Edward Wade 1954-57 Rev. Armado Salazar 1951-52
Rev. Arnold Biedermann 1957-66 Rev. Nagy József 1952-57
Rev. Boniface Slawik 1966-67 Rev. Luke Lynch 1955-56
P. Horváth Benedek, Opraem. 1967-90(+98) Rev. Paul Farrell 1956-57
P. Rettig H. József, Opraem. 1990- Rev. Doman Imre 1956-57
MAGYAR Rev. Edelényi Achilles 1957-58
Rev. Biedermann Arnold 1957
Rev. Semjén Vendel 1958
Rev. Gerencsér Pál 1959
Rev. Laczkovits József 1959-62
Rev. Thomas Oefelin 1959-61
Rev. Dénes Gergely 1961-63
Rev. Dalos Patrick 1962
Rev. Horváth Bendek, Opraem 1962-67
Rev. Zsurkay János 1964-66
Rev. Szigeti Endre 1965-67
Rev. Kazimir Bobrowski 1966-67
Rev. Parker László, Opraem. 1967
Rev. Gyöngyös Márton 1967-70
Rev. Wilhelm Sermon 1970-71
Rev. John Kranewitter 1971-73
Rev. Paul Müller, 1973
Rev. Christoph Wrembek 1973-74
Rev. Franz Unger 1975
Rev. Robert Hodges 1975-

Lp. látogatás: P. Lischerong, SJ.; P. Ryle J.SJ.; Shwoy pk.; P. Böhle, K. OP.;
P. Badalik, B. OP; Miklósházy pk., 1990, 1997.

52. Matawan, NJ, (Passaic g. k. e. m.) Máriapócs Kegyhely. 1964

P. Rakaczky Basil, OSBM. 1964-66
P. Skinta István, OSBM. 1966-71
P. Erdei József, OSBN. 1971- Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1973; Irányi pk. 1983;
Miklósházy pk. 1992, 1993.
MAGYAR

53. McAdoo, PA (Allentown e. m.) Szent István e. k.

Rev. Repcsik Pál
Rev. Molnár Antal
MEGSZÚNT

54. McKeesport, PA, (Pittsburgh e. m.) Szent István e. k. 1889; templom

Rev. Kovács Kálmán 1899-1927
Rev. Réthy János 1927-46
Rev. Kató István 1962-? Lp. látogatás: Miklósházy, pk. 1990.

MEGSZÚNT

55. McKeesport, PA, (Pittsburgh Byz. e. m.) Transfiguration g. k. e. k. 1913

Rev. Papp Sándor

Rev. Bobák János

MEGSZÚNT

56. Milwaukee, WI, (Milwaukee e. m.) Szent Imre e. k.; 1919; templom

Rev. Bognár

P. Blihár Barnabás, OFM.

P. Füzér Julián, OFM.

P. Forró Alpár, OFM.

P. Ferenczy Ipoly, OFM.

P. Dohányos Domonkos, OFM.

P. Kertész Tamás, OFM.

P. Borsy György, OFM . 1970-

P. Kriegler Béla, SchP.

Lk. látogatás: Irányi pk. 1983.

MEGSZÚNT

57. Newark, NJ, (Newark, e. m.); Máriamenybevitale

Rev. Molnár Richard, OFM.

MEGSZÚNT

58. New Brunswick, NJ, (Metuchen e. m.) Szent László e. k. 1904; templom 1905.

Rev. Szenecey János 1904–20

Rev. Radóczy Károly 1920–23

P. Kalmár Özséb, OFM. 1923–28

P. Lombos László, OFM. 1928–31

P. Bende Szaniszló, OFM. 1931

P. Raffinszky Romuald, OFM. 1931–32

P. Hajós Márk, OFM. 1932–37

P. Kiss Szaléz, OFM. 1937–41

P. Bódy Kapisztrán, OFM. 1941–57

P. Borsy György, OFM. 1957–70

P. Füzér Julián, OFM. 1970–84

P. Kiss Máté, OFM. 1984-

P. Paul Rotondi, OFM. - 98

P. Polgár Kapisztrán, OFM. 1998-

MAGYAR

P. Szabó Bruno, OFM.

P. Blihár Barabás, OFM.

P. Dohányos Domonkos, OFM.

P. Tarcsafalvy Anaklét, OFM.

Br. Balogh Benignus, OFM.

Br. Veres Basil, OFM.

P. Matthew Morreale, OFM.

P. Pier Piusz, OFM.

P. Pintye Lajos, OFM.

P. Galambos László, OFM.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1973; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1994.

59. New Brunswick, NJ, (Passaic g. k. e. m.); Szent József g. k. e. k. 1912; templom 1916

Rev. Lukács János 1914–23

Rev. Kubek Antal 1923-
Rev. Kossey Gábor
Rev. Fedas Teodor 1938-
Rev. Kovalcsik
Rev. Dunda Ernő 1948-
Rev. Roskovics Konstantin
Rev. Homa József 1961-
Rev. Éles Ferenc 1970-
Rev. Homa József
P. Skinta István OSBM. 2000-

MAGYAR

60. New York, NY, (New York e. m.) Szent István e. k. 1902; templom 1928

Rev. Perényi László 1904-07
Rev. Kovács Kálmán 1907-11
Rev. Fröhlich János 1911-22
Rev. Kemenes István 1922
P. Peéri Bonaventura, OFM. 1922-33
P. Terence McNally, OFM. 1933-48.
P. Szlezák Imre, OFM. 1948-
P. Timkó Method, OFM.
P. Csorba Domonkos, OFM.1982-

Lp. látogatás: P. Bangha B. SJ., 1922; Zdravetz, pk.,1922; Csiszarik pk., 1927;
Csernoch bíboros, 1928; Mindszenty bíboros, 1947, 1974; Irányi pk 1983; Mik-
lósházy pk.1990, 1991, 1992, 1993,1994; Paskai bíboros, 2000; Seregély érs.2001.

MAGYAR

61. New York, NY, (Passaic g. k. e. m.) Szent Kereszt Felmagasztalása g. k. e. k.
1938

Rev. Szabó Miklós
Rev. Roskovics Konstantin
Rev. Éles Ferenc
Rev. Poratinszky István
P. Erdei József, OSBM.
P. Skinta István, OSBM.
P. Szabó Marcel, OSBM.
P. Végvári Vazul, OFM.

ANGOL

62. Northhampton, PA, (Allentown e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1907;
templom

Rev. Zrinyi Károly
Rev. Solymos Oszkár 1907-10
Rev. Paul Sommer
Rev. Repcsik Pál 1921-50
Rev. Joseph May 1950-
Rev. Vidóczy István

Rev. Ed Schwartz 1998
ANGOL

63. Norwalk, CT, (Bridgeport, e. m.) Szent László e. k. 1907; templom
Rev. Degman József
Rev. Csernitzky István 1913-
Rev Lengyel Imre 1933-77
Rev. Edwin Burke 1977-
ANGOL

64. Passaic, NJ, (Paterson e. m.) Szent István e. k. 1902; templom
Rev. Messerschmiedt Géza 1902-12
Rev. Schimkó János 1912-14
Rev. Kovács Lajos 1914-15
Rev. Marczinkó József 1915-32
P. Raile Jakab, SJ. 1932-33 (†1949)
Rev. Gáspár János 1933-63   Rev. Molnár Antal
Rev. Dunay Antal 1963-77
Rev. Dr. Török Béla 1977-91
P. Mustos István, SchP. 1991-
Lp. látogatás: Irányi pk. 1983; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1993, 1994, 1998.
MAGYAR

65. Perth Amboy, NY, (Metuchen e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1902; templom 1912
Rev. Radóczy 1902-
Rev. Kovács Lajos 1906-07
Rev. Gross Ferenc 1907-
Rev. Horváth Lőrinc
Rev. Horváth István 1957-
Rev. John Alvarado
ANGOL

66. Perth Amboy, NY, (Passaic g. k. e. m) Szent Mihály g. k. e. k . 1914
Rev. Kovalszky Viktor 1913-
Rev. Szabó Miklós 1932-46
Rev. Gajdos Albert 1946-73
P. Skinta István, OSBM. 1973-
P. Rakaczky Basil, OSBM. 1974-
MAGYAR

67. Philadelphia, PA, (Philadelphia e. m.) Jézus Szent Szíve e. k. 1913
Rev. Várlaky Sándor
Rev. Horváth Lőrinc 1913-16
Rev. Tományi Ferenc 1919
Rev. Schaffer Sándor 1916

Rev. Paulovits Róbert 1917-
Rev. Neurihrer Ödön
Rev. Frenkowski Pál
Rev. Unger Lajos
Rev. Kemenes István
Rev. Dr. Mihalik István
Rev. Spaits György 1960-77
MEGSZÚNT

68. Pittsburgh, PA, (Pittsburgh e. m.) Szent Anna e. k. 1914; templom 1925

Rev. Major Dezső 1914-18.

Rev. Érdújhelyi Menyhért

Rev. Kovács Lajos

Rev. Varga István 1921-33

Rev. Morgan Tamás 1933

Rev. Komlóssy Miklós 1933-40

Rev. Dizmacsek Ferenc 1940-73

Rev. Bolváry Pál 1976-92

(1992- St. Stephen-hez csatolták.)

MEGSZÚNT

Rev. Dizmacsek Ferenc 1934-

Rev. Koller Ignác 1944-

Rev. Kubacky Mihály 1944-48

P. Jordan Emil, OSB. 1948

Rev. Hoffer Lipót 1949-

Rev. Horváth Benedek, Opraem 1954-

Rev. Molnár Zsigmond 1957-

Rev. Cronin Ferenc 1961-

Rev. Harrigan 1964-

Rev. Bolváry Pál, OSPE. 1973-76

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Irányi pk, 1983; Miklósházy pk., 1990, 1993.

69. Pocahontas, VA, (Richmond e. m.); Szent Erzsébet e. k. 1896; templom

Rev. Emil Olivier 1896-1905

P. Anthony Hoch, OSB. 1905-31

Rev. Egan, 1931-34.

Rev. John A. McNulty 1934-

Rev. Eugene Weber. 1942-4.

Rev. Danil O'Brady 1998?

MEGSZÚNT

70. Portage, PA, (Altoona e. m.) Keresztelő Szent János e. k. 1923; templom

Rev. Sasváry Ferenc 1923-26

Rev. Andrassy Béla

Rev. Egne Emil

Rev. Csertő Jakab

Rev. Csiz János

Rev. Bónis Arkangelus

P. Kafka Sergius, OFM. 1937-

P. Mészáros György, OFM

P. Hegyi Péter, OFM.

P. Tornay Péter, OFM.

P. Kecskés József, OFM

P. Kelemen Konrád, OFM.

P. Vadas József, OFM.
Rev. Ronald Yogus
ANGOL

71. Portola Valley, CA, (San Francisco e. m.) Woodside Priory School, 1956; kápolna

P. Jávör Egon, OSB. 1956-
P. Horváth Pius, OSB
P. Hites Kristóf, OSB. 1960-94
P. Németh Maurus 1994-
MAGYAR Lelkésztség a San Francisco Bay környékén
Lp. látogatás: Miklősházy pk. 1990, 1997.

72. Raelford, NC, (Raleigh e. m.) Magyarországi Szent Erzsébet e. k.; 1959; templom

Rev. Walter Back
ANGOL

73. Roebling, NJ, (Trent e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1914; templom

Rev. Csizmadia Pál
Rev. Horváth Lőrinc
Rev. Gross Ferenc 1921-
P. Gerencsér Tarzicius, OFM1944-
P. Füzér Julián, OFM. 1950-60
P. Forró Alpár, OFM.
P. Edmund Illés, OFM.
P. Lenner Jenő, OFM.
P. F. Walter, OFM. 1998- Lp. látogatás:Miklősházy pk. 1990.
ANGOL

74. St. Louis, MS, (St. Louis e. m.) Szent István e. k. 1933; templom

Rev. Gyarmathy János 1933-37
Rev. Vrabély István 1957-62
Rev. Skerl Alfonz 1962-70
Rev. Dr Mihályi Gilbert, OPraem,1971-
Rev. Furák Tibor, OFM.
Rev. Somos József 1978-91
Lp. látogatás: Miklősházy pk. 1991
MEGSZÜNT

75. San Francisco, CA, (San Francisco e. m.) Szent István misszió, 1952

Rev. Dr. Jaszovszky József 1952-85 1985- folytatódik bencés atyákkal Portola Valley-ban
MAGYAR

76. Scranton, PA, (Scranton e. m.) Szent István e. k. 1908
Rev. Zrinyi Károly -1963.
MEGSZÜNT

77. Silverado, CA, Szent Mihály premontrei apátság, 1961
P. Horváth Ellák, OPraem.
P. Gelencsér Pál, OPraem.
P. Parker Keresztessy László, OPraem, Abbot emeritus
P. Rudnay Kelemen, OPraem.
P. Szántó Hubert, OPraem.

ANGOL

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1990, 1997

78. South Bend, IN, (Forth Wayne-South Bend e. m.) Szent István e. k.. 1900;
templom
Rev. Bíró Mihály 1900-
Rev. Fröhlich János 1907-11
Rev. Kubinyi Viktor 1911-
Rv. Kovács Lajos
Rev. Várlaky Sándor 1912-
Rev. Horváth György 1915-
Rev. Horváth Lőrinc 1916-
Rev. Wenckheim Frigyes 1922-
P. Bíró Lőrinc, OFM. 1927-
P. Kukla Tarzicius, OFM. 1930-
P.Thiel Teofil, OFM.
P. Snetzer Konrád, OFM.
Rev. Horváth József 1944-
Rev. Péterffy Gedeon
(Elmer Peterson)

MEGSZÜNT

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947.

79. South Bend, IN, (Forth Wayne - South Bend e. m.) Magyarok Nagyasszonya e.
k. 1921; új templom 1949

Rev. Horváth Lőrinc
Rev. Miller Pál
Rev.Győrffy Géza 1921-35
Rev.Msgr. Szabó János 1935-91?
Rev. T. Wak
Rev. Molnár Antal

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1996

MAGYAR

80. South River, NJ, (Metuchen e. m.) Szent István vértanu e. k. 1907; templom
Rev. Kubinyi Viktor 1906-09
Rev. Csizmadia Pál 1912-15

Rev. Dr. Szabó János 1915–18
Rev. Rogovszky Honorát 1917–21
Rev. Bor Sándor 1939–49
Rev. Vadas József 1949–51
Rev. Poór Albert 1950-
Rev. Glenn Comandini 1998-
ANGOL

81. Throop, PA, (Scranton, e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1895; templom
Rev. Gáy János 1904–05
Rev. Hirling József 1905–06
Rev. Fényes Lajos 1906-
Rev. Zrinyi Károly
Rev. Csizmadia Pál
Rev. Rác János
Rev. Szabó József
Rev. Hlebik János
Rev. Kutka Sándor
Rev Csizmadia Pál
Rev. Moravetz István
Rev Bognár Pál
Rev. Szabó József
Rev. Frastaczky Honorius
Rev. Csáthy Antal 1924–27
Rev. Horváth Rudolf 1927–29
Rev. Galambos József 1929–55. (†1955)
Rev. Neil A. Durso 1955–1966
Rev. Leo M. Gardzalla 1966–70
Rev. Ostrovski József 1970-
ANGOL

82. Toledo, OH, (Toledo e. m.) Szent István e. k ; 1899; templom
Rev. Paulovics Róbert 1989–1905
Rev. Eller Ferenc 1905–08
Rev. Simkó János 1908–11
Rev. Messerschmidt Géza
Rev. Szilágyi Oszkár
Rev.Solymos Oszkár
Rev. Eördögh Elemér 1913–55. (†1955)
Rev. Pintér Sándor 1955-
Rev. Hernády István
Rev. Frank Eckart Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1996.
ANGOL

83. Toledo OH, (Parma g. k. e. m.) Szent Mihály g. k. e. k.
Rev. Beretz Basil

Rev. Szabó Miklós
ANGOL

84. Trenton, NJ, (Trenton e. m.) Szent István e. k.; 1903; templom
Rev. Eller Ferenc 1903-05
Rev. Radóczy Károly 1905-20
Rev. Dr. Szabó János 1920-34
Rev. Csányi László 1932-37
Rev. Kish Gyula 1937-64 (†1964)
Rev. Siska Ernő
Rev. Lenner Jenő, OFM.
P. Mustos István, SchP.
Rev. Francis Zalewski 1998
Lp. látogatás: Miklósházy pk. ?
ANGOL

85. Trenton, NJ, (Passaic g. k. e. m.) Szent Miklós e. k. 1917; templom
Rev. Lukács János
Rev. Mackov József 1949-71
Rev. Kerényi Péter 1971-73
P. Skinta Isván, OSBM.
MAGYAR

86. Tranger, PA, (Greensburg e. m.) ; 40 Vértanu e. k.
Rev. Ujlaky János, OSB.
Rev. Joel Lieb, OSB. 1998
ANGOL

87. Washington, DC, (Washington, e. m.) Magyar Katolikus Közösség 1954
Dr. Irányi László, SchP. 1923-1987(†) a külföldön élő r.k. magyarok első püspöke,
983-87
Rev. Dr. Zalotay József 1992-98(†1998) P. Csorba OFM
OLDALLAGOS P. Mustos, SchP.
Lp. látogatás: Miklósházy pk.1990, 1992

88. Windber, PA, (Altoona, e. m.) Szűz Mária e. k. 1914; templom 1919
Rev. Paulovics Róbert 1914-16
Rev. Folytán József 1916-22
Rev. Dr. Mosonyi Lipót 1922
Rev. Horváth Lőrinc 1923-28
Rev. Dr. Nyíri István 1928
Rev. Kasztovszky Imre 1928
Rev. Egnér Emil 1928-30
Rev. Tamás Lajos 1930
Rev. Csiz János 1930-38
(Lorettoi OFMConv.) 1939

Rev. Hegedüs István 1940–55
P. Dr. Mészáros György, OFM 1956–57
Rev. Kugler Gottfried, OFM. 1957–68
P. Vadas József, OFM. 1968-
P. László Sylvan, OFM. 1975?
Rev. Leonard Voytek 1990?

ANGOL

89. Woodbridge, NJ, (Metuchen e. m.) Kármelhegyi Boldogasszony e. k. 1921;
templom új templom 1960

Rev. Szmoliga Béla 1921-
Rev. Hudecz Rudolf 1921–25
P. Feisz Hugolin, OFM.
Rev. Lényi Vince 1934–64 (†1966)
Rev. Kázmér Tamás
Rev. Vincze Mihály 1964-
Rev. Vincent Cornejo 1998

ANGOL

90. Yonkers, NY, (New York e..m.); Árpádházi Szent Margit e. k. 1928; templom

Rev. Dr. Kiss András 1921–22
Rev. Csisz János 1923–27
Rev. Dávid Ferenc 1928–60
Rev. Surányi Lajos 1960–68
P. Radányi Rókus, SJ. 1970–73
P. Kish Gábor, SJ. 1973–95

OLDALLAGOS

Rev. Juhász Lajos, diak .admin 1995-
P. Csorba Domonkos, OFM
P. Mustos István, SchP.
P. Hegyi Márton, SJ.
Rev. Miskei László

Lp. látogatás: Shvoy pk., 1937; Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk.1991,
1994.

91. Youngstown, OH, (Youngstown e. m.) Szent István e. k. 1905; templom 1910,
1955

Rev. Kropács János, 1905-
Rev. Bóhm Károly
Rev. Folytán József 1907-
Rev. William Galena
Rev. Fekete Ferenc
Rev. Bognár Pál 1912-
Rev. Marczinkó József 1913–15
Rev. Kovács Lajos
Rev. Várlaky Sándor - 1931
P. Biró Lőrinc, OFM 1931–46

Rev. Molnár Raymond
Rev. Dr. Horváth Miklós
P. Mészáros György, OFM.
Rev. Türk János
Rev. Türk József
P. Horváth István, OFM.
Rev. Szöcs Dénes
Rev. Török Dezső
Rev. Varga István

Rev. Vaskó János, 1960
Rev. Turk János, 1960-64
Rev. Török Dezső 1964-
Rev. Melvin Rusnak 1998?

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1974.

91. Youngstown, OH, (Youngstown e. m.) ; Magyarok Nagyasszonya e. k. 1929;
templom; új templom 1950

Rev. Dr. Nyíri István 1928-34
Rev. Mindweil János 1934-43
Rev. Frankó Ede 1943-48
P. Kukla Tarzicius OFM. 1948
P. Hegyi Péter OFM. 1948-61
P. Idrányi Imre, OFM. 1961-62
P. Vadas József, OFM. 1962-65
P. Dengl Miklós, OFM. 1965-70
P. Kecskés József, OFM. 1970-73
P. Vitéz Baán, OFM. 1973-?
P. John Reiss, OFM. 1998-

Lp. látogatás: Mindszenty, 1974; Irányi pk. 1983; Miklósházy pk. 1990.

ANGOL

92. Youngstown, OH, (Pittsburgh Byz. e m.) Szent György g. k. e. k. 1917, temp-
lom, új 1968.

Rev. Papp Sándor 1917-19
Rev Suba Ernő 1919-27
Rev Mackov, 1927
Rev. Kovalsky
Rev. Poratunsky István 1940
Rev. Punykó Sándor 1949
Rev. Loya János 1962
Rev. Yackanich Jenő
Rev. Loya Dániel

ANGOL

1. Abbotsford, BC, (Vancouver, e.m.)

Rev. Dr. Csáky Benjamin 1925

MEGSZÚNT

2. Armstrong, BC, (Okanagan Valley)

MEGSZÚNT

3. Brantford, ON, (Hamilton e.m.) 1913

OLDALLAGOS Ellátva Hamiltonból

4. Calgary, AB, (Calgary e.m.) Arpádházi Szt. Erzsébet, 1950, templom 1953, új 1963

Rev. Dallos Ferenc 1950-59

Rev. Makkó Lajos (Tűz T.) 1959-63

P. Hajdusik Tarzicius 1963-70(†)

Rev. Horváth Miklós 1963-69

Rev. Molnár István 1970-96(†2001)

Záchfalvy István

Rev. Dr. Záchfalvy István 1996-

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1973; Miklősházy pk. 1990, 1996.

MAGYAR

5. Courtland, ON, (Toronto ep.) Szt. György g. k. e. k. 1950, templom 1956

Msgr. Dr. Papp György

Rev. Dr. Nyika Béla 1957-59

P. Erdős József, OSBM. 1959-62

P. Rakaczky Basil, OSBM. 1962-63

P. Erdei József, OSBM. 1963-69

P. Bodnár István 1969-76

Rev. Dr. Rakaczky And or 1976-86

Msgr. Bodnár István 1986 -

Lp. látogatás: Miklősházy pk. 1990.

MAGYAR

6. Courtland, ON, (London e. m.) Szt. László r. k. e. k. 1950, templom 1952.

P. Cser László, SJ . 1949-53

P. Ugrin Béla, SJ. 1952-53

P. Ugrin Béla, SJ. 1953-67

P. Havas János, SJ. 1954-56

P. Máté József, SJ. 1967-72

P. Solymár János SJ 1956-58

P. Csilla Rajmond, SJ . 1972-74

P. Kish Gábor, S.J. 1958-63

P. Beőthy Támás, SJ. 1974-79

Br. Feigl Rudolf, SJ. 1958-73

P. Bourdeaux Otto, SJ. 1979-82

P. Eördögh András, S.J 1963-66

P. Eördögh András, SJ. 1982-85

P. Zámbo Lajos, SJ. 1967

P. Csókay Károly, SJ. 1985

P. Beőthy Tamás, SJ. 1968-74

P. Kővári Károly, S J 1985-96

Br. Póta László, SJ. 1973-78

P. Kish Gábor, SJ. 1996-98

P. Kiss Lajos, SJ 1973-78

Rev. Msgr. Bodnár István 1998-

Lp. látogatás: Paskai bíboros, 1998; Miklósházy, pk. 1990, 1991, 1992, 1997, 2000

OLDALLAGOS

7. Edmonton, AB, (Edmonton e.m.) Szt. Imre e. k. 1958, templom 1988?

P. Hámor József, SDB. 1957-93(†1999) P. Gombos Mihály, SDB. (†2000)

P. Luc Lantage, SDB 1993-

Rev. Tunya Lajos 1999-2000

P. Joseph Occhio, SDB. 1993-99

P. Wieslaw Nazaruk, OMI 2000-

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy, pk. 1990, 2000, 2001.

ANGOL

8. Hamilton, ON, (Toronto, ep.) Szt. Mihály g. k. e k. 1949, templom 1973

Msgr. Dr. Papp György 1949-76

Rev. Dr. Girhiny János 1976-

Rev. Barna Sándor 1981-87

Rev. Deák István 1988-98

Rev. Deák Miklós 1998-

OLDALLAGOS Ellátva Wellandról.

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1996.

9. Hamilton, ON, (Hamilton e. m.) 1944, templom 1949

P. Iványi Kázmér, OFMConv. 1945-46 P. Simor György, SJ. 1952

Rev James A. Ford 1946

P. Töreki Ödön, SJ. 1952

Rev. ajós Márk, OFMConv. 1946-51

P. Jaschkó Balázs, SJ. 1953-55

P. Virág Andor, SJ. 1951

P. Bielek József, SJ 1958-63

P. Fodor (Jaschkó) Pál 1951-53

Br. Feigl Rudolf, SJ. 1957-58

P. Szeder Mihály, SJ. 1953-58

Br. Póta László, SJ. 1959-61

P. Békési István, SJ. 1958

Br. Oláh István, SJ. 1965-66

P. Solymár János, SJ. 1958-66

Br. Juszel István, SJ. 1968-69

P. Kish Gábor, SJ. 1966-73

P. Beőthy Tamás, SJ. 1966-68

P. Eördögh András, SJ. 1973-81

P. Orbán Miklós, SJ. 1971-74

P. Békési István, SJ. 1981-82

P. Bóday Jenő, SJ. 1973

P. Csilla Rajmond, SJ. 1982-84

P. Moltesz József, SJ. 1974-75

P. Kővári Károly, SJ. 1984-85

P. Bóday Jenő, SJ. 1976-79

P. Fülöp József, SJ 1985-01

P. Nagy Ferenc, SJ. 1981-86

Rev. Pesznyák Béla 2001-

P Sajgó Szabolcs, SJ. 1984-86

P. Kiss Lajos, SJ. 1989-90

P. Molnár Miklós, SJ. 1991-93

MAGYAR

Lp. látogatás: Mindszemty bíboros 1947; Seregély érsek 1997; Miklósházy pk. 1990, azután évente.

10. Lethbridge, AB, (Calgary e. m.) 1901?

MEGSZÜNT

11. London, ON, (London e.m.) St. Stephan e. k. 1964, templomok 1964, 1976, 1981

P. Bóday Jenő, SJ. 1960-70

P. Ugrin Béla, SJ. 1970-71

P. Chilla Rajmond, SJ. 1971-72

P. Furák Tibor, OSM. 1973

P. Beóthy Tamás, SJ. 1974

P. Molnár Miklós, SJ. 1974-90

P. Msgr. Bodnár István g. k. 1990-95

Rev. Angyal Lajos g. k. 1995-00

Msgr. Bodnár István, g. k. 2000-

OLDALLAGOS ellátva Windsorról Courtlandról

Lp. látogatás: Paskai bíboros, 1987, Bálint.érsek, Seregély érsek, 1997; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1993, 1995, 1997.

12. Montreal, PQ, (Montreal e.m.) 1928, templom 1934, új 1963

P. Hedly János, OFM 1928

Szöllösi Vilmos 1936-53

Rev. Rác József 1928-32

Völgyesi János, OFMConv. 1953

Rev. Henry Gáboury 1932-36

P. Fodor Pál, SJ.. 1953-56

P. Wesselényi Miklós OFMCon 1936-37

P. Tóth Gyula, OFMConv. 1956

P. Horváth Miklós, OFMConv 1937-60

Rev. Dr. Máhig János 1957-60

P. Hajdusik Taarcizius, OSM. 1960-68

Rev. Szigeti Endre 1960-61

P. Gáti Lajos, OSM. 1968-69

Rev. Furák Tibor, OSM. 1961-63

P. Furák Tibor, OSM. 1969-72

P. Héder László, OSM 1963-64

P. Dely Brunó, OSM . 1972-75

P. Boglár Miklós 1964-65

P. Csilla Raymond, SJ 1975-79

P. Németh Antal, SVD. 1972

P. Deák Ferenc, SJ. 1959-86

P. Csókay Károly, SJ 1975-86

P. Csókay Károly, SJ 1986-93

P. Deák Ferenc, SJ . 1975-93

P. Deák Ferenc, SJ. 1993-

P. Bóday Jenő, SJ. 1986-89

MAGYAR

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1973; 1973; Seregély érsek, 1997; Miklósházy 1990-től évente

13. Ottawa, ON, (Ottawa e. m.) Hungarian chaplancy

P. Deák Ferenc, SJ. 1971-91

Rev. Dr. László László 1991-

Lp. látogatás: Seregély érsek, 1997; MAGYAR Miklósházy pk. 1992, 1993, 1994, 1995.

14. Regina SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt. István e. k. 1914 templom ?

Rev. Schafer 1914- Szt. József-falva

Rev. Sántha Pál 1924-32 Szt. Erzsébet-falva

Rev Koch 1932-

Rev. Vezér Mihály ?

MEGSZÚNT

15. Lestock, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt. József, Szt. Erzsébet e. k. 1923
Rev. Sántha Pál
ANGOL

16. Simpson, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt. Anna (a Cupai Szentháromság e.k. filiája 1911
Rev. Érdúj helyi 1911
Rev. Schafer 1914–16
Rev. Soós
Rev. Csáki 1921-?
ANGOL

17. Kaposvár, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Magyarok Nagyasszonya e .k.1892,
templom 1908
Rev. Page 1892–1900 Filiák: Stockholm, Esterházy, Cana
Rev. F. Woodcutter 1900–05 (Szt. Szív, 1917)
Rev. J. Pirot 1905–14
Rev. Soós 1915-
Rev. Blickhardt Otthon
Rev. Vadas József Székelyföld
Rev. Horváth
Rev. J. E. Firkola 1960-
ANGOL

18. Stockholm, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt Erzsébet e.k., 1903 templom
1906, új 1952
Rev. J. Pirot 1903-
Rev. Soós István 1915–24
Rev. Denk Rudolf 1924-
Rev. Sántha Pál 1924–62
Rev. Kulcsár András 1962-?
ANGOL

19. Esterházy, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Our Lady of Victory 1906, új temp-
lom 1953
ANGOL

20. Quinton, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Máriavölgy 1914 St.Mary's
MEGSZÜNT

21. Toronto, ON, (Willowdale), (Toronto e .m.) Szt. Erzsébet e k templom 1944, új
1985
Rev. Forgách László, 1928–35
Rev. Szöllősy Vilmos 1935–38
Rev. John V. Harris 1938–39
Rev. Leo Austin 1939–49
P.Babos István, SJ.
P. Bóday Jenő, SJ
P.Csilla Raymond, SJ
P. Cser László, SJ.

P. Békési István, SJ 1949-51
P. Szeder Mihály, SJ 1951-52
P. Tanyi István, SJ 1952
P. Békési István, SJ. 1952-53
P. Simor György, SJ 1953-58
P. Horányi Lajos, SJ. 1964
P. Bieleck József, SJ. 1964-71
P. Király István, S.J. 1971-77
P. Jaschkó Balázs, SJ 1977-00
P. Cabafi Csaba, SJ. 2000-

P. Eördöghy András, SJ.
P. Fodor Pál, SJ.
P. Kish Gábor SJ.
P. Kővári Károly, SJ
P. Máté József, SJ.
P. Molnár Miklós, SJ.
P. Orbán Miklós, SJ.
P. Tiszai Pál, SJ.
P. Jaschkó Balázs, SJ. 1970-77
P. Ugrin Béla, SJ.
P. Virág Andor, SJ
Br. Feigl Rudolf. SJ
Br. Póta László, SJ.

MAGYAR

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1973; Irányi pk. 1984, 1985; Lékai bíboros, 1986; Paskai bíboros; Seregély érsek, 1997; Bálint L. ér. ; Jakubinyi Gy. érsek; Péntes J. pk; Várszegi pk. főapát; Miklósházy pk. 1989-től évente.

22. Vancouver, BC, (Vancouver e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k 1960, templom 1962

Rev. Zsigmond Albert 1956-60	Rev. Rác
Rev. Henye Géza 1960-64	Rev. Ritter
Rev. Horány Lajos, SJ. 1964-71	Rev. Potanko
Rev. Ugrin Béla, SJ. 1971-94	P. Eördögh András, SJ. 1986
Rev. Kish Gábor, SJ. 1994-96	P. Kiss Lajos, SJ. 1990-93(+2001)
Rev. Pesznyák Béla 1996-01	
Rev. Lakatos Dénes 2001-	

Lp. látogatás: Mindszenty, bíboros 1973; Miklósházy pk. 1990, 2000.

23. Welland, ON, (Toronto ep.) Keresztelő Szt. János g. k. e. k. 1950, templom

Msgr. Dr. Papp György 1950-
Rev. Minya Lajos
Rev. Révész Dezső -1956
Rev. Chanák Miklós
Rev. Minya Lajos
Rev. Dr. Nyika Béla -1964
Rev. Burynski Marian 1964-
Rev. Szajkó Dániel 1969-
Rev. Roman Galadza 1971-73
Rev. Barna Sándor 1973-78
Rev. Conrad Dachuk 1978-91
Rev. Deák Miklós 1991-

	Rev. Serge Kelleher
	Rev. Marozsán László diakónus

Lp. látogatás: Timkó I pk; Miklósházy pk.

MAGYAR

24. Welland, ON, (St. Catherines e.m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1928, templom

Rev. Mosonyi Lipót 1926–27

Rev. Rev. Dr. Nyíri István 1927–28

P. Hédly Jeromos, OFM. 1928

Rev. Bakos Ágoston 1928–32

Rev. Ipoly

Rev. Horváth Olivér 1932–35

Rev. Burka Kelemen

Rev. W.T. Kennedy 1935

Rev. M. F. Morgan 1936

Rev. Basil Doyle 1939

Rev. Msgr. Horváth István 1944–88

Rev. Erős Sándor

Rev. Erős Sándor 1988-

P. Miskolczi Kálmán, SchP.

Rev. Deák Miklós 2000–01

Rev. Fernbach 2001-

Lp. látogatás: Bálint L.érsek; Jakubinyi Gy. Seregély érsek 1997; Várszegi, pk főapát, 1998; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1993, 1996, 2001.

MAGYAR

25. Windsor, ON, (Toronto ep.) Szűz Mária Oltalma g. k. e. k. templom

Rev. Kádár György

Rev. Angyal Lajos 1991-

Lp. látogatás: Miklósházy; pk. 1990, 1997.

MAGYAR

26. Windsor, ON, (London e. m.) Páduai Szt. Antal e. k. 1928 templom 1932

Rev. Matthasovszky János 1927–37

Rev. Wildinger Jakab 1937–38

Rev. Wesselényi Miklós 1938

Rev. Hetényi György 1938–40

Rev. Edward R. Levin 1941

Rev. Gáspár Márton 1948-

P. Töreki Ödön, SJ. -2000

Rev. Angyal Lajos g. k. 2000-

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1990, 1997.

MAGYAR

27. Winnipeg, MB (Winnipeg e.m.) Páduai Szt. Antal e.k. 1937, templom 1950, új 1984

Rev. Soós István 1924–37

Rev. Rác József 1937–38

Rev. Oroskovits Jenő 1938–42

P. Király Kelemen, OFM. 1950–51

P. Pier Piusz, OFM. 1951–58

Rev. Ferenczi Ipoly

P. Szabó Szerén, OFM. 1958–73.

Rev. Máriaöldi Lukács, OFM. 1958- 59

P. Végvári Vazul, OFM. 1973–75

P. Páldeák István Szabolcs 1975–90

P. Garry Ward 1990-
P. Darrin Gurr
P. Joseph Driscoll, SJ.
Rev. Pesznyák Béla 1992-96
Rev Paul Hanckó 1996-

Lp látogatás: Mindszenty bíboros 1973; Péntes J. pk.; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1996.

ANGOL

ATTILA MIKLÓSHÁZY S. J.

DRAFTS AND CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE HUNGARIAN ROMAN CATHOLIC PASTORAL WORK OUTSIDE OF HUNGARY IN THE EMIGRATION, MAINLY BETWEEN 1900-2000

In the following chapters we will try to collect some data about the Hungarian Roman Catholic communities in America, Canada, South-America, and Australia, which have been founded during the last 100 years. It is good to know that only in the North-American Continent was allowed by civil and ecclesiastical authorities to establish national (ethnic) parishes and churches, which became then organic parts of the local dioceses. The churches were built by the different nationalities themselves, with some help by the local authorities, yet they are canonically the properties of the local diocese. The parish-communities and churches may exist until the people are able to assure their upkeep, that is, until they are in sufficient number to do this. Whenever the number of the faithful cannot guarantee this, (or where there is no more a Hungarian priest), the buildings are taken over by the local diocese and uses it according to the current needs, mostly for newly arriving emigrants or ethnic groups.

In the following list after the name of city or village we give the title of the parish and its founding year, then the year of the building and consecration of its church. Unfortunately the available sources do not always give the necessary information, hence the dates are often missing. We tried to give in the first column the names and office-terms of the pastors of the parishes or communities, which are also rather incomplete, due to the lack of available information. In the 2nd column we note the names of assistant pastors, chaplains, and those priests, who may have helped out in the parish. Whenever we know, we added also the names of those bishops and missionaries, who visited the community from Hungary.

During the last 100 years many parishes and churches ceased to exist, or to serve the Hungarians. Therefore we distinguish four groups in the list:

1. MEGSZUNT - the parish and church ceased to exist, it is closed. Unfortunately, we do not always know the date of closing.

2. ANGOL - the church is administered by English (or other language) priest, but Hungarian service is provided by some priest from the neighborhood.

3. OLDALLAGOS - Here there is no resident Hungarian priest, but Hungarian service is provided by some priest from the neighborhood.

4. MAGYAR - a Hungarian priest is the pastor and leads the community.

The author would be glad to receive any corrections and additions.

+ Attila Mildoshazy, SJ.

Bishop of Hungarians living abroad

St. Augustine's Seminary

2661 Kingston Rd.

Scabourough, ON, M1M 1M3 Canada

Tel: (416) 261-7207; Fax: (416) 261-2529.

E-mail: amikloshazy.sas@rogers.com

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

TARI EDIT

Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén
Cegléd, 1995. 203 p. + számos ill. (Ceglédi Füzetek 31. szám)

A Cegléd környékén feltárt templomok jelentőségét az adja meg, hogy egykori létezésükről egyáltalán tudomást szereztünk Tari Edit régészeti feltárásai és mostani könyve nyomán. Ez nem kis dolog, hiszen a templomok bemutatásából kiderült, hogy jó néhányukról már minden régészeti nyom örökre elveszett. Pedig mindössze néhány évtizedet késett csupán a régészeti vizsgálat, mely éppen a szerző Ceglédre kerülése után talált érdeklődő, jól felkészült gazdára. Dél-Pest megye kis területének egyházi feldolgozása meggyőzően mutatja, hogy milyen sok tudományos adat rejlik még mindig a templomok régészeti kutatásában. Voltak már eddig is nagyobb területeket (járás, megye) vagy egy-egy speciális kérdést megvilágító tanulmányok (Kozák Károly, Valter Ilona, Guzsik Tamás, Sz. Czeglédy Ilona, Kovács Béla, Lovag Zsuzsa, Marosi Ernő, Biczó Piroska, Székely György, Szőke Mátyás, Topál Judit, Béres Mária), ám ezek, éppen jellegnél fogva, nem adtak, nem adhattak feleletet egy szűkebb tájegység sajátos kérdéseire. Nehezíti az összegezést, hogy az ország egyes területein még csak a mintavétel stádiumában vagyunk, s ráadásul még ez sem egységes eloszlású. Közismert, hogy az alföld jóval szegényebb románkori templomokban, mint a történetileg kedvezőbb körülmények között fejlődő dunántúli terület. Sokszor még az alapfalakat is kiszedték a kőben szegényebb alföldi vidéken, s ezzel a rekonstrukció lehetőségétől is megfosztottak bennünket. Fatemplom nyomaira elsőként éppen Tari Edit bukkant Tápiógyörgyén néhány évtizeddel ezelőtt, bár a borona szerkezetű templomnak csak halvány nyomait sikerült rögzítenie, éppen az építőanyag (fa) romlandóságából következően. A kirajzolódó forma és méretek alapján annyi mégis megállapítható, hogy egyenes szentélyzáródású fatemplom lehetett, és a templomot szegélyező sírok alapján még a hajó hosszát is rekonstruálni lehetett. Alapterülete 30 négyzetméter körüli, s így 40-50 hívő befogadásra volt elegendő. Nem nagyobb ennél a többi feltárt templom sem. Átlagban 40-60 ember fért el bennük.

A honfoglalók a Dunától keletre és délre eső területeken zömmel bizánci rítusú lakosságot találtak. Az első térítők is Bizáncból érkeztek. Bulcsu horka és Tormás (Árpád dédunokája) ugyanúgy a bizánci kereszténységet vette fel, mint az erdélyi Gyula törzsfő. A konstantinápolyi pátriárka Hierotheos szerzetest szentelte föl Magyarországra (Turkia) püspökévé. Makk Ferenc egyik tanulmányában lehetségesnek tartja, hogy a missziós püspökség védőszentje Szent Demeter volt.

Néhány évtized múlva Géza fejedelem politikai okok miatt nyugat felé orientálódott, és tárgyalásai eredményeképpen a mainzi érsek Brúnót nevezte ki Magyarországnak püspökévé, aki aztán jelentős segítséggel kezdte meg térítő tevékenységét. Géza fejedelem és Vajk (István) is megkeresztelkedett. Első templomuk az esztergomi várhegyen Szent István protomártír tiszteletére felszentelt egyház lett. Közismert, hogy az 1030 körül keletkezett törvény kötelezően írta elő a falvak templomépítését. Tíz faluban határozta meg István király a templomhoz tartozó települések számát. Ugyanakkor rendelkezett a hívek kötelezéseiről és a püspök, valamint a király kötelező adományairól. A püspöknek a papot és a liturgikus könyveket, a királynak a misézéshez szükséges ruhákat és az oltártakarókat kellett biztosítania. Az egyházakat a faluközösség építette fel. Környékük egyúttal temetkezőhely is volt. Okleveles és régészeti adatokból valószínűsíthető, hogy ezek a korai kis falusi templomok fából és vályogból épültek, boronafallal vagy sövényfallyal, sártapasztással. A tápiógyörgyei fatemplom keletkezése is bizonyára a XI. századra tehető.

Mindezek mellett az 1054-es nagy egyházszakadás után még jöttek létre keleti rítusú templomok, hiszen I. (Szent) László a kunok feletti győzelem örömeire még alapított ilyen monostort. A XII. század végén, az ifjúkorában Bizáncban nevelkedett III. Béla király hazatérésevel (1172) felerősödött a kapcsolat a keleti keresztény egyházzal. A XIII. század elejétől kezdődött az ortodox templomok latin irányítás alá kerülése.

A XII. században az egyházmegyék élén álló püspök mellett kialakult a főesperesség jogköre. A Kálmán király (1095–1116) korában tartott első esztergomi zsinat előírta, hogy a nagyobb egyházakban az evangéliumra, a szent leckékre és a hitvallásra, a kisebbekben a hitvallásra és az Úr imádságára oktassák a népet. A megszilárdult egyházszervezet a kiszélesedett templomépítő tevékenységet is lehetővé tette, mely a XII–XIII. században vett nagyobb lendületet. A szerző által feltárt Cegléd környéki templomok zöme is ebben az időben létesült. A meglehetősen egységes alaprajz alapján feltételezhető, hogy minden püspökségnek megvoltak a maguk mesterei, akik egyik helyről a másikra vándorolva építették fel a templomokat, sőt elképzelhető, hogy más püspökség területén is tevékenykedtek, s így lesték el, tanulták meg az újabb építési technikákat, részletmegoldásokat.

A nagy múltra visszatekintő művészettörténeti kutatások elsősorban a királyi központok, székesegyházak, kolostorok díszes emlékeivel foglalkoztak. A középkori falusi templomok kevesebb figyelemben részesültek. Az aprócska falvakban élők egyházi életét, hagyományait, építési és művészeti kifejezőmódját jóval kevesebben kutatták. A nagy elődök (Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Forster Gyula) mellé most Tari Edit is felsorakozott. Széleskörű és céltudatos feltáró tevékenysége nyomán Dél-Pest megye egy jelentős tájának, Ceglédnek és környékének középkori templomait ismerhettük meg eredményekben hihetetlenül dús könyvből. Mindenre kiterjedő és igen részletes ásatási megfigyelései, árnyalt leírásai biztos fogódnőt jelentenek az utánunk következő régész nemzedéknek. Egyúttal pedig gazdagítják egyháztörténetünket is.

Kőhegyi Mihály

KIS EGYHÁZTÖRTÉNET.

Szerk., bev. Pintér Gábor. Ford. Fejérvári Boldizsár.

Szeged: Agapé, 1998. 464 p.

Szántó Konrád ferences professzor három terjedelmes kötetben, az 1980-as években közreadott, nagyszabású katolikus egyháztörténetét széles körben ismerik és használják hazai szakembereink. Az Agapé Kiadó a közelmúltban egy *Kis egyháztörténet* című kötetet jelentetett meg. Valóban, van igény az ilyen, aránylag rövid feldolgozásokra is e témában.

A magyar kiadás szerkesztője, sajtó alá rendezője, Pintér Gábor írja bevezetőjében: „August Franzen professzor méltán világhírű egyháztörténetének magyar kiadását tartja kezében az olvasó. Bár kis terjedelmű, mégis átfogó, világos és tömör áttekintést nyújt a katolikus egyház lassan kétezer éves múltjáról. Különös érdeme művének, hogy a felszínen zajló események mögött mélyebb (politikai, szociális, szellem- és kultúrtörténeti) összefüggéseket is igyekszik közelebb hozni hozzánk.”

A jól informáló bevezetőből azt is megtudjuk, hogy a szerző, August Franzen, 1912–1972 között élt, s 1957-től haláláig a freiburgi egyetem egyháztörténeti szakának volt tanára. E munkájának első kiadását a Herder kiadó jelentette meg, előszavát a szerző 1965 októberében írta. Ebben leszögezi: „A mű megírása során mindenekelőtt az volt a döntő szempontom, hogy az egyháztörténetben kiemeljem a nagy történelmi és teológiai irányvonalak fejlődését.” Nagy hangsúllyal figyelmeztet: „Nincsenek »egyháztörténeti tabuk«. Az úgynevezett kényes ügyeket sehol sem kerülöm ki, éppen hogy különös gonddal kezelem.”

Ezt húzta alá a szerkesztő, Pintér Gábor is a bevezetésben: „Nehéz az egyház isteni időtlenségének tudatában az emberi időben történt eseményeket hűségeesen leírni. Különösen akkor, amikor gyakran kell az egyház szereplőinek emberi gyengeségeiről, tévedéseiről írni. Hallgassuk el a gyöngéinket? Mennyire is szép lenne, ha csak jót írhatnánk magunkról! Ezzel azonban meghamisítanánk a valóságot. Vállalnunk kell a múltunkat, minden hibájával, elbotlásával együtt!”

A kötetnek valóban ezek a legfigyelemreméltóbb részei, amelyekben a korábban „eufemizált” egyháztörténeti eseményeket új megvilágításban mutatja be a szerző (konstantini fordulat, „két kard”-elmélet, keresztes hadjáratok, inkvizíció, Husz János, Savonarola, reneszánsz pápák, Szent Bertalan-éj stb.). Különösen érdekes és értékes a 16. századi reformáció legfőbb képviselőinek és tanításaiknak újszerű interpretálása.

Egyébként Franzen a hagyományos egyháztörténeti sémát követi: a katolikus egyház története nála is elsősorban egyházszervezet-történet (ezen belül pápaság-történet), illetőleg teológiai elmélet-történet. E felfogás szerint – egészen sommásan kifejezve – a katolikus egyház története lényegében nem más, mint a pápák, a püspökök harca és békéje a világi hatalommal; az ortodox teológusok harca és békéje a teológiai elhajlással. Mindez persze „az egyház” – papok és világiak – feje fölött zajlott, róluk nem is esik szó a történetben.

Franzen munkája a maga nemében értékes és jelentős mű, a fülszöveg szerint világosított. Reflexióként csupán három megjegyzést szeretnék tenni, végigolvasva a kötetet.

1. Belső arányok, illetve *aránytalanságok*. Címe alapján egy arányosan rövid történeti feldolgozásra számít az olvasó. Viszont ezzel találja magát szemben: alapos részletességű „A keresztény ókor” című első fejezet: 104 oldal terjedelmű. Ugyancsak imponálóan részletes „A középkori egyház” című második rész: 134 oldal. A harmadik rész „Az újkori egyház” első, a reformációról és a trentói zsinatról szóló, lényegében a 16. századot tárgyaló fejezete is szép terjedelmű: 87 oldal. A 17. század elejétől 1965-ig tartó legutóbbi két és fél évszázadra viszont csupán 68 oldal jutott. Ebben benne van a két vatikáni zsinat, valamint a sajátos belső németországi egyháztörténeti események részletes kifejtése is. Aránytalanul kevés ez a többihez képest! S éppen a 20. század történetével kapcsolatosan lehetett volna új, eddig ismeretlen és feldolgozatlan anyagot az olvasó elé tárni.

Említettük: 1965-ben zárta le a szerző a kéziratát. Át tudta már tekinteni a hitlerizmus 1933–1944 közötti németországi egyházellenes kártevéseit, s erről igen részletesen ír is (388–397. p.). Viszont nagyon röviden intézi el az egyház 2000 éves történetének legnagyobb szabású, legtöbb áldozatot követelő s legnagyobb területre kiterjedő keresztényüldözését, a kommunizmus 1917-ben kezdődött – és 1965-ben még javában tartó – ezirányú tevékenységét. Csupán ennyi olvasható erről: XII. Piuszt „legfájdalmasabban az érintette, hogy teljes katolikus népek süllyedtek el a kommunizmus érdekövezetében, mint pl. Lengyelország és Magyarország. Az ezekben az országokban hamarosan megkezdődő keresztényüldözésre és a püspökök és papok bebörtönzésére az illetékesek kiközösítésével válaszolt” – ti. a pápa (386. p.).

Magyarország és Lengyelország itteni említése valószínűleg a magyar kiadásba történt későbbi betoldás, mivel a névmutatóban (458. p.) ez az oldal nem szerepel.

2. Túl azon, hogy a kötetben túltengnek a német egyháztörténeti vonatkozások, sok német köztörténeti-politikai részlettel is terhelve (ez talán érthető, erre Pintér Gábor is rámutatott bevezetőjében), de ezen felül ez az egyháztörténet hagyományosan *Európa-centrikus*, azon belül is főként az európai nagyhatalmak országainak – Itália, Franciaország, Anglia, német területek – katolikus egyháztörténetét tartalmazza. A többi európai ország legnagyobb része még említés szintjén sem kerül szóba. Európán kívüli területet pedig csupán a 16–17. századi misszionáriusok tevékenységével kapcsolatban említ a szerző, az ennek nyomán kisarjadt helyi katolikus egyházak 19–20. századi életét azonban egyáltalán nem hozza szóba, jóllehet Észak-, Közép- és Dél-Amerika, Afrika, Dél-Ázsia katolicizmusa ilyen szempontból ekkor már jelentős volt. Hogy a katolikus egyház a 19–20. században már *világegyház*, s mint ilyen, a történelem szereplője – erről alig tudunk meg valamit a kötetből.

3. Már szó esett róla: ez „egyház”-történet, nem pedig *Isten népe története*. Szükség van az egyházszervezet-történetekre, pápaságtörténetekre, teológiai elmélet-történetekre, de az egyházat valójában alkotó Isten népe élete 2000 éves történetére is. Hogyan élték meg a katolikus hitüket a különféle területeken a különféle társadalmi rétegekbe tartozó krisztushívők, hogyan történt a pasztoráció, a szentségek kiszolgáltatása, a szentmisen való részvétel, a hitoktatás, a liturgia, a prédikáció, az imádságok, az énekek, a vallásos-hitbuzgalmi szakirodalom, a katolikus iskolázás, az egyesületek, a népnyelvek szerepe, a művészetek szerepe vallásos életünkben, a városi és falusi templomok stb. Hiszen ezek is hatalmas változásokon mentek keresztül a történelem folyamán! S a nagy lelkeségi mozgalmak, a hitet sugárzó szent példaképek, s az aposztázia nagy korszakai ...

Sajátságosan hagyományos az „egyház” szó jelentésének nem mindig egyértelmű tartalma szerzőnk szóhasználatában. Erre csupán egyetlen példát említék. „Épp amiatt – olvassuk az 51. oldalon –, mivel az egyház tudta magáról, hogy a tiszta isteni igazság drága kincsét törékeny földi edényként kell hordoznia és hamisítatlanul meg kell őriznie, érezte magát felelősnek azért, hogy különös gondot fordítson a hamis tanok megszüntetésére.” Vajon ebben az esetben mi az „egyház” szó jelentéstartalma, „ki” az egyház?

Franzen műve 1965. évi első kiadása után több kiadásban is megjelent. Az 1988-as kiadást *Remigius Bäumer* kiegészítette az 1965 utáni legfőbb egyháztörténeti események néhány oldalas kronológikus összefoglalásával. (Bäumer 1918-ban született, 1968-tól az egyháztörténet professzora a paderborni, 1974-től a freiburgi egyetemen). A kezünkben tartott szegedi magyar kiadás e kiegészített változat 1995-as freiburgi kiadásának a fordítása.

Szép kiállítású a kötet, praktikus ez a formátum, dicséri a magyar kiadót. Sajnos, néhány sajtóhiba is található a kötetben. Az egyik feltétlenül érdemes a megörökítésre: „Ekkor még létezett a tisztesség és nemzetközi jog, amely betartassa a szerződéseket (*pacta sunt servanda* – az egyházmegyéket meg kell tartani)” – olvasható az ismert latin szólás furcsa magyar fordítása a 383. oldalon. Nyilván az „eseményeket” szóból lett ez: egyházmegyéket.

Végül engedtessek meg a recenzensnek, hogy egyéni kíváncsiságáról is szót ejtsen. Mindig érdekelt, hogy *külföldi történeti művekben miképpen szerepel a magyarság*. Franzen műve 1995-ben negyedik kiadásban jelent meg német nyelven, a magyar szerkesztője szerint e több mint négy évtized alatt „méltán világhírű” lett, tehát sok ezer szakember forgatja világszerte.

Mi, magyarok, büszkén emlegetjük: *Magyarország mindig a nyugati kereszténység, Nyugat-Európa védőbástyája volt*. Mostanában, amikor „Európába akarunk menni”, pontosabban, az Európai Unió exkluzív politikai-gazdasági szervezetébe akarunk bekéredz-kedni, különösen sokat halljuk ezt a számunkra kétségtelen tény politikusainktól, papjainktól a prédikációkban, olvassuk cikkekben, könyvekben. Vajon milyen formában szerepel ez Franzen kötetében?

Sehogy. A kötetben a magyar katolikus egyház egyáltalán nem kerül említésre, a szomszédos közép- és kelet-európai államok ezer évvel ezelőtti megkeresztelkedése sem, de a fél évezreddel későbbi, a nyugat-európai kereszténységet végpusztulással fenyegető török veszedelem sem. Mégis, a „magyarok” szóba kerülnek, a következőképpen:

169. oldal: Nagy Károly frank birodalma a 9. században részekre bomlott: délen a szaracénok fosztogatták, „keleten a magyarok fenyegették meg-megújuló betöréseikkel a birodalom területét”, északon és nyugaton a normannok okoztak felmérhetetlen károkat.

174. oldal: Nagy Ottó uralkodása alatt (936–973) „a külső nehézségeket elsősorban a szlávok és különösen a magyarok betörései jelentették, amelyeket meg kellett gátolni.”

177. oldal: „A birodalomban a magyarok felett az Augsburg melletti Lech-mezőn aratott győzelem (955. augusztus 8.) révén óriásira nőtt Ottó birodalma. Ezzel nemcsak Németországot szabadította meg végleg a magyarok szörnyű csapásától, hanem egyben saját útját is egyengette a felsőbbség, a császári méltóság elnyerése felé.”

178. oldal: Ottó „mint a magyarok, szlávok és dánok legyőzője, Róma és Itália ura, valamint a nyugati kereszténység védelmezője, ő ismét egyetemes kategóriákban gondolkodott.”

Ennyi, se több, se kevesebb az egész kötetben. Tehát *a magyarok nemhogy bástya-ként, pajzsként védték, hanem éppen tőlük kellett megvédeni az európai kereszténységet, a katolikus egyházat.* A szerző által ismert, a magyarokra vonatkozó legutolsó hiteles adat ezek szerint a „szentgalleni kaland”, a kótyagos Heribert barát, s „A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket!”

Ezt tanulják a freiburgi egyetem diákjai, ezt veszi át világszerte a könyv egymás után sorjázó kiadásait tanulmányozó sok ezer szakember, így informálódik az európai katolikus egyháztörténet iránt érdeklődő nyugati nagyközönség.

Pedig a szentgalleni kaland óta eltelt ezer esztendő alatt történt egy s más Isten magyarországi népe körében.

Mészáros István

JÓZSA LÁSZLÓ

MEGSZENTELT KÖVEK. – KÁPOLNÁK, SZOBROK, KERESZTEK ÉS
TEMETŐK KUNSZENTMÁRTONBAN.

Szeged, 1999. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. 4.)

Az utcán közlekedő embereknek szinte már fel sem tűnnek azok a – főleg a római katolikus hittel összefüggő – szakrális tárgyak, amelyeknek kunszentmártoni történetéről a közelmúltban jelent meg egy nagyon figyelemreméltó könyv, a szegedi József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár negyedik köteteként. A kötet szerzője Józsa László, akinek a helytörténettel kapcsolatos szakirodalmi tevékenysége közismert nemcsak Jász-Nagykun-Szolnok megye helytörténészei körében, de országszerte is a történészek között. Elég, ha csak a kunszentmártoni oktatással kapcsolatos munkáira, az utcanevekről szóló füzetére, vagy a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok köteteiben megjelent dolgozataira utalunk, de a Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára sorozatban megjelentetett füzetére is hivatkozhatnánk, amelyben a kunszentmártoni római katolikus nagytemplomot mutatta be.

Az új munka több évtizedes kutatómunka eredményeként jelent meg egy szépen kivitelezett önálló kötetben. Kunszentmárton csaknem három évszázada alatt létrejött műemlékeit mutatja be. Szövegéből kitűnik a történész gondossága, az irodalmár filológiai pontossága, amely egy-egy 18–19. századi szöveg elemzésekor bizonyítja a szerző rátermettségét. Mindezt körülöleli a hívő ember mély vallásossága, amikor a saját hite számára is oly fontos relikviákat alázattal bemutatja. Mindannyiunk számára nyereség, de talán az egyháztörténet számára lesz igazán hasznos és értékes – és ma még szinte felmérhetetlen hatású –, hogy Józsa László kötete megjelent.

Az első nagyobb fejezet a fogadalmi kápolnákat mutatja be. A szerző visszanyúl a 18. századba, ismerteti a ma már elpusztult és sokak számára ismeretlen fogadalmi kápolnákat, amelyek a város akkori életének fontos emlékei voltak. Közben olyan fogalmak meghatározását is megkapjuk, amelyek ismerete nélkül nehezen lenne érthető teljes mélységében a szerző által leírt szöveg (pl. a kápolna fogalmának magyarázata). Így mutatja be a Szentháromság és a Szent Sebestyén kápolnát. A második fejezet az alsó

temetői kápolnával, annak felszentelésével és 125 éves történetével foglalkozik. A szerző nem elégszik meg az épület leírásával, megismerteti az olvasót a kápolnában található műalkotásokkal is. Kitér a hordozható Mária-szoborra, valamint a búcsú-lobogókra is. Bemutatja az alsó kápolna harangjait, majd a kápolnához tartozó Kálváriát és a stációkat ismerteti. Végezetül a kápolna ünnepnapjait és függelékben az adományozók névsorát is bemutatja. A harmadik fejezetben a felső temetői kápolnát ismerteti ugyanazzal az alaposággal. Annyival gazdagabb az anyag, hogy beszél a felső kápolna miseruháiról és szól a kápolna orgonájáról is. Érdekes színfoltja a leírásnak a Felsőtemető Kápolna Társulatról szóló ismertetés. A karmelita rendház kápolnájának bemutatásával zárja a kápolnák sorát. Kitér a karmeliták Kunszentmártonba kerülésének történetére és az általuk javasolt templom építési terveire is. Jelentős része a fejezetnek a karmeliták által készített műalkotások elemzése.

Kungyalu valamikor Kunszentmárton közigazgatási határának része volt, természetesen az egyházközség hatásköre is kiterjedt rá. Ez indokolja, hogy a szerző a kungyalui filiális templom ismertetésére is vállalkozott.

A következő nagyobb fejezet a *Szobrok és keresztek* címet viseli, amely alfejezetekre oszlik, nevezetesen: Szobrok a város főterén, Keresztek Kunszentmárton belterületén, Temetői fészületek, Határbeli keresztek, Tanyai iskolák, keresztek, harangok, Kunszentmártoniak által emelt keresztek a szomszédos határban, Keresztek Mesterszállásán, Keresztek Csorbapusztán. (Mesterszállás 1896-ig, Kuncsorba 1897-ig Kunszentmártonhoz tartozott.) Nem véletlenszerű tartalomjegyzék ismertetésnek szántuk e felsorolást, hanem annak dokumentálására, hogy Józsa László milyen gondossággal, körültekintéssel oldotta meg a kunszentmártoni szakrális tárgyak bemutatását. Bátran állíthatjuk, hogy nem maradt olyan egyházi jellegű tárgy Kunszentmárton széles környékén, amelyet Józsa László fel ne fedezett, ne ismertetett volna.

Az utolsó fejezetet a város temetőinek szentelte. Ismerteti a görög temetőt, a felső és az alsó temetőt; a két utóbbi temetőből bemutatja azokat a sírhalmokat, amelyek időtálló módon jelzik az utókornak a benne nyugvók neveit (kripták).

A felhasznált irodalom ismertetésével zárul a kötet, majd egy-egy ív terjedelmű német nyelvű összefoglaló zárja a szöveges részt. Ezt követi mintegy négy ív terjedelemben a színes és a fekete-fehér fényképek sora. Fanyalgásnak tűnik és tudom, hogy nyomdatechnikailag így volt olcsóbb a kötet összeállítása, de a közérthetőség, az olvasó kényelme szempontjából hasznosabb lett volna a szövegközi ábrák alkalmazása.

Józsa László könyve a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár sorozat 4. köteteként jelent meg. Meg kell említenünk a sorozatszerkesztő nevét is, hiszen Barna Gábor kandidátusnak jelentős érdemei vannak a kötet körüli szervező és lektori tevékenységével, nem beszélve a sorozat indítása körüli szervező munkájáról.

Régen okozott szinte katartikus élményt számomra a szakmai szöveg olvasása, de ezzel a könyvvel így voltam (noha reformátusnak kereszteltek). Bevallom, elfogulttá tett Józsa László a „megszentelt kövek” iránt, ezért nem tudtam „sine ira et studio” megfogalmazni a könyvről szóló véleményemet sem. Nem a vallási meggyőződése fogott meg, noha az is minden tiszteletet megérdemel, hanem a történészi körültekintése, pontossága és az a mód, ahogy a kérdéskörnek a lényegét, a fontosságát megragadja. Szinte kézen fogva vezeti az olvasót, hogy az általa szeretett és tisztelt „kövekről” minél többet megtudhassunk és ezen keresztül a Mindenható dicsőségét, nagyságát is módjában legyen érzékeltetni.

Ajánlom mindenkinek e könyv megismerését, hívőnek, nem hívőnek egyaránt. Ajánlom a szakmának is, hiszen a közvetlen környezet megismerésén, megszeretésén keresztül jutunk el a hazaszeretetig. És hogy oda eljuthattunk, arra ez a könyv nagyon alkalmas.

Tolnay Gábor

TARI EDIT

PEST MEGYE KÖZÉPKORI TEMPLOMAI
MEDIEVAL CHURCHES IN PEST COUNTY

Szentendre, 2000. 267 p. Studia Comitatus 27.

Ebben a könyvben a mai Pest megye és Budapest közigazgatási területén elhelyezkedő összes, középkori templomra vonatkozó írott és régészeti forrás, irodalmi és térképészeti anyaggyűjtés eredménye olvasható, a készülő Pest megyei monográfia újabb kiadása számára 1996-ban leadott táblázatos templom adattár kibővített formájaként – írja szerző a bevezetőjében. Célja a különböző történeti, egyháztörténeti, régészeti, művészettörténeti, helytörténeti, nyelvészeti adatok összedolgozása, az ezekből kiszűrhető egyházas helyek azonosítása, a templom és település első írott említésének és az egyház rövid középkori történetének összefoglalása.

A mai Pest megye területén Kismaros, Kóspallag, Iklad, Kakucs, Nagytarcsa, Örkény, Péteri, Solymár, Újhartyán és Vasad területét kivéve, amelyeken nem kerültek elő középkori templomra utaló adatok, a szerző számításai szerint 373 templomra sikerült írott vagy régészeti adatokat találni. Megemlítjük, hogy a feldolgozott területre mintegy 645 középkori település esik, amihez képest a templomos falvak aránya az országos átlaghoz hasonló és reményt keltő abból a szempontból, hogy az azonosítatlan templomok és falvak egyre nagyobb számban helyezhetők lesznek.

Felhasznált egyes újkori nyomtatásban megjelent retrospektív írásos feljegyzéseket is, amelyek középkori egyházi épületre vonatkoznak. Ez arra utal, hogy ma már a direkt említésen kívül a régészek is biztos bizonyítékként fogadják el a templom létezését a ráutaló egyéb adatok (pap, földrajzi név stb.) alapján. A mai településeket ábécé-sorrendbe szedi, megadja – amennyiben ismert – a falu mai kiejtés és helyesírás szerinti nevét, amelyhez a templom tartozott, majd a védőszentet, végül a helység, a templom és védőszent vagy titulus első említését és a templom építészeti korát közli. A településre és templomra vonatkozó fontosabb publikációkat mozaikszerűen, megjelenésük kronológiai sorrendjében, jegyzeteikkel együtt idézve veszi sorra. Az ezekben szereplő adatok hitelességét nem kutatva, de mint mondja: kritikával kezelve, saját megjegyzéseivel adja közre.

Visszatérve a számszerű adatokhoz, végső soron a feldolgozott templomok 68%-ában talált írásos adatot, 21%-ánál legalább a faluról történik említés és 11%-ban sem a templomról, sem a faluról nincs feljegyzés, azaz tisztán a régészeti, műemléki adatok bizonyultak az egyetlen forrásnak. Ide tartoznak azok az esetek is, amelyekben az egykori templomra csupán a körülötte elhelyezkedő sírok utaltak. Ugyanakkor kevesebb, mint a templomok egynegyedénél, 104 esetben történt régészeti feltárás, falkutatás vagy műemléki felmérés.

A kötet második részét tartalmaz, alapos körültekintéssel és felkészültséggel megírt egyháztörténeti összefoglalás és a régészek és nem szakmabeliek számára is hasznos templomépítészeti fejezetek teszik ki. Először áttekinti a magyarországi egyházszervezés kezdeteit az egyházi és világi vezetés, a liturgia és szerzetesrendek tekintetében. Szent István király II. törvénye, amellyel kötelezővé tette a templomba járást és templomépítést, feltételezése szerint a rendelkezésre álló adatok alapján csak úgy érvényesülhetett, ha a faluközösségek néhány nap alatt elkészíthető faszerkezetes templomokat építettek. Pest megyében három templomról feltételezhető a XI. századi eredet, amelyek közül a megye Dunán inneni részét mindössze egy templom képviseli. A továbbiakban az egyházszervezet megerősödésének szentelt lapokon szó esik az esperesi és magánegyházak, esperességek, püspökségek és kolostorok alapításáról. A középkorban Pest megye feldolgozott újkori területén 28 monostorról van tudomásunk. Ugyanakkor az egymástól alig 2–4 km távolságra fekvő XII–XIII. századi falvak szinte mindegyikében volt templom, amit az elmúlt évtizedekben Nagykőrös és Cegléd, a szerző szűkebb pátriája területén végzett terepbejárások fényesen bizonyítanak. Ezen a területen a tájárjárást követően azonban a települések alig egytizede élt tovább.

Külön fejezet szól a váci egyházmegye megszervezéséről, áttekintve Visegrád vármegye keletkezését és az erről szóló irodalmat. Az egyházmegyei határok elemzéséből kiderül, hogy a váci egyházmegye alapítása akkor történt, amikor a veszprémi, egri és kalocsai már létezett, mivel ezeknek a területéből és – a többi egyházmegyétől eltérően – megyerészekből szervezték meg. Minderről csak annyit tudunk biztosan, hogy 1075-ben már létezett, amikor a garamszentbenedeki alapítólevél említi a püspökség egyik birtokát. Részletes elemzést ad szerző a püspökség XIII–XIV. századi főesperességeinek plébániáiról, a románkori előzmények nélküli templomokról, majd a törökkori egyházállapotokról, érintve a reformáció kezdeteit.

Az írott források és a templomok egybevetésének eredményeképpen kiderül, hogy a megye templomos helyeinek kétharmadában (247 esetben) sikerült olyan írásos forrást találni, amely közvetlenül a templomot, vagy közvetve a rá utaló papot vagy valamilyen földrajzi névben a titulust nevezi meg. Az időrendi megoszlásról grafikon is készült, eszerint a legtöbb templom, szám szerint 92 írásos említése a XIV. században bukkan fel és a XVII–XVIII. századra is esik még 28 templom. A kibővített forrásgyűjtés módszere segítségével így a korábbi megyei adatgyűjtésekkel egybevetve számbelileg lényegében hasonló nagyságrendű templomot sikerült találni.

A források közül egy fejezetet szentel a pápai tizedjegyzéknek, táblázatos formában közölve a plébániákat és a fizetett pénzösszegeket. A védőszentek és titulusok kérdéskörében teljes irodalmi áttekintést kapunk. A Pest megyei statisztika azt mutatja, hogy a templomok 44%-ában volt kimutatható az okleveles vagy helynévi anyag segítségével a védőszent neve. A leggyakrabban Szűz Máriát (22), Szt. Mártont, (15), Szt. Györgyöt (13), és Szt. Mihályt (11) választották, és hasonló eredményre jutott az első tíz leggyakoribb patrocínium tekintetében, mint az országos vizsgálatok. Az úgynevezett bizánci, tehát a keleti egyházhoz inkább kapcsolódó védőszentek aránya a megyében 16%, a magyarországi szenteké közel 11%, utóbbi az országos átlagnak nagyjából kétszerese. A katona szentek számaránya ugyanakkor hasonló a más területeken kapott eredményhez (36%). A védőszent megváltozására, ami néhány esetben kimutatható, szerző nem talált elfogadható magyarázatot.

A templomépítészetéről szóló fejezet elején részletesen végigvezeti az olvasót a templomok fő részein: szentély, sekrestye, hajó, karzat, torony, azok funkcionális szerepét taglalva. Karzatos a megyében 17 templomban sikerült találni, megjegyezve, hogy a farzatos régészetileg többnyire nem mutatható ki. Sekrestyéje volt 19 későközépkori templomnak, de mindössze egy XIII. századi sekrestye ismert. Tornya volt 32 templomnak, közülük a legkorábbiak a nagybörzsönyi Szt. István templom később hozzáépített tornya és a Verese gyháza területén feltárt Ivacs falu templomának szintén XIII. század második feléből származó tornya.

Az alaprajzi típusok szempontjából 12 centrális hajóforma volt fellelhető. Félköríves szentélyzáródása 49 templomnak, patkó alakú szentélye 3-nak volt, egyenes szentélyzáródással 27 egyház épült, míg poligonális, többnyire a nyolcszög három oldalával zárult 42 templom szentélye. A templomok építőanyagáról statisztikai felmérés nem készült. A templomok kelet-nyugati tájolásának szokását elemezve, a korábban megjelent, jelentős statisztikákkal bíró külföldi és hazai publikációkat is figyelembe véve megállapítható, hogy a felmért 83 db. Pest megyei egyház 60%-ának tájolása ÉK-DNy irányú, azaz észak felé eltér és csak 13-nak van pontos kelet-nyugati tájolása. A szerző szerint némi összefüggés feltételezhető a tájolási szokások használata és az egyházi jogállás között, mivel úgy tűnik, a királyi birtokokon épült egyházak tájolása a királyi központok székesegyházainak tájolását bizonyos mértékben követi. A védőszent ünnepnapján történt tájolást már Kovács Béla sem látta igazoltnak, a tavaszi és őszi napéjegyenlőség illetve a nyári napforduló idején történő tájolarásra pedig szinte alig vannak adatok. A templomok zömének tájolása napkelte szempontjából február és május közöttinek bizonyult, azaz talán a tavaszi munkakezdéssel állt összefüggésben.

Rövid összefoglalás olvasható a templom körüli temetkezés szokásának kialakulásáról, a magánegyházakba való temetkezésről, osszáriumokról, sírkövekről. A templomi liturgikus tárgyak sorában szó esik a megyében talált néhány tipikusan Árpád-kori ol-tár- és körmeneti keresztéről és a 12 Pest megyei kő keresztelődmedencéről. (Ezek a faragványok az adattári részben az egyes templomoknál nem szerepelnek, pedig lényeges elemei lehetnek a templomok hozzávetőleges datálásának, például a szentmártonkátai kockafejezetes románkori faragvány az itteni templom 1349. évi első említésénél lényegesen korábbra tolhatná a templom keletkezését.) A további egyházi felszerelések sorát néhány füstölő, gyertyatartó, harang, csengő, kehely, 2 középkori pluviale illetve casula és több kora Árpád-kori mellkereszt gyarapítja. A kőfaragványokat és falképeket rövid összefoglalásban adja közre.

A mű második részében taglalt összesítő fejezetek után ezek rövidített angol nyelvű változatát találjuk, majd függetlenül a könyv jelentős terjedelmét kitevő 120 templomot magában foglaló alaprajzi gyűjtemény zárja a sort, amely önmagában is nagy értéket képvisel, valamint a megye járásainak térképe a középkori templomos települések fel-tüntetésével.

Az felsorolt irodalom zömét a nagy régészeti, műemléki, névgyűjtések, topográfiai tesz ki, köztük elvétve egy-egy oklevél- vagy más forráskiadvánnyal.

Az irodalmi adatok ellenőrzése, további kutatások kiindulópontjával a különböző vélemények megismerése, az érvek, ellenérvek, bizonyítékok és források megtalálása is az olvasó feladatát képezik. A források tanulmányozásáról való lemondással minden kutatónak számolnia kell azzal, hogy az irodalommal együtt téves következtetéseket is átvész.

A szerző minden igyekezete ellenére előfordul, hogy egy címszónál több templom szerepel, ami arra utalhatna, hogy az összeszámolt objektumok száma még tovább növelhető, ezt azonban a több helyen felvett templomok csökkentik.

„Aszód – Szentkereszt” néven két templom: a Szt. Keresztről nevezett premontrei prépostság történeti és egy tévesen a prépostságra vonatkoztatott másik falu plébánia-temploma régészeti adatai szerepelnek egy címszó alatt. Ugyanez a helyzet Hernád címszó alatt, ahol két templom adatai szerepelnek. „Telki – Bencés monostor” címszóhoz a monostor mellé a plébánia-templomra utaló adatok is be lettek sorolva.

Ellenkező a helyzet „Budapest XX. ker. – Milleniumi telep” és „Dunaharaszti(?) – Szentdienes” néven két helyen felvett Szt. Dénes tiszteletére szentelt templommal, aminthogy a közölt irodalmuk is részben azonos. A szerzőt az zavarta meg, hogy Szentdienes a XVI. század végén pusztának mondták, ami nem zárja ki azt, hogy a török kiűzése után rendbehozott temploma plébániaként funkcionáljon. A „Csátegyház” hely nélkül megadott falu Nagykátával azonos, helyes névalakja Kátaegyház. Az idézett 1521. évi oklevélből az derül ki, hogy Kátai Mihály birtoka volt, ahol (a Nagykátával határos) bicskei jobbágyok garázdálkodtak. Nem azonos a Mikebuda közelében állott Csátegyházzal. „Kóka-Templomrom.” Egyetlen adata, a Pest megye monográfusa: Galgóczy művére történő kurta hivatkozás alapján tételezi fel a Vecski dűlőben állott templomot. Galgóczy valószínűleg tévedésből helyezte Kóka mellé Albertirsa helyett, Vikcse faluhoz tartozott. „Valkó-Szentlászló.” Egy 1546. évi defteradat közléje, Káldy-Nagy Gyula Valkó mellé lokalizálta és ennek alapján szerző Valkó területére helyezte. Alaposan feltételezhető azonban, hogy a szomszédos Vácszentlászlóról van szó és az adat bátran Vácszentlászlóhoz sorolható.

Egyes esetekben a középkori település nevébe csúszott hiba. „Budapest-Albertfalva” címen a templomos település nevéként az újkori Albertfalva szerepel. Szükséges lenne legalább felvetni, hogy mely középkori települések jönnek szóba. „Érd-Kőkert puszta.” A középkori névként megadott Kőkert nem áll, mert Kőkert puszta a későbbiekben létezett ugyan, de amint a mellékelt oklevélkivonat mutatja, Diód temploma állt itt. „Nyáregyháza-Bödre(egy)háza.” Az -egyháza utótag a forrásokban nem található meg, a falu minden forrásban Böldre néven szerepelt. „Szigetszentmiklós-Lakihegy.” A középkori település Bácsa neve a nem teljesen egyértelműen fogalmazó Györffy-től idézett oklevél félreértelmezése folytán került Lak helyett a címszóba. A név eredetije, amint az idézett forrásból kiderül: Bácsalaka volt, amelynek előtagja a tulajdonosra utaló jelző, a település neve pedig Lak.

Problematisztikus a helymeghatározás „Galgahévíz?-Ligetegyház” címszó alatt. Ez a templom a Valkótól északnyugatra fekvő Liget erdő mellett volt. „Szer(Ször?)egyház” önálló címszóval felvett, a helynév alapján következtetett templom Tápiószőlőhöz tartozott, amint a falu határában levő Szeri puszta mutatja és egyben eldönti az egykori névalakot is. Így a helyes címszó „Sülysáp-Szeregyház.” „Szigetmonostor-Pusztamonostor.” A szóbanforgó egyház a Rosd-szigeten állt, de a mellette levő területen Rosd-Monostor nevű település nem volt. A török defterek említik Rosdfalu-t, ennek esetleges temploma azonban nem hozható összefüggésbe a monostorral. „Vácegres-Prépostság.” Az 1341-ben említett Sydoegház az Esztergom megyei Szentmártonmánya és Apateleke mellett feküdt ld. Györffy 1998. 567. és DL 101846. Szentmártonmánya ennél fogva bekerült a bizonytalan lelőhelyek közé is. „Pilisszentlászló-Pálos kolostor.” A pálos kolostor, bár nevezték kékesinek is, nem lehetett az egyébként a

kolostortól függetlenül 1301. óta szereplő Kékes falu temploma, mivel a mai Szentlászló az újkorban települt a kolostor romjai mellé. „Tápiógyörgye-Szentandrás.” Lukcsics 1430-as adata, amely szerint Somogy megyei helységek sorában az esztergomi egyházmegyei Szentandrás falu Szt. András tiszteletére szentelt templomának papja szerepel, nem vonható ide, mivel ez a Szentandrás nem volt exempt plébánia. Inkább a mai Szentendrére gondolhatunk.

Szólnunk kell még egy speciális kérdésről, ami bőven meghaladja e könyvismertetés kereteit és amely nem sorolható a fentebb már taglalt egyszerű átfedések közé. Az „Ipolytölgyes-R. k. templom” címszó alatt valójában három falu adatai keveredtek össze: Ságé, Zsidódé és Tölgyesé és az utána következő „Ipolytölgyes-Szentmárton dűlő” címszó is tartalmaz adatokat Ságira és Tölgyesre, míg a harmadik település: Zsidód, amelynek templomára adat nincs a rendelkezésre álló források szerint, s amely a szomszédság okán vette fel az előnevet (sokszáz magyarországi faluhoz hasonlóan), ugyanúgy elsikkadt, mint az idézett Györffy történeti földrajzában. A régész számára, bizonytalanságot sugallhat, ha egy település egyszer az egyik, másszor egy másik néven jelenik meg, netán egyidejűleg mindkét néven, mert leleteit a történeti háttér és előzmények nélkül aligha tudja lelkiismeretesen helyhez kötni. Hasonló a helyzet Nyír és Palota, Harkány és Sikátor falunál, így kerültek Dánszentmiklós címszónál Dános adatai közé Szentmiklós említései is. Kiskunlacháza, a középkori Lackháza temploma Chobot nehezen ellenőrizhető adataira alapozva önálló címszóként szerepel, feledtetvén azt a tényt, hogy Lackháza, több más közeli településsel (Herbordháza, Izsótelke, Szentgyörgy, Szentpéter – utóbbi kettő nem szerepel az adattárban) együtt a kora Árpád-kori Szántó területén jött létre. Az ipolytölgyesi római katolikus templom címszava alatt hivatkozott Régészeti Topográfia kétségtelen tényként könyveli el – annak ellenére, hogy a XV. század elején Ság és Tölgyes két külön település –, hogy környéke a korábbi Ság területéhez tartozott, holott ez a templom a Ság területéből kivált, azzal területileg nem azonos, később önálló territóriummal rendelkező Tölgyes falu temploma volt. A feltételezést a szerző átveszi, így lesz Tölgyes templomából Ság temploma. Hasonló gondolatmenet alapján logikus lenne a Szántóból kivált Lackháza templomáról is feltételezni, hogy Szántó faluhoz tartozott.

Mindezek aláhúzzák annak a szükségességét, hogy a településtörténeti és topográfiai kutatások elősegítése érdekében a történetkutatásnak mielőbb tisztázni kellene a települési filiaciók törvényszerűségeit, a néha vagylagos névvel jelölt települések egymáshoz való területi és kronológiai viszonyait.

Kimaradt a gyűjtésből a Dömsöd tartozékként az ott idézett 1454. évi oklevélben szereplő Keresztúr puszta, amelyről nyilvánvalóan feltételezhető egy Szt. Kereszt templom léte és ezen kívül tucatnyi más, patrocíniumra, templomra utaló középkori helynév is hiányzik. A gyakran idézett Chobot egyházmegyei munkájának ismerete a templomos kérdésekkel komolyan foglalkozó (történetész-) kutatókat nem mentesíti az eredeti iratok sok fáradsággal járó átnézésétől, s ahogy jelen sorok írója is tapasztalta, a nyomtatásban megjelent munkákból kihámozható templomokra vonatkozó információk minden vonatkozásban jelentős mértékben bővíthetők.

Végül a könyv használatával kapcsolatban említést kell tenni egy nehézségről, ami az adatok ellenőrzése kapcsán abból adódott, hogy a mai települések közigazgatási határa gyakran változik. Előfordulhat ezért, hogy a XIX. századi adatokat feldolgozó Genthon topográfiájában más néven, másik falu területén írt le valamely templomot,

mint ahol a régészek a XX. században megtalálták, a Régészeti Topográfia mai objektumokhoz viszonyított pontos helymeghatározásáról nem is beszélve. Egyes templomokat csak a hivatkozott irodalom lapszáma segítségével lehet azonosítani, többhelyütt csak az derül ki, hogy a templom a homokbánya, a vasútállomás vagy a temető területén állott. Nagy segítséget jelentett volna az olvasónak, ha névmutató készült volna, hogy ne kelljen a könyvet átlapoznia annak, aki egyes templomokat óhajt keresni.

Mindeme nem igazán lényeges hiányosságok azonban elenyészőnek mondhatók a közölt templomok nagy számához és a gazdag adattárhoz képest. Mivel a Pest megyei középkori írott (nyomtatott) forrásokból kiszűrhető középkori egyházas helyek története számos munkában fellelhető, de Pest megye középkori templomainak összegyűjtése még nem történt meg, így ezt, mint fő célt, Tari Edit munkájában alaposítással, széleskörű irodalmi tájékozottsággal maradéktalanul véghez vitte ezért műve példamutatónak mondható.

Timár Péter

BÁLINT LÁSZLÓ

LAKOS ENDRE (1919–1969)

Budapest–Szeged: KÉSZ–METEM. 2000. 90 p.

Az 1945 utáni törvénytelenégeket már eléggé jól ismerjük (Kahler Frigyes: Joghálal Magyarországon 1945–1989.). Fontos adatok tömegét gyűjtötte össze Hetényi Varga Károly is könyvében: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában, ám egyes személyek büntönszenvédezeit még kevesen tárták fel, pedig ezek meggyőző ereje – éppen mert konkrét személyekhez kötődnek, akiket számosan ismertek a hívők közül –, összehasonlíthatatlanul nagyobb. Ezért örültünk meg Bálint László könyvének, melyben Lakos Endre (1919–1969) tanulságos életútját dolgozza fel, aki a Bereg megyei Valócon született református szülők gyermekeként. A szegedi piarista gimnázium tanulójaként azonban katolikus hitre tért. Később a szegedi teológián tanult, melynek elvégzése után 1942-ben Glattfelder Gyula megyéspüspök szentelte pappá. A battonyai plébánia segédlelkészeként a szegedi egyetemen filozófiából doktorált, 1945-ben főhadnagyi ranggal tábori lelkész lett, de még ez év áprilisában leszerelt és Eleken folytatta segédlelkészi működését.

1946 júliusában előljárója, Reibel Mihály azt írja felettesének, hogy Lakos Endre „jó volna hitoktatónak”. Erre Hamvas püspök Szegedre helyezte és rábízta a Madách utcai polgári fiúiskola hitoktatását. Szívügyének tekintette az ifjúság keresztény és nemzeti nevelését. 1947-ben a szívtestőrgárda egyházmegyei igazgatója és mellette a Magyarországi Diákkongregációk Központi Titkárságának szegedi titkára. Az elsők között volt, aki felismerte a kommunista törekvések rendkívüli veszélyességét, s ezért szinte törvényszerűen bekapcsolódott az egyetemi hallgatók hitéletének megszervezésébe. 1949-ben ennek gyakorlati részét is elkezdte egy kislétszámú egyetemi csoporttal. Ez a „csoportmunka” lassan-lassan kiterelődött. Híre Hamvas püspökhöz is eljutott, aki megsejtette a veszélyt és Lakos Endrét Kistelekre helyezte. Ám felfigyelt rá az Államvédelmi Hatóság is. 1950 nyarán elhárult a veszély – vélte püspöke –, és visszahelyezte

Szegedre. Itt biztonságban érezve magát nekilátott egy tematika kidolgozásának (Compendium), melyet fel kívánt használni a további csoportmunkában. Ezt azonban már nem tűrhette az ÁVH és 1952 augusztusában letartóztatták. Az államvédelmiek a titkos operatív adataikat és koncepciók hazugságaikat jogi erejűvé kellett átalakítaniuk. Aláírt, vagy kényszerrel aláíratott beismerő vallomások kellettek. Eleinte enyhébb, de nagyon rafinált módszerrel kísérelték meg kiszedni Lajos atyából a beismerő vallomást, később már keményebb eljárást alkalmaztak. Javára írandó a szerzőnek, hogy ezeket a vallomásokat – melyekről természetesen nem készültek feljegyzések –, nem próbálja meg utólag rekonstruálni. Így hihetőbbé válnak a jegyzőkönyvek, melyek szavaiból kivehetők az eljárás közben történt „megdolgozások”. A megalázott Lakos atya azonban csak annyit ismert el, amit kínzói máshonnan már amúgy is tudtak, és ehhez a 22 kihallgatási napon 26 alkalommal feltett kérdésekre – nem kis testi- és lelkierővel – ragaszkodott. Még az utolsó vallatásokon is azt mondta: „a csoportmunka céljából a katolikus ifjúság nevelését jelöltük meg, szemben a materialista tanításokkal”. Az ÁVH-s tisztek nem tehettek mást, mint elkészítették a *Gyanúsított jegyzőkönyvet*, mellyel átadták az ügyészségnek. Az ügyet a budapesti megyei bíróság tárgyalta, a kilenc vádlottal szemben az államot Marton Pálné képviselte. A tárgyalás a megszokott kirakatperек mintájára folyt. Lakos Endréről az ítélet kimondja: „bűnös a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése bűntettében”, ezért 10 évi börtönre ítélik.

Az ügyészség súlyosbításért fellebbezett. A Legfelsőbb Bíróság 1953 őszén zárt tárgyaláson hozta meg végzését, mellyel az elsőfokú ítéletet hagyta jóvá. Érdeemes idézni állásfoglalását: „... alkotmányunk biztosítja a vallás szabad gyakorlatának jogát. Ez az alkotmányi alapelv a valóságban is maradéktalanul érvényesült és érvényesül”. Olyan természetességgel állította ezt a valótlanosságot a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, mintha nem is Magyarországon vették volna el az egyházi tulajdont, mintha nem itt oszlatták volna fel a szerzetesrendeket és a különféle vallási egyleteket, mintha a hitoktatás elé nem állítottak volna szinte áthághatatlan akadályokat, és mintha nem itt kezdeményeztek volna hazug koncepciók perекet az egyház legmagasabb vezetői és sok más egyházi személy ellen.

1956 októberében a forradalom és szabadságharc elsöpörte az Államvédelmi Hatóságot, az ügyészségeket, a bíróságokat, és kinyíltak a börtönök ajtajai. A kiszabadult Lakos Endre november 4-e után úgy döntött, amíg lehet, külföldre távozik. Ausztriában először a Gränben szervezett magyar gimnáziumba került iskola-igazgatónak, ennek megszűntével Bécsbe ment, ahol néhányad magával a magyar egyetemi hallgatók lelki életét szolgálta haláláig.

Bálint László nemcsak Lakos Endre atyának állított méltó és maradandó emléket, hanem a magyar katolicizmus kíméletlen és brutális üldözötteinek is.

Kőhegyi Mihály

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. old. ára: 398 Ft
2. kiadás Budapest, 1998. 368 old. ára: 950 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest-Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. + [18] t. ill. ára: 650 Ft

17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** ára: 450 Ft
Budapest, 1997. 223 old.
18. **Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés.** ára: 950 Ft
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old.
19. **Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19.** ára: 850 Ft
században. Budapest, 1997. 463 old.
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 old. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára** ára: 1350 Ft
1666–1997. Budapest, 1998. 548 old.
22. **Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a** ára: 1200 Ft
középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 old.
23. **Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben** ára: 800 Ft
Budapest, 1999. 191 old.
24. **Kelemen Miklós: Unitárius kislexikon.** Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
25. **Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása.** ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 218 old.
26. **Holl Béla: Laus librorum.** Budapest, 2000. 300 old. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál** ára: 1000 Ft
Budapest, 2000. 352 old.
28. **Mészáros István: „Állok Istenért, egyházért, hazáért”.** ára: 1200 Ft
Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 old.
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában** ára: 1200 Ft
Magyarországon 1848–1918.
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 old.
30. **Kisházi-Kovács László: A városi kegyuraság Szegeden.** ára: 1200 Ft
1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 old.
31. **Kund Miklós Regényi: Die ungarischen Konvente der** ára: 1500 Ft
oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 old.
32. **Orbán Imre: „Ecce, iam vici mundum!”** ára: 1500 Ft
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 old. illusztráció.
33. **Orbán József Gyula: Katolikus papok békemozgalma** ára: 1500 Ft
Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 old.
34. **Szilás László SJ: Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben** ára: 1200 Ft
(1591–1599). Budapest, 2001. 159 old.
35. **Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid**
életműve. Budapest, 2002. 277 old.

Előkészületben:

A bécsi Pázmáneum

A Magyar Sion repertórium

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 o. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szeged, 1995. 172 + 28 o. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Budapest, 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft
- Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944).** Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda.** Roma–Budapest, 1997. 155 o. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 old. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora.** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 o. ára: 1000 Ft
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsba–Budapest, 1999, 358 o. ára: 1400 Ft
- Bálint László: Lakos Endre.** Budapest–Szeged, 2000. 90 o. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Budapest, 2001. 106 old. ára: 1200 Ft

Hasonmmás kiadványok:

- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában** Budapest, 2000. 181 o. ára: 1200 Ft
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

ECCLESIA SANCTA sorozat

- A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 old. ára: 150 Ft
- A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 old. ára: 150 Ft
- A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 old. ára: 280 Ft
- Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 old. ára: 1200 Ft
- A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. ára: 1680 Ft
- A katolikus egyház Írországban.** Budapest, 2002. 414 old. ára: 2500 Ft

Előkészületben:

- A cseh egyház története
- A horvát egyház története
- Az örménykatolikusok
- A kopt egyház története

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád, Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. 135 old. Összeállította: Dóka Klára 2. kiadás, Budapest, 1998. 115 old. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.** 136 old. Összeállította: Patkóné Kéring Mária ára: 250 Ft
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. 127 old. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. 296. old. Összeállította: Dóka Klára ára: 450 Ft
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. 217. old. Összeállította: Dóka Klára ára: 250 Ft
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. 214 old. Összeállította Dóka Klára ára: 250 Ft
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. 208 old. Összeállította: Patkóné Kéring Mária ára: 250 Ft
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. 276 old. Összeállította Dóka Klára ára: 400 Ft
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina I. kötet A–K. 300 old. II. kötet L–Z. 251 old. III. kötet. Mutató. 168 old. IV. Térképek 12 db. ára: 3000 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062; E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

